petru maior

scrieri

★

PROCANON, PROPOVEDANII, DIDAHII, ISTORIA PENTRU ÎNCEPUTUL ROMÂNILOR ÎN DACHIA

EDIȚIE CRITICĂ ALCĂTUITĂ DE
FLOREA FUGARIU
PREFAȚĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC DE
MARIA PROTASE

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
Nr. 2249

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1976
EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

Pentru ediția de față, toate drepturile
rezervate Editurii Minerva (B.P.T.)

Ilustrația copertei: *Dan Matache*

Integrată total generației *Supplex*-ului, care rezumă în însuși spiritul său enciclopedismul veacului luminilor, dar în mai mare măsură vremea unei îndîrjite lupte naționale, personalitatea lui Petru Maior ia forma interioară a acestei generații, opera sa fiind expresia pe cît de tipică, pe atît de originală a modului specific de manifestare umană, ideologică și estetică a luminismului transilvănean. *Reprezentativitatea*, principalul coeficient valoric al acestei opere, constituie fără îndoială și principalul imperativ al actualizării ei complexe în conștiința contemporaneității. Cu atît mai mult, dacă se verifică adevărul că sensul cărților este înaintea și nu în urma lor, este în noi, o carte nereprezentînd un sens finit, ci o rezervă de forme care își așteaptă sensul[1], repunerea într-o largă circulație a operei lui Maior are semnificația unui act de scadență.

*

Întîiul dialog al lui Maior cu spiritualitatea europeană a epocii începe în 1774. În ciuda vîrstei, căci după cît se pare împlinea numai 14 ani, fiul protopopului Gheorghe Maior din Tîrgu Mureș avea norocul să beneficieze, asemenea lui Ioachim Pop și

[1] Gerard Genette, *Figures*, Seuil, 1966, p. 132.

Gheorghe Şincai, de una din bursele obţinute de episcopatul greco-catolic la Colegiul De Propaganda Fide din Roma, unde va studia doi ani filozofia şi trei teologia.

Într-un mediu în care cel puţin pentru început nu se putea simţi decît copleşitor de singur, era întru totul firesc ca Maior să se apropie de mai vîrstnicul său coleg, Gheorghe Şincai, fostu-i profesor de la Blaj, care, încă de la plecarea din ţară, purta în suflet idealurile pentru care se sacrificase Inochentie Micu, precum şi dorinţa de a se consacra studiilor de istorie.

Prin ascendentul maturităţii, dar şi prin superioritatea ce i-o dădeau relaţiile stabilite graţie lui Ştefan Borgia (secretarul Congregaţiei De Propaganda Fide) în cercurile intelectuale italiene, Şincai avea să deţină un inestimabil rol în formarea personalităţii lui Maior. În primul rînd, acesta nu putea rămîne în afara preocupărilor istorice ale colegului său. După exemplul lui şi — cum denotă tonalitatea sentimentală a viitoarei corespondenţe cu Borgia[1] — bucurîndu-se el însuşi de protecţia acestuia, va fi frecventat desigur aceleaşi biblioteci: Vaticană, Santa Maria Sopra la Minerva, Biblioteca ad Aracelli, Benedictină şi mai ales biblioteca Colegiului, făcîndu-şi cu siguranţă extrase în domeniul istoriei românilor şi al istoriei bisericii.

Începută în aceste împrejurări, evoluţia intelectuală a lui Maior avea să fie direcţionată în al doilea rînd de studiile sistematice. Strîns corelată teologiei, filozofia predată la celebrul Colegiu catolic nu putea fi decît scolastica, reductibilă în esenţă la tomism. Dar relativ la bursierii români, Curtea vieneză ordonase încă în 1742 ca aceştia să înveţe şi polemica teologică, limba greacă şi istoria bisericească.[2] Judecînd după argumentaţia *Procenonului*, Maior a trebuit să adîncească la Roma înainte de orice dreptul canonic. Era însă firesc să cunoască indirect, prin critica ce desigur li se aducea, şi tezele novatoare, care încercau să facă permeabilă dogmatica dreptului natural, promovat

[1] Oct. Bârlea, *Ex historia romena: Ioannes Bob, Episcopus Fogarasiensis* (1783—1830), Freiburg, 1951, *Pars II, Documenta*, p. 389.

[2] *Ibid.*, p. 82, nota 4.

de gîndirea luministă. Dar ideile *Procanonului* indică pentru perioada română și o serioasă preocupare pentru istoria bisericească. Parțial, ele apar ca reflexe îndepărtate ale unor faimoase scrieri renascentiste datorate cîtorva reprezentanți ai mișcării de frondă antipapală din secolele XIV și XV: Wilhelm Occam, Marsiglio din Padua, Heinrich von Langenstein, Jacoppo Zaborela și Nikolaus Cusanus. Or, cum în secolul al XVIII-lea, în condițiile acutei lupte dintre stat și biserică, operele lor cunosc o reviviscență aparte, era absolut firesc ca Maior, obligat la aprofundarea istoriei bisericești de însăși programa de studii, să stabilească punți de legătură cu literatura antipapală renascentistă, a cărei înrîurire asupra gîndirii sale rămîne indiscutabilă. Evident, e vorba doar de receptarea suflului ei de frondă și de un proces de filtrare critică a unor opinii.

Ceea ce e însă mai nou și mai prețios în zestrea intelectuală a tinerilor români în perioada română vine desigur dinafara zidurilor Colegiului, din contactul cu cercurile intelectuale italiene în care luminismul avea inerente ecouri.

Se știe că Italia secolului al XVIII-lea impune Europei un nume de prestigiu: Cezare Beccaria, fondatorul dreptului umanizat. El a fost pregătit însă de cîțiva gînditori îndrăzneți cu care, oricît ar surprinde, Maior prezintă certe afinități conceptuale: Capasso, D'Andrea, D'Aulisio, G. Argento, dar mai ales Pietro Gianonne (1676—1748), istoric și filolog puternic angajat în fronda antipapală, pledînd între altele pentru întoarcerea la creștinismul originar. În 1768, cu numai șase ani înaintea venirii lui Maior la Roma, L. Panzini publica *Opere postume di Pietro Gianonne. Procanonul* respiră atmosfera scrisului răzvrătit al italianului, de care îl apropie sensibil și structura polemică a problematicii. Între atitudinea extremistă a lui Gianonne și catolicismul conservator, adesea atacat în *Procanon*, se înscria însă așa-numitul „creștinism luminat" ilustrat de L.A. Muratori (1672—1750)[1]. Or, dacă operă acestuia acoperă cele mai autentice idealuri lu-

[1] Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne* (1680—1715), I, Paris, 1934, p. 91.

ministe, prezența cărții sale *De ingeniorum moderatione in religionis negatio* în biblioteca lui Maior[1] nu poate fi ignorată.

Dar „luminile" italiene ajung la maturitate abia după începutul penetrației ideilor franceze, între 1763—1774[2]. Așadar, în răstimpul studiilor lui Maior la De Propaganda, noua pătură de intelectuali italieni citea frecvent pe Rousseau, Voltaire, Montesquieu. În acest context, asimilarea conceptelor fundamentale ale „luminilor" — raționalismul și dreptul natural — , ca și interesul particular manifestat de Maior pentru *Lettres anglaises* de Voltaire sau *Télémaque* de Fénelon, ambele existente în propria-i bibliotecă, nu poate presupune decît o reală apropiere de literatura franceză a zilei.

Dacă în 1774, cînd descindea în strălucita metropolă, Maior avea doar 14 ani, o vîrstă la care în viața sufletească a omului totul este în devenire, la părăsirea Italiei, cînd împlinea 19 ani, în conștiința sa avusese desigur loc revelația descoperirii de sine. Răstimpul petrecut în Cetatea eternă, sfîșiată între realități și tendințe contradictorii, îl obligase la valorificarea disponibilităților sale native, a spiritului critic și speculativ, determinînd o anumită ierarhizare a valorilor și, în funcție de aceasta, la conștientizarea propriului eu. Căci numai un atare proces poate justifica imediata și hotărîta orientare în scurtul popas vienez în sensul direcțiilor noi ale vremii.

În Italia, Maior cunoscuse conflictul stat-biserică pe planul disputelor teoretice. În continuarea studiilor, la Viena (1779—1780), el asistă la manifestările lui concrete și deosebit de violente. Mai precis, în momentul vienez, în care se consuma ultimul an al domniei Mariei Tereza și al coregenței fiului ei Iosif, tînărul absolvent al Propagandei avea să fie pus în contact direct cu cea mai complexă aplicare practică a principiilor luministe,

---

[1] Vezi inventarele bibliotecii lui Maior în dosar „Petru Maior", Bibl. Fil. Acad. Cluj, Arhiva istorică, Fond Blaj și în Mss rom. 219, f. 26—27, Biblioteca Academiei R.S.R.

[2] Franco Venturi, *Les traditions de la culture italienne et les Lumières*, în *Utopie et institutions au XVIII-e siècle. Le Pragmatisme des Lumières*, Paris, 1963, p. 46.

cu așa-numitul experiment iozefinist, în cadrul căruia politica de limitare a prerogativelor bisericii — în primul rînd ale papalității — în favoarea puterii statului deținea o asemenea importanță, încît, la prima vedere, subordona întregul program reformator.

Prilej de receptare acută a inițiativelor partidei liberale a viitorului împărat Iosif al II-lea și a cancelarului Kaunitz, anul studiilor la Viena însemna însă și o nouă confruntare, decisivă, cu ideologia luminilor. În funcție de împrejurările proprii Imperiului habsburgic, Viena devenise receptacolul direcțiilor și ideilor novatoare ale gîndirii europene — soluții necesare pentru rezolvarea practică a chestiunilor de stat. Baza filozofică a iozefinismului se structurează astfel original, într-un larg eclectism, realizat prin asimilarea a patru mari surse externe, adaptate la realitățile și tradiția autohtonă: luminismul francez (care invadase de fapt întreaga Europă), umanismul și raționalismul Țărilor de Jos, *Aufklärung*-ul german — în special una din componente, wolffianismul — și luminismul italian.

Desemnînd, în sens larg, atitudinea de apărare a instituțiilor naționale franceze contra imixtiunii nocive papale, galicanismul, cu corespondente vădite în sfera acțiunii politice antipapale austriece, are un viu ecou în climatul intelectual vienez, unde cărțile lui Bossuet și Pascal — reprezentați și în biblioteca lui Maior — sau ale lui Quesnel și Fleury — tradus de Micu, dar adesea citat de Maior — devin o lectură predilectă. Or, contactul cu opera lui Fleury, discipol al lui Tillemont și Mabillon — reprezentanți ai istoriografiei savante franceze — însemna implicit orientarea spre studiul critic al istoriei bisericești, metodă descifrabilă în egală măsură în *Procanon* sau *Istoria besericei*. Receptarea celei de a doua surse a luminismului apusean se soldează la rîndu-i cu aderiunea gîndirii austriece la principiile lui Erasmus și Hugo Grotius, care introduce în arsenalul ideologic al secolului cea mai redutabilă armă: dreptul natural. Dacă pe cei doi gînditori al căror spirit impregnează *Procanonul* Maior îi cunoaște prin lectură, pe discipolii lui Grotius, Van Espen și Puffendorf, îi aprofundează în mai mare măsură, ei fiind prezenți între pro-

priile-i cărți cu cele mai însemnate scrieri. Prin Puffendorf începe de fapt afirmarea *Aufklärung*-ului, un alt filon teoretic iozefinist, alimentat de scrisul lui Chr. Thomasius și J. Chr. Wolff, a cărui operă devine ghidul practic al lui Iosif al II-lea. Opera lui Wolff, existentă și în biblioteca lui Maior, alături de a prozeliților săi Baumeister și Steinkelner, rămîne atît pentru el, cît și pentru Micu, etalonul la care vor fi permanent raportate toate celelalte valori ideologice. În sfîrșit, Viena captase și experiența școlii filologice germane — autoritate în critica textelor sfinte — oferind prețioase sugestii metodologice în procesul elaborării *Procanonului*. De altfel, ea furnizase și baza argumentativă a operei antipapale a lui I.N. Hontheim (Justinus Febronius), care incendiase spiritele Europei de la un capăt la altul, constituind totodată suportul ideologic al politicii ecleziastice iozefiniste.

În acest climat spiritual, favorabil unei sintetizări ideologice, evoluția intelectuală a lui Maior va sta sub un dublu semn: al influenței mediului universitar, dar și al celui românesc de la Seminarul Sfînta Barbara.

Survenită pe neașteptate, reținerea lui Șincai și Maior la Viena, justificată de necesitatea inițierii lor în tainele programului iozefinist destinat Transilvaniei, coincidea unui moment în care radicala restructurare laică, luministă a învățămîntului austriac îl ridicase la cel mai înalt prestigiu pe plan european.

Dacă lecțiile de metodică și cateheză de la Școala normală Sfînta Anna se vor fi situat oarecum la periferia interesului celor doi români, disciplinele Facultății juridice urmată la Universitatea vieneză (în primul rînd dreptul canonic, dar și cel natural, public universal sau dreptul ginților) trebuie să fi lăsat în conștiința lor urme adînci, cu atît mai mult cu cît prelegerile unor profesori celebri în frunte cu Martini acopereau o impresionantă bibliografie luministă[1]. Este exclus însă ca lui Maior,

[1] Lucia Protopopescu, *Contribuții la biografia lui Gheorghe Șincai*, în *Limbă și literatură*, XII, 1966, p. 57—63. Vezi, idem, *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu — documente inedite —*, București, 1967, p. 197—204.

absolvent al filozofiei, să-i fi scăpat apoi răsunătoarele prelegeri de largă respirație luministă ale prestigiosului Sonnenfels, între ai cărui studenți se număra în acel moment I. Budai-Deleanu. De altfel biblioteca lui Maior e un prețios ghid în lumea lecturilor vieneze: pe lîngă o literatură filozofică de sursă wolffiană, aceasta cuprinde opera lui Heineccius, intens valorificat de profesorii zilei, una din cărțile febronianistului Riger (discipol al lui Eybel și maestru al lui Pehem—titularul catedrei de drept canonic), *Jus naturae* a lui Martini etc. Cursurile universitare vor fi adus deci în formarea intelectuală a studentului român un cîștig capital: cristalizarea și ordonarea definitivă a unor cunoștințe teoretice pînă atunci disparate. Viena avea să le imprime însă și un sens particular.

La instalarea în internatul teologic de la „Sfînta Barbara" Șincai și Maior au fost întîmpinați, probabil, de prefectul de studii al seminarului, S. Micu. Adevărat mentor, acesta îi va fi introdus în lumea învățaților străini, încît la universul istoriografiei savante europene (Muratori, Mabillon, Du Cange etc.) mediată în parte de Fleury, dar și de barocul austriac, se adaugă numele unor istorici ai zilei: Daniel Cornides, Iosif Benkö (ale căror opere sînt procurate acum), Fr. I. Sulzer, reîntîlnit la Reghin, etc. Internatul adăpostea însă un adevărat nucleu activ de studenți români,—S. Vulcan, I. Budai-Deleanu, Aron Budai, I. Halmagy, Efrem Klein, viitoare personalități ale vieții politice și culturale a Transilvaniei — „care, în atmosfera emulativă a „luminilor" europene, erau intens preocupați de configurarea unui program național. Cu prilejul acestei întîlniri, înțeleasă ca un act de comunicare spirituală adîncă, prefigurînd undeva momentul *Supplex*-ului, Maior va avea și revelația prezeței unui virtual *alter ego:* I. Budai-Deleanu. Îi apropia vîrsta, temperamentul, potențialitățile conceptuale, încît perioada vieneză va fi însemnat pentru ei un momet de maximă comprehensiune reciprocă. Căci, dacă peste ani și ani Budai-Deleanu, în căutarea celui mai prețuit dintre prieteni căruia să-i închine *Țiganiada,* se oprea asupra lui Maior, de care împrejurările îl despărțiseră aproape pentru totdeauna, înseamnă că întîlnirea de la Viena avusese semnifi-

cația unei apropieri definitive. Dar exemplara lor prietenie își relevă dimensiunile reale doar în cadrul grupului de români de la „Sfînta Barbara", care, prin convertirea ideilor secolului într-un manifest teoretic național, aveau să imprime o coloratură specifică întregului luminism transilvănean. Chiar dacă pentru ei, ca și pentru Maior, iozefinismul va rămîne îndreptarul unei vaste activități, în condițiile vieții românilor transilvăneni, cadrele lui vor fi nu o dată depășite, acordul luminismului cu aspirațiile naționale proprii dînd luptei lor sensul adînc patriotic ai acțiunii unui venerat înaintaș, Inochentie Micu.

Pentru Maior, anul încheierii studiilor superioare constituie așadar nu numai prilejul unei noi ierarhizări a valorilor sau a unei orientări a conceptualității sale în sensul luminismului epocii lui Iosif al II-lea, ci și al unei puternice ancorări în național, de unde sensul profund politic al tuturor manifestărilor viitoare.

Trecut printr-o Romă în care ia act de strălucirea originii romane, ajuns într-o Viență în care, din perspectiva fascinantă a „luminilor", se iveau alte zări pentru poporul român, Maior revenea după cinci ani în Blajul neamului său oprimat cu un profund sentiment de responsabilitate.

Elogioasa recomandare a lui Borgia îl îndreptățea pe episcopul Gr. Maior să-l numească profesor de filozofie la „Scholae altiores". Aici va preda metafizica, logica și dreptul natural, orientîndu-și cu siguranță elevii, asemenea lui Micu, spre noile zone ale gîndirii „luminilor".

Zeloasa-i activitate se desfășoară însă într-o atmosferă neobișnuită. În urma inițiativelor imperiale de reformare a vieții călugărești, mănăstirea Blajului era prinsă în ghearele unei cumplite agitații. Observația imediată nu putea detecta probabil sursa subterană, — politica antimonahală a Curții — , ci doar consecințele de ordinul evidenței: conflictul călugărilor cu Grigore Maior și destituirea acestuia, alegerea, împotriva tradiției, a unui nou episcop — Ioan Bob — din rîndul clerului de mir, preferat de împărat călugărimii, disensiunile teologico-politice etc. În incandescența polemicii — în care teologii conservatori

instruiți la Roma, sau chiar și la Viena dinaintea perioadei coregenței lui Iosif, apărau fără rezerve papalitatea, iar tînăra generație de clerici, pozițiile iozefiniste — Maior își dă seama de imperativul unei fundamentări teoretice a atitudinii sale antipapale. Trebuia prevenită prin toate mijloacele primejdia ca alumnii blăjeni, educați în spirit „lătinesc sau păpistășesc", să devină agenții unei propagande vătămătoare de atragere la romano-catolicism, care, amenințînd „legea strămoșească", punea în pericol însăși ființa noastră națională.

Operă polemică prin excelență, *Procanonul* (1783) rămîne neterminat și, din păcate, cunoaște întîia publicare tîrziu, în 1894. Deși scriere de tinerețe, are — după aprecierea lui L. Blaga[1] — o excepțională importanță din punct de vedere ideologico-filozofic. Ca în cazul celor mai numeroase opere de frondă antipapală, în spatele formulărilor și argumentelor teologice se ascunde de fapt conținutul unor veritabile obiective politice. Scrierea se dezvăluie deci total pentru contemporaneitate în măsura în care lectura ce i se face acceptă unghiul de vedere al unei lecturi politice[2].

Tratat despre canoane, scris cu verva și patosul pledoariei, *Procanonul* își selectează argumentele din sfera dreptului eclezіastic și a celui natural. În funcție de conflictul stat-biserică, dominant în secolul al XVIII-lea, secol anticlerical prin definiție, Maior abordează insistent raportul dintre puterea laică și cea ecleziastică. Statul, „împărțirea lumească", are drept scop libertatea, pacea și fericirea supușilor, căci „spre slobozire ne-a chemat Dumnezeu, și fii și moșteni sîntem", deci „robi nimănui să nu ne facem". Categoricul afirmației ne dă măsura modernității și profunzimii gîndirii lui Maior în spinoasa problemă a contradicției libertate-organizare socială (putere). Grotius, Hobbes și alți doctrinari ai absolutismului rezolvaseră contradicția prin

[1] *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966, p. 188—189.

[2] Este cel mai adecvat unghi sub care exegeza modernă atacă lucrările teologico-filozofice. Cf. și schița monografică închinată operei lui Pascal de Nina Façon (*Blaise Pascal*, București, 1969).

ideea forței. Rousseau respinge teza, întrucît un drept autentic e etern, nedispărînd la anularea forței ce-l asigură[1]. Și la Maior, bun cunoscător al dreptului natural, libertatea apare ca un drept etern și inalienabil, motivația teologică pe care i-o dă neumbrind modernitatea concepției. La rîndul său, puterea bisericii are drept scop asigurarea fericirii viitoare prin credință. Dat fiind specificul domeniului ei de aplicare, Maior îi refuză dreptul la constrîngere, după cum îi respinge și dreptul de intruziune în organizarea și conducerea vieții laice, situîndu-se deci ferm pe poziția doctrinarilor luminiști ai teoriei statului: „Nice are vreun chip beserica putere și drept spre cele vremelnice".

Infailibilitatea papală, una din țintele principale ale criticii *Procanonului*, acționează un vast arsenal argumentativ, sistematic raportat la preceptele dreptului natural și la rațiune. Biserica e privită ca o instituție constituțională, soborul apărînd ca replica fidelă a unui veritabil parlament. În cadrul său, fiecare membru are putere deliberativă, hotărîrile oglindind opinia majorității. Cu totul remarcabil e faptul că Maior conferă în exclusivitate în sobor dreptul de veto împăratului, reprezentantul statului. În avans față de galicanism, care, dacă milita pentru autonomia bisericii naționale, nu revendica mai puțin și autonomia față de stat, *Procanonul* rezolvă inevitabila concurență de interese stat-biserică în favoarea celui dintîi.

Febronius fundamentase, cum am precizat, ideologia politicii bisericești a lui Iosif al II-lea. Dintre toate lucrările de frondă antipapală ale vremii, *De statu Ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis* (Boullion, 1763) restrîngea în cea mai mare măsură puterea papei, pledînd pentru autoritatea monarhului absolut în problemele vieții politice. Faptul explică marele ei răsunet european, ca și opinia lui G. Bogdan-Duică[2] cu privire „la febronianismul" *Procanonului*. Dar Febronius, deși deposedează papalitatea de atributul infailibilității și susține dreptul conciliului

[1] Albert Rivaud, *Historie de la philosophie*, tom IV, Paris, 1962, p. 161.

[2] *Petru Maior și Justinus Febronius sau Petru Maior ca crăjmaș al papei*, Cluj, 1933.

ecumenic de a deține puterea legislativă în biserică, îi rezervă totuși pontifului puterea executivă. E fără îndoială atitudinea unui bun catolic[1]. Incomparabil mai radical, *Procanonul* lui Maior suprimă orice drept suplimentar pe care papa l-ar avea față de ceilalți membri ai conciliului, transferîndu-i acestuia, și în bună parte monarhului, atributele puterii executive, integral rezervată de Febronius papei.

Prin natura conținutului său, *Procanonul* nu se putea strecura altfel decît polemic. Din panoplia polemicii lui Maior nu lipsește aproape nici una dintre arme; cu atît mai mult cînd e vorba de atacarea infailibilității papale. Combaterea acesteia apare ca un adevărat rechizitoriu juridic, mereu abandonat și reluat în țesătura complicată a problematicii sub forma unor adevărate cicluri de *corsi e ricorsi*. Pledoaria e redutabilă și trădează în egală măsură erudiție, spirit critic și mobilitate intelectuală.

Rechizitoriul nu vizează însă numai papalitatea sau unele instituții patronate de ea, ca Inchiziția. Într-o vreme în care catolicizarea amenința însăși ființa noastră națională, este pus sub acuză întreg clerul catolic și deopotrivă partizanii săi români: „O! De-ar fi apărat Dumnezeu neamul românesc de acest fel de oameni învățați și teologi", exclamă autorul spre sfîrșitul unei antologice pagini corosive din tonul căreia transpare înverșunarea disputei cu clericii filo-catolici ai Blajului.

Spre deosebire de fronda luministă antipapală, ce nu punea în cauză însăși doctrina catolică, Maior atrage atenția că prerogativele uzurpatoare ale papei au abătut în timp catolicismul de la normele creștine ale primelor secole și au provocat dezagregarea bisericii universale. Prin însăși structura sa, el e incompatibil cu creștinismul originar. Pentru revenirea la puritatea și unitatea acestuia, nu e suficientă deposedarea papei de drepturile uzurpate, nici simpla proclamare a revenirii la creștinismul primar, ci, întrucît biserica Răsăritului — „biserica noastră"

[1] S.K. Padower, *The revolutionary emperor: Josef II of Austria*, London, 1967, p. 147. Vezi și Paul Hazard, *La pensée européenne au XVIII-ème siècle, de Montesquieu à Lessing*, Paris, 1946, p. 79 și urm.

— e continuatoarea credinței nealterate, biserica Apusului, în efortul de a-și găsi condiția originară, trebuie să se întoarcă spre ea, reconstituindu-se astfel universalitatea ecumenică.

Soluția *Procanonului* aduce astfel o notă profund inedită în larga mișcare antipapală, explicabilă prin condiția specifică a românilor transilvăneni. La aceștia — observă L. Blaga[1] — ortodoxismul luase funcția de „lege românească". Militînd în spiritul ei, prevenind disimilarea românilor prin catolicizare, *Procanonul* își dezvăluie cea dintîi și cea mai semnificativă din dimensiunile sale politice. Totodată, prin conținutul său, el se vădește a fi premisa teoretică a viitoarei acțiuni a lui Maior de unificare a celor două biserici românești din Transilvania și a criticii la adresa lui Ioan Bob, vinovat de alterarea ritului ortodox, ca atare de însăși micșorarea rezistenței naționale. Depășind această sferă, ortodoxismul relevat de *Procanon* anticipează tendința constantă a programului politic al generației pașoptiste, ce include ferma apărare a tradiției bisericii răsăritene.

Cea de a doua dimensiune politică a scrierii se evidențiază prin corelarea ei cu fronda antipapală sud-est europeană, care își găsește ilustrarea în scrierile unor G. Kogniski, P. Prokopovici și mai ales S. Petrovski Sitnianovici, de o reală înrîurire asupra mișcării naționale a popoarelor asuprite din răsăritul Europei.

În sfîrșit, situarea lui Maior în cadrul conflictului stat-biserică pe pozițiile puterii laice e în măsură să desemneze cea de a treia și cea mai cuprinzătoare din dimensiunile politice ale acestei opere, care ni-l dezvăluie nu numai pe filozoful virtual, ci și pe polemistul înnăscut, stăpînit de un puternic sentiment de angajare. Așadar, o operă cu o largă deschidere spre viitor.

Procanonul fusese elaborat sub obsesia dorinței de părăsire a ordinului călugăresc, căci, pentru un cunoscător al politicii imperiale antimonahale — cum era Maior — a mai rămîne în sînul unei mănăstiri (cu atît mai mult în atmosfera înveninată a celei blăjene și, în plus, cu perspectiva păstorici lui Bob, considerat inferior) însemna a acționa nesăbuit, împotriva curentului vremii.

[1] *Op. cit.*, p. 31.

Ca atare, asemenea lui Şincai şi Micu, el se decide pentru descălugărire, cererea fiind aprobată în 19 iunie 1784[1]. Actul îl obligă însă la o nouă şi imperioasă opţiune. Cu cîtva timp înainte Budai-Deleanu, întors de la Viena cu intenţia hirotonisirii, preferase atmosferei Blajului nu numai „statul din afară", ci chiar înstrăinarea[2], gest ce nu se putea consuma fără implicaţii pe planul conştiinţei prietenului său. Deci, nu întîmplător, curînd după plecarea lui Budai, Maior, care încă la Roma şi apoi la Blaj[3] amînase sistematic primirea ordinelor sacre, într-o scrisoare către Propaganda[4] dă glas dramaticei dileme în care se zbătea: de a mai rămîne sau nu în cadrul clerului. Faptul deschide largi perspective asupra structurii sale interioare şi a rezervelor principiale faţă de condiţia de cleric. Constrîns de împrejurări şi mai puţin temerar decît Budai, el sfîrşeşte totuşi prin ocuparea parohiei din Maghiar-Reghin, unde, graţie aceluiaşi Bob, avea să fie numit şi protopop al Gurghiului, şi inspector al Abafaiei[5].

Lunga perioadă petrecută la Reghin (1785—1808) s-a desfăşurat între amvon şi lupta naţională, Maior avînd cînd rolul de *Aufklärer*, cînd acela de tribun. Vasta activitate din acest răstimp trădează o concepţie subordonată în esenţă opticii lui Iosif al II-lea asupra profilului adevăratului preot. Încercînd să se ridice la înălţimea modului de acţiune iozefinistă ale cărei principii le împărtăşea, neobositul protopop devine în egală măsură

---

[1] Relativ la demersurile făcute, vezi I. Pervain, *Date pentru o monografie despre Samuil Micu*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Series Philologia, Fasc. 2. 1967, p. 19—20; Raportul reprodus de Al. Papiu Ilarian, *Viaţa, operele şi ideile lui Georgiu Şincai*, Bucureşti, 1869, p. 89.

[2] *Prefaţie* la *Lexiconul românesc-nemţesc*, în Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, Bucureşti, 1970, p. 163—164. Vezi şi P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812, p. 204.

[3] Vezi scrisorile adresate Congregaţiei de Propaganda Fide, în 18 martie 1781 şi 3 februarie 1785, la Oct. Bărlea, *op. cit.*, p. 385 şi 389—390.

[4] Ultima scrisoare citată.

[5] Vezi N. Albu, *Petru Maior. Scrisori şi documente inedite*, Bucureşti, 1968, p. 4—8.

educator, instructor, cărturar, gospodar și, nu o dată, mandatar al celor mulți și nedreptățiți.

Imensa lui activitate predicatorială, de marcă autentic luministă, pare a fi o multiplă ilustrare a unui nemărturisit dicton jansenist: „Să ne rugăm ca și cum lumea întreagă ar atîrna de Dumnezeu și să lucrăm ca și cum totul ar depinde de noi"[1]. Purtînd în miezul ei acel activism stenic propriu secolului al XVIII-lea, încă din perioada Reghinului experiența sa de predicator era turnată cu migală în veritabile modele, gata de a fi monumentalizate în cea mai reprezentativă omiletică a luminismului românesc.

Dar în condițiile restaurărilor nobiliare din vremea reacțiunii lui Francisc I, cînd acțiunea politică directă este transferată pe planul științei și culturii, în scopul activizării conștiinței naționale a unor mase cît mai largi, Maior, încrezător pînă la utopie în atotputernicia luminării,—asemenea întregii sale generații—, coboară zilnic de la înălțimea amvonului în mijlocul celor mulți, încercînd să-i educe și să-i scoată din neștiință, printr-o învățătură de la om la om, extinsă de la copii la părinți, în sensul fundamental al noțiunii de luminare. În contact nemijlocit cu lumea satului, om de atitudine și înverșunat adversar al nedreptății, el intră nu o dată în conflict cu nobilimea abuzivă[2], fiind departe de a-și învăța eroriașii să rabde „creștinește" recrudescența excceselor reacțiunii postiozefiniste. Sfătuindu-i, pledîndu-le cauzele, apărîndu-le școlile și bisericile, zelosul protopop dobîndește o mare și justificată autoritate morală.

Dar învățîndu-i pe alții, el nu uită să se desăvîrșească și pe sine. Cercetează biblioteca și arhivele Blajului și Sibiului, aprofundează cărțile propriei biblioteci, notează tradiția folclorică, adună documente și știri orale relativ la trecutul bisericesc, scriind *Protopopadichia* și pregătind viitoarea redactare a *Istoriei bisericei*.

---

[1] Nina Façon, *op. cit.*, p. 24.

[2] N. Albu, *Petru Maior în luptă cu nobilimea transilvană pentru salvarea unei școli românești*, în *Tribuna*, 1957, nr. 18, p. 7.

Apostolatul de la Reghin nu înseamnă însă izolare; prin echivalența poziției politice și a idealurilor ardente, Maior se încadrează grupării *Supplex*-ului, ce constituie fondul pe care se desfășoară, definindu-se, propria sa viață spirituală. Aderența la acest grup, ca și funcția de protopop îl fac mereu prezent în viața forului ecleziastic blăjean, care, în condițiile Transilvaniei, unde nu exista ca în Principate o „domnie" românească, biserica — unica instituție ce conserva integritatea națională — concentra ansamblul manifestărilor politice și culturale. Faptul implica, deci, o continuă și atentă observare a activității episcopului Bob.

Amiabile inițial, în devenirea lor raporturile lui Maior cu Bob se tensionează, spre a se converti în final într-un conflict public, descifrabil în semnificațiile sale reale în *Istoria besericei*. Punctul de plecare al disensiunilor se fixează în pragul mișcării politice dintre 1790—1792[1]. Principial, Maior cerea unui episcop demn de funcția lui „să lucre la împărăție a căpăta folosuri clerului său"[2], cu atît mai mult într-un moment crucial ca acela al *Supplex*-ului, moment care polarizase energiile celor mai aleși cărturari: Iosif Meheși și Aron Pop, I. Para, I. Halmaghy, S. Micu, Chiril Țopa, Petru Ungur ș.a., dirijați din umbră de Ignatie Darabant, episcopul de la Oradea. Dar Bob, circumspect, temîndu-se de risc, ezită, trenează, stîrnind nemulțumirea generală. Cel care ripostează mai întîi e Maior. În 21 aprilie 1790 înaintează Congregației un denunț[3] în care tendința de compromitere a episcopului avea o certă motivație politică. Corelate memoriului clerului unit din 7 septembrie 1790[4], articulațiile denunțului pledează convingător pentru ideea că însuși memoriul era fie redactat, fie inspirat de același protopop al Reghinului. În sfîr-

[1] Prețioasa monografie semnată de D. Prodan (*Supplex libellus Valachorum*, București, 1967) face inutilă insistența asupra mișcării.

[2] Pompiliu Teodor, *Anexe* la studiul *În jurul unei lucrări istorice a lui Petru Maior*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj 1966, nr. 9, p. 271—281.

[3] Vezi Oct. Bârlea, *op. cit.*, p. 395—396.

[4] Vezi Zenovie Pîclișanu, *Luptele politice ale românilor ardeleni din anii 1790—1792*, București, 1927, p. 130.

şit, dacă avem în vedere că tot în 1790 iscălea împreună cu Para una din multele petiţii adresate Curţii[1], trebuie să ni-l imaginăm în centrul mişcării, înflăcărat, intransigent, cu o deosebită prestanţă. Chiar în absenţa unor precizări documentare, această conjunctură susţine ideea participării lui Maior la elaborarea *Supplex*-ului, cu atît mai mult cu cît germenii operei sale istorice încolţesc în furtuna stîrnită de îndrăzneaţa petiţie.

Dar sondarea conflictului Maior-Bob pe îndelungatul său traseu detectează două capete de acuză cu valoare de permanenţe şi cu grave implicaţii naţionale: indiferenţa episcopului faţă de extinderea Unirii de la 1700 şi modificarea arbitrară a „legii" ortodoxe.

Avînd un caracter pur formal, Unirea cu Roma fusese acceptată condiţionat, de păstrarea neştirbită a ritului ortodox, pivotul naţionalităţii. Cît priveşte rolul Unirii, act prezidat de raţiuni pur politice, aceasta a constituit de fapt principala platformă în lupta pentru drepturile stipulate în Diplomele leopoldine. Dar în timp ce Inochentie Micu evaluase judicios esenţa şi funcţionalitatea practică a Unirii în cadrul mişcării naţionale, Bob se făcea vinovat de alterarea „legii" tradiţionale, ca atare de însăşi prejudicierea rezistenţei naţionale. Nu mai puţin nocivă era indiferenţa episcopului faţă de situaţia Unirii. Dacă odinioară ea fusese folosită ca mijloc în lupta pentru drepturi (dovedindu-se, e adevărat, inoperantă), în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, nu numai că devenise o monedă devalorizată, dar avea un rol nefast, dezbinîndu-i pe români în două tabere, adesea învrăjbite. Or, conform dispoziţiilor Curţii, Unirea nu putea fi părăsită. Ca atare, în funcţie de imperativele politice imediate, ea trebuia generalizată, spre a deveni efigie şi cadru unificator al frontului luptei naţionale, factor favorabil cristalizării ideii moderne de naţiune. Dacă episcopul Grigore Maior a înţeles să promoveze Unirea „*ca să facă pe români una*"[2] – punct de vedere la care aderă

[1] *Ibid.*, p. 16–17.
[2] Pompiliu Teodor, *Anexe* la *op. cit.*

toți fruntașii Școlii ardelene — Bob, neintuind această strategie politică, demnă de aceea a lui Inochentie, cum nu intuise nici stringența necesității naționale de conservare a nucleului ortodox al Unirii, rămîne în afara acțiunii de propagare a acesteia, într-o tot mai vădită contradicție cu grupul patrioților luminați.

Departe de a avea deci un caracter personal — cum adesea s-a sugerat — mult comentatul conflict, care angajase în egală măsură pe Șincai și Micu, indică faptul că, în timp ce Bob se situa pe o poziție conformistă, prudentă, Maior sintetiza în atitudinea sa însăși optica generației *Supplex*-ului. După ce, în decursul studiilor, experiența „luminilor" îi modelase întreaga structură intelectuală, catalizîndu-i propria gîndire, perioada Reghinului îl angrenează în fierberea mișcării naționale, ceea ce face ca în viitoarea sa operă să răsune modurile de gîndire ale contemporaneității. Această operă ar rămîne chiar neînțeleasă în sensurile ei adînci, dacă am considera-o altceva decît expresia unui spirit desăvîrșit la „școala" luptelor naționale. Și tocmai pentru că ea s-a derulat în conștiința autorului în timp, cunoscînd o succesivă cristalizare interioară, avea să țîșnească în primul moment prielnic elaborării: la Buda, unde ocupînd funcția de cenzor și corector al cărților românești la Tipografia Universității, Maior se afla în centrul vieții culturale și într-o permanentă comunicare emulativă cu reprezentanții vieții politice și intelectuale din țară. Fusese propus ca cenzor de I. Piuariu-Molnar, ca și de S. Vulcan, care îl considera „*vir pro hoc officio plurimum commendabilis*". Aprecierea era justificată prin studiile superioare încheiate „*cum laude*", prin poliglotismul său (cunoștea latina, italiana, greaca, desigur maghiara și apreciabil germana), prin familiarizarea cu problemele teoretice și practice ale economiei rurale, sîrguința „*in rem litterariam*" etc.[1]. Se deschidea astfel ultima etapă, dar etapa împlinirilor, căci, în drum spre Buda, Maior nutrea un

[1] Relativ la demersurile făcute vezi I. Pervain și M. Protase, *Numirea lui Petru Maior în funcția de cenzor și corector la Tipografia de la Buda*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*", Series Philologia, Fasciculus 1, 1970, p. 23—29.

nou ideal: „ca mai mult să poată lucra cu peana pentru neamul românesc"[1].

În noua atmosferă culturală, în preajma unor arhive și biblioteci bogate, cu posibilitatea audierii cursurilor universitare și cu noi relații, stabilite chiar în virtutea slujbei deținute, Maior avea, în sfîrșit, toate condițiile desfășurării unei fructuoase activități scriitoricești. Om al cărții, el adaugă unor opere mai prețuite, aduse desigur cu sine, noi lucrări, încît biblioteca alcătuită la Buda, împreună cu cea veche, rămasă la Reghin, însumau în final, potrivit celor două inventare ajunse pînă la noi, 284 de titluri (peste 350 volume). În ambele biblioteci filoanele sînt în genere aceleași: multă literatură latină (Cicero, Seneca, Tacit, Vergiliu, Horațiu, Ovidiu, Catul, Juvenal, Marțial, Properțiu, Plaut etc.), cărți de teologie, oratorie bisericească, filozofie și drept (între care unele contribuții fundamentale datorate lui Aristotel, Pascal, Bossuet, Van Espen, Puffendorf, Heineccius, Wolff, Baumeister, Steinkelner, Iosif Riger sau lui Paolo Segneri, Fénelon, Voltaire ș.a.), lucrări de istorie (mai ales contemporană — Pray, Benkö, Cornides, Schwandtner, dar și M. Costin și D. Cantemir), de economie rurală, precum și numeroase gramatici și dicționare privind limbile latină, greacă, italiană, franceză, germană, maghiară, dar și ebraică, siriană, caldeiană. Indicînd zonele unor lecturi prețioase, definitorii pentru profilul spiritual al unui luminist român, biblioteca lui Maior acoperă prin conținut toate direcțiile și preocupările sale cărturărești, așezate sub semnul enciclopedismului.

Abia desprins din lumea protopopiatului său, în care la baza raporturilor dintre biserică și masă așezase funcția educativ-formativă, Maior își propune să generalizeze prin tipar noul mod de a concepe misiunea preotului. Și cum predicile sale cunoscuseră ordonarea necesară tiparului încă la Reghin, ele aveau să fie publicate într-un timp record: în 1809, *Propovedenii la îngropă-*

[1] Petru Maior, *Răspunsul la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia*, Cluj, 1929, p. 8.

ciunea oamenilor morți și *Didáhii, adecă învățături, pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți*, iar în 1810—1811 *Prediche sau învățături la toate duminecile și sărbătorile anului* (în trei părți). Ele apăreau sub semnul unei dorințe mărturisite *(Cuvînt înainte* la *Propovedanii)*: de a constitui pentru preoțimea vremii un model omiletic, menit să acrediteze practica predicii moderne, libere, convingătoare, aptă moralizării directe și raportărilor la actualitate. Deci, o omiletică destinată înlăturării stereotipelor cazaniii citite, care interziceau transformarea în spirit iozefinist a altarului într-un mijloc de educație și cultură.

Bucurîndu-se de o largă circulație, oratoria bisericească a lui Maior a exercitat în epocă o influență considerabilă. Semnificația ei majoră trebuie căutată în rezonanțele de ordin politic: rostite decenii de-a rîndul în ambele biserici românești din Transilvania, predicile au menținut viu sentimentul unității naționale.[1]

Că omiletica în discuție e „culeasă" e un fapt mărturisit în subtitlul volumelor. Modelul îl constituie predicile acelui Bossuet al Italiei, Paolo Segneri[2], prezent în biblioteca lui Maior prin capodopera sa, *Il guaresimale*. În spiritul luminismului, care aduce cu sine, cum se știe, tendința unei largi receptări a culturii occidentale, a unei masive preluări necesare umplerii golurilor, acesta o urmează în pasaje întinse. Dar el nu împrumută substanța predicilor lui Segneri, ci cadrul, elementele decorative sau de arhitectonică. Pe plan teologic, se manifestă o adevărată mutație valorică, grație ortodoxismului fără echivoc al omileticii maioriene. În cadrul pasajelor preluate din catolicul Segneri apar apoi concepte moderne vehiculate de luminism: „Omul nu e alta în lumea aceasta fără școlar, pe care în tot locul *îl învață firea adevărul*" *(s.n.)* Dar principalul merit al lui Maior îl constituie realizarea legăturii dintre predică și realitatea românească pe care o exprimă, spre a o modifica, în cele

[1] A. Radu, *Opera omiletică a lui Petru Maior*, în *Studii teologice*, 1967, seria a II-a, nr. 9—10, p. 673.

[2] Vezi, idem, *Cu privire la izvoarele predicilor lui Petru Maior*, în *Steaua*, IX (1968), nr. 8, p. 98—101.

mai variate ipostaze. Deci, cărturarul român alege, adaptează, remodelează. Elementele cardinale care îl distanțează de model suscită insistent interesul cercetării „ca forme de expresie ale structurii mentale"[1], sub un dublu aspect: al structurii mentale a oratorului și a aceleia a auditoriului.

Întrucît Maior, în funcție de finalitatea practică, educativă a omileticii sale, abordează actul uman concret, în sine, excluzînd considerațiile teoretice abstracte, descifrarea sistemului valorilor etice obligă la o atentă lectură de subtext. O primă constatare relevă dualismul atitudinii autorului față de viață. Pe de o parte, fie sub influența teologiei de timpuriu asimilate, fie printr-o sensibilitate nativă față de dimensiunile tragicului, viața e privită ca o întunecată vale a plîngerii; pe de altă parte, apare constant încrederea stenică, luministă în omnipotența educației, în perfectibilitatea umană, deci în progres, prin dezvoltarea bunelor înclinații naturale ale omului. Scepticismul apare astfel corectat de optimism, de unde identificarea finală a echilibrului conceptualității lui Maior. Considerînd însă binele („acela care purtăm în lăuntrul nostru") ca entitate statică, decurgînd din specificul natural uman, și nu ca entitate dinamică, apărută în cursul istoriei relațiilor sociale, Maior ajunge, inevitabil, să subordoneze în omiletica sa socialul moralului, fapt ce indică una din limitele gîndirii sale.

În mod firesc, în contextul obișnuit al unei omiletici, scopul ultim al existenței nu putea fi considerat altul decît mîntuirea. Interesant e însă faptul că pledoaria lui Maior, vizînd o finalitate de esență teologică, uzează de argumente prin excelență laice. Se invocă în general puțin existența transcendentă: protopopul nu-și amenință enoriașii păcătoși în primul rînd cu chinurile iadului, ci mai ales cu tabloul terifiant al unei morți respingătoare, consumată în oribile torturi fizice și morale. De asemenea, el nu invoca obișnuitele făgăduințe edenice, ci stingerea senină a

[1] Alex. Duțu, *Traducere și remodelare în cultura română din perioada luminilor*, în *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, București, 1970, p. 155.

omului împăcat cu sine. Se resimte la oratorul român influența cuvîntului de ordine al „luminilor", *aici și acum*, inexistent în conceptualitatea lui Segneri.

Se poate vorbi apoi în cazul omileticii lui Maior de o adevărată „etică" a morții, punct de plecare în formularea normelor morale din cadrul raporturilor dintre individ și sine, individ și aproape, individ și societate, elementele de etică socială apărînd adesea ca derivări ale unor considerații cu caracter general-uman: „Să umblăm prin toate staturile și cetățile oamenilor — vom vedea că toți sînt întru răutate puși...; în divanuri, între judecători dreptatea e vîndută, căutarea în față mai mult cumpănește; boieria în cheltuieli netrebnice, în mîndrie și în mîncări fără sațiu este revărsată, pe supuși fără milă îi trage, îi smulge, îi stoarce, îi belește; stăpînitorii nu spre folosul cel de obște, ci spre al său priveghează". Deși Maior remarcă: „știu că această învățătură nu se aude bucuros", el incriminează totuși în insistente reveniri exploatarea feudală, a burgheziei funcționărești sau comerciale, oratoria sa bisericească impunîndu-se prin accentele de critică socială ca una din cele mai angajate opere luministe.

În ceea ce privește morala omileticii, aceasta constă în îmbinarea a două componente: morala binelui (tinzînd spre realizarea fericirii) și morala datoriei (vizînd realizarea virtuții). Cu alte cuvinte, o încercare abilă de armonizare a unei austere legi teologale cu ardentul ideal luminist al fericirii. În funcție de comandamentele celor două sfere ale moralei, Maior își judecă necruțător vremea, stigmatizînd vicii general-umane, caractere sau flagele sociale, între care în primul rînd asuprirea și injustiția.

Rezultat al unei practici îndelungate, oratoria bisericească lasă impresia prezenței unui auditoriu, care-l obligă pe orator să-și susțină monologul mimînd continuu participarea la acțiune. Impresia aceasta de trăire puternică, reflectînd în parte un temperament coleric, dar și un spirit pătruns de generozitatea și energia „luminilor", se realizează prin condensarea elementelor psihologice și a modalităților artistice specifice elocinței. Îndată ce adresarea directă își epuizează disponibilitățile, de altfel reduse, oratorul recurge la interpelație. Alcătuită din repetiții

bine gradate, aceasta tinde spre realizarea unui dublu stimul, al atenției și, prin afect, al spiritului. Ca formă aparte a interpelației directe, imprecația retorică este permanent alternată cu adresarea caldă, cuceritoare. La rîndul ei, interogația se amplifică adesea într-un adevărat lanț de cauzalități și efecte. Răspunsul, reluînd fiecare verigă sub forma unor analogii, antiteze, exemplificări sau explicații parțiale, le însumează în final într-un impresionant corolar. În sfîrșit, axîndu-se pe ideea caracterului comprehensiv al pildei, omiletica lui Maior cultivă cu insistență comparația. Desprinsă din textele sfinte, mitologie, istoria antică, dintr-un univers domestic sau rustic românesc, aceasta frapează în primul rînd prin precizia raportării la obiect.

Dacă ținem seama că generații de-a rîndul aveau să crească timp de peste un veac în auzul predicilor lui Maior, nu putem conchide decît că prețiosul filon artistic ce le străbate s-a topit treptat în structura intimă a spiritualității românești, asimilîndu-se substanței intrinsece a literaturii.

Dacă omiletica a cunoscut o elaborare lentă, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, gata de a-i lua locul în teascurile tipografici, pentru a apărea în 1812, constituia un veritabil cap de serie al unor scrieri determinate de un imperativ imediat, național sau personal, de unde caracterul lor critic și polemic, în nota proprie „luminilor". S-ar putea afirma că *Istoria* izbucnea dintr-o acută criză de conștiință, provocată de adevărata campanie de denigrare a românilor, pornită în urma incendiarelor revendicări ale *Supplex*-ului. Programatic *(Cuvînt înainte)*, ca se voia o filipică științifică împotriva lui Sulzer, Eder și Engel, care „s-au deprins a vomi cu condeiul asupra românilor, strănepoților romanilor celor vechi" (în fapt, o validare și reactualizare a stipulațiilor *Supplex*-ului), și, în același timp, un mijloc de largă propagare a crezului național, pentru ca în masa întregului popor să se cristalizeze o nouă conștiință de sine.

Deși documentată, căci opera se întemeiază pe o întinsă informație străină, pentru problemele capitale prevalînd însă izvoarele interne (M. Costin, D. Cantemir, S. Micu), s-a acreditat totuși

părerea că Maior e mai puțin erudit decît Șincai sau Micu, care, într-adevăr, tributari metodei școlii savante, au avut un real cult al documentației. Această *simplă impresie* se datorează de fapt ignorării obiectivului operei lui Maior. În intenția lui, *Istoria* trebuia să devină o decisivă punere la punct a tezelor polemicii declanșate de *Supplex*. Ca atare, deși izvoarele vehiculate acoperă aria științifică a problemelor disputate, Maior, om al ideilor, apt de filozofare, în tendința demonstrării convingătoare, rămîne deasupra acestor izvoare, realizînd o expunere sintetică, dominată de argumentul logic și cel speculativ, totul emanînd o conștiință activă și participare vie la tumultul frămîntărilor politice ale momentului istoric.

În „Cartea neamului" — afirmă sugestiv D. Prodan — obsedează „imaginea proiectată în viitor a noii Dacii"[1], a statului unic român, al cărui simbol este Mihai Viteazul, evocat în capitolul *Bărbăția românilor*. Sublinierea profetismului *Istoriei* are valoarea dezvăluirii unei permanențe; aprecierea semnalată este consonantă cu aceea a Societății „Petru Maior", care, în 1883 (la apariția ediției a III-a), relua elogiul lui Heliade Rădulescu, potrivit căruia Maior este „Moise al românilor". Chiar și numai vizionarismul operei ar îndreptăți afirmația că spiritualității autorului nu îi este străină filozofia istoriei, care, „fie că apare ca o sursă de ipoteze fecunde, fie că se manifestă prin unele aspecte profetice, fie că servește la emiterea unor concluzii mai bune"[2]. Or *Istoria* lui Maior acoperă toate cele trei modalități de expresivare a unui real simț al filozofiei istorice.

Dar încercarea de reconstituire a concepției istorice a lui Maior (circumscrisă pe planul general al operei) relevă un plus de principii și elemente definitorii pentru modernitatea opticii sale: separarea tranșantă a științelor de teologie *(Procanon)*, autonomia istoriei propriu-zise față de cea bisericească, cultul pentru adevăr și pentru documentul istoric, aprecierea scrisului

---

[1] *Op. cit.*, p. 388.

[2] Henri Irénée Marou, *Qu'est ce que l'histoire?* în *L'histoire et ses methodes*, Paris, Pleyade, 1960, p. 30.

istoric din perspectiva generațiilor viitoare, ca îndreptar corectiv, abordarea fenomenului istoric în dezvoltarea sa, — „în începutul, creșterea, schimbările și toate celelalte" —, considerarea istoriografiei ca un rezultat al contribuțiilor succesive ale generațiilor[1], investirea cu valoare de document istoric a tradiției orale, numismaticii, folclorului, filologiei etc.

Istoria pentru începutul românilor... își așează întregul eșafodaj argumentativ în jurul ideilor originii pur romane a poporului român, a unității și continuității neîntrerupte a elementului român, respectiv român, pe pămîntul Daciei nord și sud-dunărene. Ideile nu sînt noi. Fuseseră susținute, cu o anumită funcție, în istoriografia umanistă românească, constituiseră canavaua științifică a *Supplex*-ului și tot ele alcătuiau problematica axială a operelor istorice ale lui Șincai și Micu, redactate anterior tipăririi *Istoriei* lui Maior. Interesantă nu apare deci discutarea ideilor în sine (o asemenea discuție riscă, prin repetare, căderea în loc comun), cît modul de configurare și structurare originală.

S-a observat că trecerea de la istoriografia românească umanistă la cea luministă se face printr-un proces evolutiv, lipsit de discontinuități sau negări categorice[2]. Dacă în opera istorică a lui Micu sau Șincai nu fuseseră tăiate *definitiv* și *toate* firele de legătură cu metodologia istoriografiei umaniste, *Istoria* lui Maior realizează o certă depășire, atît ca spirit, cît și ca metodă. Întîia noastră istorie tematică, ea face un salt peste etapa experimentului, angajînd istoriografia română direct pe o nouă cale metodologică. O primă însușire care verifică reușita cărții este unitatea ei compozițională. Cele 15 capitole de istorie propriu-zisă se organizează, în funcție de problematică, în trei părți: cap. I—III, IV—XI, XII—XV. Datorată în primul rînd concepției, unitatea operei se realizează implicit prin interdependența dintre tot și părți, structura *Istoriei* fiind departe de a se reduce la lineari-

[1] Pentru toate aceste principii vezi *Cuvînt înainte* la *Istoria besericei românilor, atît acestor din coace precum și acelor din colo de Dunăre*, Buda, 1813.

[2] Vezi. Alex. Duțu, *Diversificarea preocupărilor cărturărești la umaniștii români*, în *Limbă și literatură*, 1968, p. 13 și urm.

tate. În ciuda părăsirii și reluării unor teze, opera formează o unitate în varietatea detaliilor. Ea apare astfel ca o structură între ale cărei elemente se stabilește un sistem de relații funcționale, încît eliminarea unui element ar duce la dereglarea sistemului însuși.

Spre deosebire de istoriile lui Micu sau Șincai, în opera lui Maior *nu se povestește*, ci *se expune, se pledează*. Opera se convertește într-o viguroasă polemică, susținută cu toate mijloacele aferente acestei arte. Rolul cardinal îi revine însă deducției logice și cuvîntului, plin de sevă populară, colorat, sugestiv, cînd de o aparentă bunăvoință, cînd încărcat de ironie, dînd stilului maiorian o savoare specifică. Geniul autorului constă în axarea „discursului" pe o tematică unică a cărei urmărire permite descifrarea unui sens în succesiunea evenimentelor, un sens al devenirii. Fără ezitare, *Istoria* din 1812 poate fi considerată întîiul eseu de sinteză istorică.

Dezvoltarea istoriei istoriografiei, reflectată de unele studii teoretice românești sau străine apărute în ultimele decenii, permite o delimitare mai precisă a diferitelor forme pe care le îmbracă în evoluția lui scrisul istoriografic[1]. În abordările mai vechi ale problemei, Școala ardeleană a fost etichetată global ca tipic luministă și, în esență, aprecierea rămîne valabilă și pentru scrisul istoric al lui Maior. În lumina studiilor menționate, considerăm însă oportună o caracterizare mai nuanțată a aportului său la fundamentarea istoriografiei noastre moderne. Integrată istoriografiei luministe, opera lui Maior aduce cu sine, în mod firesc, cîteva note caracteristice acesteia: spiritul laic, sensul istoricității, cultul pentru adevăr, o mai bogată sferă de informație din domenii învecinate istoriei (numismatica, folclorul, filologia etc.), încrederea în lumină și progres, dar mai ales în forța rațiunii și opiniei, tendința critică și polemică etc. Dar noul domeniu de aplicabilitate a sensului istoricității, — istoria națională —,

[1] Vezi Șt. Pascu, E. Stănescu, *Istoriografia modernă a României*, în *Studii*, 1964, nr. 1; Henri Irénée Marou, *op. cit.*; George Gusdorf, *Introduction aux sciences humaines*, Paris, 1960.

noua viziune asupra istoriei prezentului și a evului de mijloc, — acesta reprezentînd „epoca în care s-a format spiritul național al popoarelor“[1] —, exaltarea alături de marile personalități ale antichității romane a eroismului pilduitor al domnitorilor Evului mediu, — repudiat de luminiști —, profetismul corelat acestei evocări, învestirea unor fapte din trecut cu semnificații proprii contemporanceității[2] constituie cîteva trăsături caracteristice înainte de toate istoriografiei romantice europene a vremii. Firești într-o operă integrată unui luminism dominat de ideea națională, — prefigurînd naționalismul romantic —, aceste elemente vin nu numai să modifice sensibil definirea scrisului istoric al lui Maior, ci să și explice de ce *Istoria* acestuia a devenit cartea de conștiință a generației lui Heliade și Bălcescu. Așadar, întrucît această operă — chintesență a gîndirii istorice a Școlii ardelene — a fost nu numai o argumentată polemică justițiară care se adresa minții, ci și o pledoarie pasionată, țîșnită din inimă spre a se adresa inimii, întrucît ea a fost apoi singura scriere istorică ce a văzut în epocă lumina tiparului, incendiind conștiințele românilor de pe ambele versante ale Carpaților, creînd o școală istorică și influențînd evoluția istoriografiei românești spre romantism, a putut fi pe bună dreptate definită de D. Prodan o veritabilă „Carte a neamului“.

În ultimele pagini ale *Istoriei* din 1812, autorul strecura desigur o veche dorință: „și istoria cea bisericească a românilor a o aduna din răsipiri“. Nu prevedea atunci că chiar această carte menită să vestească a doua mare scriere istorică avea să-i decidă și destinul.

Revoltat din pricina acuzelor pe care Maior s-a grăbit să i le aducă în *Istoria pentru începutul românilor...*, Bob intervine în 1813 la autorități pentru a-i interzice difuzarea. Rezoluția e totuși favorabilă corectorului de la Buda, căruia i se pune însă

[1] Georges Gusdorf, *op. cit.*, p. 413.

[2] Vezi Vlad Georgescu, *Idées sociales et politiques dans la littérature historique des Principautés Roumaines pendant la seconde moitié du XVIII-e siècle et au debut du XIX-e siècle*, în *Revue des études Sud-Est européennes*, 1967, nr. 1—2, p. 189.

o cumplită condiție: să omagieze pe episcop în *Istoria besericei*, aflată la acea dată sub tipar[1]. Se înțelege că Maior însuși, pentru a nu-și pierde creditul moral în fața înaltelor foruri, a sistat tipărirea noii opere la pagina 392, deoarece, mai ales în partea finală, omagierea lui Bob se „realiza" printr-un corosiv pamflet. Trunchiată, modificată, dar insuficient, de autor spre a o face inofensivă, cartea rămîne totuși depozitată, pentru a fi difuzată abia după 1830. Dacă la cele 392 de pagini cuprinse în volum adăugăm ineditele lucrării[2], avem totuși la îndemînă aproape tot ceea ce însemna în 1813 manuscrisul *Istoriei besericei românilor atît acestor din coace, precum și acelor din colo de Dunăre.*

Întîia istorie tipărită a bisericii tuturor românilor frapează deopotrivă prin imensa concentrare de documente și prin amploarea dimensiunilor temporale și spațiale: viața creștină la români și dezvoltarea bisericii acestora de la primele mărturii verosimile pînă în zilele autorului, pe întregul teritoriu locuit de ei în stînga și în dreapta Dunării. Deși, fără îndoială, acest proces istoric complex e conceput în unitatea sa, pe planul compozițional al operei apare diferențiat, cele două aspecte fiind urmărite în două părți paralele: *Pentru religia sau cuceriea românilor* și *Despre ierarhia românilor.* Carențele structurale provocate de această organizare sînt însă neglijabile, întrucît cele două părți se sudează printr-o profundă coeziune interioară, datorată filiației problemelor.

Abordarea subiectului are la bază un mobil luminist — necesitatea umplerii unui gol —, dar și orgoliul descendenței noastre strălucite: românii sînt lipsiți de o istorie a bisericii, „măcar că aceștia, precum cu viția decît toate neamurile sînt mai străluciți, așa și cu vechimea cuceriei creștinești nu de multe ghinte întrecuți". Asocierea dintre ideea axială a *originii* nobile — teza *Is-*

[1] Vezi Nicolae Albu, *Cauzele interdicției „Istoriei pentru începutul românilor în Dachia" și a „Istoriei besericei românilor" ale lui Petru Maior*, în *Limbă și literatură*, XX, București, 1969, p. 209—215.

[2] Apud, Timotei Cipariu, *Acte și fragmante*, Blaj, 1855, p. 129—137, 145—188 și Pompiliu Teodor, *Anexe* la *op. cit.*

toriei din 1812 — şi ideea *vechimii* creştinării românilor — un alt insemn al superiorităţii — din *Istoria bisericei* presupune o conexiune pe planul conceptualităţii, evidenţiată de învestirea noii istorii cu valenţele politice şi ideologice ale celei precedente, cu un cuvînt, de subordonarea ei acelorași comandamente ale luptei naţionale. Complementaritatea acestor scrieri explică nu numai strînsele raporturi funcţionale ce se stabilesc între elementele celor două structuri, ci şi unghiul de vedere laic, politic, ca şi modalitatea critică şi chiar polemică a abordării problematicii teologice.

Există în *Istoria bisericei* o schemă directoare cu o înaltă semnificaţie politică, axată principial pe două idei: vechimea creştinismului şi a organizării noastre bisericeşti şi păstrarea nealterată a „legii" ortodoxe, scut al naţionalităţii. În funcţie de aceste idei — forţă, ce revin obsesiv pe planul cărţii, (una corelîndu-se cu sensul *Istoriei* din 1812, a doua cu acela al *Procanonului)*, părţile şi elementele scrierii se organizează într-o structură complexă şi indecompozabilă, capătă un anumit sens şi o anumită funcţionalitate, realizînd o nouă şi valoroasă sinteză. Astfel, conceptul de structură se dinamizează, facilitînd descifrarea anumitor înţelesuri ascunse, prelungite în ceea ce critica actuală numeşte suprastructura operei[1]. Prezenţa celor două idei dirigente, strîns relaţionate opticii istoricului asupra rolului cardinal al bisericii în viaţa politică şi culturală a transilvănenilor, fac ca pe parcursul operei, ce cuprinde toate fazele dezvoltării şi organizării vieţii ecleziastice la românii din nordul şi sudul Dunării, să se tindă în special spre elucidarea unor probleme cheie, spre dezvăluirea cauzalităţii şi sensurilor lor inaparente, ceea ce indică prezenţa unui spirit şi a unei metode istorice moderne. Se proiectează astfel pe prim plan vechimea creştinismului la români, rezistenţa ortodoxismului de-a lungul istoriei acestora, Unirea de la 1700 şi situaţia bisericii unite din Transilvania în perioada contemporană autorului. Ponderea specifică a ultimelor două

[1] Vezi Adrian Marino, *Introducere în critica literară*, Bucureşti, 1968.

probleme face ca *Istoria besericei* să reprezinte o contribuție fundamentală la istoria ecleziastică și politică a românilor transilvăneni.

Susținută convingător prin fapte de limbă, vechimea creștinismului în Dacia, „o prea strălucită mărire", e incontestabilă, deoarece „strămoșii românilor... în suflet de la Roma o au adus cu sine". Opinia era deci de natură să fortifice teza romanității cu un atît de însemnat rol în lupta politică a timpului. La rîndul ei, persistența și generalizarea creștinismului de o parte și de alta a Dunării, în urma retragerii aureliene, proces urmărit insistent, într-o permanentă conexiune cu istoria europeană (semn al unei optici moderne), devine un nou argument al continuității elementului roman, respectiv român, pe teritoriul vechii Dacii. Caracterul politic al *Istoriei besericei* apare astfel ca un fapt de ordinul evidenței.

Problema ortodoxismului, cu valoare de permanență în scrisul maiorian, e abordată în cunoscuta literă a *Procanonului.* Făcînd un larg istoric al tentativelor de schimbare a credinței, dar mai ales a ritului tradițional, de către catolici, calvini, luterani, în toate provinciile românești, dar cu precădere în Transilvania, Maior are prilejul să evidențieze rezistența eroică a românilor pentru păstrarea integrității bisericii ortodoxe. În *Istoria besericei* autorul trimite la aceeași idee-nucleu: stringența păstrării „legii" ortodoxe, factor de consolidare a naționalității. Cu o vădită adresă contemporană, evidențierea pilduitoarei rezistențe ortodoxe are pe planul semnificațiilor din subsidiar valoarea celebrului capitol *Bărbăția românilor* din prima operă istorică. Sîntem, așadar, departe de vechile teodicee și foarte aproape de viziunea și metodologia istoriografiei romantice.

Dar istoricul ortodoxismului constituie și o explicație-preambul a Unirii de la 1700, cu abordarea căreia în operă începe să prindă contur universul contemporaneității. După demonstrarea adîncii cauzalități a Unirii, de natură socială în special (prilej de extindere a observației asupra anacronicelor stări feudale), Maior dezvăluie convingător rațiunile pur politice și sociale care au prezidat încheierea Unirii, caracterul ei formal

și condiția fundamentală — păstrarea ritului ortodox —, idee ce revine ca un laitmotiv cu o expresă funcție politică. Și deoarece folosirea Unirii în beneficiul românilor era o chestiune vitală, criteriul unic în aprecierea diferiților episcopi greco-catolici îl constituie atitudinea lor față de acest act, respectiv față de interesele și lupta națională.

Dacă episcopul Atanasie apare ca un spirit opac la semnificațiile evenimentului, dacă Ioan Patachi își trădează total misiunea, dacă P. P. Aron și mai ales Atanasie Rednic se dovedesc inabili, Inochentie Micu și apoi Gr. Maior cîștigă totala adeziune a autorului, fiecare din ei înțelegînd rațiunile naționale ale consolidării nucleului ortodox al Unirii, fiecare folosind-o nuanțat, în funcție de momentul istoric dat: ca platformă în lupta politică (Inochentie Micu) sau drept cadru unificator (ortodox în esență) al frontului național (Gr. Maior). Iar întrucît Bob, versat în probleme gospodărești, dar insuficient receptiv la imperativele politice, s-a îndepărtat de direcția lui Inochentie, Grigore Maior sau Ignatie Darabant, istoria păstoriei sale se convertește în cartea lui Petru Maior nu numai într-o veritabilă memorialistică, ci și într-un vehement rechizitoriu, în cuprinsul căruia autorul nu uită să intercaleze părți întinse dintr-un vechi protest — *Protopopadichia*. De remarcat însă că în genere cunoscuta antipatie față de Bob nu impietează asupra principiului imparțialității, *asupra esenței a ceea ce spune*, ci *asupra felului în care spune*, or acesta nu mai aparține domeniului științei, ci aceluia al artei, subordonat altor exigențe.

„Cronica" contemporaneității, oferind cel mai bogat fond informativ, e departe de a avea caracterul rece, doct al memoriilor medievale. Pe măsură ce autorul pleacă de la relatările unor martori oculari ai evenimentelor sau de la observația personală, pagina de istorie, fără să-și piardă finalitatea politică sau documentară, se constituie într-o expunere antrenantă și confesivă, care, prin puternica irupere a eului, ca și prin spontaneitatea și acuitatea notației, conferă operei atributele memorialisticii literare moderne. Amprenta memorialistică o dă

atitudinea participativă a autorului la faptele consemnate, redarea frustă a întîmplărilor, — adevărate instantanee din viața contemporană —, întreținerea cititorului cu detalii sau reflecții pline de spirit, cu impresii sau informații din sursa orală, cu un cuvînt, recrearea atmosferei de epocă.

Într-o ordine dictată de anumite coordonate temporale, ca și de fluxul memorici, în paginile cărții se conturează o suită de schițe de portret, realizate sub aspect moral, o suită de portrete esențializate, desemnînd, în maniera clasicilor, dominanta (călugărul Sofronie — „om nu cu blîndețe cum fusese Ilarion [Visarion Sarai], ci de o fire aspră și tulburată" etc., etc.) Obișnuit, de la om, observația se extinde asupra faptelor, pătrunzînd însă dincolo de ele, spre a scruta aceeași lume interioară a personajului.

Maior are vocația polemicii. În *Istoria bisericei* se vădesc însă și resursele sale pentru pamflet. Asemenea creatorilor acestei specii — Stoica Ludescu, Radu Popescu, Anonimul Brîncovenesc —, Maior scrie cu toți nervii, spiritul său maliții, vindicativ și clevetitor strecurînd în pagini nu numai aciditatea pamfletară, ci și hazul zeflemitor, ce-l apropie de Neculce și Creangă și în genere de atitudinea satirică populară. Modul în care *Istoria bisericei* ilustrează nu numai memorialistica literară, ci și procesul de constituire a pamfletului indică faptul că, structural, Maior este un veritabil scriitor, opera sa situîndu-se la hotarul dintre istorie și literatură.

Forma agreabilă, degajată a comunicării, asigurînd operei condițiile unei largi penetrații, este de natură să desemneze o manieră proprie istoriografiei luministe. De altfel, întreaga scriere, atît prin modul de abordare politică, cu totul exterioară dogmelor, a istoriei bisericii, cît și prin desfășurarea acesteia sub unghiul unor idei directoare, prin viziunea asupra trecutului bisericii naționale din perspectiva semnificațiilor, ca și prin îndrăzneața critică a contemporaneității sau prin extinderea considerabilă a domeniilor cercetate (ecleziastic, politic, social, cultural) se înscrie în genere între parametrii conceptualității și metodologiei luministe, în forma pe care acestea o îmbracă însă în cadrul luminismului românesc, subordonat factorului național, conți-

nînd ca atare în însuşi caracterul lor specific unele elemente ce vor ilustra spiritul nou al istoriografiei romantice. Or, dacă în acest sens scrisul istoric al cărturarului transilvănean este reprezentativ, faptul se explică printr-o reală vocaţie de istoric. Aceasta presupune prezenţa unui gînditor apt de a descoperi resorturile ascunse ale procesului istoric, a unui om înclinat spre filozofare, ceea ce Maior a fost într-o mai mare măsură decît Micu sau Şincai. Dar această vocaţie n-ar fi ajuns totuşi la realizare fără îndelungata sa formare nu atît la şcoala istorică europeană, cît la „şcoala" luptei naţionale, care-i luminează sfera şi direcţiile meditaţiei. Aşa se justifică de ce operele sale — *Procanonul*, *Protopopadichia*, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* şi *Istoria besericei* — au o puternică semnificaţie politică şi o accentuată notă polemică, de ce ele apar ca părţi componente ale unei structuri unitare, în complexul căreia se stabileşte o pluralitate de relaţii cu o funcţionalitate interacţionantă asemenea sistemului vaselor comunicante. Faptul trimite la o concepţie şi la o metodă modernă, şi una şi alta evoluînd spre zonele istoriografiei romantice a secolului al XIX-lea şi conferindu-i lui Maior calitatea suplimentară de precursor.

Demersurile pentru punerea sub interdicţie a *Istoriei* din 1812, soldate doar cu satisfacţia parţială pe care oficialităţile i-au oferit-o lui Bob, erau de natură să atragă atenţia lui Maior asupra posibilităţii unei noi revanşe. Într-adevăr, temîndu-se că muşcătoarele rînduri ale *Istoriei* l-ar putea prezenta posterităţii într-o lumină defavorabilă, Bob apelează la condeiul devotatului canonic D. Vaida pentru a încerca schimbarea opiniei create. Riposta acestuia, „cîrtirea" — cum o va numi Maior — trebuia să formeze *Cuvîntul către cititor* la traducerea românească a două cuvîntări tipărite în latineşte în cinstea episcopului de acelaşi zelos partizan[1]. Atent la fiecare mişcare a taberei adverse, graţie unor intimi ai săi din tipografia Blajului, Maior obţine prima

[1] Este vorba de *Orationes* publicate de D. Vaida la Blaj în 1809 şi traduse tot de el sub titlul de *Cuvîntări în cinstea Excelenţii Sale Ioan Bob*, Blaj, 1813.

coală din „cîrtire" chiar în timpul imprimării. Întocmește în grabă un *răspuns*, pe care îl publică înaintea volumului în care „cîrtirea" trebuia să apară ca prefață, constrîngîndu-l indirect pe Vaida să redacteze un inofensiv *Cuvînt către cititor.*

Răspunsul la Cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior autorul **Istorii ceii pentru începutul românilor în Dachia,** publicat anonim în 1814 are valoare de document biografic, căci Maior, spre a se apăra, evocă (vorbind la persoana a treia) activitatea depusă la Reghin, dar și valoare de pagină polemică aparte concepută,— ironică și iritată —, în funcție de caracterul personal al disputei.

Istoria intrase însă și în circuitul viu al vieții științifice europene, stîrnind un real interes, de vreme ce reputatul slavist J.B. Kopitar o onorează cu o recenzie în *Wiener Allgemeine Litteraturzeitung*, recenzie la care Maior se grăbește să răspundă. Dar, cum se întîlneau doi polemiști înnăscuți, noua dispută se prelungește din 1813 pînă în 1816. Bun cunoscător al limbii, dar și al istoriei românilor, Kopitar pune în discuție unele probleme importante abordate în *Istorie*, avînd îndreptățite rezerve față de teza purității latine a limbii române, față de tendința purificării ei de elementele străine etc., dar, eronat, și față de încercarea salutară de înlocuire a alfabetului chirilic cu cel latin. În zelul său latinizant și cu o pregătire lingvistică ce nu o egala pe aceea a preopinentului său, Maior își reafirmă părerile, fără să rețină, din păcate, majoritatea observațiilor eruditului slavist, de-a dreptul ingenioase pentru începutul secolului al XIX-lea[1].

Atitudinea față de momentul politic trăit, preocupările sale științifice, ca și funcția de cenzor îl mențin pe Maior în contact continuu cu fruntașii vieții publice din țară sau cu unii români aflați în străinătate. Corespondența din etapa cenzoratului ni-l prezintă ca mentor al studenților V. Rațiu și V. Pop de la Viena (celui din urmă furnizîndu-i anumite materiale folclorice — o

[1] Vezi Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, 1968, p. 577—583.

altă latură a variatelor sale preocupări[1]), ca bun prieten și consilier științific al lui Budai-Deleanu sau I. Cornelli, ca om politic și om de cultură în raporturile cu I. Piuariu-Molnar, I. Vulcan, Mihail Muntean, Moise Nicoară, Vasile Moga, ca apropiat al lui C. Diaconovici-Loga sau Alex. Teodori aflați la Buda. În admirația acestui adevărat ctitor de conștiință națională se formează apoi pleiada discipolilor săi înflăcărați, Eftimie Murgu, Teodor Aron, Ioan Teodorovici Nica și Damaschin Bojincă. În prelungirea polemicii lui Maior, acesta din urmă era destinat să răspundă atacurilor lui Sava Tökölyi din cartea sa *Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind* (Halle, 1823) prin *Animadversio in Dissertationem Hallensem* (Buda, 1827).

Deținînd o funcție cheie, care oferea nesecatei sale energii posibilitatea abordării unor domenii multiple, profesînd o concepție tipic luministă, în funcție de care progresul neamului era conceput sub un dublu aspect, spiritual și material, Maior încearcă să-și orienteze activitatea și în această ultimă direcție. Astfel, perioada marcată de apariția *Istoriei* (1812) și încheierea polemicii cu Kopitar (1816) e jalonată, pe un alt plan, de preocupări cu totul noi. Ele se situează atît pe linia politicii economice și culturale a Curții, cît și pe linia unor vechi deprinderi, datorită cărora Vulcan îl recomanda Tipografiei ca un bun cunoscător al problemelor de economie rurală. Noile preocupări se concretizează în traducerea a cinci broșuri de economie casnică, de genul celor difuzate în diferite limbi la toate popoarele Imperiului. Neîndoielnic, traducîndu-le, Maior împlinea o obligație de cenzor, drept care nici nu le semnează[2]. Dar printre rînduri se poate descifra sentimentul participării la efortul susținut al generației sale în direcția propășirii culturii și limbii românești. Căci, nu întîm-

[1] Vezi Liviu Marian, *Petru Maior, folclorist*, în *Contribuții la istoria literaturii românești din veacul al XIX-lea*, Chișinău, 1927, p. 7–12.

[2] Ele au fost atribuite lui Maior argumentat de N.A. Ursu, *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior*, în *Limba română*, 1961, nr. 2.

plător, tocmai în postfața uneia din aceste traduceri[1] dă glas convingerii generale a luminiștilor români, după care progresul cunoștințelor se află în raport de reciprocitate cu dezvoltarea limbii. Fără a le diminua rolul practic, instructiv, remarcăm meritul deosebit al acestor traduceri de a fi contribuit, asemenea celor ale lui Șincai sau Piuariu-Molnar, la îmbogățirea limbii române, prin introducerea unei terminologii de specialitate în domenii științifice pe atunci încă puțin frecventate.

Ceva mai tîrziu, Maior consideră necesară și umplerea unei alte breșe pentru racordarea culturii române la cultura europeană. Se orientează astfel spre o carte simbol a veacului *Les aventures de Télémaque* de Fénelon. O traduce și o publică la Buda în 1818, sub titlul *Întîmplările lui Telemah*, folosind o ediție italiană, apărută sub îngrijirea lui Christ. E. Meppen la 1741. „Cartea divină a veacului" — cum o numea Montesquieu — circula intens și în Europa răsăriteană. Bibliotecile românești atestă în prima jumătate a veacului al XVIII-lea existența mai multor traduceri grecești, iar apoi, în a doua jumătate, întîile tălmăciri manuscrise în limba română în Moldova[2]. Cît privește Ungaria, primele ecouri ale cărții se fac auzite chiar la începutul secolului[3]. Dar cum opera cunoaște o largă popularitate abia în a doua etapă, datorită traducătorilor din secolul al XIX-lea, cînd sensurile ei bogate sînt prinse cu antene mult mai sensibile, se înțelege că traducerea lui Maior, tipărită la începutul veacului, a fost cea mai căutată lectură.

În esență, *Télémaque* face elogiul monarhului luminat, al liberalismului și utilitarismului. Portretul cretanului Minos, com-

---

[1] *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țară și a celor ce se leagă, și a unor boale sporadice, adecă pe iei pe colo îmblătoare ale vitelor celor cu coarne precum și a cailor, a oilor și a porcilor*, Buda, 1816, 130 p.

[2] Vezi Alex. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968, p. 235—240.

[3] Vezi Köpeczi Béla, *Fénelon, Telemachosának elsö magyarországi fordítási kíserlete (La première tentative de traduction du Télémaque de Fénelon en Hongrie)*, în *Filológiai közlöny*, XV (1969), nr. 1—4.

pletat cu comentariile mentorului lui Télémah din Cartea a 5-a, conturează de fapt imaginea ideală a suveranului luminat, care e conştient că prin demnitatea sa trebuie să satisfacă interesul societăţii, care respinge despotismul şi tirania, întrucît acestea îi transformă pe supuşi în sclavi, care are ca unic ţel realizarea unei societăţi întemeiate pe echitate, justiţie, virtute. Formula lui Fénelon de a trata alegoric, sub pretextul aventurilor lui Télémaque, o arzătoare problemă pe care Franţa şi-o punea încă pe vremea Regelui-Soare convenea şi atmosferei din timpul reacţiunii postiozefiniste, iar Maior prin nimic altceva nu putea face o mai eficientă educaţie cetăţenească compatrioţilor săi, sădindu-le în inimi idealurile luministe, decît traducînd opera lui Fénelon. Căci, prin formula ei, cartea era de o asemenea ambiguitate, încît putea fi folosită în scopuri didactice de iezuiţi, dar şi în scopuri propagandistice de revoluţionari.

Prin *Întîmplările lui Telemah*, Maior se afirmă şi în domeniul literar propriu-zis. Traducerea, fidelă, purtînd pecetea expresiei vioaie, intens colorată afectiv, trădează străduinţa lui Maior de a modela şi de a îmbogăţi limba literară a timpului cu neologisme în mare parte asimilate în forma pe care o au şi azi. Din compararea traducerii cu celelalte opere, apare evident că toate aparţin aceluiaşi scriitor inteligent, comprehensiv, suplu, că toate poartă aceeaşi marcă stilistică.

În sfîrşit, prospectarea ultimului univers al preocupărilor lui Maior, cel filologic, ne obligă la întoarcerea pe firul activităţii sale pînă în perioada alcătuirii *Procanonului*, a cărui metodă trădează contactul cu şcoala filologică germană. La reconstituirea unor etimologii, dar mai ales la riguroasa critică filologică a izvoarelor istorice, Maior apelează apoi în *Istoria* din 1812, lucrare capitală pentru configurarea concepţiei sale lingvistice. Deşi *Dissertaţia pentru începutul limbei româneşti* şi *Dissertaţia pentru literatura cea veche a românilor* apar ca lucrări independente faţă de textul *Istoriei*, expresie a diferenţierii domeniilor (istoric, lingvistic sau de istorie a culturii) în concepţia autorului, totuşi ele sînt tipărite în acelaşi volum, în scopul suplimentării argumentului istoric prin fapte de limbă sau cultură.

Principalul obiectiv filologic urmărit e demonstrarea latinității limbii române, dovedită de structura gramaticală, „țesătura cea din lontru", originar latină, pe care Budai-Deleanu o definește similar prin „alcătuirea dinăuntru". Dacă Șincai derivă limba română din latina clasică, Micu[1], dar mai insistent Maior și Budai-Deleanu vorbesc despre o descendență din latina populară, marcînd un evident progres în dezvoltarea lingvisticii europene[2], chiar dacă „opiniile despre descendența idiomurilor romanice din latina populară" și „opiniile puse în circulație de Maior și Budai-Deleanu nu erau decît reflexe ale unor afirmații anterioare, care se generalizaseră în bună măsură în epoca aceea"[3]. Pornind de la constatarea că limba română continuă latina „care o grăia poporul" și nu „limba învățată", Maior va remarca importanța de prim rang a studiului limbii române în reconstituirea latinei populare, fapt reținut de lingvistica modernă: „mai cu cădere este a judeca din limba cea românească cum au fost limba romanilor celor vechi". Din exces de zel, prin speculație sofistică, el ajunge să afirme însă cu totul eronat că latina clasică derivă din limba română.

Pentru demonstrarea latinității limbii române se apelează la etimologii, onomastică și toponimie (la aceasta din urmă spre a delimita teritoriul de răspîndire a limbii naționale), la elemente de morfologie, fonetică și lexic. Scrisă de un istoric prin excelență, *Dissertația pentru începutul limbei românești* își propune limpezirea chestiunilor legate de originea limbii române și jalonarea sinuoasei ei dezvoltări prin stabilirea unui sistem legic evolutiv. Lingvistica istorică romanică e însă abia la primii ei pași; inerent, nu toate legile fonetice (cu repercusiuni în celelalte compartimente ale limbii) stabilite de Maior și-au dovedit rezistența, de unde caracterul fantezist al multora din etimologii.

---

[1] Vezi Ms. rom. 436, p. 25: „limba latinească era limba vulgaris, adecă care norodul o grăia".

[2] Despre răsunetul european al *Lesiconului* vezi Dimitrie Macrea, *Lingviști și filologi români*, Buc., 1959, p. 64.

[3] Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Buc., 1966, p. 36.

Trăsăturile comune limbilor română, franceză, spaniolă, italiană, ca și deosebirile lor față de latină demonstrează că româna nu este „limba latină stricată și scăzută", întrucît pretinsa scădere a început nu în Dacia, ci în Italia, unde a afectat chiar vechea latină vulgară care, sub înrîurirea popoarelor barbare, începe să se diferențieze în dialecte. Ca atare, Maior relevă păstrarea unor etimoane latine numai în română, după cum remarcă anumiți termeni latini existenți exclusiv în celelalte limbi romanice. Cîteva decenii înainte de Friederich Diez, — precizează D. Macrea —, Maior făcea distincție între patrimoniul originar comun și neologismele provenite din perpetuarea culturii în latina clasică.

Conviețuirea cu popoarele străine, în special cu slavii, a dus — afirmă autorul — la alterarea lexicului românesc, fără a afecta însă „țesătura cea din lontru". În sprijinul tezei, el recurge judicios la compararea categoriilor de gen, declinare, conjugare etc. din slavă, pe de o parte, și din română și italiană pe de alta. Cît despre lexicul „alterat", acesta s-ar putea purifica — socotește Maior — prin valorificarea termenilor de origine latină larg cunoscuți sau prin apel la latina clasică și la limbile romanice, mai ales la italiană. În pledoaria pentru purificare, suscitată de optimismul raționalismului idealist în posibilitatea modelării limbii[1] sau de codul lingvistic al clasicismului, care cerea înlăturarea barbarismelor ce invadaseră latina medievală[2], Maior, prudent, rămîne la enunț. Abia generațiile următoare vor încerca imposibilul. Dezvoltînd o sugestie a lui Maior, Heliade va tinde spre italienizarea limbii, în maniera în care ardelenii vor fi tentați de latinizarea acesteia.

Istoria politică și istoria limbii unui popor constituie un tot indestructibil. Firesc deci, interesul acordat destinului istoric al românilor sud-dunăreni își găsește în *Dissertația* amintită un corespondent în elementele de analiză sincronică și diacronică a limbii vorbite de ei. Maior realizează în acest fel o primă încercare de cercetare sistematică a românei din sudul

[1] Dimitrie Macrea, *op. cit.*, p. 45.
[2] Ion Gheție, *op. cit.*, p. 26.

Dunării. În consonanță cu ideile istorice, autorul evidențiază în primul rînd apartenența dialectelor sud și nord-dunărene la o limbă română unică, în ciuda diferențierilor create de condițiile istorice deosebite.

Dissertația pentru literatura cea vechie a românilor schițează un prim compendiu independent de istorie a culturii și literaturii vechi românești, prilejuind un vibrant elogiu luminist adus realizărilor spirituale în limba națională. Relansînd părerea lui D. Cantemir, după care în secolul al XV-lea slavonismul n-a înlăturat numai cultura în limba națională, ci și scrierea cu caractere latine, Maior elogiază actul lui Gh. Racoți I „carele au scos... limba slovenească din beserici" și militează pentru adoptarea alfabetului latin.

Activitatea de cenzor îl pune pe Maior în fața unor serioase dificultăți prilejuite de absența unui sistem ortografic bine conceput, necesar la elaborarea atît de așteptatului *Lesicon de la Buda*. După îndelungate dezbateri cu V. Coloși, I. Cornelli, Budai-Deleanu ș.a.[1], Maior ajunge la cristalizarea concepției sale ortografice, pe care o expune în *Orthographia romana sive latino-valachica*... După model italian, el redă oclusivele palatale prin *che, chi* și *ghe, ghi* și introduce semnele diacritice ale lui *ș* și *ț*. Deși sensibil simplificată și mai puțin etimologizantă decît cea propusă de *Elementa*..., cu atît mai virtos față de cea concepută de Budai-Deleanu, ortografia lui Maior rămîne totuși în multe privințe complicată și inoperantă.

Anexat *Orthographiei*..., *Dialogul pentru începutul limbei române între nepot și unchi*, practicînd o tehnică specifică scrisului luminist, de natură să asigure larga penetrație a ideilor, explicitează și consolidează unele opinii formulate în special în *Dissertație* sau în polemica cu Kopitar.

În 1825 apărea la Buda o operă de valoare epocală, apreciată dincolo de hotare: *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a trizeci și mai multor ani s-au*

[1] I. Pervain, *Studiu introductiv* la Ion Budai-Deleanu, *Scrieri inedite*, Cluj, 1970.

lucrat. După o opinie aproape generalizată, Maior s-ar fi preocupat insistent de acest „opus" colectiv abia după angajarea sa oficială ca redactor (5 decembrie 1820). Dar, după numeroase mărturii[1], el este de fapt personajul din umbră, care, încă din 1809, încearcă să fixeze, etapă după etapă, puncte de reper pentru adevăraţii eroi ai acestei odisei. Cunoscîndu-i evoluţia, deficienţele şi necesităţile, în 1819 cenzorul era în măsură să redacteze un substanţial raport, în care prind contur principiile fundamentale pe care le aşeza la temelia lucrării: lexiconul să fie oglinda fidelă a unei limbi unitare, curat românești, un repertoriu care să stabilească în mod ştiinţific etimologia cuvintelor şi în care să se adopte normele de transcriere din *Orthographia*. Prin natura observaţiilor, raportul îl recomanda ca pe unicul redactor competent. La insistenţe, Maior preia redacţia dicţionarului, revede febril primele litere (a-h) şi încearcă disperat să amîne deznodămîntul tuberculozei. Viaţa avea să i se curme însă în jocul de lumini şi umbre al acestui ultim univers al preocupărilor sale, atinsă parcă şi ea de stihia morţii ce planase asupra existenţei fiecăruia din cei ce adăugaseră, rînd pe rînd, paginile viitorului *Lexicon*. Incontestabil, acesta este o operă colectivă, dar munca diverşilor colaboratori a fost coordonată şi modelată de spiritul lui Maior, ceea ce i-a imprimat o anumită unitate de concepţie şi o tendinţă politică, naţională, de subtext. S-a putut deci afirma îndreptăţit că *Lesiconul de la Buda* trebuie apreciat din două puncte de vedere: şi ca operă lexicografică în genere, şi ca operă a lui Petru Maior aparte[2].

Subordonată prin semnificaţiile sale adînci idealurilor luptei naţionale, activitatea lui Maior în domeniul limbii era făcută să concentreze şi să difuzeze tot ceea ce era înnoitor şi mobilizator în crezul filologic al Şcolii ardelene, promovîndu-l şi în acest sens ca pe un adevărat director de conştiinţă al generaţiei paşoptiste[3].

[1] Vezi I. Pervain şi M. Protase, *Petru Maior şi Lesiconul de la Buda*, în *Cercetări de lingvistică*, XV (1970), nr. 1, p. 11—23.

[2] Giorge Pascu, *Istoria literaturii române în secolul XVIII*, vol. III, Iaşi, 1927, p. 265.

[3] În legătură cu rolul său în această direcţie, vezi M. Protase *Petru Maior: un ctitor de conştiinţe*, Bucureşti, 1973.

*

Pe drumul făuririi propriei istorii, fiecare popor cunoaşte momente decisive pentru direcţia şi destinul evoluţiei sale. Un astfel de moment, de răspundere în faţa istoriei pentru destinul poporului nostru, îl marchează şi Şcoala ardeleană. Mişcare exemplară, ca cere generozitate şi sacrificiu, cere oameni plămădiţi aparte, spirite comprehensive şi energii făcute să triumfe. Un asemenea om a fost Petru Maior, spirit angajat în cele mai variate domenii ale cunoaşterii, deschis tuturor problemelor ce agitau vremea sa, deşi nu toate capătă în conştiinţa sa aceeaşi profunzime. Cel puţin aparent, scrisul său nu reflectă munca tenace şi de migală a confraţilor săi de acţiune. În schimb, Maior este un om al zilei, care abordează cele mai acute probleme, devansîndu-şi uneori epoca prin intuirea transformării lor progresive. Violent, coleric, dar continuu cenzurat de judecată, fie că se afirmă în istorie, în drept ecleziastic, în omiletică, filologie sau literatură, el apare ca un raţionalist suplu, speculativ, unind combativitatea agresivă cu tactul.

Practic prin excelenţă, Maior izbuteşte, singur printre cei din vremea sa, să-şi publice antum aproape toate lucrările, contribuind astfel la difuzarea largă a crezului social-politic al Şcolii ardelene şi implicit la desfăşurarea celei mai viguroase acţiuni de trezire a conştiinţelor şi de propagare a ideii de unitate naţională a românilor de pretutindeni. În timp ce în epocă Şincai rămîne un peregrin nedreptăţit, iar Micu un harnic benedictin, în timp ce Budai-Deleanu, fecund în izolarea sa între străini, rămîne ineficient prin acţiunea lucrărilor asupra contemporanilor, Maior sintetizează creator întreaga gîndire a mişcării. Opera sa, o ofensivă organizată pe toate fronturile luminismului românesc, se topeşte în conştiinţa generaţiei paşoptiste, ai cărei reprezentanţi, Bariţ şi Papiu Ilarian, Heliade, Bălcescu sau Kogălniceanu, nu contenesc să caute în „Cartea neamului" „imaginea proiectată în viitor a noii Dacii".

MARIA PROTASE

1760 Controversat, anul nașterii lui Petru Maior pare a fi 1760[1].

Locul nașterii este Tîrgu Mureș, unde tatăl său, Gheorghe Maior, deține funcția de protopop al districtului Niraștеu (1751—1762), pe care îl schimbă cu acela al Iclandului Mare, cu scaunul la Căpușul de Cîmpie

---

[1] Pentru această dată pledează mai multe argumente: într-o scrisoare către Congregația De Propaganda Fide, Maior afirmă că a plecat la Roma *fiind copil;* în timp ce Șincai (născut în 1753 sau 1754), la plecarea la Roma, putuse depune voturile absolute, fiind mai în vîrstă, (avea deci 20 de ani) Maior, mai tînăr, pleacă doar ca novice; unul din motivele aprobării cererii de părăsire a cinului călugăresc (1785) a fost însăși intrarea extrem de timpurie în cadrul lui; că între Maior și Gh. Șincai exista o apreciabilă diferență de vîrstă o mărturisesc încă două fapte: timp de un an, înaintea plecării la Roma, Șincai i-a fost profesor la Blaj, iar cînd în 1806 postul de cenzor și corector al cărților românești de la Tipografia Universității din Buda devine vacant, direcția îl preferă lui Șincai — „înaintat în vîrstă și cu vederea slabă" — pe Maior, om în floarea vîrstei — „*în optima aetate*"; în sfîrșit, la parohia catolică din Buda, în *Liber V mortuorum* (p. 110), figurează următoarea notă: „*16 febr. 1821, Reedis. P. Maior* [...], *60 aetatis anno, sepultus ab Szojkovits V.A. Diacono Taban*".

(1762—1782), unde Maior își petrece primii ani ai copilăriei.

Mama, Ana Munteanu, era fiica preotului din Iclănzel.

A avut șase frați: Demetriu a ajuns căpitan de husari; Ioan și Georgiu au fost preoți; Teodor (supranumit Bulgarul), cantor; Mihail, comisar rectificator; Ana, singura fată, măritată fiind în Reghinul Săsesc, s-a aflat multă vreme în apropierea celui de al doilea dintre frați, Petru.

Locul de baștină al familiei a fost Diciosînmartin, localitate părăsită de străbunicul viitorului istoric, Gheorghe Maior, în vremea răscoalei curuților. Acesta aparținea nobilimii, înțeleasă ca o proaspătă nobilime românească, lipsită de privilegii sau avere, formată din *oameni liberi*. Strămutarea din Diciosînmartin face ca diploma de noblețe să se piardă sau să fie contestată. De aceea, descendenții încearcă să-și dovedească apartenența socială nobiliară, atît de însemnată în condițiile secolului al XVIII-lea în Transilvania. Atestată de documente, ultima încercare, din 1759, aparține tatălui lui Petru Maior, și fraților săi, Pascu și Dumitru. În urma depozițiilor martorilor, care atestă noblețea familiei, Gheorghe Maior obține în același an de la Conventul din Cluj-Mănăștur un transumpt (aflat în 1877 în posesia lui I. Antonelli), care consemna nobilitatea descendenților străbunicului Gheorghe, poreclit Gînjul. Actul îl îndreptățea deci pe Petru Maior, ca și pe frații săi, să adauge numelui atributul nobiliar „de Dicio-Sînmărtin"[1].

[1] Dezbătută de I. Antonelli *(Breviar istoric al școalelor din Blaj*, Blaj, 1877), problema a fost reluată pe baza unor materiale documentare noi de Magdalena Roșu *(Date inedite în legătură cu familia lui Petru Maior* — comunicare științifică).

1766—1773 Își începe învățătura probabil la școala triviumală din Căpușul de Cîmpie. O continuă timp de trei ani (aproximativ 1769—1772) la gimnaziul romano-catolic din Tîrgu Mureș, frecventat de mulți români, încheind, credem, „gramaticele". Trece apoi la gimnaziul din Blaj, la „umanioare", unde îl are profesor pe Ignatie Darabant, la retorică, iar în 1773—1774 pe Gh. Șincai, la poetică. Darabant îl remarcă și-l recomandă ca un elev excepțional episcopului Grigore Maior.

„Din îndemnul superiorilor mei am îmbrățișat viața monahală" — mărturisește Maior într-o viitoare scrisoare către De Propaganda. Aceștia vor fi fost episcopul și Darabant, vicarul general, care îl îndeamnă să intre în ordinul călugăresc „Sf. Vasile cel Mare", (act petrecut probabil în acest ultim an școlar), spre a-i putea oferi una din bursele ce deveneau disponibile în toamna anului 1774 la colegiul Congregației De Propaganda Fide. Noviciatul și-l face paralel cu Șincai, profesorul său, îndrumat, se vede, în aceeași direcție. Își schimbă numele de Petru în Paul.

1774 noiembrie (?) Fără să fi depus jurămîntul monahal, din pricina vîrstei prea fragede (14 ani), pleacă la Roma, împreună cu Ioachim Pop și Gh. Șincai, amîndoi foști profesori la Blaj. După o călătorie „cu multe peripeții și inconveniente", după un popas la Timișoara, ajunge, prin Triest, în Italia.

1775—1779 Studiază doi ani filozofia și trei teologia la Colegiul De Propaganda Fide.

În 1775 depune jurămîntul în cadrul Congregației, obligîndu-se, între altele, ca, întors în provincia de baștină, să propage credința catolică și să trimită în acest sens dări de seamă anuale. La absolvire era recomandat călduros pentru serioasa lui pregătire episcopului Gr. Maior. Ștefan Borgia, secretarul Con-

gregației, vorbea de „părerea strălucită" a conducerii Colegiului relativă la purtarea și zelul său.
E de presupus că înainte de plecarea din Roma depune jurămîntul monahal (voturile solemne, pe viață), dar obține să fie hirotonisit la Blaj, de episcopul român.
La 4 aprilie 1779, părăsește, împreună cu cei doi colegi Roma, îndreptîndu-se spre Viena. Lipsiți de banii necesari continuării drumului, rămîn un timp în capitala Imperiului. Fac o vizită de prezentare la Cancelaria aulică pentru Transilvania, iar consilierul (probabil Șt. Costa) le propune completarea studiilor, timp de un an, la Viena. În vreme ce Ioachim Pop pleca spre Blaj, ceilalți doi tineri, deveniți bursieri ai Colegiului greco-terezian, se instalează în acest internat teologic, unde Maior se împrietenește cu Ioan Budai-Deleanu.
În 14 iulie 1779, ei adresează întîia scrisoare Congregației De Propaganda Fide. Corespondența lui Maior va continua aproape anual, din partea Congregației răspunzînd secretarul acesteia (pînă în 1789, cînd Ștefan Borgia ajunge cardinal). Două întreruperi, sînt înregistrate între 1798—1803 și 1808—1816. Ultima scrisoare a lui Maior datează din 20 noiembrie 1820. Congregația îi scrie în 16 decembrie același an, dar lui Maior nu-i mai era dat să răspundă.

1779—1781 Urmează cursurile de metodică și catehetică la Școala normală „Sfînta Ana", precum și dreptul canonic, dar și alte discipline, la Facultatea juridică a Universității vieneze, după care se întoarce în țară (1880). Călugăr fiind, se instalează în Mănăstirea „Sfînta Treime" din Blaj.
Numit profesor la „Scholae altiores", predă în primul an metafizica, apoi logica și dreptul natural.
După ce la plecarea din Roma afirmase că ține să se hirotonisească la Blaj, amînă sistematic primirea ordurilor sacre: ipodiaconatul, diaconatul și preoția.

1782 Asistă îndurerat la abdicarea din scaunul episcopal a binefăcătorului său Gr. Maior. La sinodul din acest an pentru alegerea unui nou episcop susține candidatura vicarului general Ignatie Darabant. Cel desemnat de Curtea vieneză va fi însă Ioan Bob. Deși Darabant întrunise 63 voturi, Iacob Aron — 57, iar Bob doar 37, totuși cel preferat fusese Bob, fiind reprezentantul clerului de mir, pe cînd primii doi erau aleșii călugărimii, aflată în dizgrația împăratului Iosif al II-lea. În urma Edictului de toleranță religioasă din 26 oct. 1781, are loc un adevărat exod de la greco-catolicism la ortodoxism. Printr-un decret din 20 aug. 1782, Iosif al II-lea dispune ca trecerile să fie anulate, iar cei care s-au făcut vinovați de o asemenea atitudine să fie obligați să urmeze un curs de 6 săptămîni pentru instruire asupra sensului și însemnătății Unirii de la 1700. Lui Maior (ca și lui Șincai, Ioachim Pop ș.a.) îi revine obligația ținerii unui asemenea curs în mai multe localități, dar în special la Dumbrăveni.

1783 Scrie întîia sa operă: *Procanon ce cuprinde în sine cele ce sînt de lipsă spre înțălesul cel deplin și desăvîrșit al canoanelor și a toată tocmeala bescricească, spre folosul mai cu samă a românilor.*
Are loc reîntîlnirea cu I. Budai-Deleanu, care, în vara lui 1783, terminîndu-și studiile la Viena, revine la Blaj, cu intenția hirotonisirii. „Întîmpinîndu-mă toate împotrivelele — își va aminti Budai în 1818 — fui silit iarăși a mă înstreina, ba, ca cum aș zice, a merge de voie bună în urgie". Survenită curînd, ideea lui Maior de a părăsi nu numai călugăria, ci chiar clerul nu poate să nu fie corelată atitudinii prietenului său. Pe cînd Bob, numit oficial episcop de către Curtea imperială în 20 februarie 1783, aștepta la Viena confirmarea papală, patru călugări blăjeni, între care și Maior, înaintau împăratului cererea de aprobare a

părăsirii cinului monahal (ceilalți erau S. Micu, care avusese inițiativa, Șincai și Gherman Peterlachi). Cererile, înaintate de Cancelaria aulică pentru Transilvania lui Bob, sînt avizate de episcop favorabil în 14. oct. 1783.

1784—1785 Ajuns în țară, Bob cere prepozitului mănăstirii, Ieronim Calnochi, să rezolve cererile celor patru călugări. Maior, ca și ceilalți, cu excepția lui Micu, este absolvit de jurămîntul monahal în 19 iulie 1784, intrînd astfel în cadrul clerului de mir.

Părăsirea mănăstirii, discuțiile cu Budai (a cărui prezență la Viena e înregistrată abia la 1 februarie 1785), conștiința că pregătirea sa superioară îl îndreptățește la o funcție incomparabil mai înaltă decît aceea de paroh îi zdruncină serios sănătatea. Timp de 11 luni zace bolnav de malarie într-un sat în apropiere de Tîrgu Mureș, desigur la vreun frate. În această stare dramatică își pune problema părăsirii clerului și cere în acest sens sfatul Congregației (3 februarie 1785).

După mult zbucium, se decide să rămînă în rîndurile preoțimii. În convalescență încă, în 2 iulie 1785 e hirotonisit de Ioan Bob la Blaj; în aceeași zi i se înmînează numirea de paroh al Maghiar-Reghinului. După unele tergiversări, episcopul îl investește la 15 august și cu titlul de protopop al eparhiei Gurghiu și inspector al districtului Abafaia.

Încă de la instalarea sa ca paroh în Maghiar-Reghin, Maior solicită episcopului aprobarea ridicării unei biserici și în Sas-Reghin, dată fiind distanța de patru km, ce trebuia parcursă pînă la biserica existentă. Bob nu e de acord.

1788 Este obligat să facă recensământul populației din protopopiat. Vicecomitele Ladislau Bethlén îl somează să întrerupă acțiunea, acuzîndu-l de intenția reînvierii răscoalei lui Horea. Amărăciunea lui Maior izbucnește într-o scrisoare din 18 februarie 1788 către Ioan Bob.

1790 *21 aprilie* Înaintează Congregației un denunț împotriva lui Bob, învinuindu-l, din motive politice în fond, de neîndeplinirea obligațiilor de episcop. Congregația se adresează episcopului catolic Ignatius Batthyany, pentru a-l sfătui pe Bob să-și îndeplinească misiunea. Batthyany îl absolvă însă de învinuirile aduse, neputînd, evident, intui cauzele reale ale nemulțumirii față de episcop.
Memoriul clerului unit din 7 septembrie împotriva aceluiași Bob către guvernul Transilvaniei pare a fi inspirat sau redactat tot de Maior.
Împreună cu vicarul Făgărașului, Ioan Para, în aceeași toamnă, Maior redactează un memoriu destinat Curții din Viena în scopul restituției drepturilor românilor revocate la moartea lui Iosif al II-lea. Un exemplar e iscălit de ofițerii celor două regimente de graniță, altul, de Maior și Para. Argumentația, întemeiată pe dreptul istoric și natural, e foarte înrudită cu aceea a *Supplex*-ului, denotînd o înaltă conștiință politică și o solidă formație luministă.

1792 Are loc la Blaj, soborul pentru depunerea jurămîntului față de noul împărat Francisc I. Maior protestează deschis împotriva încălcării arbitrare a „legii" ortodoxe de către Bob și sfetnicii săi (în special D. Caian). Este indignat de asemenea de indiferența acestora față de organizarea arhivei episcopești. Neînțelegerile cu Bob se convertesc într-un conflict public.

1792—1793 După reînființarea Seminarului teologic din Blaj (în urma morții lui Iosif al II-lea), Maior este chemat ca profesor de drept canonic. Fie că lecțiile sale, în spiritul noului drept canonic însușit în Universitatea vieneză, aduceau accente iozefiniste prea puternice, fie că Bob prefera să-l știe la o oarecare distanță de scaunul episcopal, în al doilea an îl destituie din profesorat și îl înlocuiește cu fostul său coleg Ioachim Pop, care (semnificativ!) învățase doar dreptul canonic catolic la Roma. Întîmplarea adîncește discordia dintre Maior și episcop.
La 1 octombrie 1793 sesizează din nou Congregația în legătură cu defectuoasa activitate a episcopului de la Blaj, reluînd acuzele din primul denunț (1 aprilie 1790).

1794 Înregistrează amenințarea episcopului rostită în fața prietenului său Ioan Para: „*Dabo operam, ut illum destruam*" (Îmi voi da silința să-l nimicesc).

1795 Alcătuiește *Protopopadichia* — protest vehement (vizîndu-l tot pe Ioan Bob) împotriva alienării drepturilor vechi ale protopopilor, drepturi prevăzute de canoanele bisericii răsăritene.

1798 Fără îndoială, cu asentimentul și concursul lui Maior, Aron Budai, notarul consistorial al diecezei ortodoxe și Ioan Popovici, vicarul episcopiei din Sibiu pun la cale reunirea celor două biserici românești din Transilvania, acțiune de care nu era străin nici S. Micu, nici Ioan Para, vicarul Făgărașului. Petiția *Reconciliatio cleri*, prin care se solicita Curții aprobarea unirii celor două biserici (evident în scopuri politice, naționale), se resimte de înrîurirea ideilor *Procanonului*. Rămasă fără nici un rezultat, petiția are valoarea unui

act politic și ecleziastic anticipator. În cursul acțiunii se vorbea despre alegerea lui Maior ca episcop al bisericii reunite.

1800 Reia insistent și motivat problema înființării unei parohii și a ridicării unei biserici în Sas-Reghin. Bob refuză cu o inexplicabilă îndîrjire. În aceste împrejurări, Maior slujește din cînd în cînd și în Sas-Reghin, într-o capelă cumpărată de generosul comerciant macedo-român de aici, Ion Marinovici.

1801 E profund îndurerat și revoltat de refuzul lui Bob de a-l numi preot în Căpuș pe fratele său Mihai, sub motivul că „n-are învățătura cea de lipsă".

1802 Sînt înregistrate două scrisori adresate lui Ioan Bob: prima, din 9 martie, se raportează la drepturile protopopilor în judecarea cauzelor de căsătorie; a doua, din 14 octombrie, vizează gravele încălcări ale episcopului în „tocmelele cele bisericești cu care au trăit pînă acuma românii uniți din Ardeal".

1803 Adresează o scrisoare Consistoriului de la Blaj în aceeași chestiune a alterării „legii" tradiționale.

1804 Într-o nouă scrisoare răspunde la o mustrare a lui Bob în procedura unei cauze de căsătorie. Ea conține critici aspre la adresa consilierului intim al episcopului, D. Caian.
După strădanii îndelungate (1785—1804), primește aprobarea ridicării unei biserici în Sas-Reghin și a trecerii sale la noua parohie.

1805 Bob îi oferă funcția de vicar al Hațegului, dar Maior „nu primi data cinste".

I se comunică schimbarea nemotivată a deciziei lui Bob de a-l transfera la Sas-Reghin; aici urma să fie instalat un capelan. Enoriașii protestează violent. Forțat, la 1 iulie, episcopul îl rînduiește pe Maior paroh la Sas-Reghin. Vechea lui parohie va fi oferită peste doi ani lui Grigore, fiul fratelui său Georgiu.
Are loc conflictul dintre mănăstirea Runcu și baronul L. Bornemisza, care țintea la acapararea moșiei mănăstirești. Maior sesizează pe episcop. Atît acesta, cît și baronul apelează la guvern, unul în favoarea, altul în detrimentul mănăstirii și mai ales al școlii ce se afla în preajma ei. Fără să aștepte un răspuns oficial, baronul dărîmă casa preotului de lîngă mănăstire și răpește moșia. Cel împuternicit oficial cu apărarea intereselor mănăstirii e Maior. Procesul durează mult. Se încheie cu decizia ca baronul să clădească, în schimb, o școală la Gurghiu, înzestrînd-o cu o moșie similară cu aceea de la Runcu. În 1808, pe cînd Maior era prins de grija plecării la Buda, baronul nu-și îndeplinise încă promisiunea.

1806 În acest an se numără între cărturarii români care făceau prenumerații la dicționarul lui S. Micu, gata pentru tipar.
I. Piuariu-Molnar îl recomandă cenzor și corector al cărților românești de la Tipografia Universității din Buda în locul decedatului S. Micu. Figurează și între cărturarii propuși pentru același post de către S. Vulcan. Cel numit însă e Ioan Cornelli.

1807 Bob nu-l alege în Capitulul înființat în acest an. Maior simulează o totală indiferență, dar e indignat. Totuși, obiectiv, avînd în vedere rolul esențial al noului for ecleziastic, elogiază inițiativa episcopului.

1808 În urma demisiei lui I. Cornelli din funcția de cenzor și corector al cărților românești la Tipografia din Buda, Maior însuși e cel care o solicită, printr-un memoriu cu o deosebită valoare autobiografică.
La 29 septembrie, S. Vulcan îi comunică numirea în funcția solicitată.

1809 Ajunge la Buda în 7 martie. A doua zi reclama, printr-o petiție, plata spezelor de călătorie și un salar anual de 500 de florini renani. În aceeași zi asigură direcția Tipografiei de concursul său la publicarea dicționarului lui S. Micu, preluat pentru definitivare de Vasile Coloși, protopopul Bobîlnei.
Tipărește întîiele scrieri: *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți...* și *Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea pruncilor morți...*
Începe disputa ortografică dintre cenzor, răspunzător de apariția dicționarului, și V. Coloși.

1810—1811 Publică *Prediche sau învățături la toate dumineciile și sărbătorile anului...*

1812 Apare *Istoria pentru începutul românilor în Dachia...* Nesemnate, dar atribuite argumentat lui Maior, apar două traduceri din germană: *Învățătură pentru prăsirea pomilor scrisă de Heintl Franțisc...* și *Învățătură de a face sirup și zăhar din mustul tuleilor de cucuruz, după ce s-au cules cucuruzul de pre ei, întocmită de D. Ioann Nep. Neuhold.*

1813 Se tipărește, rămînînd însă neterminată și momentan nedifuzată, *Istoria besericei românilor atît acestor din coace, precum și acelor din colo de Dunăre.*

Nesemnate, dar traduse de Maior sînt și *Dissertație a lui Ioann Burger M.D. despre zăhar carele din must de tulei de cucuruz și jugastru se face* și *Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măiestria de a face vin, vinars și oțet, întocmită de autorii Șaptal, Rozier, Parmentier și Dussieux și într-acest chip scurtată de abatul Ludovic Mitterpacher.*

O scrisoare adresată de V. Moga, episcopul ortodox de la Sibiu, cenzorului de la Buda denotă că acesta îi trimisese pentru difuzare cărțile sale de predici.

1814 Ies de sub tipar *Răspunsul la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia* și *Animadversiones in recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia* (întîiul răspuns polemic adresat lui J.B. Kopitar).

O scrisoare a lui I. Budai-Deleanu din acest an (însoțită de *Teoria ortografiii românești cu slove lătinești)* atestă permanența relațiilor dintre cei doi prieteni.

1815 Se prelungește polemica lui Maior cu Kopitar prin apariția celui de al doilea răspuns: *Reflexiones in responsum Domini recensentis Viennensis ad Animadversiones in recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia.* În urma morții neașteptate a lui Coloși (1814), Maior solicită un nou colaborator. Acesta va fi canonicul Ioan Cornelli. O nouă dispută în materie de ortografie.

1816 Apare, nesemnată, ultima traducere în materie de economie casnică: *Învățătură pentru ferirea și dofloria*

boalelor celor ce se încing prin țară și a celor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare ale vitelor celor cu coarne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor.

Maior încheie polemica cu Kopitar prin publicarea acelei *Contemplatio recensionis in valachicham anticriticam, litterariis Ephemeridibus Viennensibus, 1816 divulgatae.*

1817 Îi scrie o scrisoare studentului V. Pop de la Viena (viitorul medic), dîndu-i sfaturi și un bogat material folcloric pentru lucrarea de doctorat relativă la obiceiurile românilor la înmormîntări.

1818 Scoate de sub teascurile tipografiei *Întîmplările lui Telemah fiiul lui Ulise (Odissèvs), întocmite de Fénelon Arhiepiscopul Cambriei. Acum întăiu, de pre limba italienească, pre limba românească prefăcute...*

1819 Alcătuiește un raport critic asupra dicționarului: *Censura Lexici Colossyani Valachico-latino-hungarico-germanici a litera H inclusive usque ad finem.*

Tipărește *Orthographia romana sive latino-valachica, una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur*, avînd ca anexă *Dialog pentru începutul limbei românâ întră nepot și unchi.*

1820 Singura cale ce putea duce la terminarea dicționarului era însăși angajarea lui Maior ca redactor. În 12 septembrie, Consiliul Locumtenențial acceptă propunerea Tipografiei, ca și remunerarea lui Maior cu 500 florini m. conv. Din pricina bolii, acesta întîrzie să se angajeze. În 25 noiembrie, Tipografia i se adresează oficial,

cerîndu-i să răspundă. Maior acceptă, angajarea fiind confirmată printr-o adresă din 5 decembrie. I se avansează 200 florini m. conv.

1821 Moare în 14 februarie, în suburbia sîrbească din Buda, fiind înmormîntat în 16 februarie în cimitirul parohiei catolice, de Franciscus Szoikovits, vicearhidiacon al districtului „Sfînta Ana".
Cu puțin înainte de moarte, își întocmise testamentul, legatarul universal fiind Ioan Maior (fiul fratelui său Mihai).

M.P.

Socotit multă vreme corifeul Școlii ardelene, în fruntea căreia se impune astăzi tot mai mult Ioan Budai-Deleanu, Petru Maior are meritul deosebit că a știut, în condițiile vitrege în care și-a desfășurat activitatea culturală, să-și finalizeze străduințele prin tipărirea aproape a întregii opere, ceea ce nu aveau să reușească Gh. Șincai și Budai-Deleanu. Prin aceasta, el singur a influențat opinia publică românească din vremea sa, poate mai mult decît ceilalți luați împreună.

În antologia de față am selectat din scrierile sale tot ceea ce ni s-a părut reprezentativ, atît ca influență și efect de durată, cît și ca valoare propriu-zis științifică, încercînd în acest fel să înfățișăm dimensiunile reale ale omului de cultură, patriot militant, dăruit intereselor poporului său pornit pe drumul afirmării naționale. Am avut în vedere că această antologie, pînă la o eventuală ediție integrală, va servi învățămîntului, specialiștilor și, în general, cititorului iubitor de carte veche românească. În alegerea textelor și stabilirea ponderii diferitelor lucrări incluse, ne-am condus după criterii variate: valorice, de perspectivă de publicare, de utilitate. Astfel, fragmentele din *Istoria besericei rominilor* sînt întinse pentru că această lucrare cuprinde informații prețioase, adesea inedite, de istorie a luptei pentru unitatea

și afirmarea politică a poporului român din Ardeal, începută încă din secolele precedente.

Am prezentat, de asemenea, un număr de cuvîntări bisericești — didahii și propovedanii — pentru că au ocupat un loc important în activitatea lui Petru Maior și au contribuit efectiv la educația românilor din Ardeal privați în bună măsură de un învățămînt laic național. Ele conțin, alături de elementele obligate de cult, numeroase referiri la viața materială și spirituală a maselor de iobagi, în mijlocul cărora protopopul Petru Maior a trăit și a luptat aproape un sfert de veac.

La îngrijirea textului am folosit edițiile apărute în timpul vieții autorului sau manuscrise, acolo unde a fost cazul. Prima notă, care însoțește titlul fiecărei lucrări incluse în antologie, cuprinde o scurtă descriere a lucrării respective. Am avut avantajul, destul de rar întîlnit la scriitorii din această perioadă, ca scriitorul să se fi îngrijit în persoană de tipărirea operei, respectînd cu consecvență opiniile sale filologice cunoscute din lucrările de ortografie și dicționar.

Variatele particularități ale limbii lui Petru Maior reflectă, pe lîngă caracteristicile proprii, situația generală a limbii românești vorbite și scrise în Ardeal, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea. Petru Maior ține seamă de materie și de cui se adresează lucrarea, avînd permanent în vedere accesibilitatea, cum se poate dovedi cu numeroasele glose întîlnite mai peste tot. Dintre aceste particularități menționăm cîteva care vizează normarea limbii literare, așa cum și-o prefigura învățatul ardelean.

Alături de ceilalți reprezentanți ai Școlii ardelene și împărtășindu-și unii altora opiniile în chestiuni de ortografie, gramatică, dicționar, Petru Maior urmărește formarea unei limbi literare românești comune, instrument necesar în bătălia ideologică angajată. Însă lipsa unei limbi literare cunoscute și general acceptate de oamenii de cultură români de peste tot (situație datorată în primul rînd fărîmițării politice și culturale a românilor) îl aduce în situația să apeleze frecvent la regionalisme ardelenești,

în ciuda intenției menționate mai sus. El apelează, de asemenea, la împrumuturi lexicale, turnuri și chiar construcții sintactice din limba latină și din limbile neolatine, în special italiana și din dialectul macedo-român, de care a luat cunoștință la Buda, de la colonia aromână.

Confruntînd tezele asupra limbii literare cu rezultatul practic care se desprinde din lucrările sale, putem constata că din dorința de a fi înțeles de către toți cititorii, a acceptat tacit și unele concesii, ca dealtfel și ceilalți reprezentanți ai Școlii ardelene.

Consemnăm în continuare unele particularități mai izbitoare ale scrisului său:

Probleme de grafie

— Pornind de la italiană, teoretic P. Maior ar voi să elimine litera *x* din alfabetul românesc, dar o folosește de regulă în alfabetul său chirilic. Excepție: neologisme împrumutate prin italiană, unde un *x* s-a redus: *esemplu* (ital. *essempio*).

— Reduce geminatele, însă inconsecvent, deși în *Ortografia* formulează regula lipsei geminatelor în limba română. Cînd nu le reduce, procedează astfel din dorința de a veni în sprijinul cititorilor culți, dîndu-le posibilitatea unei identificări rapide: *assessor, Crassus*. În cuvinte românești folosește abuziv geminata, cu intenții etimologice, în poziție interioară și finală: *încurrînd* (lat. *incurrere, ann* (lat. *annus*).

— Un *y* este păstrat, după izvoare, dar cel mai adesea este notat prin *i*, mai ales în cuvinte deja fixate: *Vizant, tiran*.

— După norma scriitorilor savanți notează *-ae-, -oe-*, diftongii *-au-, -eu-*, cu derogări datorate neglijenței la traducerea izvoarelor: *aetentie, Eoropa* (dar și *mauroclahii*).

Pronunție

— După maniera germană încetățenită în Ardeal, notează și pronunță *țe, ți*, un *ce, ci: proțes, canțelariu* (dar și *che, chi*, după maniera grecească: *Thrachia , Dachia); ge, gi* apar notate *ghe, ghi: Nigher, leghion* (adaptat de mai multă vreme).

— Un β și un η apar notate și pronunțate ca în greaca nouă, prin *v* și *i: Vizant, presvyter, Chedrin, Zoi*.

Fonetică

Ca de altfel toți scriitori mari din epocă, Maior a intuit direcția dezvoltării limbii literare și în majoritatea cazurilor a optat pentru formele care aveau să se impună. Diferențele ni se par sensibile astăzi, pentru că majoritatea neologismelor erau fluctuante, iar graiurile muntenești și moldovenești îi erau cunoscute numai din scris. Majoritatea „abaterilor" de la limba literară de astăzi constituie fonetisme regionale ardelenești, care nu împiedică însă lectura curentă: *ă = e: încumătă, fămeile, întră; â = î: găciturâ, pânâ, sânt* (în cazurile *găciturâ* și *sânt* înlocuiește *i* cu *ă* din dorința de a elimina din limba română sunetul *i* pe care îl consideră de origine slavonă); *i = î: aițat, cuvințe*; căderea semivocale în hiat: *piiatră, aciia, bărbățiia, eșiia*.

— Foarte rar, numai în cuvinte consacrate de limba literară, păstrează forme arhaice și regionale nemonoftongate: *feata, peana*.

— În privința consonantelor notăm dispariția unui *h* inițial în cuvinte străine deja intrate în limba literară: *proto-egumen*.

— Palatalele alternează cu perechile dure: *furiși, morțiși, cu așî* (dar și *acestaș, îndatăș*).

— *s* după *n* apare rar pronunțat *z*, ca în germană: *conzistoriu*, și la fel de rar un *s* se pronunță *ș*, după maghiară: *Pești*. În ambele situații este totdeauna vorba de cuvinte stabilite cu această formă, pentru că de regulă scriitorul evită intenționat fonetisme maghiare și germane.

— Asupra etimologiei populare și etimologiilor eronate, vezi numeroase exemple (vol. II, pg. 249—331).

Morfologia

Trădează și ea fluctuațiile oricărei limbi literare în formare. Se întîlnesc:

— *Schimbări de gen* (față de limba literară actuală): *călăuz, Filipopol, publică* (= *public*), *titulă* (= *titlu*), *dialectă* (= *dialect*), *leghion* (= *legiune*), *nație, erez* (= *erezie*).

— *Schimbări de declinare: annalistă, ducă, sarmate* (pl.),

— La plural se întîlnește alternanță vocalică în neologisme: *compănii, declinății* și în cuvinte băștinașe: *căsi.* Uneori însă alternanța lipsește chiar și în cuvinte băștinașe, din dorința fixării unei teme neschimbate în flexiune: *cetatei = cetății.*

— Pluralul neutrelor se formează rar cu *-e(arce)*, în rest cu *-uri*, atît în neologisme cît și în băștinașe: *arhivuri, documenturi, izvoruri, manuscripturi* (dar și *manuscripte*), *miluri, reghementuri.*

Gradele de comparație

Superlativul se formează mai variat ca în limba literară, folosindu-se: *prea, tocma, vîrtos, foarte* (acesta din urmă postpus): *preavechiu, tocma nesuferite, vîrtos rușinat, avere multă foarte.*

Ca și la alți scriitori ardeleni din epocă, *binișor* are valoare stilistică de superlativ.

Articolul

— Numele proprii masculine se articulează chiar în cazul cuvintelor străine: *Laonicul;* dacă un adjectiv demonstrativ precedă substantivul, adjectivul se articulează ca și astăzi regional: *acela cuget, acesta chip;* după prepoziții ca *pentru, de la,* de asemenea se articulează cuvîntul: *pentru pilda, pentru scurtarea, slovenii dela nemții.*

— În cazul că lipsește articolul *-l: își tot bat capu,* nu putem decide dacă acel *u* ține loc de articol sau este un *u* final nesilabic.

— Articolul genitival *a*, ca formă unică, reprezintă regula. Excepții rare: *cu al italianilor... și cu a frînciloru; Bălu a patra, craiul ungurilor.*

— Articolul adjectival se pune după substantive articulate, atunci cînd sînt urmate de adjective: *cetății lui cei crăcești.*

Pronume

Și Petru Maior face derogări de la regula gramaticii latinizante de a se folosi reflexivul în locul personalului: *din bună voia*

lor (latiniștii pretind aci folosirea lui *sa* reflexiv); apar forme rare ca: *șie, luișI, loruși, sineși; dînsul* n-are valoare de reverență, în schimb *dumnealui* tocit astăzi reprezintă pe *domnia-sa:* în fine pronumele relativ la început de frază, are, ca în latină, valoare demonstrativă.

V e r b u l

— *Schimbări de conjugare: adămîna* (= *ademéni*), *vomi* (= *voma*); sufixele *-ez, -esc* lipsesc frecvent, regional și popular: *defaimă, să însămni* sau sînt folosite diferit antrenînd schimbări de conjugare: *să știrbeze, să scăndălisască;* infinitivul lung substantivizat folosit în locul supinului sau altor formații nominale: *dorirea* (= *dorința*), *fățoșarea* (= *prezența*), *norocirea* (= *norocul*), *prejudecare* (= *prejudecată*), *sfîrșire* (= *terminație*), dar și invers, alte formații în locul unui infititiv așteptat: *curs* (= *alergare*), *hirotonie* (= *hirotonire*), *scrisori* (= *scriveri*), *tocmeale* (= *întocmiri*) etc.; infinitivul lung apare foarte rar și este folosit fie cu anumite verbe în expresii: *nu e de a te mirare,* fie în expresii consacrate de limba administrativă: *a purtare deregătorii;* participiul perfect pasiv apare des cu valoare activă, ca în limba veche și ca în izvoarele latinești: *cinstit* (= *onorabil*), *deșteptat* (= *savant*), *negrăit* (= *indicibil*), *nenorocit* (= *nenorocos*), *rușinat* (= *rușinos*) etc.; imperativul arhaic format de la infinitiv apare extrem de rar și numai după *verba timendi: nu că spăimîntareți, speriareți;* conjunctivul perfect are forme variabile foarte rar și numai la persoana a III-a: *să fie acut;* condiționalul trecut este format și el relativ rar cu invariabilul *crea* și infinitivul: *crea cuprinde* (= *ar fi cuprins*), *crea da și eŭ* (= *aș fi dat și eu*), *crea trece* etc.; asupra timpurilor, reținem forme vechi de perfect simplu: *feceră* (= *făcură*), *spusem* (= *spuserăm*), *cădim* (= *cădirăm*), *văzum* (= *văzurăm*), *zisem* (= *ziserăm*); mai rar forme de perfect anterior în locul mai mult ca perfectului: *au fost așezat, astrucat, făcut, întrat, prins,* (în loc de: *așezase, astrucase* etc.).

Adverbul

Se întîlnesc numeroase forme și funcții adverbiale neobișnuite sau rar folosite azi: *in adins (= intr-adevăr), airea, aliurea (= aiurea), a mînă (= în mînă), aórea (= uneori), apriat (= limpede), cu capul (= personal), diript (= drept), drept (= adevărat), față (= de față), de isnov, de iznov (= din nou), încalete (= încalte), întră aceste (= în acest răstimp;* lat. *interea), de moșie (= creditar), de odată (= prima dată), singur (= numai), tocma (= cu totul), una (= la un loc).*

Menționăm că adverbul folosește frecvent particula întăritoare *-și: acoloși* (= lat. *ibidem*), *încăși*.

Conjuncțiile

Notăm în primul rînd folosirea regională a lui *și* copulativ cu funcție adverbială: *și și; iar* adversativ are valoarea lui *însă; și*, a lui *iar; ce*, a lui *ci; că*, pentru comparativul *cu cît; căci că*, cauzal; *de unde* (= lat. *unde*), de asemenea; *de aciia* (= *de aci;* lat. *inde*); *de* popular cu valoarea lui *dacă; cît cu* valoarea lui *încît* consecutiv, a lui *ca* completiv și a lui *imediat ce* temporal; *că ce* interogativ indirect pentru *de ce*. Concesiva *deși* apare dezlegat la distanță: *de... și* (= *deși*).

Prepozițiile

Ca și conjuncțiile au valori și folosiri variate și îngreuiază lectura: *asupra (= împotriva), cu dreptul (= pe dreptate).* *Cu*, pe lîngă substantive sau pronume dă valoare cauzală sau instrumentală; *de (= asupra, în privința); de către (= dinspre, din partea); despre (= dinspre), după (= conform cu), în (= la); întră* pentru *între* cu funcția lat. *interea; la (= în decurs de) pe (= la, pe la); pentru (= despre, referitor la), preste (= în decursul), prin (= de către); supt (= pe vremea;* lat. *sub);* pentru evitarea neologismelor Maior se servește de un verb însoțit de o prepoziție prin care calchiază semantic neologismul pe care îl evită: *arunca împrotivă (= reproșa, obiecta), aduce înainte (= prezenta), înainte vidérea (= prevederea).*

Sintaxă

Maior foloseşte frecvent un dativ în situaţii în care limba literară apelează astăzi la alte procedee. Este dificil să hotărîm dacă este vorba de un împrumut din latină sau de construcţii ieşite astăzi din uz: *atîta era grei împărăţiei.*

După sintaxa latinească, P. Maior foloseşte o consecuţie a timpurilor care nu a rezistat în limba românească literară ulterioară: *şi a fi fost aceia necăsătoriţi, nici unul... n-au putut viso.* Folosirea infinitivului trecut ţine de sintaxa latinească în infinitivalele subiective.

De asemenea remarcăm lipsa pronumelui care repetă un complement exprimat: *nu pe bulgari dară înţeleg scriitorii.* Astăzi popular şi literar zicem: *îi înţeleg.*

Sintaxa propoziţiei. Acordul. Se face după genul natural: *un romîn, cătană proastă: străjile spăimîntaţi,* sau după înţeles: *oastea romană... ii dumicară.*

Apoziţia, ca în epocă, este acordată: *uciderea lui Pompei, protivnicului său.*

Sintaxa frazei. Urmînd modelul latinesc, în cazul verbelor *timendi* şi *impediendi,* cu *ne,* foloseşte un tipar de-a dreptul eronat în română: *varvarilor li se opri ca să nu treacă... nice odată să nu năvălească în* (documentul latinesc cuprinde: *interdictum est... ne trajicerent;* în traducerea lui Maior rezultă sensul opus: *li s-a poruncit să treacă).* Se întîlnesc mai multe cazuri decît se îngăduie chiar şi atunci cînd avem de a face cu traducerea mecanică de documente.

Ca topică menţionăm că inversiunea este mult mai rară decît ne-am aştepta. Maior nu arhaizează.

Lexic

Arhaisme În accepţia curentă nu întîlnim arhaisme, ci e vorba de cuvinte ieşite astăzi din uzul general şi păstrate regional, fără să fi fost selectate de limba literară. Repartizate pe o suprafaţă relativ întinsă ele nu constituie însă un impediment la lectură. Menţionăm cîteva mai des întîlnite. Nu le explicăm, întrucît se întîlnesc în *Glosar: aepta, bate, blagoslovenie, cocon, conăini*

sau conceni, custa, custare, descăleca, desfătat, fară, de isnov, izbîndi, izvod, împărăchiiare, îndămînat, învăscut, înveşte, învita, mireasmă, de moşie, ovilit, poftori, popoară (pl.), *prinsoare, prins, puşlă, spăsănic, se stidi, stihie, valuri;* ca sensuri arhaice menţionăm: *afurisit, cu capul, chenez, certa, cinstit, faţă, greu, iară, lămurit, de lege, limbă, nemernic, povaţă, povăţuit, prost, prostime, scapet, se sfătui, tăbări, viclean, vicleşug.*

Ardelenisme Menţionăm că pe de o parte scriitorul nu trădează vreo intenţie stilistică prin folosirea arhaismelor, iar pe de altă parte nu cunoaşte caracterul ardelenesc sau general românesc al lexicului pe care îl foloseşte. În acest sens ambele liste de arhaisme şi ardelenisme nu-şi au raţiune decît pentru a informa cititorul de astăzi asupra dificultăţilor pe care i le oferă limba lui Maior. Citãm ardelenisme mai clare: *agonisire, aiea, aorea, băi, bîos, bat, bati, casă, căuta, se sui călare, cămară, căsaş, căştigă, cătră, cărţi, ceteră, ceteraş, curcubete, se dăbăla, dărăban, deschilini, dobîndă, domn, dumica, fără, făgădaş, floandră, înteţi, se lăuda, lipsi, mai mult, meşteşug, merge, meşteşugi, moş, moşie, nănaş, negură, obîa, păituit, rujă, singur, şerbi* (subst.) *şi şi, şod, soţ, ticăi, iaua, varmeghie, vidic, zăuitat, zburdare.* Consultarea *Glosarului* acestei *Antologii* poate ajuta la formarea unei idei asupra situaţiei arhaismelor şi regionalismelor limbii lui Petru Maior.

Neologisme Varietatea operei adresată fie savanţilor, fie modeştilor ştiutori de carte face ca scriitorul să folosească deliberat neologismele. Menţionăm că, chiar atunci cînd se adresează unor poligloţi, glosează neologismul, în speranţa că lucrarea va interesa şi pe oamenii mai puţin instruiţi. Comparat cu alţi scriitori savanţi din epocă, se pare că Petru Maior apelează mai ponderat la neologisme. O statistică a tuturor neologismelor nu depăşeşte 1 500, ceea ce înseamnă totuşi foarte mult. Citãm aici numai cîteva, cu intenţia de a pune în lumină, pe cît posibil, filiera prin care a pătruns neologismul: *agetiv, annalistă, aorist, apostrofi, arhistratig, articlu, assessor, avtentie, banche* (pl.), *baston, bibliotecă, cadet, canţelarius, colon, comentaţie, constituţie, copie* (lat. *copiae*), *corespondenţii* (pl. fem.), *cortel, critică, decade, dedi-*

ție (lat. *deditio)*, *definit*, *descripție*, *dialectică*, *dicasterii* (pl.), *diplomă*, *director*, *doctor*, *reghement*, *ediție*, *elegie*, *eres*, *ermă* (gr.), *esemplu* (ital.), *expediție*, *fabulă*, *făbuli* (lat. *fabulari)*, *note filologhice*, *formă*, *formule*, *gubernator*, *hagan*, *iconomie*, *indice*, *interesat*, *isolă* (ital. *isola)*, *încursă* (lat. *incursio)*, *miriade*, *mitropol*, *corună murale* (lat. *corona muralis)*, *năvega*, *nearaoa* (gr.), *niega*, *normalesc*, *oraclu*, *paradigmă*, *paragraf*, *parasangă*, *parentis*, *parimie*, *peristas*, *pleagă* (lat. *plaga)*, *plegui*, *pleuritide*, *preconii* (lat. *praeco)*, *prolog*, *răstitutor*, *resolvi*, *salarium*, *scăndălisi*, *secție*, *sevastocrator*, *sintaxă*, *spată* (lat. *spatha)*, *spion*, *stil*, *turmă* (lat. *turma)*, *vag*. Menționăm că marea majoritate a neologismelor întîlnite în opera lui Petru Maior erau folosite de contemporanii săi culți. Gradul de adaptare varia însă de la caz la caz.

Calcuri Deși avea la dispoziție acest izvor nesecat de îmbogățire a limbii, adică neologismul, ca și alți mari scriitori din epocă, P. Maior se străduiește să facă apel la mijloacele interne, din dorința de a fi înțeles de cît mai mulți cititori care nu cunoșteau limbi străine. Citățm o scurtă listă de calcuri propriuzise și calcuri semantice: *cap* (lat. *capitulum*, sl. *glaca)*, *îngeme* (lat. *ingemere)*, *sărbi* (lat. *servire)*, *prejudecare* (lat. *praejudicium)*, *mai voi* (lat. *malle)*, *ceti* (lat. *citare)*, *strein* (= *straniu)*, *părinte sufletesc* (lat. *pater spiritualis)*, *cele din lăuntru* (lat. *intestina)*, *minții* (lat. *mentiri)*, *sin* (lat. *sinus)*, *vărsa* (lat. *fundere)*, *desbrăcat* (lat. *exutus)*, *apleca* (lat. *applicare)*, *mai marii* (lat. *majores)*, *căderc* (lat. *casus)*, *vorbe* (lat. *verba)*, *arme* (lat. *arma)*, *tăia* (lat. *incidere)*, *răsipiri* (lat. *fragmenta)* etc.

Expresii calchiate și cuvinte redate prin perifrază: *mișca războiu* (lat. *bellum movere)*, *afară de toată îndoiala* (lat. *extra omne dubium)*, *lucrul cîmpului* (lat. *agricultura)*, *face destul* (lat. *facere satis)*, *mărimea inimei* (lat. *magnanimitas)*, *înainte viderea* (lat. *praevisio)*, *lua arme* (lat. *capere arma)*, *mina viață* (lat. *vitam agere)*, *pomenire* (lat. *memoria)*.

Glose Sînt totdeauna foarte importante întrucît indică punctul de vedere al autorului asupra limbii pe care o folosește.

Astfel asupra ardelenismelor glosate cu cuvinte general populare surprindem intenţia autorului de a curăţi lexicul de elemente „străine" în avantajul celor de origine latină: *amînă adecă zăbovi; oameni casnici adecă însuraţi; căşunate (pricinuite); domniile sau neamurile; se fermecă adecă se otrăvi* (preferă grecismul slavonismului); *lucrătorii şi agonisitorii; slobozi sau nemeşi, adecă boiari; ghintă nomadă, nemernică, fără lăcaşuri; nu am op... nu am lipsă; păstori sau ciubani; pribegi, umblători; crute sau ţiitoare* (evită slavonismul *iubite*).

Am mai menţionat deasupra că din dorinţa de a fi înţeles de toţi ştiutorii de carte glosează neologismele prin cuvinte populare sau perifraze: *ghinte, adecă neamuri; provincie adecă ţeară romană; ermă sau pustie, adecă deşeartă* (gr. *eremos*); *forţă (silă); cauzele (pricinile); niega (tăgădui); prinţipii sau căpeteniile; interesat sau părtinitoriu; ausonicesti, adecăte italieneşti sau latineşti; pleguit, adecă rănit; idea sau închipuirea; isolă sau ostrov; maurovlahi, adecă români negri; cutovlahi... romîni schiopi; preconii sau vestitorii; salarium sau plată.* Lista s-ar putea continua pe cîteva pagini.

Din dorinţa de a fi cît mai înţeles ajunge să gloseze neologisme prin neologisme, ceea ce dă de bănuit că are în vedere intelectuali de peste munţi fără cultură latină: *paradigmă sau esemplu, arhistratig sau general.* Cînd însă glosează un cuvînt românesc printr-un neologism o face cu intenţia de a familiariza publicul cititor cu neologismul respectiv: *îndreptată sau corectă, căpetenie sau duca, domn sau ducă, domni sau prinţipi* etc.

Deşi ar dori şi el să curăţe limba de cuvinte străine, iar lexicul să rămînă numai cel de bază latină, nu reuşeşte. Prezentăm cîteva cazuri în care apelează la diferite procedee pentru evitarea cuvintelor „străine": *adaose (spori); adoire sau poftorire; căşunată (pricinuită); deplinirea (desăvîrşirea); se fermecă, adecă se otrăvi; margine (hotar); se mărgini (= se hotări, decise); hotăreşte sau mărgineşte; sărbească, adecă... slujească; alcătuirea sau ţesetura; crută (= iubită).* În exemplele acestea foloseşte glosarea cu intenţia eliminării termenilor de origine slavonă, maghiară, greşeşte etimologii, introduce termeni dialectali etc.

Creații personale: adoi (repeta), adoire sau poftorire, alsăuire (= particularitate, proprietate), căruța (vb.), *împleca (= declina), împlecare (= declinare), înjugare (= conjugare), pleguit (= rănit), scări (= degrada), scărire (= degradare).*

Formarea cuvintelor.

Compunerea. În cazul neologismelor compuse, ca și alți scriitori mari din epocă și cu un deosebit simț al limbii, Maior preferă calcul sau alte mijloace: *scrie împrejur (= circumscrie), sta (= consta), anumire (= denumire), pune asupră (= impune), învinge (= convinge), aduce înainte (= produce, prezenta), merge încolo (= continuă), bătea înapoi (= respinge).*

Cum nu folosește pe *in-* privativ, folosește frecvent *ne-, ne: ne grija* (lat. *incuria*), *nepleguit (= nerănit), neștiuta întimplare* (lat. *improvisa res*).

Se pare că evită derivarea cu două prefixe: *neplinita (= neîmplinita), destrarmat* pentru *desîntrarmat, negătit (= nepregătit), nearmat(= neînarmat).*

Ca în limba veche și în latină lipsesc frecvent prefixele: *asemene (= de asemenea), osebit (= deosebit), cercăm (= încercăm), cuscrie (încuscrire), delungat, deplinit, depărtat, fățoșare, fige, griji, lesnire, plini, tocmele (= întocmiri), gătenii (= pregătiri), gătiri (= pregătiri), supunere (= presupunere), goană (= prigoană), goni (= prigoni), cunoaște (= recunoaște), purta (= repurta), plată (= răsplată).*

Derivarea cu sufixe. Prezentăm cazurile mai îndepărtate de limba literară actuală: *-ac (= -tor): bătac* (vezi lat. *pugnax*); *-aș: armaș, căzaș, ceteraș, alăutaș, arbănaș, părtaș, făgădaș; -ct: protopopiat; -av: chilav; -ătate: mișălătate; -ăciune: desfătăciune, uniciune; -că: sască; -enie: gătenie, căpetenie rudenie, slobozenie; -eriu: credinceriu; -esc: dăcesc, telienesc, milităresc, prințipesc, muntenesc; -este: înțelepțește, gramaticește; -eț: unghet, greculeț* (lat. *graeculus*) *-ic: dumestic, schithică; -icesc: illiricesc, punicesc, gheograficesc, asiaticesc, theologhicesc, maghicesc, sholastieesc.* Cum vedem este foarte frecvent *-ie: cucerie, telienie, înțelepție, fățărie, rebelie, hirotonie, Patinație, măzăcie, cuscrie, jucărie, romînie, dăscălie; -ime: întregime, nemțime, prostime,*

săsime, ungurime, veckime; -inţă: cădinţă, legătuinţă; -is-(-iz-): scăndalisi, greciza; -itean: moglenitean; -iş: hotăriş (dar *ascuţitul* pentru *ascuţişul*); *-mînt: crezămînt; -nic: casnic; -şug: nemeşug, preteşug; -tareţ* (dublu sufix): *pismătareţ; -toriu: micşorîtoare, următoriu, rumpătoriu, frîngătoriu, săgetătoriu, părtinitoriu, prefăcătoriu, ocărîtoriu, ucigătoriu, fiitoriu; -ui: plegui, legătuinţă; -uţ: scurtuţ.*

Stilul

Petru Maior îşi adaptează stilul la gustul cititorilor cărora li se adresează în special lucrarea. De aceea vom întîlni variate mijloace începînd de la procedee populare pînă la sofismele manualelor de retorică. Cum opera sa cuprinde numeroase cuvîntări bisericeşti adresate unor enoriaşi neinstruiţi sau prea puţin instruiţi, ne-am aşteptat totuşi, ca Petru Maior să folosească o limbă mai accesibilă. În ciuda afirmaţiei că ţine seama de nivelul auditoriului, nici chiar în cuvîntările bisericeşti nu reuşeşte să renunţe la fraza periodică calchiată după cea latinească. Neîndoios că această nereuşită se datorează în cea mai mare parte izvoarelor, întrucît predicile şi didahiile sale sînt, după cum se ştie, în mare parte traduceri şi mai puţin prelucrări sau operă originală. Cînd însă Petru Maior uită izvorul şi face apel la propria sa experienţă şi la adînca cunoaştere a satului ardelenesc, reuşeşte să ne dea o adevărată frescă a moravurilor societăţii ţărăneşti româneşti de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Pe parcursul *Antologiei* am adnotat în mai multe rînduri abilitatea de care dă dovadă scriitorul.

În lucrările cu caracter istoric virulenţa polemică remarcată şi apreciată de toţi cunoscătorii operei lui, este mai puţin expresia firii sale decît a conştiinţei clare că preopinenţii falsifică cu bună ştiinţă datele istorice, cum de altfel a confirmat istoriografia ulterioară. Să nu ne mire aşadar cînd vom întîlni în prefaţa *Istoriei*, unde s-ar cere un stil mai academic, traducerea zicalei latineşti *asinus asinum fricat*, adică „măgar pe măgar scarpină" cu referire la istoricii necinstiţi din Principatul ardelean.

Printre mijloacele stilistice la care apelează de preferință, întîlnim silogismul, sarcasmul, preteriția, digresiunea patetică, mimarea stilului bisericesc, expresii și zicale, mai puține însă decît am dori și ne-am aștepta.

Ori de cîte ori ni s-a părut ceva mai deosebit am adnotat în subsolul paginei *Antologiei.*

Concluzii

Din fericire pentru soarta operei lui Petru Maior există o mare discrepanță între tezele formulate în lucrările sale de limbă și lexicografie și aplicarea lor în practică. Cu excepția notării unui *î* prin *ă*, în operele publicate către sfîrșitul vieții, și a unor concluzii eronate bazate pe etimologii false, limba lui Petru Maior rămîne un monument de limbă vie și autentică, pentru că scriitorul a fost dotat cu un deosebit simț al limbii:

a) Nu abuzează de regionalisme.

b) Nu elimină tot lexicul „străin", chiar cînd limba dispunea de sinonimul de origine latină (dă totuși întîietatea cuvintelor de origine latină, chiar dacă sînt mai puțin cunoscute, glosîndu-le cu slavonismele, maghiarismele etc. curente).

c) Trece cu îndrăzneală, dar cu măsură, la adoptarea neologismelor, apelînd în primul rînd la limba latină și italiană.

d) Mulează fraza după periodul latinesc, puțin deosebit de periodul limbilor literare romanice (aci nu s-a orientat suficient de bine, deoarece periodul românesc va lua model pe cel al francezei literare).

În comparație cu restul autorilor importanți din epocă, Maior are avantajul de a fi fost cel mai citit și de a fi influențat mai adînc direcția dezvoltării limbii literare ulterioare. Este mai ușor de citit și mai accesibil decît Șincai, mai dificil și mai lucrat decît Micu, mai puțin dotat cu simțul limbii decît ilustrul său contemporan Budai-Deleanu. În lucrările didactice și de popularizare limba este oricum mai curgătoare. Nu putem să spunem că Maior este un scriitor artist, ceea ce probabil nici nu și-a propus, dar logica și pasiunea pe care le-a pus în susținerea adevărului îi colorează fraza antrenînd adesea emoția estetică.

În transcrierea textului am ţinut seama de toate aceste particularităţi păstrînd tot ceea ce am apreciat o realitate fonetică. Nu am iotacizat însă iniţial şi am păstrat şi hiaturile din silabele interioare: *să tăe, învăpăe, pismuesc* etc., pentrucă adesea în cadrul aceluiaşi cuvînt autorul ezită între o grafie sau alta.

Am păstrat cu grijă toate eliziunile, ca indiciu al caracterului pronunţat oral al limbii literare a lui P. Maior: *preanţelept.*

Atît în cuvintele româneşti, cît şi în cele străine, am marcat accentul atunci cînd diferă de cel al limbii literare actuale, de cel aşteptat în grai ardelenesc sau de cel din limba de origine, în cazul neologismelor.

Am scris peste tot, ca în textele tipărite şi manuscrise, cu doi *i*, acolo unde astăzi, la gen.-dat.sg. se cer trei *i*. Ex. *deregătorii*, nu *deregătoriii*.

La verbele prefixate cu *în*, atunci cînd nu notează *n* din *în*, întrucît nu ştim dacă îl pronunţa sau îl asimila, nu l-am introdus. Ex: *îmulţindu-se*, nu *înmulţindu-se*.

Ori de cîte ori notează un *î* indiscutabil printr-un *ă* (în alfabet chirilic, nu numai latinesc) l-am păstrat ca atare, întrucît intenţia lui Maior era să elimine sunetul *î* din limba română literară: *arătând*, nu *arătînd*. În note însă se atrage atenţia asupra erorii lui Maior. În cazul lui *român* şi familia, am păstrat scrierea cu *î* sau *ă*, deoarece această ortografiere ţine de concepţia istorică a reprezentanţilor Şcolii ardelene.

Un *k* grecesc, în cuvinte greceşti sau şi negreceşti, l-am transcris prin *ch*. Ex: *Chyprian, Chyril.*

Am păstrat alternanţa palatalelor cu perechile dure: *morţişi, furişi, oareşi care, acelaşi*, (dar şi *acestaş, cîţva* etc.)

Întrucît în majoritatea cazurilor nu am putut stabili dacă este vorba de o simplă tradiţie grafică sau de o realitate fonetică, n-am regularizat fonetismele oscilante *(războiu*, dar şi *răsboae)*. În general asimilarea lipseşte, influenţată poate şi de intenţii etimologice: *desvăli, îngînfat, de isnov* (dar şi *de iznov)*.

Un θ, adică *th* grecesc, l-am transcris prin *th*, în neologisme, pentru că dovedește gradul de adaptare a cuvîntului.

Am păstrat cu regularitate ortografia scriitorului la transcrierea numelor proprii etc.

Punctuația scriitorului este ireproșabilă și mult mai complicată decît cea de astăzi. Am simplificat-o după normele actuale.

Am păstrat scrierea legată sau dezlegată, întrucît surprinde fie hiaturi reale, fie elidări proprii limbii vorbite, fie intenții etimologice (cu cîteva excepții care șochează astăzi: *dintîiu* pentru *din tîiu; ceialalți* pentru *ceia lalți; fieșcarele* pentru *fieș carele* etc.

Întreruperile în text aparținînd autorului au fost păstrate --- întreruperile noastre le-am marcat [...].

Am notat marginal-stînga pagina ediției reproduse sau a manuscrisului de care ne-am servit.

Notele autorului, indicate în text prin minuscule, le-am păstrat ca atare; notele noastre le-am marcat prin cifre arabe.

Glosarul cuprinde arhaisme și ardelenisme, mai degrabă decît neologisme.

FL. FUGARIU

PROCANON, ce cuprinde în sine cele ce sînt de lipsă spre înţălesul cel deplin şi desăvîrşit al canonilor şi a toată tocmeala besericească, spre folosul mai cu samă a romînilor, alcătuit şi întocmit de PETRU MAIOR. Anul de la Hristos 1783.[1]

TITLU I

Despre împărăţirea besericii

CAP 1

DE ICOANA SAU CUNOŞTINŢA ÎMPĂRĂŢIRII

Precum în toată soţietatea şi obştea cea bine aşăzată şi întocmită, den fire cunoaştem a fi ceva putere de a porunci sau împărăţire, aşa şi besericii creştinilor, a fi dată de Domnul Hs. carele iaste începătoriul aceştii ceată duhovnicească, împărăţire şi putere îndestulată spre povăţuirea turmei lui cei cuvîntătoare,

---

[1] Manuscrisul menţionat în CMR, No. 565, adică CATALOGUL MANUSCRIPTELOR ROMÂNEŞTI, tomul II, numerele 301—728. Întocmit de Ioan Bianu şi R. Caracaş. Ediţiunea Academiei Române. Bucureşti... 1913: În — 4° — Pagini 172, cu numerotaţie veche, cirilică. Sec. XVIII (1783). Dăruit de D.A. Sturdza, la 3 Martie 1893. A fost mai înainte în posesiunea lui D. Constantinescu din Bondarici. Scris cu slove cirilice, de mîna lui Petru Maior. Legătură nouă, pe statele cărcia e întipărit: „Petru Maior, manuscript. 1783. D. Constantinescu".

A fost tipărit de C. Erbiceanu în *Biserica Ortodoxă Română*, anul 1894, tom. XVIII, extras şi în volum cu titlul: *Procanonul lui Petru Maior*, Bucureşti, 1894. Titlul complet este: PROCANONUL *lui* PETRU MAIOR. *După manuscriptul autograf existent în Academia Română. Transcris şi publicat de C. Erbiceanu, profesor. Bucureşti. Tipografia „Cărţilor Bisericeşti"*... 1894.

Reproducem după extrasul lui Erbiceanu, în volum. Textul este precedat de o „*Introducere* în *Procanonul* eruditului teolog şi mare român Petru Maior, operă necunoscută pînă acum, şi pe

pravoslavnici creştini, şi eu a adeveri voiu merge. Însă, ca acest adevăr şi mai deplin să-l înţălegem şi mai cu mare energhie să-l putem arăta, să cuvine mai nainte peste toate să cercăm ce iaste împărăţirea şi cîte sînt de lipsă ca oarece putere, cu adevăr să se poată numi împărăţire. În carea răschirare de tălcuitorii

---

care o publicăm spre onoarea neamului şi neuitarea renumelui autorului".

Teza susţinută de editor, în rezumat, este că unirea românilor cu Roma a adus prejudicii comuniunii spirituale a poporului român şi că pune piedici unificării politice, că această primejdie au simţit-o la timp reprezentanţii de frunte ai Şcolii Ardelene, S. Micu, Gh. Şincai, P. Maior — nu include şi pe Ion Budai-Deleanu — şi că au atras atenţia asupra consecinţelor negative ale imixtiunii catolicismului in rînduielile bisericii transilvănene. În afara tonului polemic şi a unor virulenţe de expresie, punctul de vedere al lui Erbiceanu este just şi a fost confirmat istoric (unificarea politică şi religioasă a românilor).

Introducerea se întinde pe pag. I—XXI şi este urmată de un glosar succint pe pagina XXII.

Manuscrisul nu este complet. După opinia editorului Erbiceanu, textul ar fi fost complet şi ori s-a pierdut, ori a fost distrus intenţionat. Lucrarea rămasă este împărţită pe *titluri*, care la rîndul lor sînt divizate în *capitole*. Datată 1783, se situează la un sfert de veac înaintea primelor lucrări editate ale lui Maior, perioadă în care au putut surveni schimbări în ortografia chirilică a autorului. Dat fiind că abaterile de la limba lucrărilor tipărite sînt relativ puţin importante, am evitat să corectăm erori de grafie, uneori evidente, pentru a nu risca să adăugăm şi noi altele. Textul *Procanonului*, aşa cum îl editäm noi, nu poate fi folosit de filologi, ci numai de istorici etc.

Importanţa majoră a lucrării constă în faptul că Petru Maior a intuit încă din prima tinereţe modalităţile eficiente pentru autonomizarea vieţii spiritual-politice a poporului român din Principatul transilvan, în cadrul unui imperiu multinaţional, laicizat, care urma să fie condus de un „principe luminat". Spre deosebire de alţi reprezentanţi contemporani români, Petru Maior a găsit cele mai propice mijloace pentru afirmarea existenţei poporului român ca naţiune, în cadrul instituţiilor legale. Tocmai din această pricină, fără să fi fost cel mai remarcabil român din Transilvania, de pe vremea sa, istoria noastră l-a reţinut ca pe un corifeu al Şcolii Ardelene.

legilor firii nu ne vom depărta. Învăţa dară aceştea că împărăţirea iaste o putere de a hotărî lucrurile supuşilor, după volnicie, adecă de a face ca supuşii unele lucrări să le pună, iar altele să le lase şi de a-i îndrepta spre acelaş sfîrşit carele, de va fi vremelnic, împărăţirea încă iaste vremelnică sau mirenească, dar de va fi sfîrşitul acela duhovnicesc, împărăţirea încă duhovnicească sau besericească să va chiema. Dintru acestea culeg aceiaşi tălcuitori că cela ce are împărăţire, are: a) putere de a pune legi; b) are împreună şi putere de a pedepsi pre călcătorii de lege; şi acestea doao a fi aşa de lipite de împărăţire, cît lipsind vreuna dintru dînsele, de tot va să piae şi împărăţirea; dar, fiind acestea laolaltă împreunate, întreagă şi stătătoare să înţelege împărăţirea. Dovedirea acestora, adecă cumcă acestea doao puteri din carele să naşte împărăţirea sînt în beserica creştinească, în doao capete ce în şir urmează, o vom cuprinde. [...][1]

CAP 7

SĂ RĂSIPESC CELE CE ÎMPROTIVA ACEŞTII ÎNVĂŢĂTURI ARUNCĂ ITALIANII

Italianii vrînd şi prea cu asupra pohtind să înalţe pre papa deasupra besericii şi a soborului şi să supue supt picioarele lui pre toţi episcopii, mitropoliţii şi patriarcii într-atîta, cît fără de papa nemica să nu plătească nici arhiereii, nici soborul a toată lumea,

[1] În cap. 2—6 se tratează despre dreptul bisericii de a da pedepse, drept rezervat feţelor bisericeşti de rang episcopal, nu exclusiv papei. Petru Maior pledează pentru separarea puterii laice de cea bisericească şi pentru subordonarea acesteia din urmă autorităţii împăratului. Acesta e punctul de vedere oficial în Imperiul Austriac şi coincide cu dorinţa lui Maior de micşorare a puterii episcopului unit de la Blaj.

ci, de și n-au ceva putere, toată de la papa să se înțeleagă împrumutată, căpătată și cerșită, el să o lărgească acea pútere cît va vrea, și să o strîmpteze cît i se va părea și să o rădice, sau despre o parte, sau de tot, cînd va socoti. El singur să fie în beserică adevărat stăpîn și poruncitoriu, precum preoților, așa și mirenilor, el singur, iar nu soborul, să se creadă a dogmelor nesmintite tîlcuitoriu și hotărîtoriu, ba el nu numai în beserică, ci și în cetate monarh, ca și craii și împărații să-i fie lui supuși, el pe care va vrea să-l pue jos den tronul cel împărătesc, carea au și făcutu-o, și pe care va vrea să-l înalțe la acelaș, precum au înălțat pe Pippin al frîncilor, și cui i se va părea țările să i le împarță. Acestea, ziseiu, vrînd italianii, că ceialalți latini, precum sînt mai ales frîncii și nemții, și acestea și celelalte înoiri acum le defaimă și le lapădă, den toate laturile, unghiurile și crăpeturile pămîntului se nevoesc a cerca dovediri. Dar, cea mai mare preptea au aflat întru aceasta, că papa iaste următoriu scaonului Sfîntului Petru. De unde, dupre firea urmării zic că orice putere au avut Sfîntul Petru, toată întreagă trăbue să se dea papii și întru toate, precum au fost Sfîntul Petru, așa și papa de săvîrșit iaste. Drept aceaia, fără măsură înalță pre Sfîntul Petru și prea cu asupră măresc puterea lui și osebirea de ceialalți apostoli, nu pentru ca să laude pe Sfîntul Petru, ci ca apoi să aibă de unde trage cu vicleníe înalțarea, vîlfa, tîful și monarhia papii cea de liniște și de dragoste stricătoare. [...][1]

[1] În continuare discută interpretarea catolicilor italieni asupra numelui Petru (lat. *petra* = piatră), nume dat de Cristos apostolului Simon, fiul lui Ionă, cum că așa cum piatra stă la temelia casei, la fel biserica lui Cristos pe Petru se întemeiază. Petru Maior trece în revistă alte interpretări ale contextului respectiv, din care rezultă numai fidelitatea lui Petru față de credința creștină, nu și primatul lui între apostoli. În cap. 8 arată că dreptul de a lega și dezlega păcatele nu i-a fost acordat în exclu-

CAP 12

DESPRE DOVADA CE TRAG ITALIANII DIN MUTAREA NUMELUI SFÎNTULUI PETRU, ASUPRA NOASTRĂ

Dacă lui Petru nu i-au dat Hristos mai mare putere decît celoralalți apostoli și nu l-au rînduit și preste apostoli stăpînitoriu și păstoriu, pentru ce (zic italianii) i-au mutat numele Hristos și l-au numit Chifà, adecă *piatră:* „Tu ești Simon, feciorul lui Ionà? Tu te vei numi Chifà, care se înțelege *Petru*"[1]. *Ioann*, cap. 1, stih. 42.

---

sivitate lui Petru, ci egal tuturor apostolilor (vezi n.n. următoare). În cap. 9 Maior pomenește de studiile sale la Roma, unde a avut ocazia să audă cu propriile sale urechi că papa, urmașul Apostolului Petru, este capul bisericii și că toți îi sînt supuși lui, deopotrivă mireni sau eclesiastici. În următoarele două capitole aduce alte argumente care dovedesc o vastă cultură bisericească.

Să notăm că dacă intenția în esență este politică și actuală, pledoaria se înscrie pe linia proprie Școlii Ardelene de restituție a drepturilor de care a fost frustrat poporul român, sprijinindu-se pe *argumentul istoric* (ceea ce este actual s-a obținut prin abuz și samavolnicie. Adevărul și dreptatea se află totdeauna în formele originare la care trebuie să se revină. Aceasta este filozofia politică a Școlii Ardelene, care convenea de minune unui popor asuprit, adversar al oricărui *statu-quo)*. Principiul adevărului situat întotdeauna în formele originare, deplasat de la cercetarea istorică cu substrat politic la cercetarea istorică obiectivă și la cercetarea limbii a devenit cu vremea eronat și a dus la extremismul Curentului Latinist.

[1] Un alt teolog unit care a refuzat însă haina monahală, Ioan Budai-Deleanu, prietenul lui P. Maior, atacă și el nu mai puțin violent pe papa, în *Țiganiada*, B, v. 1795—1800: „Domnul Romii cu fulgeru-în brîncă, / Lega și deslega după voie; / Șezînd pe virtoasa Chiefii stîncă, / Să bucura-în sine că pe-al doie / Frate-a lui, muftea în Vizant alege / Și sultanul grecilor dă lege!..."

În nota la sextina citată, Budai-Deleanu explică: „...papa șezînd pe scaunul lui Petru *(Chiefa* ovreește va să zică *piatră*, și de-acolea S. Petru care jidovește se chiema Chiefa, s-au numit lătinește *Petru*, de la *piatră)*...".

De voiu răspunde la aceasta a voastră întrebare, o italianilor!: nu știu, că n-am fost sfetnicul lui Dumnezeu, nici Sfinția sa nu ne-au descoperit pentru ce lui Petru i-au mutat numele, ce-mi veți zice? Îmi veți zice doară că nu sînt filosof? Că nu sînt theolog? Că sînt un neștiutoriu? Dar dacă sînteți voi filosofi, sînteți theologi și mult știutori, spuneți-mi și voi, pentru ce Dumnezeu n-au zidit mai de mult lumea de cît au zidit-o? Adevărat, de v-aș pune întrebarea aceasta, aș fi vrednic de rîs, căci cugetul lui Dumnezeu nu-l poate ști nime, de nu-l va descoperi însuși Sfinția Sa. Pentru că grăiaște Sfîntul Pavel, *Către Rîmleni*, cap. 11, stih. 3—4: „Cine au cunoscut gîndul Domnului, sau cine sfetnic lui s-au făcut?". Sfîntul Ioann Gură de Aur, în *Omilia a treia*, despre mutarea numelor zice: „că punerea numelor iaste dovedirea stăpînirei". De voești dară a gici, zi că pentru aceia au mutat Hristos numele lui Simon în Petru, ca să se arete cumcă însuși iaste stăpîn a toată lumea și voiaște și arcată că Petru, de aci înainte va să fie ucenic lui. Și aceasta o va întări și Sfîntul Chiril, patriarhul de la Alexandria, carele în tîlcul cuvintelor acelora: *tu te vei chiema Chifă*, așa grăiaște: „Și nu-l lasă să se mai chiame Simon, încă atunci pre el șieși, după puterea sa, ca pre al său cuprinzîndu-l". Dar ce vei să tragi de aci? Că are putere osebită și mai mare decît ceialalți apostoli? Vei trage, adevărat, dar cumcă bine ai tras și n-ai greșit împrotiva dialecticii, niciodinioară nu ne vei face să credem. Apoi, de au mutat Hristos numele lui Simon și l-au numit Petru, au n-au mutat și a fiilor lui Zevedeiu, al lui Iacov și a lui Ioann, și i-au numit fii tunetului? Au nu și a lui Pavel nume prin Duhul Sfînt s-au mutat? Căci fiind numele lui mai nainte Saul, s-au chiemat

apoi Pavel. Despre carea a numelor mutare, cînd adecă s-au făcut şi prin cine s-au făcut, vezi *Omiliile* Sfîntului Ioann Gură de Aur, cele despre mutarea numelor. Aşadară, pentru mutarea numelui, nicicum nu poţi osebi pre Petru de la ceialalţi apostoli, şi pre ceialalţi apostoli să supui lui Petru, ca unui păstoriu.

Iarăşi, zic italianii că Chifa înseamnă *piatră*, şi pentru aceasta i-au dat Hristos lui Petru acest nume, căci pre dînsul era să zidească biserica, ca pre o piatră, şi pre dînsul era să-l facă temelia bisericii, precum i-au şi zis, la *Matheiu*, cap. 16, stih. 18: „Tu eşti Petru şi pre această piatră voiu zidi biserica mea". Şi adevărat, şi Sfîntul Chiril Alexandreanul acel înţeles dă numelui Chifa: „Dar cu cuvioasă asemănare pre Petru, de la piatră l-au numit, pentru că pre dînsul era să întemeieze biserica", la tîlcul cuvintelor: „tu te vei chiema Chifa". Şi Ioann Gură de Aur, în *Omilia*... despre mutarea numelui, zice: „Pre Petru, adevărat, de la faptă bună (vărtute), aşa l-au numit şi pre numele lui, doveada şi semnul întărirei şi a credinţei au aşezat". Alăturînd dară numele lui Petru cu a lui Pavel şi cu a fiilor tunetului, zic aceiaşi că a lui Petru însemnează mai mult.

La acestea răspundem că nu tăgăduim cum că Chifa însemnează *piatră* şi să i să fi dat acest nume cu privire la aceaia: „tu eşti Petru şi pre această piatră"... Dar pentru aceaia să aibă mai mare Petru putere decît ceialalţi apostoli nicicum nu lăsăm, fiindcă luminat au adeverit că atunci cînd au zis Isus: „tu eşti Petru şi pe această piatră" ş.c., cu nimic mai mare putere decît a celoralalţi apostoli n-au dăruit lui Petru (vezi mai sus, cap. 7). Apoi, au mai mult e „piatră" de cît „tunetul"? Că Petru să aibă mai

mare putere decît fiii tunetului, Iacov și Ioann? Au mai mult însemnează Petru de cît Pavel, de cît „vasul alegerii"?[1]...

CAP 15

ÎNTÎIA ȘEDERE CE E ÎN BESERICĂ, NU E RÂNDUITĂ SPRE ACEAIA, CA SĂ FIE MIJLOCIRE DE A ȚINEA UNIREA ÎNTRĂ CREDINCIOȘI

De ar fi întîia șederea rânduită spre aceaia, ca să fie mijlocire de a ținea întră credincioși unirea, adevărat, cînd să scornea ceva price în beserică sau ceva eres, la acela, pe lîngă carele era întîia șederea și căpetenia, ar fi alergat credincioșii pentru hotărîrea pricii, pentru desrădăcinarea eresului, cu un cuvînt, pentru chivernisirea păcii, liniștii și a unirii inimilor credincioșilor, că aceasta iaste a fi mijlocire de-a ținea unirea întră credincioși. Dar niciodinioară, în beserica lui Dumnezeu nu s-au întîmplat aceasta, nu s-au ținut, nu s-au crezut. Cearcă în toate sutele, începînd de la apostoli, că de tot altmintrelea vei afla. Știu că pre vremea apostolilor au fost foarte mare price pentru tăiarea împrejur și pentru legea lui Moisi. Unii zicea că acelea nu sînt de lipsă spre spăsănie, alții zicea că cine nu le va ținea acelea, nu se va mîntui. Crește sfada.

---

[1] În cap. 13 autorul atrage atenția că licența retorică nu este conținută în limitele adevărului și ca atare ceea ce se spune cu intenție encomiastică nu obligă și nu poate avea caracter dogmatic. Atragem atenția asupra sagacității lui Petru Maior (în cazul că nu i s-au prelat elemente de retorică aristotelică) care a surprins principiul de bază al retoricii și l-a folosit în demonstrarea punctului său de vedere. Așa va proceda în toate lucrările sale cînd va manevra argumentul psihologic, care, fiind subordonat afectelor și nu rațiunii, implică eroare.

să turbură inimile credincioșilor. Trebue dară să caute mijlocire de a păzi unirea și de a o ocroti. La cine dară aleargă creștinii? Au la Petru? Ba, ci la sobor: „Rînduiră să se sue Pavel și Barnabà și alții oarecarii dintru ei cătră apostoli și bătrîni la Ierusalim, pentru întrebarea aceasta". *Faptele Apostolilor*, cap. 15. Și nu Petru, ci tot soborul au pus sfîrșit pricei, au făcut pace și au ținut unirea întră creștini. Soborul drept aceaia este mijlocirea de a ținea unirea întră credincioși, iar nu altul. Aceaiași vei afla în toată una vreme, și după sfinții apostoli. Cînd au fost gîlceavă pentru zioa Paștilor, cine au așezat-o? S-au amestecat, adevărat, papa, pe lingă carele era întîia șederea, dar știind părinții că nu el iaste ținta și mijlocirea unirii, nicicum nu l-au ascultat, ci împărăchiarea au rămas pănă la soborul dela Nichea, carele hotărînd acea price au unit inimile credincioșilor. Așijderea, cînd au fost price pentru botezul eriticilor, de trăbue să se primească sau ba, au ostoiatu-s-au Sfîntul Chyprian și Sfîntul Firmilian și toți africanii, după judecata și propoveduirea lui papa Stefan? Ba. Ci, măcar că cu afurisania li s-au lăudat, nemica n-au băgat sama, crezînd tare că nici papa n-are putere de a le poronci, nici ei nu sînt detori a asculta de dînsul, că nime nu e episcop episcopilor, precum să vedea Stefan că face cu poronca: „Mai iaste încă, zice Sfîntul Chyprian în sobor, ca fieștecarele dintră noi să spună judecata sa despre această întrebare, ce pre nimenea să nu judece sau să scoată dela împărtășirea sa pre cel ce amintrelea, nu ca noi, va ținea; că nime dintră noi, după socoteala sa, să face pre sine episcop episcopilor și ca tiranii, cu frica să silească pre soții săi să asculte de el. Tot episcopul deplin are voe slobodă și putere întreagă și, precum nu se cuvine pre el să-l judece

altul, aşa şi el pre altul nu poate ca să judece. Judecata Domnului nostru Isus Hristos toţi să o aşteptăm, cel ce singur are puterea a ne pune pre noi să ocîrmuim beserica sa şi faptele noastre a le judeca". Ba încă, Sfîntul Firmilian, în *Epistoliia cea către Cyprian*, îl chiamă pe papa Stefan shismatic, pentru ce nu să dă după învăţătura celoralalţi episcopi, necum să creadă că-i detoriu să asculte de dînsul şi să se unească cu dînsul: „Cîte prici şi împărăchieri ai cîştigat pren bisericile a toată lumea, iar cît de mare păcat ţi-ai grămădit cînd de la atîtea turme te-ai tăiat, căci te-ai tăiat pre tine însuţi, nu te înşăla. Căci acela iaste adevărat shismatic, carele de împărtăşirea unirii celi besericeşti s-au părăsit". Această price întră papa Stefan şi Chypriau, de voeşti a o şti desăvîrşit, o vei afla pe larg în istoria lui Fleury frîncul, carea acum pe romăneşte o-au întors întru tot învăţatul Samoil Clain. Precum la acestea prici, aşa şi la celealalte, pururea soborul le-au făcut sfîrşit, nu papa, pururea soborul au împreunat, au unit inimile credincioşilor, iar nu cel întîiu şezătoriu, nu papa. Ci, pe papa încă îl aducea la rînd soborul şi cu celialalţi îl unea, precum toate istoriile mărturisesc. Nici nu-mi zică unii dintră latini, că măcar nu are papa putere de a hotărî pricea desăvîrşit, dară încai, pănă ce se va hotărî prin sobor, trăbue să ascultăm de papa şi, de va poronci tăcere, trăbue să tăcem; nu zică, ziseiu, acestea, că nici asianii, cînd au fost pricea despre zioa Paştelor, nici Sfîntul Chyprian şi Sfîntul Firmilian şi celelalte beserici nu şi-au pus tăcere gurii sale, după poronca papii. Şi au socoteşti că n-ar fi plinit aceasta atîţa sfinţi părinţi, atîţa mucenici şi mărturisitori, cîţi au fost mestecaţi întru pricile acelea, de ar fi crezut că papa are acea putere?

CAP 16

SĂ RĂSPUNDE LA CELE CE LATINII ARUNCĂ ÎMPROTIVA ACEȘTII ÎNVĂȚĂTURI

Latinii carii zic că întîia ședere pentru aceaia e rînduită în beserică, ca printr-însa să se țină unirea întră credincioși, aduc înainte, spre dovedirea zisei sale, pe Sfîntul Ieronim și vro cîțiva africani, adecă pre Sfîntul Chyprian, pe Optat și pe Sfîntul Augustin. Dar acestea nemica nu ne turbură pre noi, nici din învățătura noastră nu ne scot afară. Că *întîiu*, de ar fi această dogmă adevărată și de Dumnezeu descoperită învățătură, au socotești că numai în Africa o ar fi descoperit Dumnezeu? Atîția creștini, în ceaialaltă mare parte a apusului, să nu o fi știut-o? La atîța sfinți părinți, arhierei, patriarci, dascali dumnezeești, în tot răsăritul, unde sînt besericele cele apostolicești în care trădania spre pază o au lăsat apostolii, unde au început credința, unde toți apostolii și însuși Hristos au propoveduit, tocma acolo, tuturor să fie acea învățătură neștiută, neauzită din veac, tăinuită și ascunsă! *A doao.* Și părinții mai sus-numiți nu zic că întîia șederea iaste mijlocirea de a ținea unirea, ci numai zic că întîia șederea iaste semn, icoană și tip unirii sfintei beserici. Să auzim pe Sfîntul Chyprian, în cartea cea despre *Împreunarea sau Unirea besericii.* Acest sfînt această carte o au scris cu prilejul shismaticilor ce să numea novațiani. Multe dovediri aduce de toate părțile ca să arete că una iaste beserica, de la carea cine se dejghină nu să poate mîntui, precum oarecînd cei ce au rămas afară de corabia lui Noe. Întră celealalte aduce aceasta: „Măcar că tuturor apostolilor, după învierea sa, întocma putere le dă și zice: «Precum m-au trimis pre mine Tatăl și eu trimit pre voi, luați Duh Sfînt. Căruia veți erta păcatele, erta-se-vor lui, oricăruia veți ținea, ținea-se-vor», totuși, ca să

arete unirea, aceiiași uniri început ce de la unul începe, cu avtentia sa l-au rînduit... Întîia ședere lui Petru să dă, ca una beserica lui Hristos și unul scaonul să se arete. Și păstori sînt toți, dar turma una să areată". Iar că acest sfînt, întru această carte, mult pomenește de scaonul lui Petru, nu te mira, căci pre vremea lui s-au sculat Novațian la Roma și fiind acolo episcop în Roma papa Cornelie, s-au făcut și el papă și și-au rădicat scaon împrotiva lui Cornelie ce era pre lege ales episcop. Drept aceaia zice Chyprian cu privire către Novațian, că cela ce să lapădă de scaonul lui Petru nu iaste pravoslavnic. Căci, cum spuseiu, Novațian se lăpădasă de episcopul cel legiuit și scornisă shismă în beserică. Adevărat, și împrotiva măcar căruia episcop de s-ar scula vreun poporan al lui sau vreo mănăstire din eparhia lui și nu s-ar uni cu dînsu, nefiind episcopul sobornicește vestit critic și scăzut din darul arhieriei, nu s-ar număra întră pravoslavnici, ci întră shismatici. Și au pentru aceaia vei zice că toată lumea trăbue să se unească cu acel episcop într-atîta, cît, oricarele în toată lumea cu dînsul nu s-ar uni, să fie critic sau shismatic? Întru acest chip trăbue să se înțeleagă cuvintele sfîntului Chyprian, și adevărat, așa le vei și înțălege, de vei ceti cu bună luare aminte toată cartea lui despre unirea besericii și vei ști cu amăruntul istoria vremilor și a prilejului în care au scris Sfîntul Chyprian acea carte. Au socotești că, de-ar fi crezut Sfîntul Chyprian că, de nu-i fi unit, cum zic latinii, absolut cu papa, ești shismatic, cînd în pricea cea despre botezul criticilor papa Stefan i s-au lăudat cu afurisania pentru ce nu ține una cu dînsul, nu s-ar fi rugat în genunche să-l iarte și s-ar fi făgăduit că una va ținea cu dînsul? Dar nu s-au spăriat nici unul de afurisania papei, ba încă Firmilian pe Stefan îl chiamă shismatic. Vezi în cap. den sus. Și Chyprian îl înfruntă pre Stefan, pentru ce Stefan asămănîndu-se

cu tiranii, numai după socoteala sa și din capul său să arată ca cînd ar fi episcop episcopilor. Vezi în cap. den sus. Și neavînd ascultare de papa, și Chyprian și Firmilian și mulți alți mari episcopi s-au mutat den lumea aceasta și totuși, și Beserica Răsăritului și a Apusului întră sfinții cei mai mari îi numără și sînt.

Precum Sfîntul Chyprian zice că întîia șederea lui Petru iaste arătarea unimei besericii, așa și Sfîntul Augustin o zice că iaste tip, adecă semn și chip unei beserici, iar nu mijlocire de a ținea unirea, ca toți, veri-neveri să să unească cu cela ce are întîia șederea. Dar să-l auzim cuvîntînd, în voroava 66 de la *Matheiu:* „Ne aduce aminte să înțălegem că veacul cel de acum e mare, iar Petru Apostolul a unei beserici tip, pentru că însuși Petru cel în rîndul apostolilor întîiu, în dragostea lui Hristos foarte gata, de multe ori unul răspunde pentru toți... Unul pentru mulți au dat răspuns, unuia mulț... și aceasta întru acela chip, ca să însemneze beserica. Întru acela dară unul Apostol, adecă în Petru, cel în rîndul apostolilor mai întîiu și mai înainte, întru carele să închipuia beserica". Pentru aceaia adecă unul vorbea, pentru aceaia unul era mai întîiu, ca toți să înțăleagă una a fi beserica, ca toți să se învețe că trăbue să fie uniți nu cu Petru, ci toți laolaltă, întră carii iaste și Petru. Trăbue adecă să mă unesc nu atîta cu cel întîiu săzătoriu, cît cu beserica, cu carea, de va fi unit cel întîiu săzătoriu, și cu dînsul sînt unit, nu pentru dînsul, ci pentru beserică. Întru acesta chip trăbue să să înțăleagă și cuvintele Sfîntului Ieronim, cînd în cartea 1 *Împrotiva lui Iovian*, zice: „Pe Petru să întemeiază beserica, măcar că aceaiași în alt loc pre toți apostolii să face, ca toți cheile împărăției ceriurilor să iae și întocmai pre dînșii tăria besericii să întărește, totuși, pentru aceaia întră doisprezece unul au ales, că rînduit fiind capul, prilejul împărăchierii să să rădice". Adecă, pentru aceaia

au rînduit Dumnezeu pre Petru mai întîiu în ceata apostolilor, ca văzînd apostolii că prin aceasta să însămnează unimea besericii, una toți să înțăleagă și să nu fie între dînșii împărăchieri și dejghinări. Iar cuvintele Sfîntului Optat Mileviteanu, în cartea a doao, *Împrotiva lui Parmenian*, care le aduc înainte latinii, sînt acestea: „Nu poți tăgădui că știi că în cetatea Roma, întîiu lui Petru a fi dat scaonul episcopesc, în carele au șezut capul tuturor apostolilor, Petru, de unde și Chifă s-au numit. În carele unul scaon unimea de la toți să să țină, ca nu ceialalți apostoli fieșcarele cele ale sale să le apere, cît acum shismatic și păcătos ar fi cela ce împrotiva scaonului celui sînguratic, altul ar așeza. Așadar, în unul scaon, carea iaste dintră alsăuirile besericii, au șezut întîiu Petru." Ca să înțălegi cuvintele acestea, nu trăbue numai sînguratice și deosăbi să le cetești, ci să cerci scopul cărții și chipul dovedirii și prilejul cu care s-au scris cartea. Părinții cei bătrîni, mai ales apusenii, cînd vrea să arate cine sînt adevărați creștini pravoslavnici și carea iaste învățătura cea adevărată, alerga la besericile cele apostolicești, în care apostolii petrecură, căci lăsînd apostolii întru acelea beserici, ca în niște jgnițe, învățătura ce o luară de la Hristos, afară de îndoială era că cele ce credea besericile acelea sînt adevărate, și ceia ce să unesc cu besericele acelea, sînt pravoslavnici, iar cei ce de acelea sînt despărțiți, eritici și shismatici sînt. Apusenii de acel feliu de beserici apostolicești una avea, carea era în Roma, de la carele tot apusul împărtășesc învățătura Evangheliei și lor li era ca o maică și dăscăliță. Fiind iar că besericele cele apostolicești era toate, precum trăbue, unite laolaltă, cela ce să unea cu una era unit cu toate, iar cela ce se dejghina de una și rădica alt scaon, vrăjmaș să făcea tuturor besericilor și shismatic. Donatistele, dintră carii era Parmenian, asupra căruia au scris Sfîntul Optat,

s-au tăcat de la Beserica Romei și și-au rădicat și ei episcop din dejghinarea lor în Roma, asupra episcopului celui pe lege. Așijderea s-au rădicat și în Africa. Tăindu-se dară donatistele de la Beserica Romei, vrăjmași s-au făcut la toată beserica lui Dumnezeu, cu carea prin învățătura apostolicească unită era cea de la Roma. Cu adevărat dară sînt donatistele shismatici și păcătoși. Acesta iaste rîndul înțelesului cuvintelor Sfîntului Optat. De vei umbla a cerca în cuvintele lui alte înțelesuri, după obiceaiul celor ce în toată mișcarea și în toată slova află taină pentru înălțarea papei, vei să rădici pre sîntul asupra apostolilor, ca cînd ei nicicum n-ar fi avut scaon, iproci.

Mai pe urmă, bine să-ți însemnezi și aflînd în minte să-ți înrădăcinezi că, fiindcă același ce e înainte șezătoriu în beserică, iaste împreună și patriarh în tot apusu, părinții de la apus, în multe să supun celui înainte șezătoriu, nu ca la un înainte șezătoriu, ci ca la al său patriarh; însă nefiind pre vremile acelea nici o price despre începătoria papei, nu fac deschilinire între cel înainte șezătoriu și între patriarhul său și mestică drepturile înainte șezătoriului cu ale patriarhului său. Iar părinții de la răsărit, nu așa, căci ei, măcar că înainte șederea o da episcopului de la Roma, totuși avea ai săi patriarci, cărora să supunea. Pentru aceaia cînd vorbesc despre episcopul de la Roma, niciodinioară nu vorbesc ca de al său patriarh, ci numai în cîtu-i înainte șezătoriu. Pentru aceaia nici nu mestecă drepturile celui înainte șezătoriu cu cele ale patriarhului. Drept aceaia, mi se pare, cu dreptate voiu zice că în pricea despre începătoria papei, mai mare autentie au părinții cei de la răsărit decît cei de la apus și cu zisele lor mai tare să ne îndreptăm decît cu a celor de la apus. Acest canon, de-l vei păzi, mi se pare că multe încălcituri a pricii aceștiia pe ușor se vor descurca. Apoi, nu știu cum din

fire oarecum să trag oamenii să păzească și să apere și să le mărească cele ce socotesc că sînt ale sale, adecă fieștecarele trage foc la oala sa. Cu acestea prejudecăți de multe ori se află înodați și sfinții părinți, căci și de mici învățîndu-se de la unii carii sînt cuprinși cu acel feliu de patimă și de prejudecăți, cresc întru prejudecățile acelea carele întru fire oarecum se prefac și tare, pururea, le țin, precum ar fi sfinte. Deci, ajungînd la vîrstă, iarăși auzind de la toți cu carii petrec aceleași sentențiĭ și păreri, nu li să dă prilej de îndoială și nu le cearcă, adevărate sînt, au ba. Și, de le și cearcă, împovărați fiind cu părerile și cu prejudecățile ce cu laptele maicii sale le-au supt, au nu văd adevărul, au doară, de-l și văd, pentru că să nu facă turburare și să sminteasscă pacea, îl tăinuesc, îl tac. Mărturie îmi sînt însuși latinii, în veacurile trecute, cînd învățătura cea blăstămată a lui Isidor Mercator tot apusul îl cuprinsese, pe papa monarh și în beserică și în cetate îl înălțase, pe toți creștinii din apus supt jugul cel de robie al papei îi băgasă, răsăritului prilej de despărțire de la Beserica Apusului dădu, carea împărăchiare și apusul și răsăritul cu amari lacrămi, pănă în zioa de astăzi, o plînge, în veacurile, ziseiu, trecute, unii bărbați pre carii toți latinii întră sfinți îi număra, au nu și ei cu ceialalți credea că papa iaste nesmintnic, iproci? Carea sentențiie a nu fi adevărată acum toți, și latinii, afară de italianii, nu se îndoesc. Ba și acuma să află unii, și prin părțile noastre, carii învățînd la Roma theologhia, socotesc că numai acelea sînt adevărate, care le-au auzit la Roma, și doar sîngele și l-ar vărsa pentru monarhia papei. O! de-ar fi apărat Dumnezeu neamul românesc de acest feliu de oameni învățați și theologi! carii numai cu sutentia, cu tifu și cu vîlfa ce au în haine, și în locul lăcașului său vreau să învingă pe toți, de spun ceva de la Roma,

să taci, să înlemnești, să casti gura. De arăți din sfinții părinți, din soboare și din istoria cea vechie a besericii, asupra poveștilor lor, îndată ești shismatic și mai rău decît eriticii. Trăbue înaintea acestora toți să plece capetele, să-i chiemi rabi, domnule, măria ta, și alte titule ce se împrotivesc cinului călugăresc. Și în acestea lucrînd li se pare că atunci țin mai tare canoanele besericești și aduc slujbă lui Dumnezeu. O, vremi! o, obiceaiuri!

Dar Romei încă din vremile cele de demult începusă a-i răsări coarne, care după curgerea vremilor mai tare și mai tare au crescut, cît în suta a patra așa grăia Sfîntul Marele Vasilie, dascalul a toată lumea, despre Roma: *scîrbitu-m-am de mîndria besericii aceiia.* Unii dară dintră părinți născîndu-se în apus, crescînd acolo și învățînd s-au pomenit cu prejudecățile Besericii de la Roma și credea că acelea sînt drepturi și vrednicii. Den mila lui Dumnezeu nemții acum s-au luminat și toate vicleniile Romei le descopere, cearcă învățăturile sfinților părinți și obiceaiurile cele bătrîne ale besericii și în practică le pun, precum se vede din cele mai multe decreturi ce prea puternicul împărat Iosif al-doilea le-au dat afară și a se vesti și a se ținea au poroncit. Carele, pentru știința tuturor romînilor, vestitului oarecînd neamului nostru, la această carte, pe urmă, pe limba noastră întoarse, le voiu adăoga.

CAP 17

ARHIEREII SÎNT URMĂTORI SCAONELOR APOSTOLILOR

...Alta[1] încă iaste de a lua aminte: fiindcă besericile toate trăbuia să țină unința învățăturii și să aibă

[1] În fragmentul omis se demonstrează egalitatea tuturor episcopilor. Superioritatea Romei a fost recunoscută numai

laolaltă împărtășire, iar aceasta se face știind ce cred și ce obiceaiu au toate besericile, nici putîndu-se aceasta a se dobîndi mai lesne decît prin episcopul Romei vechi, căci fiind Roma capul a toată lumea și cetatea cea împărătească, de toate părțile acolo cura oamenii, drept aceaia episcopul Romei prea lesne putea ști obiceaiurile a toate besericile, așadară printr-însul fiecștecarea beserică sînguratică putea ști sententia, judecata, înțelesul și obiceaiurile a toate besericile, și întru acest înțeles se putea zice Roma ținta uninții. Fiind, ziseiu, acestea așa, cine nu vede că episcopul Romei, fruntea, autentia, trăbuia să ție întră hotărîrea tuturor pricilor. Însă acestea ce se făcea atunci din lipsă și pentru binele și pacea și liniștea besericilor, au început apoi a le întoarce unii, a le întoarce în drepturi, în mîndrie, cît, încă în suta a patra au fost Marele Vasilie a zice despre Beserica Romei: „scîrbitu-m-am de mîndria besericii aceiia", pănă mai pe urmă avînd romanii ideia împărățirii, cumcă Roma oarecînd au fost monarha a toată lumea întru cele politicești, îl făcură pe papa monarh și întru cele besericești și întru cele politicești și, de n-ar fi sculat Dumnezeu bărbați înțelepți și deprinși întru învățăturile sfinților părinți și cu frica lui Dumnezeu, precum pururea au fost galii și acum sînt mai ales germanii, acum tocmai comedie ar fi din beserica lui Dumnezeu. Ce, bună nădejde ne dau germanii, că încet, încet, toate vicleniile se vor izgoni den beserica lui Dumnezeu și vom mai ajunge odată la dragostea cea dintîiu și se va rușina vrăjmașul neamului omenesc carele de multă vreme rîdea de noi și-și bătea joc. Numai, întru aceasta

---

pentru că acolo au propovăduit și și-au sfîrșit viața Petru și Pavel. De fapt ideea lui Maior, desființarea primatului papal, se înscrie pe linia revendicărilor naționale și democratice. Că viziunea lui a fost corectă o dovedește confirmarea ei istorică: autocefalia bisericii române și unirea uniților cu ortodocșii.

toți cu un gînd și cu un cuget trăbuie să ne nevoim ca cele vechi ale besericii să ne învățăm și întru învățătura sfinților părinți să ne deprindem, ca să cunoaștem ce e al nostru și ce e a altuia și, precum ce iaste a altuia nu trăbuie să răpim sau să tăgăduim, așa și ce cunoaștem chiar a fi a nostru tare să păzim, să apărăm, să scutim, nici robi nimărui să nu ne facem, că spre slobozire ne-au chiemat Dumnezeu și fii și moșteni sîntem .[...][1]

CAP 19

DIN TITLURILE CE SĂ DAU PAPEI NU URMEAZĂ PAPA SĂ AIBĂ MAI MARE PUTERE DECÎT CEILALȚI ARHIEREI

Întră celelalte cu care se nevoesc italianii a arăta că papa are mai mare putere decît ceialalți arhierei și că-i monarh în beserică, aduc înainte și aceasta, că papa pururea au fost împodobit cu mai mari nume și titule decît ceialalți arhierei. Dar, cu toate titulele acestea, nimica nu se pot ajuta italianii. Pentru că, *întîiu:* din titule numai nu urmează să aibă cela cui se dau titulele aceaia ce însemnează titulele. Au nu se chiema și Nestorie eresiarhul *Prea sînt arhiepiscop*, precum și ceialalți episcopi, și buni și răi. Și cine va trage

[1] În cap. 18 se continuă demonstrarea egalității tuturor episcopilor, urmașii apostolilor, cu sublinierea că nimic nu împiedică pe un arhiereu să predice credința în eparhia altuia sau altora, ba chiar să hirotonisească preoți. Atragem atenția că în secolul al XVIII-lea călugării ortodocși români și chiar de alte neamuri, predicau ortodoxismul în Ardeal și erau suspectați de autoritățile unite și de administrația civilă (problema religioasă se complica politic). Se mai practica de asemenea hirotonirea în afara granițelor Principatului transilvan; ierarhii uniți au dat frecvent dispoziții severe pentru despreoțirea celor care s-au hirotonit în alte părți.

de aci că Nestorie au fost sfînt şi toţi cei ce se împodobesc cu această titulă, întră sfinţi trăbuesc să să numere? Au pentru că un împărat să chiamă *Prea puternic*, nume nu-l va învinge? *A doao:* titulele ce să da de demult episcopului Romei vechi se da şi altor episcopi. Cumu-i, să se chiame *papă*. Au nu Chyprian şi Chyril Alexandreanul şi alţi episcopi avea această titulă? Aceasta numai acela o va tăgădui, care de tot e strein în istoriă şi în cele vechi ale besericii. Şi ştim că aceasta numai Roma şi episcopul ei, Grigorie, în suta a 11, în soborul cel de la Roma, au poroncit ca de aci înainte numai episcopul Romei vechi să se chiame *papă*, iar la noi şi acum, şi preoţii cei proşti să chiamă *papă*, şi preoţii cei mari, *protopapi*, în carea ţinem obiceaiul cel de demult carele tuturor cliricilor le da nume de *papă*. Dar îl chiamă pe papa şi episcopii şi arhiepiscopii şi patriarcii, *Prea cinstit părinte:* aşa dar papa iaste părinte şi dascal şi episcopilor. Aşa îl chiamă Sfîntul Vasilie cel Mare, în *Epistolia cea către Damaso*, unde îi zice: „*Prea cinstite părinte*!“ Dar, ia sama că episcopii şi pe alţi episcopi îi chiema *părinţi*, nu numai pe papa, însă de obşte şi întră sine să chiema *fraţi*, şi pe papă îl chiema *soţ* şi *frate*. Aceaiaşi, Marele Vasilie şi pe Sfîntul Athanasie, în *Epistola* 82, îl chiamă *Părinte, Prea cucernice*, şi în *Epistola cea către apuseni*, zice: *Prea cinstitul părintele nostru, Athanasie;* iar în *Epistola* 108, lui Evsevie al Samosatelor îi zice: *Părinte lui Dumnezeu prea iubite. A treia:* Cînd scria arhiereii la Roma, unii îi da titule mari papei, au pentru că Roma acelea le pohtea şi le aştepta şi părinţii nu se punea împrotivă, ca să nu să împedice alte lucruri mai mari prin pricile pentru nume, au uneori îi da, că doară era om cu viaţă sfîntă şi vitejaşte în ceva price asupra ereticilor, iproci. Însă, cine nu vede că dintru acestea nu se pot face drepturi. Nici nu se pot lua pentru toţi papii. Sfîntul Chyrill Alexandrea-

nul scriind la Chelestin papa, îl numește *părinte*, dar de acelaș Chelestin vorbind în cărțile cele către alții date, cumu-i în cea către Iuvenal, episcopul Ierusalimului, și în cea către Nestorie, pururea îl numește *frate* și *împreună slujitoriu;* altmintrelea îl numește în față, altmintrelea pe din dos, unde vorbește cu îndrăzneală. Drept aceaia dară, vrei să-mi areți drepturile papei cele de obște, pohtesc și cu glas încet strig de aice, nu din epistoliile cele către papa, nici din engomiuri și aduce dovediri. Că multe titule au dat părinții papei, au pentru ca să nu facă gîlceavă pentru nemica, dară Roma le pohtea, au pentru că era în nevoi, în strînsori, sau ei sau credința, pentru aceaia în tot chipul scria, ca să li se dea ajutor, au unuia papă numa da ceva titulă mare, pentru vreo faptă a lui vestită carea nu se poate trage la toți, au vrun părinte, dintru părerea și duhul său da, carea nu se poate zice înțălesul a toată beserica. *A patra:* Bine știi că papa pururea au fost patriarh în tot apusul, și de la Roma apusul au avut propoveduirea *Evangheliî,* și pentru această pricină, în multe ale episcopilor să amesteca și multe titule de la aceia și avea. Acestora Roma era maică, dăscăliță, doică, iproci. Au dară cu dreptul, acestea le va pohti Roma și de la noi și de la tot Răsăritul? *A cincea.* Sînt unele titule a papei mai de curînd aflate. De cînd adecă s-au ivit monarhia. Dar acestea, precum sînt înoiri, așa nu trăbue să le pomenim.

CAP 20

DESPRE TITULA ACEAIA: EPISCOPUL EPISCOPILOR ȘI PĂRINTELE PĂRINȚILOR

Nu puțină dovadă pentru înălțarea și monarhia papei să năzărește italianilor a fi titula aceaia mai cu samă; *episcopul episcopilor*, carele numai papei zic ei

că s-au dat pururea, și celalalt, *părintele părinților*. De unde zic că, precum mirenii poporeni sînt supuși episcopilor săi, ca la niște stăpîni și părinți și întru toate cele duhovnicești de la ei atîrnă, așa și episcopii sînt supuși papei, ca la un stăpîn și părinte a lor, întru toate. Dar rău să înșală, au neînțelegînd puterea și firea titulelor, au scornind titule pentru papa, care niciodinioară nu i s-au dat, au trăgînd asupra tuturor episcopilor cele ce papa le-au avut cu privire la cei de la apus. Și cu ce dovadă m-ar face să cred că papa s-au chiemat pe zilele cele bătrîne, *episcopul episcopilor*. Din Tertulian, zic ei, și din Chyprian, cum arăta. Că Tertulian, în cartea cea *Despre rușinare*, așa vorbește despre papa: „Auz că s-au vestit poroncă încă *peremptoria* (de săvîrșit). Prea marele arhiereu, adică *episcopul episcopilor*, zice: Păcatele curviei și ale preacurviei le ert celor ce și-au plinit pocăința sa". Italianii cei pricepuți nu tăgăduesc cum că Tertulian în ciufșag dă acestea titule papei și-l batjocorește cînd îl chiamă *episcopul episcopilor*. Dar totuși, dintru acestea se vede, zic ei, că papa pe vremea lui Tertulian avea acea titulă și i-o da pravoslavnicii, că, de nu ar fi fost, n-ar fi pomenit de dînsa Tertulian. Ba și Chyprian, după Tertulian, pomenește de acea titulă în soborul care l-au adunat asupra lui papa Stefan: „Nimene dintru noi, zice, după socoteala sa, se face pre sine *episcop episcopilor* și ca tiranii, cu frica să silească pe soții săi să asculte de el". Unde, chiar se vede că de papa Ștefan vorbește. Eu așa zic, că, de vei lua cît de puțin aminte la cuvintele lui Tertulian, vei vedea că din cuvintele lui nu urmează pe acelea vremi să fi fost la pravoslavnici acea titulă a papei, ci Tertulian o-au aflat întîiu, ca să batjocorească pe papa. Zice Tertulian: „Prea marele arhiereu, adică episcopul episcopilor". Poate că atuncea se chiema papa *prea mare arhiereu*, precum și alți episcopi, dar cînd da ceva poroncă, episcopii nu-și luau șie titule; poate că papa aci

doar şi-au dat acea titulă, au cel ce i-au spus lui Tertulian de poronca aceaia doar au numit pre papa *prea mare arhiereu*. Deci el măniindu-se că papa au dat poroncă ca aceaia, cu numele său şi cu autentie ca aceaia, l-au luat în rîs şi cu ironie zice: Ah, prea marele arhiereu! mare om! Prea puternic, adică episcopul episcopilor! pentru că dă poroncă şi la alţi episcopi; gîndea Tertulian că papa numai cu puterea sa, fără de judecata altor episcopi, au dat acea poroncă cu carea să vedea a poronci şi a să arăta mai mare decît ceialalţi, episcop episcopilor. Bine vezi den părticeaoa, cum că ea numai den capul său au dat acea titulă episcop episcopilor, carea iaste oarecum tălcuirea titulei *prea mare arhiereu*, de Tertulian spre batjocură aflată. Aşijderea, prea lesne vezi că şi sfîntul Chyprian nu aduce acea titulă înainte ca cînd ar fi în practică şi o-ar da creştinii papei, ce numai pentru lucrarea papei Ştefan, că poroncea tuturor în Africa, şi episcopilor, ca întru lucrul botezului eriticilor una cu dînsul să înţăleagă şi să creadă. Care lucru nu l-au suferit Sfîntul Chyprian crezînd că episcopul nu are episcopi. [...][1]

TITLUL II

Despre nesmîntnicia besericii

CAP 4

NALUCUTA E NESMÎNTNICIA PAPEI

La atita întunerec, în sutele trecute, au fost venit la apus adevărul, cît partea cea mai mare a apusenilor învăţa şi socotea că papa încă iaste nesmîntnic întru

[1] În continuare atacă titlul *episcopul episcopilor* dat papei, servindu-se de argumente preluate de la Sfinţii Părinţi ai bisericii şi insistă asupra egalităţii tuturor episcopilor. Numai

învățătura dogmaticească, ba încă unii își năluceа că și nesmîntnicia bisericii de la papa ar fi împrumutată, și biserica fără papa, învățînd ceva, ar putea greși. Eu, intru tîlcuirea capului acestuia, nu mă voiu lăți prea tare, că, mila lui Dumnezeu! acum toți latinii s-au trezit și ș-au luat sama despre greșala sa și să căesc, adeverind că papa nicicum nu e nesmîntnic, nici sentența aceasta despre nesmîntnicia papei nu are mai largi hotare decît cum sînt cele ale Italiei și mai ales a statului papal. Aceasta îți aduc aminte, că, orice aduc italianii pentru nesmîntnicia papei, toate ca pleava le vîntură cealalți latini și nici un crezămînt nu au toate mustrările lor; nici nu pot arăta în vremile cele vechi să fi fost vreo pomenire despre nălucita papei nesmîntnicie în biserica lui Dumnezeu. Și această pricină, îndestulată ar fi ca să tăgăduim nesmîntnicia papei, că orice nu să arată îndestulat a fi de Dumnezeu descoperit, și totuși o vei crede, aceasta nu e credință, ci superstiție și cinilitură băbească. Dar, despre altă parte, avem tare temeiu și fundament că papa nu e nesmîntnic. Afară de altele, cînd au fost pricie despre botezul ereticilor, între papa Ștefan și Sfîntul Chyprian, măcar au poronci papa Ștefan ca cine să nu îndrăsnească a boteza iară pe cela ce s-au botezat la eritici, și s-au lăudat cu afurisanie asupra celor ce altmintrelea ar lucra și ar crede, totuși nici Sfîntul Chyprian cu toți episcopii din Africa, nici Sfîntul Firmilian dela Chesaria cu ai săi n-au băgat samă, n-au ascultat, n-au crezut ce învață papa, ce numai după hotărirea soborului întîiu de la Nicheia s-au aflat că au greșit Sfîntul Chy-

---

biserica este infailibilă, iar infailibilitatea aparține soborului (congresului) ierarhilor, nu unuia sau altuia luat individual,

prian. Acuma, de ar fi papa nesmîntnic întru învățătura dogmaticească, și accasta ar fi tradania apostolicească carea nu putea să nu o știe atîția sfinți arhierei, au ar fi cutezat aceștia a se pune împotriva lui papa Stefan? Ba. Ce, precum de învățătura și hotărîrea soborului nu e slobod a priimi în inimă îndoială, așa și acești sfinți, îndată ar fi crezut cele ce învăța papa. Nice așezămînturile papei și decreturile n-au fost niciodinioară statornicite așa, cît el să nu fie slobod de isnov a le cerceta și a le cerca, și adevărat, le-au și cercat, precum *Epistolia* lui papa Leon, în soborul dela Halchidon, și, de le afla soborul că sînt adevărate, le lăuda, le întărea și a fi adevărate le vestea. Iar de ar fi papa nesmîntnic, nu le-ar fi cernut de isnov, precum așăzămînturile soborului a toată lumea, dacă-i nesmîntnic, nu să pot de isnov a le lua la cercetare, și oricarele le-ar cerceta, eritic iaste. A papei, măcar că nu le-au priimit ci le-au lăpădat, tot unința credinții nu s-au înțeles ruptă: „Fost-au oarecînd despre botez îndoială; carii osebit au judecat, întru unință au rămas. Îndoiala aceasta mînîndu-se vremea înainte, prin soborul cel deplin s-au rădicat. Pricea carea atunci *încă nu era hotărîtă*, pe Chyprian nu l-au spăimîntat să se dea îndărăpt, pre voi *hotărîtă fiind, vă chiamă* să vă dați îndărăpt". Avgustin, cartea 1, *Despre Botez*, cap. 7. Iar în cartea 2, cap. 4: „N-au vrut prea înteleptul Chyprian dovedirile sale, măcar nu era adevărate (carea el nu știa), dar nici nălucite, să îngădue obiceaiului carele adevărat era fără mincinmă, dar totuși încă nu adevărat". Și în cartea a 4, cap. 6: „Nice noi oarece așa n-am îndrăzni a grăi ca carea Stefan au poroncit, de n-am fi întăriți cu autentia besericii catholicești cea tocma de un gînd, căriia și însuși Chyprian, afară de îndoială, ar îngădui, dară acum, pe vremea

noastră, adevărul limpezit prin soborul cel deplin s-au întemeiat".

Voiu săvîrși acest titlu și acest cap cu cuvintele Preaosfințitului Nichita, arhiepiscopul niconidenilor, carele în *Dialogul 3 a lui Anselm Abelberghensul*, cap. 8, așa grăiaște: „Ce dar ni bună știința scripturilor? Singură autentia arhiereului Romei, carea, precum tu zici, deasupra tuturor iaste, toate acestea le deșartă? Singur el să fie episcop, singur dascal, singur învățătoriu, singur de toate și singur încredințate, numai lui Dumnezeu singur bun păstoriu să răspundă. Iar care va vrea în via lui Dumnezeu să aibă împreună lucrători, el ținîndu-și întîia șederea sa, înălțat fiind să se laude întru smerenia sa și să nu urgisască frații săi, precarii adevărul lui Hristos nu spre robie, ci spre slobozenie, în pîntecele maicei bisericii l-au născut[1]... Și așa, nici într-un simbol nu se află aceasta, să ni se poroncească deosebi a mărturisi Beserica Romei, ba una sfînta beserică catholicească și apostolicească peste tot locul ne învățăm a mărtusiri. Acestea despre Beserica Romei, cu pacea ta, ziseiu, carea eu cu tine o cinstesc, dar nu cu tine întru toate o urmez, nice nu judec că întru toate, veri-neveri, trăbue să se urmeze; a căriia autentie așa mare tu ni-o ai pus înainte, ca lăpădînd obiceiul nostru, necercetînd mintea și autentia scripturilor să primim forma ei și urmarea întru taine, și, precum orbii, cu ochii închiși ducîndu-ne ca să urmăm măcar încătro o ia dubul său cel singuratec povățuitã fiind, ar merge. Carea, cît ne-ar fi noao fără primejdie sau cu cinste, judece și latinii și grecii cei înțelepți". Adevărat, de-ar fi papa nesmîntnic, la ce ne mai rumpem capetele cu

[1] De remarcat că Petru Maior intuiește caracterul democratic al primelor comunități creștine și că atacă ierarhia ecleziastică, în fapt feudalismul. Acest egalitarism al creștinismului incipient a fost folosit frecvent de către enciclopediști ca armă ideologică împotriva vîrfurilor clericale, în frunte cu papa.

atîtea învățături, la ce ne chieltuim bogățiele pentru cumpăratul cărților și cu primejdia vieței a ne slobozi pe mare? Spre căștigarea științei, destul ar fi să scrii la Roma, ca de acolo, prin o epistolie, prin o bulă să-ți vie toată știința dogmaticeasecă. Nice nu era de lipsă să trapede atîția sfinți părinți, atîța bătrîni și neputincioși, carii orbi, carii șchiopi, să se adune la soborul de la Nicheia și la celelalte și să-și părăsească besericile și oile sale, destul era să aducă graiul papei. Bag samă, dintru această socoteală, dascalii apusului. în vremile trecute, de tot au fost părtași, în cetania cărților sfinților părinți, și au fost în apus la nimica toată theologhia.

TITLUL III

Despre hotarele puterei besericești și împărătești

CAP 1

CÎT E DE LIPSĂ CUNOȘTINȚA HOTARELOR PUTERII BESERICEȘTI ȘI ÎMPĂRĂTEȘTI

De cît toate mai ales trăbue să înțelegem și cu sîrguință să osebim hotarele puterii besericești de la hotarele puterii împărătești și mirenești, dintru a căror neînțelegere sau amestecare și împletiçire așa de mare foc să poate atîța, cît cu tot oceanul să nu-l poți stinge și potoli. Căci neînțelegînd episcopul sau patriarhul sau soborul pănă unde ajunge puterea lui, pre lesne se poate amesteca întru lucrurile cele împărătești care niciodinioară nu le-au supus Hristos besericii. Așijderea, împărăția cea mirenească să va amesteca întru cele duhovnicești, de care trăbue departe să fie fiece mînă mirenească, și iacă, îndată nepretenirea, urgia, sfada, stricarea de obște a păcei și a liniștii.

De aci beserica să sloboade la anathema, de a să sprijini cu afurisania, iar împăratul neştiind alte mijlociri, scoate sabia, trimete în izgonire, scade pre episcopi din vrednicie, de unde burzuluindu-se cu toţii urmează shisma, neunirea şi uneori să săvîrşeşte întru eres şi întru vai. Cîte blestămăţii de acestea s-au întîmplat, şi la răsărit, şi mai ales la apus, de cînd papa, preste firea duhovnicii şi duhului evanghelici, s-au prea înălţat! De unele pănă astăzi plînge şi biserica şi cetatea.

CAP 3

BESERICA NICICUM N-ARE PUTERE SPRE CELE VREMELNICE

Deschilinită dară şi osebită iaste puterea besericii de puterea cea împărătească, nice are în vreun chip beserica putere şi drept spre cele vremelnice, cumu-i: sau a bate pe cineva, sau a-i globi, sau a-i lipsi de viaţa aceasta vremelnică, sau a rădica pe cineva împărat şi a-i da pămînt şi supuşi, şi pe altul din thronul cel domnesc a-l lăpăda şi pe supuşii lui din credinţă, cu carea sînt legaţi spre împăratul lor, a-i deslega; ce, mai cu amăruntul această întrebare să cernem, pentru ca nu vreunul dentr-ai noştri cu italianii să rătăcească de la adevăr şi să facă nedreptate împăraţilor şi domnilor celor pămînteşti carii mult priveghează pentru viaţa şi pacea noastră cea vremelnică. A italianilor, ziseiu, iaste această rătăcire, că ei singuri şi puţini alţii pe carii ei i-au orbit şi de la cercarea adevărului prin multe momele i-au împiedecat, învaţă şi apără cumcă beserica are putere spre cele vremelnice, neîmprumutată de la împăraţii cei lumeşti, nu pentru ca să mărească vălfa besericii, că aceasta o batjocoresc, supuindu-o toată supt picioarele papii, ci ca să înalţă pe papa, lui să-i

supue toată lumea, nu numai întru cele duhovnicești; ci și în cele vremelnice și pămînteşti, care pururea Hristos, până au fost pe pământ, și de la sine și de la ucenicii săi le-au depărtat. Au nu Hristos, capul și dascalul besericii au grăit: „Împărăția mea nu iaste din lumea aceasta; de ar fi din lumea aceasta împărăția mea, slugele mele s-ar trudi ca să nu mă dau jidovilor, dar acum împărăția mea nu iaste de aici". *Ioann*, cap. 18, stih. 36. Împărăția lui Hristos nu e pămînteasca, ci duhovnicească, și la aceasta în lume au venit, ca duhovnicește la viața de veci să ne înalță. Cum dar tu, talianule, zici că papa are putere și spre cele vremelnice? De unde oare? Că de la Hristos nu o are, mărturisind chiar că împărăția lui nu e din lumea aceasta. Ba, necum să se fi făcut Hristos pre sine domn și stăpîn preste lucrurile lumii aceștia, ci nici cînd l-au rugat unul din mulțime ca să zică fratelui lui să împărtească moștenirea cu dînsul, n-au vrut a se amesteca, dînd pildă ca preoții cu totul înstrăinați trebue să fie de la domnia cea pămînteasca: „Iar el zise lui: «Omule, cine m-au pus pre mine judecătoriu sau împărțitoriu între voi?»". *Luca*, cap. 12, stih. 14. Dar, ian să vedem, cînd au dat Hristos puterea și stăpînirea apostolilor, oare ce feliu de putere le-au dat, duhovnicească numai, au doară și pămînteasca? Ascultă. Dînd Hristos puterea besericii, zice la *Ioann*, cap. 20, stih. 21: „«Pace voao, cum au trimis pre mine, Părintele, și eu vă trimit pre voi». Și aceasta zicînd au suflat și zise lor: «Luați duh sfînt. Cărora veți lăsa păcatele, lăsa-se-vor lor, oricărora le veți opri, oprite sînt»". Și iarăși întru același înțeles: „«Adevăr grăesc voao: oricîte veți lega pre pământ, fi-vor legate și în ceriu, și oricîte veți deslega pre pământ, fi-vor deslegate în ceriu»". Oare dă Domnul Hristos Besericii aici bastonul în mînă, sabia, să tae pe cineva sau să bată sau să ardă, precum au lucrat apusenii nu o dată? Oare dă-i moșie pămînteasca, impărăție mirenească, vălfă și

fum de putere de-a lua moșiile de la unii și a le împărți la alții, precum cu jalnică pomenire ne aducem aminte că ar fi lucrat papa, și astăzi ar lucra, de nu s-ar fi trezit împărații și nu s-ar apăra de tirănia lui. Apoi, cu puterea aceaia au trimis Hristos pe apostoli, cu carea însuși au fost trimis de la Tatăl: „Cum au trimis pre mine Părintele, și eu trimit pre voi". Acum Tatăl au trimis pre Fiiul să vestească împărăția ceriurilor și la aceaia pre muritori să-i povățuiască, iar nu să împarță moșii, nici să aibă domnie și împărăție lumească, precum s-au văzut mai sus. Aceasta dară, nici besericei a să da nu să cuvine, ci mai virtos întru acestea și preoții și arhiereii și patriarșii și tot soborul supuși sînt împăraților și domnilor și întru toate ascultători și îngăduitori trăbue să fie, precum iaste scris la *Epistola* 1 a lui Petru, cap. 2, stih. 18: „Pre împăratul cinstiți, slugile ascultînd cu toată frica de stăpîn, nu numai de cei blînzi și buni, ci și de cei năsilnici". Iar preoții de sufletele oamenilor să aibă grije, precum iaste scris în *Epistola către Evrei*, cap. 13, stih. 17: „Plecați-vă povățuitorilor voștri și vă supuneți, pentru că ei privegheză pentru sufletele voastre, ca să dea samă, ca cu bucurie aceasta să o facă și nu suspinînd, pentru că fără de folos iaste voao aceasta". Acestea numai iaste datoria preoților să le pască, să le povățuiască, să le chivernisască, nu cu chip domnesc și cu vălfă mirencască, ci părinteșce, dulce, blînd și cu smerenie, uitîndu-se nu să-și arete puterea, ci să dobîndească sufletele: „Pașteți cea dintru voi turmă a lui Dumnezeu, socotind-o nu cu sila, ci cu bună voe, nici cu agonisită rea, ce cu osîrdie. Nici ca cum ați stăpîni sorții lor, ci pildă făcîndu-vă turmii". 1 *Epistolă*, Petru, cap. 5, stih. 2. Pe toți adevărat să-i trageți spre bine, să facă fapte bune din bună voe, iar nu din silă. Că sfîrșitul besericei, adică viața de veci, nu să poate dobîndi fără prin fapte bune și vrednice de împărăția ceriurilor. Iar acestea, ca să fie așa, nu e destul numai să se lucreze,

ci să se lucreze din buna voe și din dragostea, iar nu din silă, precum întru împărăția cea pămîntească unde, veri s-or păzi legile și poruncile împărătești din bună voe și din dragoste, veri de nevoe și de silă, tot să dobîndește fericirea cea vremelnică, pacea și liniștea carea iaste sfîrșitul împărătestii puteri. Greu dară greșesc aceia carii pre critici îi bagă prin temnițe, îi chinuesc, îi spînzură, îi ard de vii; împrotiva evangheliii iaste această socoteală și hulită de toți sfinții părinți. Au n-ai cetit în evanghelie, cînd într-un sat al samaritenilor nu primiră oamenii pre Hristos și ziseră ucenicii lui Hristos: „Doamne, vei să zicem să pogoară foc din ceriu și să-i mistuiască pre ei, cum făcu și Ilie?" Ce le-au răspuns Hristos? Zisu-le-au: „ardeți-i, pentru că nu-mi cred mie, omoriți-i?" Ba ce, încă i-au înfruntat foarte tare și le-au dat a înțălege că acest gînd nu iaste bun, nici plăcut lui Dumnezeu: „Iar Hristos întorcîndu-se certă pre ei și zisă: «nu știți de ce feliu din duh sînteți voi, că Fiiul omenesc n-au venit să piarză sufletele oamenilor, ci să le mîntuiască»". *Luca*, cap. 9, stih. 55, 56. Și sfinții părinți necum să osîndească pre cineva spre moarte, pentru credință, ci încă, cînd vrea împăratul să lucreze aceasta, toți într-un suflet alerga și se ruga să-l iarte și să nu-l piarză. Numai apusenilor, în vremile acestea mai de pre urmă, le-au venit acea rîvnă ca pentru măcar ce prepus de cres să bage pre oameni prin temnițe și să-i ardă de vii[1]. Și încă, spre osîndirea acestora sînt orînduiți judecători călugării lor carii se chiamă predicatori, adecă propoveduitori, carii ar trebui, după orînduiala cinului călugăresc, să șeadă ascunși în mănăstire, într

[1] Poate că cititorul nu știe că la 1783 inchiziția funcționa, că, desființată în Spania de Napoleon, a fost reintrodusă și a mai funcționat o vreme. Aici Petru Maior își dă mîna cu întreaga mișcare a enciclopediștilor. Contemporanul său, I. Budai-Deleanu scrie în *Țiganiada*, B, v. 7027—7029: „Creștinul pe necredincioși încă/Ardea, cum inchiziția sfîntă / îi arde-acum..."

rugăciune şi tăcere, nu să propoveduiască credinţa cu sabia şi cu vărsarea sîngelui şi cu nemilostenii, ca turcii. Ba încă aceştiia, nici să-ţi fie milă de patima acelora pe carii îi chinuesc nu îngăduesc, că, de-ţi va fi milă numai, te vestesc îndată critic [...]

TITLUL IV

Despre soboare

CAP 2[1]

SOBORUL NU-L ADUNA PAPA

De multă vreme partea cea mai mare a latinilor îşi bate capu ca să arete şi să ne facă a crede cumcă a papei iaste deregătoria şi puterea de a porunci arhiereilor peste toată lumea, să se adune la sobor, cînd să socoteşte a fi lipsă de adunarea soborului. Dar noi nicicum nu putem crede aceasta. *Întîiu:* pentrucă nici în Sfînta Scriptură, nici în învăţătura părintească cea pănă la noi trimisă, această putere a fi dată de la Domnul Hristos papei nu aflăm. *A doao:* de vom lua sama de obiceaiul cel bătrîn al besericii, toate altmintrelea le găsim.

Întîiul sobor ce s-au făcut la Nicheia, în Vithinia, anul de la Hristos 325, nu papa, ce cel întocmai cu apostolii, împăratul Constantin l-au adunat, despre carea aşa scrie Evsevie istoricul, în cartea 3, *Despre Constantin*, cap. 6: „După aceaia dară sobor a toată lumea, ca o tabără a lui Dumnezeu, gătind la un loc au adunat, şi pre episcopi pretutindenea, prin epis-

[1] În Cap. 1 arată că soboarele sînt necesare şi singure sînt învestite cu puterea de a lua hotărîri în probleme de dogmă religioasă.

tolii cu cinste scrise, ca acolo să silească, i-au chiemat, şi nu numai poroncă spre acest lucru era dat [...][1]

Toată dovada latinilor cu carea să nevoesc a arăta că papei să cuvine adunarea soborului a toată lumea, iaste că, zic ei, că întîia şedere pentru aceasta a rînduită în beserică, ca să fie mijlocire de a ţinea şi de a apăra unirea credinţii şi a dragostii. Deci stîrnindu-se ceva eres şi neputîndu-se aşeza fără prin sobor, papa trăbue să adune soborul, că a lui iaste grija să nu se strice unirea. Dar, fiindcă mai sus, titlu I, cap. 15, chiar s-au arătat a nu fi adevărată socoteala acelora ce zic că întîia şedere ce e beserica, e rînduită spre aceaia, ca să fie mijlocire de a ţinea unirea întră credincioşi, şi dovada aceasta a latinilor ce o trag din socoteala aceaia nimica nu plăteşte.

Întrebare. Cine dară va aduna soborul? Răspundem: împăratul. Aşadară, aceasta acuma nu poate fi, că nu e numai un împărat, ce mai mulţi împăraţi şi crai. Răspundem: cu un înţeles dară a tuturor crailor să va aduna.

Întrebare. Dară, de nu se vor putea înţălege laolaltă craii, precum acuma, fiind unii dintre dînşii eritici? Răspundem: atunci nu să va putea stringe sobor. Însă, cînd ar fi una ca aceasta, tot atita îi isprăvi şi de-i da papei puterea de-a aduna sobor, că, dacă nu să înţăleg craii laolaltă, nu ţi-or lăsa pre arhierei să vie la sobor, toemai de ar porunci şi papa. Atuncea dară s-or aduna arhiereii, cîţi or putea, şi cernînd lucrul cu amăruntul, or face hotărîre carea or trimite-o pe la toate besericile, pentru înţălesul şi hotărîrea de obşte. Aşa ar trebui să facă şi cînd ar fi toţi împăraţii şi craii lumii eritici sau păgîni. Aşa s-au afurisit toate eresurile de pe vremile apostolilor, pănă la coronarea Sfîntului Constantin

[1] În continuare arată că cele şapte soboare s-au strîns la convocarea împăraţilor, nu a papei.

împărat și după aceaia încă de multe ori, cînd pentru cuvioase pricini nu s-au putut arhiereii din toată lumea aduna într-un loc.

CAP 3

LA SOBOR TOȚI ȘI SÎNGURI ARHIEREII TRĂBUE SĂ SE CHIAME ȘI SĂ AIBĂ CUVÎNT HOTĂRÎTORIU

Toți arhiereii lumei și dînșii sînguri trăbue să se chiame la sobor și să hotărască dogmele credinții, lăsînd pre toți ceialalți afară, veri clirici, veri mireni. Căci tuturor arhiereilor și lor numai, prin apostoli li s-au poruncit să învețe toate neamurile și limbile. *Matheiu*, cap. 28, stih. 28. Pre arhierei numai i-au rînduit Duhul Sfînt să pască beserica lui Dumnezeu, carea o au cășțigat prin sîngele său. *Faptele Apostolilor*, cap. 20; vezi mai sus, titl. I, cap. 6. Aceasta s-au și ținut de demult în beserica lui Dumnezeu, precum se vede din faptele soboarelor celor a toată lumea. Numai apusenii carii pururea sînt nestătornici și nepăzitori lucrurilor celor bătrîne, dau în sobor cardinalilor lor, nefiind împodobiți cu darul arhieriei, cuvînt hotăritoriu și-i fac asemenea cu arhiereii judecători. Ba încă, înaintea episcopilor și a mitropoliților le pun scaone de șezut.

CAP 4

ȘEDEREA PRE SCAONUL CEL MAI ÎNTÎIU ÎN SOBOR NU IASTE DATĂ PAPEI DE LA HRISTOS

Iară în sobor să șadă papa, au prin sine, au prin solii, sau în locul cel mai întîiu și mai de frunte, măcar că au îngăduit obiceaiul cel de demult, toată această vrednicie și vălfă a fi papei de Domnul Hristos dăruită, sau a fi lui lipită așa, cît altuia, afară de dînsul, să nu i se poată

cuveni și altul să nu poată în sobor mai înainte de papa cuvînta și ce e de folos înainte a pune, nu cunoaștem. Căci știm că în soborul de la Nicheia, cel întîiu a toată lumea, mai înainte de toți au șezut Osie, arhiereul de la Cordova; el să află cel mai întîiu întru iscăliturí; iar a fi fost el cu adevărat sol papei, pînă acuma încă nici unul n-au adeverit. Așijderea, și în soborul al doilea a toată lumea, necum să fi fost cea dintîiu ședere a papei, ci nici n-au fost de față, nici el, nici solii lui. Iar în soborul al cincilea a toată lumea, măcar că papa Bitinie era de față, în Țarigrad, totuși, la toate judecățile soborului, fruntea locului a fost a lui Evtihie, patriarhului Țarigradului, precum iaste a vedea în faptele și iscăliturile acelui sobor. Așadar, mi se pare că șederea întîiu și cuvîntarea întîiu în sobor trăbuie să se numere între lucrurile cele adiafóre. Adică, fiindcă șederea întîiu iaste lucru den afară, carele la învățătura și avtentia soborului nici nu poate ceva adaoge, nici micșora, tot atîta plătește hotărîrea soborului și tot atîta sîntem datori a crede ce învață soborul, măcar va ședea unul în locul cel mai întîiu, măcar altul, acar cum va fi, soborul nesmîntnic iaste și a cerca întîia ședere la masă, evangheliei lui Hristos să împrotivește.

CAP 6

CE DREPT ARE ÎMPĂRATUL ÎN SOBOR?

Fiindcă împăratului e dată puterea de a lua aminte și de a căștiga fericirea și liniștea cea vremelnică și de a depărta de la obște cele ce ar putea strica această fericire, iar la sobor, sau prin pricile arhiereilor, sau prin neobrăznicia eriticilor și a shismaticilor, prea lesne să poate sminti această liniște, precum de multe ori a să fi întîmplat am luat, iarăși s-ar putea întîmpla ca arhiereii să facă ceva canoane și așăzăminturi care s-ar împro-

tivi rînduialelor împărăteşti şi fericirei cei vremelnice, drept aceaia împăratul are drept şi putere, sau prin boiarii săi să şează în sobor, nu ca să hotărească dogmele, ci ca să iae aminte de cele mai sus scrise şi ca fără-ştirea lui să nu se vestească aşăzămînturile soborului, precum au făcut Sfîntul Constantin cel Mare, Theodosie, Iustinian şi alţi împăraţi; ajută iarăşi împăratul ca fără frică şi fără zăbavă să se poată vesti cele ce în sobor s-au aşăzat.[...][1]

[1] În ultimele două capitole ale acestui titlu, autorul tratează despre necesitatea publicării peste tot a hotărîrilor luate în soboare şi anume propune ca faptul să aibă loc ierarhic: întîi mitropoliţii, apoi episcopii, preoţii şi în fine gloata enoriaşilor.

Din titlul VI ni s-au păstrat şase capitole în care se tratează despre canoanele (legile bisericeşti) stabilite începînd cu apostolii şi sporite în diferite sinoade legale. Menţionează că în această problemă se poate consulta *Pravila*. Manuscrisul necomplet se încheie cu cap. 6, cu cuvintele: „Sfîntul Ignatie iarăşi s-au aşezat".

PROPOVEDANII / la / îngropăciunea / oamenilor / morți. Culese de / PETRU MAIOR de Dicio Sînt-Mărtin. / Paróh Sas-Réghinului și Prótopop Gurghíului în Ardeal, / precum / și la înălțatul Crăiescul Locumtenențiale Consilium al Un-/gariei Crăiesc[illegible]ilor revizor. / La Buda. / În Crăiasca Typografíe a Universității Ungurești. În anul / 1809 / [1]

CUVÎNT ÎNAINTE

Nu rău obiceaiu mai de multe veacuri, acum pre la toate besericile în țeara noastră iaste priimit, a se face propovedanie la îngropăciunea oamenilor morți. Că, de se cade pururea și necurmat a se face poporului învățătură pentru ferirea de păcate și sporirea în fapte bune, despre moarte, despre scurtarea și nestatorniciia vieții omenești, despre deșărtăciunea lucrurilor veacului acestuia, despre ticăloșiia muritoriului om, cu carea se învață omul filosofiia cea adevărată, adecă a se cunoaște pre sine, cu cît mai cu folos și mai cu roadă se împlinește aceasta, cînd trista pildă e de față, înaintea ochilor, cînd cele ce aud de la păstoriul cel sufletesc propoveduindu-se, însuși și cu ochii le văd, și întru acel trup rece și fără simțire, la a căruia astrucare s-au adunat, le cetesc.

Aci mîndrul, carele, măcar că el iaste scîrnă acoperită cu zăpadă, cu fariseul zice întru cugetul său: „nu sînt ca celalalți oameni", *Luca*, cap. 14, stih 18. Și aproape

[1] În —4°, de 5 foi și 304 pagini. În total cuprinde 40 de propovedanii.

iaste îngîmfat să zică cu Luceafărul: „În ceriu mă voiu sui, deasupra stelelor ceriului voiu pune scaunul meu“, *Isaiia*, cap. 14, stih 13. Şi aşa „Umblă întru cele mai minunate decît dînsul“, *Psalm* 130, stih 2. Vede aci, cu ochii săi, că „omul iaste putrejune şi fiiul omului viiarme“, *Iov*, cap. 25, stih 6. Vede beşica cea umflată, că, dacă o împunge acul morţii, îndată se zbirceşte şi putrezeşte. Aci scumpul, pre carele oarecine l-au zis a fi „asin încărcat cu aur“, carele poartă aurul pre sama altora, iară el se paşte cu pae, scumpul, pre carele oarecine l-au zis porc gras. Că, precum porcul cel gras pănă trăiaşte, pre nimene nu foloseşte, iară după moarte lasă slănină grasă, aşa scumpul pănă trăieşte, nimene de la dînsul nu se foloseşte. Iară după moarte lasă moştenire grasă. Vede, zisei, aci scumpul cu ochii săi, că: „gol am eşit din pîntecele maicii mele, gol mă voiu şi-întoarce acolo“, *Iov*, cap. 1, stih 21. Aci necuratul, carele iaste ca şi porcul cel tăvălit în noroiu, vede cu ochii săi că „lumea trece, şi pofta ei“ *Epistoliia 1 a lui Ioann*, cap. 2, stih 17. Şi că „moliile şi viermii vor moşteni pre el“: *Sirah*, cap 19, stih 3. Aci pismătăreţul, carele tocma de la satana îşi trage ghenealoghia, şi moşul lui iaste Cáin, vede nebuniia sa şi deşertăciunea pricinii pentru carea atîta vreme ca cariul au ros zavistiia inima lui. Că, de obşte pentru acestea trei pizmuiaşte pizmătăreţul, pentru că poftеşte să fie mai cinstit decît alţii, mai bogat decît alţii, mai desfătat decît alţii. Toate acestea întru acel trup grózav şi împuţit, întru acel trup gol, întru acel trup lipsit de toată simţirea, întru acel trup mort ce-l vede înaintea ochilor săi, toate acestea, cum sînt „deşertăciunea deşertăciunilor, şi toate sînt deşertăciune“, le cetеşte şi le procitеşte. Aci mădiosul, carele după osebite perістásuri, cu osebite chipuri îşi înveaţe[1] faţa.

---

[1] Probabil în ms *înveaşte*, adică *îmbracă*.

Aorea, tot cît e, tot iaste în foc: din ochi îi sclipesc fulgere, din gură îi răsună tunete, din limbă îi izbugnesc săgeți. Aorea, tot e ceață și întru groși nori, carii acum sînt îngălbeniți, acum înegriți, și grea grindină amenință într-atîta, cît, de s-ar pune obrazul lui în ceriu, și l-ar vedea țărenii că se apropie de holdele lor și de viile lor, de cît ar alerga la clopote, ca cu sunetul lor să abată vremea cea grea, ca nu cumva nevindecată pagubă să aducă țarinilor lor. „Fiii oamenilor, dinții lor, arme și săgeți, și limba lor, sabie ascuțită", *Psalm* 56, stih 6. Aci, zisei, vede mănioșul, cum Dumnezeu dinții mînioșilor va zdrobi, în gura lor, și măselele lor le va stărîma. De nimica îi va face, ca apa ce trece". *Psalm* 57, stih 6. Aci lacomul, carele mai vîrtos cu beutura cea fără cumpăt se face rudă, în spița cea mai aproape cu porcul, vede că „Bucatele pînteceloi, și pîntecele bucatelor; iară Dumnezeu și pre acela și pre acelea va strica", 1 *Carte către Corintheni*, cap. 6, stih 13. Aci leneșul, a căruia strămoș iaste sluga cea vicleană și rea, carea au săpat în pămînt talantul domnului său și nici o dobîndă n-au făcut cu dînsul, *Matheiu*, cap. 25, stih 18. Și mătușe îi sînt cele cinci fete nebune, care n-au luat unt de lemn în candilele sale, *Matheiu*, cap. 25, stih 3. Vede, zisei, aci, leneșul „că va veni noaptea, cînd nimenc nu va putea se lucre", *Ioann*, cap. 9, stih 4. Și se deșteaptă a umbla pănă are lumină, ca să nu-l cuprinză întunerecul, *Ioann*, cap. 12, stih 35.

Acestea văd muritorii la îngropăciunea morților săi. Și, de vreme ce cele ce se văd, mai tare deșteaptă și pleacă simțirea, decît cele ce numai se aud, cine se poate îndoi cumcă cele ce se propoveduesc la îngropăciunea morților, pentru ca să se cunoască omul pre sine și să se abată de la calea cea largă ce duce în perire, și să

pornească pre cea strîmtă[1], carea duce în viiață, mai cu folos se propoveduesc la îngropăciună morților, decît aiurea? Ce se zic încă?

De multe ori, mai mulți se adună la îngropăciune decît în sărbători la beserică, ba sînt unii, mai ales întră proști, pre carii arareori are norocire préotul a-i vedea în beserică, iară la îngropăciune, sau pentru una sau pentru altă vremelnică pricină, adeseori, de nu totdeauna, se află. Prea bun dară și sfînt obiceaiu iaste prin besericile din țara noastră, a face propovedanie norodului, la îngropăciunea morților. Dintru acest obiceaiu au curs de și mai nainte alții, mai pre urmă, în anul 1784, preanevoitoriul preot *Samuil Clain de Sad*, pentru ajutoriul preoților și folosul poporului romînesc de lege grecească, s-au îndemnat de acest feliu de învățături a da la lumină[2]. Ale acestor prea vrednici bărbați urme călcînd și eu, singur pentru folosul sufletului creștinilor noștri, după mieșorarea talantului mieu, m-am nevoit aceste propovedanii a le culege.

Și de acela feliu de cetitori, îmi nălucesc, vor dobîndi *Propovedaniile* acestea, carii numai cît știu ceti, iară întru alte științe și învățături necum procopsiți, ci nici atîngi nu sînt. Aceștea, unele dintru aceste propovedanii, fiindcă nemica nu cunosc din măestriia cea ritoricească,

---

[1] Alegoria celor două cărări, una largă și comodă care simbolizează viciul, iar cealaltă strîmtă și anevoioasă care simbolizează virtutea a fost cunoscută și practicată încă din antichitatea greco-latină și a fost împrumutată ca un mijloc de demonstrație, pe înțelesul tuturor, de către biserica creștină. Se întîlnește de asemenea în poemul epic moralizator occidental și a migrat la noi, prin cărțile populare și prin împrumutul făcut de Budai-Deleanu în *Țiganiada*, prima variantă, și în *Trei Viteji*. Vezi *Trei Viteji*, I, 77—80, adică vv. 433—456.

[2] Titlul lucrării menționate este: *PROPOVEDANIE sau ÎNVĂȚĂTURI la ÎNGROPĂCIUNEA OAMENILOR MORȚI. Acum, de preotul Samuil Clain de Sad făcute. Cu bună voința celor maimari. Typăritu-s-au în Blaj. Cu typariul Seminariului. 1784.* Este o lucrare relativ restrînsă: în —4°, de 2 foi și 140 pagini.

necum de săvîrșit a le înțelege, ci nici a le ceti cu aceaia ce iaste de lipsă plecare a graiului nu vor putea. Deci acestea, dacă au detorie a zice propovedanie la îngropăciunea morților, să-și aleagă unele dintru acestea, care sînt cu curgere de graiu[1] mai de jos. Întru care totuși aceaia mai vîrtos tocma iaste de lipsă a lua aminte, ca, unde să cuvîntă ceva cu întrebare, așa să-și tocmească glasul întru cetire, cît ascultătorii să priceapă că iaste întrebare. Că altmintrea ar veni înțeles rău și aorea tocma eriticesc și necredincios.

Preste toate se cade întru zicerea propovedaniei a avea privire la ascultători. De sînt aceia oameni proști, precum mai cu samă sînt pre la sate, pentru aceia trăbue sau să alegi propovedanii de cele cu curgere mai de jos, sau, de vei vrea a zice materia aceaia, carea iaste în propovedăniile cele ce sînt, după adîncul ritoricesc țesute, atuncia aceaia carea vrei a o zice, cu deadins mai nainte o cetește întru tine, și culegînd dovedile istoriilor ce vor fi într-însa, cu chip de graiu ca acela, carele să-l poată înțelege ascultătorii, să cuvintezi; că, pentru aceaia grăim, ca să ne înțăleagă aceia, cărora grăim. Iară pre la orașe sînt partea cea mare a lăcuitorilor mai deșteptați. Deci, aici, de multe ori, se cuvine a grăi mai împodobit, și după ritoriceasca măestrie, cu atîta mai vîrtos, că, de multe ori, se adună la îngropăciunea morților noștri, și cei din alt neam învățați bărbați, carii s-au obicinuit a se îndulci de podoaba și măestriia cuvintelor. Deci, pentru unii ca acestea, se cade a grăi împrumsețat, nu pentru ca să fim noi lăudați, că a lui Dumnezeu iaste mărirea întru toate, ci pentru ca, cu chipul graiului celui împrumsețat, cu o

[1] După o falsă etimologie, care a creat o întreagă literatură, *curgere de graiu* înseamnă *retorică;* cuvîntul *retorică* fiind pus greșit în legătură cu familia de cuvinte care în greacă înseamnă *a curge*, nu cu *a vorbi*. Vezi, în continuare *rîul cel ritoricesc*.

sfîntă amăgire, plecîndu-i a ne asculta cu bunăvoire, adevăruri cu îndestulate dovede întărite, să îmbrăcăm cu podoaba aceaia, cît, precum gustului lor cu podoaba graiului facem destul, așa voia lor cu adevărul să o îndreptăm și sufletele lor să le vindecăm. O, de cîte ori s-au întîmplat cît cela ce au venit să asculte propovedaniia numai pentru o zăbovire deșartă, ba aorea și pentru ca să cîrtească asupra curgerii graiului propoveduitoriului, îndulcindu-se de rîul cel ritoricesc, au ascultat cu luare aminte adevărul cel veciniс, carele pătrunzîndu-i cele dinlontru ale inimii lui, cu darul Duhului Sfînt, mai îndreptat s-au întors acasă, decît unii cărora li se părea că ei pentru elvaviia s-au adunat la auzirea acestii propovedanii. De acest feli sînt unele între propovedaniile acestea, care măcarcă unora, pentru măestriia ritoriei, cu care sînt întocmite, poate se vor vedea, la cea întîe a lor înjumătățită privire, întunecate, totuși dovede ca acelea cuprind în sînul său, care pre cei mai îndărătniei și cu cerbice îi pot birui și învinge.

S-ar fi căzut, în fruntea acestor *Propovedanii*, să pun o scară, întru carea pre scurt să arăt fieștecarea propovedanie despre ce cuvîntă, și carea la ce plasă de oameni, sau cu ce prilej trăbue și poate să se zică. Ci, taina trecerii și lăsării aceștiia o voiu descoperi. Sînt unii așa de cu puțină grije întru păstornica sa chiemare, cît necum alte multe cărți să cetească, de unde să poată mîntuitoare învățături și didahii pentru folosul sufletelor popoarălor sale, de care grea samă au a da înaintea Păstoriului celui Mare, Iis., culege și scoate, ci și acelea propovedanii, care sînt cu osteneala altora culese și îmbinate, încă se lenevesc cu deadins a le ceti, fără atuncia, cînd au a zice propovedaniia la popor, se uită la scară, și unde-i mînă scara, deschid cartea, cît, de multe ori, după ce sfîrșesc a zice propovedaniia, nici însuși nu știu ce au propoveduit, necum înșetații ascultători din cele fără rînduială, fără osebire, fără rîvnă

cetite să se folosească. Deci, cela ce voiaște cu aceste *Propovedanii*, cum se cuvine a se întrebuința și poporului său cu bună sporire a folosi, trăbue cu nevoință, în cămara sa, să le cetească; carea despre ce grăiește și ce dovedește, și carea în ce prilej și în ce peristasuri s-ar lovi să se zică, însuși, în osebit al său catastih să însemneze. Și orice pildă sau istorie din *Biblie*, măcar din *Testamentul cel Vechiu*, măcar din cel *Nou* culeasă, cînd cetește, află, de cît la izvorul ei să o cerce, și cîtă iaste acolo pre larg să o cetească. Cu carea nu numai aceaia va dobîndi, cît cele ce se zic întru *Propovedaniile* acestea, bine să le priceapă, ci și statornic să le țină minte; ba, cu această mijlocire, și spre aceaia va spori, cît dintru acestea pre lesne noao propovedanie singur să întocmească și ori în ce vreme, la orice prilej sprinten să fie, nu fără folos, de rost a propovedui.

Și, ca să spun adevărul, acesta au fost scopósul nevoinții mele întru culegerea *Propovedaniilor* acestora, ca fiștecarele preot, cu ajutoriul lor, spre aceaia să se procopsească, cît să fie destoinic de rost a face învățătură poporului său. Nici nu cred eu, vreunul să se afle cu minte așa plumbită, cît, de va ceti aceste *Propovedanii* cu nevoință, să nu se îndemîneze a propovedui de rost. Nice să nu-și apere oarecarele trîndăvirea sa zicînd: că oamenii mai bucuros ascultă să li se cetească propovedaniia din carte, decît să se zică de rost. Că, drept, pre alocurea iaste acea stîngace părere între oameni. Dară unde? Acolo, unde preoții nu sînt în stare de a putea propovedui de rost. Însă și acolo am ispitit că, de nemerește vrun preot, carele să le facă învățătură de rost, precum dorește cerbul cel însetat de izvoarăle apelor, așa cu sete îl ascultă oamenii și să răcorese cele dinlontru ale inimii lor. Nice nu pot folosi niciodată propovedaniile cele cetite din cărți, precum cele zise de rost, pentru că cele de prin cărți sînt numai într-un chip hotărît întocmite, iară firile și mințile oamenilor sînt de multe

feliuri. Drept aceaia, una foloseşte la un feliu de oameni, alta la alt feliu de oameni; iară cel ce propoveduiaşte de rost, se sloboade şi se întocmeşte după măsura priceperii şi lipsa ascultătorilor, pre carii anume va să-i folosească cu propovedaniia sa. Că unii sufere bucate tari, iară alţii cu lapte lipseşte să se hrănească, precum grăiaşte Apostolul, *1 Către Corintheni*, cap 3, stih 2: „Cu lapte v-am hrănit pre voi, iară nu cu bucate, că nu puteaţi; ci încă nici acum nu puteţi". Şi *Către evrei*, cap 5, stih 12: „V-aţi făcut aceia, cărora vă trebuiaşte lapte, iară nu hrană vîrtoasă".

Voiu să însemnez şi aceaia aci, că, de va vrea neştine să laude pre mortul, de se laudă ceva lucru bun în propovedanie, sau de se defaimă niscari lucruri rele şi deşertăciuni, la sfîrşitul propovedaniei se arate propoveduitoriul că mortul de acestea s-au ferit în viaţa sa, şi celea le-au făcut. Ceva pildă iaste despre aceasta în unele propovedanii, care sînt pentru preoţi. Însă, bine să iai sama, ca cele ce grăeşti spre lauda mortului, să fie adevărate, că altmintrea pre tine te vei face mincinos, şi mortului mai mare îi agoniseşti ocară, decît de ai tăcea. Deci, cînd mortul nu e vrednic de laudă înaintea oamenilor, zi numai propovedaniia, de faptele mortului nu pomeni nemica. La călcîiul *Propovedaniilor* acestora am adaos *Ertăciuni*, însă nu de cele până acum obicinuite, a cărora roadă, împreună cu lacrămile se şterge[1], ci eu

[1] Fără să trimită expres la *Ertăciuni la oameni morţi*, care însoţesc *Propovedaniele* lui S. Clain, Maior ia poziţie împotriva caracterului popular-folcloric şi patetic al *iertăciunilor* în general. În fapt, teologul Maior apără dogma şi ritualul de năvala superstiţiilor şi practicilor populare care însoţesc ceremonia îngropării la români (ba uneori sînt mai respectate decît ritul creştin). Este de la sine înţeles, cred, că o comparaţie între *Ertăciunile* lui S. Clain *(Op. cit.*, pg. 97—102) şi ale lui Maior (vezi, mai jos p. 53–58), sub raportul artistic, ca expresie a autenticului emoţiei, este în favoarea călugărului suav şi blînd care a fost S. Clain. Maior este canonic, sever, cam uscat la suflet.

întru ertăciuni număr pre scurt osebitele ale staturilor detorii, ca ascultătorii să se deştepte spre cunoştinţa osebitelor sale detorii; cel ce va simţi folos dintru această osteneală a mea, să binecuvinteze pre Dumnezeu tot deauna, acum şi pururea şi în vecii vecilor. Amin.

50

PROPOVEDANIIA VII

O, moarte, bună iaste judecata ta. Iisus Sirah, cap. 41, stih. 3.

Ce întîmplare iaste aceasta? Ce schimbare noao şi degrabă? Venii la casa aceasta, unde stăpînul şi stăpîna, feciorii şi fetele, toţi veseli mai nainte era şi cu veselie trăia, văzui de năprasnă casa ospăţului mutată întru întristare. Mă băgaiu înlontru, văzuiu pre toţi cu faţa tristă, cu ochii plini de lacrămi şi suspinînd, pre casnici şi pre toţi îi văzuiu smernici şi cu vorbe ca acelea, cît mi se părea că văd nu oameni mireni, ci nişte călugări, nişte pustnici. O, Doămne, zicea unul, cît sînt deşerte şi trecătoare veseliile lumii aceştiia! Cine ştie, zicea altul, cît vom mai trăi şi noi, doară e aproape şi ceasul nostru! O, cît de bine, zicea celalalt, s-au sfătuit cutarele, că s-au dat cu totul spre slujba lui Dumnezeu şi au făcut milostenie multă, că celelalte toate sînt nemica. Ce iaste aceasta? Cine, casa aceasta, odinioară aşa veselă, aşa degrab' o făcu mănăstire? Cine? Moartea, jalnici ascultători, moartea, carea cu boală grea lovind pre stăpînul, în veci îl răpi, şi trupul îi zace acum înaintea noastră, fără glas, fără simţire. De aciia sînt jelele acestea, lacrămile şi gîndurile cele sufleteşti şi ura păcatului întră casnici şi întră ceialalţi de aproape priiateni şi cunoscuţi. „O, moarte, bună iaste judecata ta“. Bună cu adevărat

iaste judecata morții, că învață pre oameni întîiu, să se lase de trufie, a doao, să se lase de scumpete, a treia, să se lase de necurăție, Luați aminte! /

51 1 Moartea, precum iaste dascal smereniei, așa ne învață să ne lăsăm de trufie și de fală, că mormînturile, zice sfîntul Ioann Gură de Aur, sînt scoala smereniei noastre. O, de ar gîndi cu deadins creștinul și ș-ar pune înaintea ochilor țărîna din morminturi, o, cîte pricini ar afla de a se smeri, și niciuna de a se trufi! Gîndi aceasta împăratul David, și îndată suspinînd începu a striga: „Ce folos iaste întru sîngele meu, cînd mă pogor eu întru stricăciune". *Psalm* 29, stih. 9. Adecă: Ce-mi folosește că sînt de sînge împărătesc, dacă moartea una îl face cu sîngele proștilor, tot o stricăciune iaste și a unuia și a altuia? Ce-mi folosește vilfa împărătească, puterea armelor, cinstea lumii? Ce, frumseața trupului? Dacă biruitoriul și biruitul, puternicul și cel slab, cel învățat și cel neînvățat, căpitanul și soldatul, împăratul și norodul, întru aceaiași țărînă se sfîrșesc. Carea întru acest chip o arătă Dioghén chinicul lui Alexandru împărat. Întorcea acesta niște oase moarte și le prăvălea. Îl întrebă Alexandru: ce cerci? Răspunse: cerc oasele tătîne-tău, a lui Filipp, și nu le găsesc[1]. Cu carea iscusită lucrare au voit a arăta că nu iaste mai multă mărire și putere în oasele împăraților decît întru ale săracilor și a proștilor. Aceaiași răspunse și înțeleptul Seneca unui boiariu, carele decît toți se ținea mai mîndru și întru boeriia sa se fălea: „așteaptă puțincl, zise, va veni

[1] Cel puțin în *Alexandru* lui Plutarh relatarea întîlnirii dintre cei doi este mai plauzibilă: că s-ar fi dus Alexandru la Diogene, în semn de prețuire, și i-ar fi propus să-l dăruiască, după obicei, ca un rege. Diogene nu i-a cerut altceva decît să se miște nițel din loc pentru că îi oprește lumina soarelui. Alexandru ar fi înțeles și a declarat suitei că dacă n-ar fi Alexandru, și-ar alege să fie Diogene.

moartea, carea asemenea vă va face". Dară încă ar fi bine, de i-ar face moartea totdeauna asemene, ci, de multe ori se întîmplă cît moartea pre boiariu îl află în păcate nepocăit, iar pre cel prost, în darul lui Dumnezeu. Deci, săracul și smeritul va străluci ca soarele întru împărăția lui Dumnezeu, iară mîndrul și boiariul va arde în focul gheenii, în veci. O, cît e de adevărată zisa aceaia: că mai bun iaste cîinele cel viu decît leul cel mort. *Evanghelist*, cap. 9, stih. 4.

Dreptul Iov fiind om vestit la răsărit cu bogăția, cu înțelepciunea și cu mulțimea slugilor, din porunca și voia lui Dumnezeu, ca să-l ispitească, lipsindu-l de fii, de casă, de cirezile cele de boi, de turmele cele de oi și de toată bogăția și averea, încă și de sănătatea trupului, la atîta năcaz, mișelătate și nevoe au ajuns, cît nemica nu avea, unde să-și pleve trupul său cel bolnav, fără gunoiul. Deci, așea șezînd în gunoiu, Policrónie cetește, șezînd în mijlocul cenușii, plin de bube, își ștergea puroiul cu un hîrb. Nemilostivă cu adevărat unealtă, cu carea ranele mai tare se ațină decît se curățesc! Au n-au putut mai bine lua o cîrpă de in sau de lînă? Ba putut, dar răbdătoriul bărbat, precum tîlcuiaște Sfîntul Grigorie Dialogul, nu atîta trupului, cît sufletului au vrut să-și folosească, și pentru aceaia alese hîrbul. Gîndea întru sine: acest hîrb iaste o bucățea de oală, carea doară oarecînd să mîndrea în mesele boiarilor, iar acuma frîngîndu-se s-au lăpădat în gunoiu, ca acolo să putrezească. Toema așea sînt și eu, vas de lut stricăcios, de ziditoriul nieu din lut făcut, carele el, ca un stăpîn și meșter, cu toată dreptatea, măcarcă odinioară eram mare și întru cinste, mă poate lăpăda în gunoiu. Cu unele ca acestea să nevoia a gîndi de moarte, a gîndi de groapă. Gîndea cît iaste de trecătoare lumea aceasta, de scurtă viața aceasta, și cît iaste de aproape moartea de naștere, și groapa de lea-

găn, și cu acest gînd se nevoia a-și tămădui nu atîta trupul, cît sufletul său. Cu lutul ștergea lutul, zice Grigorie Dialogul, ca privindu-se pre sine întru acel hîrb, din lățimea rănii încă să ia sănătatea minții. Dar, pentru ce au vrut Dumnezeu ca Iov să-și socotească slăbiciunea sa în hîrbul acela? Ca, după ce se va rădica iarăși la vredniciia cea mai dinainte și la mai mare avere și cinste, să-și aducă aminte de slăbiciunea și ticăloșiia cea mai denainte și în cinste fiind să nu se mîndrească! O, moarte, ce dascăl de umilință ești! /

53 2 Moartea iaste așijderea iubitoare de sărăcie și ne desvață de lăcomie și de pofta cea fără măsură a lucrurilor celor pămîntești! Spune-mi, creștine! De ai cunoaște pre un negustoriu carele, măcarcă chiar i-ar arăta Dumnezeu curmă corabiia, carea o încarcă cu negoț, va peri în mare, totuși aceaia cu scule scumpe mai tare și mai tare a o încărca nu ar înceta, au nu l-ai socoti că iaste om fără de minte și nebun? Acum dară judecă de tine însuți! Ești creștin, cu credință dumnezeiască crezi, ba în toate zilele vezi că toate averile care de prisosit în viața aceasta le moștenești, la moarte le vei piiarde și încăși cu atîta silă și grije, ba încă cu paguba sufletului nu încetezi a le aduna și a le grămădi. Ce voiu socoti de tine? Uită-te la părinții tăi, carii acum putrezesc în mormînturi, cărora din toate averile, nemica, fără o pînză rea spre acoperirea trupului le-au rămas, și vei învăța ce folos are omul de averi.

Feciorilor patriarhului Iacov, carii pre vremea foametei din țara sa se dusese în Eghipet, țară atunci bieasă, și după cîtăva vreme foarte li s-au fost îmulțit sămînța, le-au poruncit Dumnezeu ca să se întoarne în țara sa, Hanaán. Li se puse împrotivă Faraón; pentru aceaia măniindu-se Dumnezeu, multe pedepse aduse asupra Eghipétului, întunerec, broaște, apele lor le-au întors în sînge și cu multe alte îi certă. Dar pedeapsa cea mai de pre urmă și mai rea fu ciuma, cu carea

făcu de toți cei întîiu născuți în tot Eghiptul muriră; și atuncea nu numai eșiră din Eghipet, ci aurul, argintul, și toate odoarăle cele scumpe ale eghiptenilor le luară și le duseră cu dînșii, că așea le-au fost poruncit lor Dumnezeu. Dară, de aceasta mă mir eu, cum de eghiptenii nu se puseră împrotivă, ci se lăsară de-i prădară așea amar. Au doară nu avea arme, să stea împrotivă? Ba destule, că curînd după aceaia, împreună cu Faraón, și oaste multă, fără samă și încurseră pre fugași. Ce pricină fu dară de eghiptenii se uitară la dînșii până ce îi prădară israiltenii? Ne spune / Sfînta Scriptură pricina: „Au eșit fiii lui Israil cu mînă înaltă înaintea tuturor eghiptenilor. Și eghiptenii îngropa pre toți cei morți dintre sine". *Numere*, cap. 33, stih. 3, 4. Iată pricina! În toate căsile Eghiptului și familiile zăcea morți feciorii cei mai mari, pre carii îngerul Domnului cu ciumă rea foarte îi omorîse; pentru aceaia ei nu băga samă la bogățiile ce le furase, că cela ce are înaintea ochilor moartea, lesne de bogățiile lumii aceștiia nu bagă samă. Caută și te rușinează, creștine! Că acciia, măcarcă nu era luminați cu lumina credinții, totuși știia a nu băga sama de lucrurile ceste pămîntești. Au nu știi că, precum gol ai întrat în lume, așea gol iarăși lăsînd toate, vei să eși din lume. Ce sînt cele lumești, fără numai unealtă de pre masă, cu carea se întrebuințează drumariul în casa oaspeților, iară cînd iase, altuia le lase? Ce sînt cele din lume toate, fără cai de poștă și cărți de poștă, cu carea dacă ai ajuns, unde t-au fost ținta și sorocul, iară le dai poștii înapoi? Ce sînt cele din lume toate, fără veșminte de comédie, cu care acuma se vede comediastul împărat, acum soldat, acum căpitan, și după ce se sfîrșește comedia, le dă acasă, de unde le-au fost luat? Spune-mi, de ai vedea pre unul ducîndu-l la pierzare, carele în ceasul acel de pre urmă a vieții sale ar porunci să-i direagă căsile, să-i împodobească caii, să-i croiască haine

scumpe şi lui şi la ai săi, au n-ai crede că au nebunit ticălosul, şi i-ai zice: o, om fără noroc ce eşti, funea ţi la grumaz, sabiia deasupra capului şi nu gîndeşti de suflet, ci această puţină vreme o petreci în nemicuri şi în tîndale. Pravoslavnice creştine! Înfruntarea aceasta întoarce-o pre capul tău. Ştii că ca un vinovat cu multe păcate, în tot ceasul te apropii de sabiia morţii, nu ştii oare mai ai vrun ceas de a mai trăi, sau ba, şi nemica nu te grijeşti de suflet, ci tot de bogăţii gîndeşti? Unde-ţi iaste mintea? Unde-ţi iaste credinţa?
55 Lapădă odată glumele, nemicurile, tîndalele, / şi te grijeşte de bogăţiile cele vecinice, de paza poruncilor lui Dumnezeu, de răbdare întru năcazuri, iubeşte pre vrăjmaşi, fii milostiv către săraci. Să mergem la a treia.

3 Moartea mai pre urmă iaste păzitoare curăţiei şi ureşte necurăţiia. Că nu poate avea loc acolo desfrînarea, unde iaste gîndul mormîntului: „Ce iaste trupul, mărturisesc mormînturile", zice Sîntul Grigorie Dialogul. Deci, aceste mărturii să le auzim, să deschidem mormînturile, să vedem trupul cel odinioară drag şi iubit. O, ce groază! O, ce putoare! iată, tot trupul de putrejune şi de viermi mîncat, în locul ochilor broaşte şi năpîrci, care mănîncă împrejur carnea! Părul cel odinioară uns, sucit, împletit, înfrumseţat, acum smuls din cap, nasu, buzele roase, căzute, dinţii goi, cît fac scîrbă celor ce văd. Ce vom zice la privirea aceasta, fără vom striga: au aceasta e Ezavél, aceaia, carea odinioară sulimănită, împodobită, înfrumseţată, ceasuri întregi sta în fereastră, ca să o vadă cei ce trecea? Unde iaste frumseţea aceaia, căriia mulţi se închina? Unde ochii cei oacheşi? Unde blîndeţele buzelor? Unde rujile obrazului? Unde fruntea cea înaltă? O, vai! S-au stricat, toate au pierit, numai oasele înfirate, numai groază, urîciune, spaimă

au rămas! Cine dară nu va urî desmierdarea, dacă într-o schimbare aşea jalnică se sfîrşeşte[1].

Lipitoarea are fete neseţioase, precum grăiaşte la *Pildele* lui Solomon, cap. 30. stih. 15. Lipitoarea aceasta iaste voinţa omului. Din fetele lipitoarei una însemnează pofta mîndriei şi a cinstei, alta pofta necuratei desmierdări. Acestea pururea strigă: Adă! Că nici inima de deşertăciune, nici trupul de pofte nu se satură. Lipitoarea are acea fire, cît cu nesăţioasă rîvnă suge la sînge, carele, dacă să satură, iarăşi îl boreşte, ca de iznov sugînd să se poată umplea. Dară, nu iaste oare vreo mijlocire ca să poţi dumeri această a lipitoarei neînfrînată rîvnă? Ba, spun, că să iai puţină ţărînă,
56 / şi să-i présări pre gură, că îndată se strînge şi înceată de a pofti sînge. Răvna poftelor cea necurată iaste lipitoare nesăţioasă: măcarcă va bea şi se va îmbăta astăzi, mîne iară i sete. Ci ia préseră pre ia ţărînă din morminturile morţilor, adecă gîndeşte cu deadins de moarte, şi vei simţi pofta cea urîtă şi răvna cea spurcată înfrînată şi stinsă.

Cu această mijlocire s-au folosit călugărul acela, carele avea mare ispită spre o fămeae, ce nu de mult murise. Ce făcu? Se duse şi pre ascuns deschizînd mormîntul moartei, tăe o bucăţea din pînza cea de pre

---

[1] Această banală antiteză între splendoarea frumuseţii femeii şi cadavru, practicată în morala religiilor care îşi propun cîştigarea nemuririi sufletului printr-o viaţă de privaţiuni, este receptată de scriitorul nostru în mod complex: regretul păgînismului după disoluţia idealului frumuseţii încarnat de corpul omenesc, aspiraţia spre martirizarea cărnii a creştinismului primitiv de coloratură orientală, spaimă de damnaţie de tip medieval şi în fine este surprinsă prin o uşoară culoare locală, lexicală, ardelenească. Tema *vanitas vanitatum* a căpătat desăvîrşire spre sfîrşitul evului mediu occidental, şi prin oratoria de amvon, însă direct din Sf. Părinţi, a pătruns şi în cultura românească. Poate că aceasta este una din cele mai frumoase pagini de proză românească.

obraz, ce era plină de putoare și de groază. Deci, oricînd îl năvălea ispita, punea pînza cea împuțită la nas, și cu aceasta învingea ispita. Altul iară avînd supărare de ispită ca aceasta, în trei ani necurmat, s-au dus și s-au aruncat într-un mormînt cu trupuri moarte, în carele zăcu toată noaptea, într-atîta cît au amețit de putoarea cea cumplită ce eșiia din trupurile acelea; de aci înainte nu-ți mai avu ispită de poftă trupească în toată viața lui. Dară să vă povestesc ce s-au întîmplat cu Borgia, boiariul cel mai mare ce era în curtea împăratului Caról al cincilea: fără veste căzu împărăteasa în boală de moarte și după puține zile și muri. O, cît degrabă preste toată cetatea se schimbă veseliia întru întristare, rîsul în plîns, surla în jele, vestmintele cele strălucite, în straie negre. Lui Borgia i se dede poruncă ca el să dea trupul cu toată cinstea la mormîntul cel din Granita. Plini boiariul porunca, ci, mai nainte de a porni, făcu să se deschidă sălașul, ca să mai vadă încă o dată fața cea frumoasă a împărătesii și să se îndulcească încă o dată de frumsețea ei cea minunată. Deschise, văzu, se miră, se îngrozi văzînd fața acum stricată, urîtă, grozavă, cît nu credea să fie aceasta stăpîna aceaia, de a căriia prea alese frumseațe mai nainte se mira. Ce să-ți spun, din schimbarea și grozăvirea obrazului împărătesii aceștiia, văzu
57 marele boiariu deșertăciunea lumii aceștiia, se / socoti, și îndată lăsă deregătoriia, lăsă bogățiia, lăsă lumea și se făcu călugăr. Și trăi pururea viață sihăstrească pănă la moarte în post, în lacrămi, în rugăciuni.

Adeseori dară, creștine, învățătura aceasta a morții o gîndește, și întru inima ta o înrădăcinează și pururea, cînd te supără ispita trufiei, ispita lăcomiei, ispita poftelor celor spurcate, îți adă aminte de dînsa. Precum cenușa năpîrcii împrotiva muscărei ceii înveninate a scorpiei iaste leac, așea țărîna mormînturilor iaste leac împrotiva ispitelor celor rele. Adeseori zi cătră

tine însuți: ce folos iaste de aşi ajunge acum la măcar ce cinste mare şi vîlfă? Va veni vreme cînd broaştele încă mă vor batjocori şi pre faţă, fără frică mă vor călca. Ce folos iaste, de m-aş îmbogăţi acumă, cît cu avuţiile pre toţi puternicii pămîntului să-i întrec? Va veni vreme cînd moştenii cei rămaşi, răpitorii, toate acestea le vor răsipi şi de scumpetea mea îşi vor rîde şi nemica, fără pînza cea de pre obraz îmi vor lăsa. Ce folos iaste, de voiu fi acuma cu totul cufundat întru desfătări, în desmierdări şi în poftele lumii aceştiia? Va veni vreme cînd aşternutul îmi vor fi moliile şi acoperemînt îmi vor fi viermii. Acestea, zisei, adeseori le gîndeşte, de acestea îţi adă aminte, acestea le rumegă şi vei vedea cît folos îţi vor aduce, vei vedea că niciodinioară ispita nu te va birui.

Către tată şi către mumă[1]

Datoria fiilor către părinţi, adecă către tată şi către mumă iaste se fie cu adevărată dragoste către ei şi să-i iubească pre dînşii. Împrotiva detorii aceştiia greşesc fiii, de vor arăta semne de urgie către părinţii săi şi de vor fi cu asprime spre dînşii. De se vor uita cordiş către dînşii şi de vor grăi aşa aspru cu dînşii ca cînd i-ar urî. De nu-i vor ajuta în lipsa lor, ori în cea trupească, ori în cea sufletească. De le vor pofti ceva rău, precum e moartea sau altele. Detoriia fiilor către părinţi iaste să-i cinstească. Împrotiva acestora greşesc fiii, de vor îndrăzni a bate pre tată-său sau pre mumă-sa. De vor rădica mîna asupra lor. De vor supăra pre părinţi. De-i vor mîniia cu cuvinte de ocară sau cu alte cele, de-i vor sudui sau îi vor blăstăma. De nu-i vor băga în samă pre părinţi pentru că sînt săraci,

[1] Din *Propovedania* XXXIV, cap. *Ertăciuni la oameni morţi.*

sau de se vor face pentru aceaia undeva a nu-i cunoaşte. De vor pîrî pre părinţi. Detoriia fiilor către părinţi iaste să asculte de dînşii. Împrotiva aceştiia greşesc fiii, de nu vor asculta de părinţi în lucrurile ce sînt pentru chivernisirea căsii, pentru năravurile cele bune, pentru spăsăniia sufletului. Greşesc, de se vor cununa cu carea nu vreau părinţii. În ori ce dintră acestea, de s-au întîmplat, după vîrsta şi statul lui, fiiul vostru acesta, jalnice taică şi jalnică maică, voao a vă greşi cu fiiască plecăciune căindu-se se roagă, părinţeşte să-l iertaţi./

300 **Către fii**

Părinţii, adecă tata şi mama, sînt detori, după legile firii, a ţinea şi a creşte pre fiii săi. Împrotiva detoriei aceştiia greşesc părinţii carii îşi lapădă pruncii. Greşeşte mama carea nu-şi apleacă prunc ul său, ci fără mare şi nencungiurată pricină îl dă la daică sau întru acea lipsă nu cearcă daică cu năravuri bune. Detori sînt părinţii a cerca hrană fiilor săi, adecă mîncare, beutură, vestminte şi să se nevoiască ca să înveţe fiii meşteşuguri de cinste cu care să fie apoi destoinici a se chivernisi. De unde greşesc părinţii, de nu se nevoesc a agonisi avere cu carea să se hrănească fiii şi să aibă moştenire, după statul lor. Greşesc părinţii, de-şi răsipesc averea sau cu beutura, sau cu jocul, sau ori în ce chip, cît nu sînt apoi în stare de a putea hrăni pre fiii săi şi a-i înzestra. Părinţii sînt detori sau prin sine sau prin alţii a învăţa pre fii, întru cele ce sînt spre spăseniia sufletului. De aciia greşesc părinţii, dacă nu se nevoesc ca să înveţe pre fiii lor dogmele credinţii, învăţătura cea creştinească, să se ferească de preteşuguri rele, să ţină poruncile lui Dumnezeu şi ale sfintei beserici, să se împărtăşească sfintelor taine, să

se ferească de păcate, să nu meargă la locuri și la căsi cu prepus, la prilejuri de păcate. De-i vor scăndălisi pre fiii săi sau cu sfatul sau cu pilda cea rea suduind, blăstămînd, clevetind sau alt rău făcînd înaintea fiilor săi, și ori în ce chip îi vor aduce să facă rău. De nu-i ceartă și de nu-i pedepsesc pre fiii săi cei făr de omenie. Vai de părinții aceia carii își culcă pruncii într-un pat cu ei, fie aceia micuți, fie mai mărișori, și vai și de părinții aceia carii fac a se culca pruncii lor fără osebire într-un pat, supt un acoperemînt! Deci, de au greșit ceva dintră acestea răposatul vostru tată sau răposata voastră mamă, obidaților fii! se roagă ca arătînd voi fiiască dragoste către dînsul sau către
301 dînsa, să-l ertați.[1]/

Către bărbat

Muiarea întru toate cîte se țin de chivernisirea căsii, de năravurile cele bune, iaste detoare a asculta de bărbatul său, pentru că bărbatul iaste cap mucrii: „Mueri, plecați-vă bărbaților voștri, ca Domnului, zice Pavel Apostolul, *Către Efeseni*, cap. 5, stih. 22, pentru că bărbatul iaste cap muerii, precum și Hs., cap besericii, și acesta iaste mîntuitoriu trupului. Ci, precum se supune lui Hs. beserica, așea și muerile bărbaților săi întru toate.“ Și la stih. 33, zice: „Iară muiarea să se teamă de bărbat“. Greșește muiarea,

[1] Toate comandamentele adresate aci membrilor familiei dovedesc o disoluție avansată a autorității patriarhale în comunitățile și familia ardeleană de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Regimul proprietății familiale presupune împărțirea averii familiei copiilor căsătoriți. De asemenea insubordonarea copiilor majori și alte forme de relații brutale între copii și părinți dovedesc o mișcare rapidă spre constituirea definitivă a unei familii autonomizate, scăpată de autoritatea celui mai bătrîn din familie (care refuză defalcarea lotului familial, încă din timpul vieții).

de va întărîta cu gîlceavă sau ori în ce chip pre bărbatul său spre mănie, spre sudalme. De va chieltui din casă, fără ştirea bărbatului. De va vrea să fie ia mai mare şi să poruncească bărbatului. De nu va vrea să meargă după bărbat, cînd vrea el să-şi schimbe lăcaşul, fără de îndestulată pricină. De nu-i va face pre voe în treaba însoţirii căsătoriceşti, fără de dreaptă pricină. De se va amesteca în trebile chivernisirii casii făr de dreaptă pricină. Deci, ori în ce chip s-au întîmplat să-ţi greşască răposata ţie, cinstitului său bărbat, se roagă să o erţi.

Către muiare

Bărbatul iaste detoriu să-şi iubească muiarea sa şi să nu o socotească ca pre o roabă, ci ca pre un soţ al său. Că, precum muiarea nu iaste cap bărbatului, aşa nice supt tălpile lui nu se cade să fie, că nu din talpa bărbatului, ci din coasta lui iaste zidită muiarea. „Bărbaţi, iubiţi-vă muerile voastre, zice Pavel Apostolul. *Către Efeseni*, cap. 5, stih. 25, precum şi Hs. au iubit beserica şi pre sine s-au dat pentru dînsa. Aşa sînt detori bărbaţii să-şi iubească muerile sale, ca şi trupurile sale. Cel ce-şi iubeşte muiarea sa, pre sine se iubeşte. Că nimene, niciodată nu ş-au urît trupul său, ci-l hrăneşte şi-l încălzeşte pre el, ca şi Hs. beserica.“ Greşeşte dară bărbatul, de-şi va bate joc de muiarea sa. De o va împiedeca de la paza poruncilor lui Dumnezeu şi a besericii. De o va bate prea rău, că a / o
302 pedepsi cu cuvîntul şi aorea din grele pricini şi cu bătae cu cumpăt, volnic iaste bărbatul. Greşeşte iarăşi bărbatul, de nu va da muerii sale de mîncat şi cele de lipsă. De nu va băga samă de chivernisirea căsii. De nu va voi să lăcuiască cu muiarea sa, sau de se va depărta de casă lungă vreme, fără dreaptă pricină.

De nu va face agoniseală la casă, cînd poate şi cît poate. Orice au greşit întru acestea răposatul, se roagă ţie, iubitei sale mueri, să-l erţi.

Către fraţi şi către surori

„Ce e bun, sau ce e frumos, fără numai a lăcui fraţi împreună, zice David, la *Psalm* 132, stih. 1. Că acolo au poruncit Domnul blagosloveniia şi viiaţa până în veac.“ Deci, acest răposat, de au greşit ceva împrotiva dragostei frăţeşti, au cu fapta, au cu cuvîntul, de v-au zis la oarecarele *nebun*, sau v-au suduit, sau v-au blăstămat zicînd: Du-te la dracu, bată-te Dumnezeu, şi altele, sau v-au întărîtat spre mănie, sau fără dreptate v-au pîrît către părinţi, sau întru ceva cu pildă rea v-au scîndălisit, sau altele, din prostiia minţii v-au greşit voao, iubiţilor săi fraţi şi surori, se roagă să-l ertaţi. [...]

Către slugi

Greşesc stăpînii, de vor împiedeca fără de dreaptă pricină pre slugi a asculta sfînta liturghie, în sărbători, sau de-i vor face / să lucre în sărbători, sau de le vor
303 porunci vrun lucru ca acela carele nu se poate face fără păcat. De nu-i împiiadecă dela prilejul păcatului, cînd îi pot împiedeca, sau de nu-i ceartă, cînd păcătuesc, sau de nu-i dojenesc, cînd se lenevesc întru cele ce sînt spre spăsăniia sufletului. Greşesc iarăşi stăpînii, cînd înjură pre slugile sale şi-i numesc diavoli, cîni, şi altele. De-i flămînzesc, de nu le plătesc dreapta simbrie, sau fără îndestulată pricină întîrzie a o plăti. De-i lapădă fără pricină, înainte de a-şi plini vremea slujbei. Precum şi atuncea greşesc stăpînii cînd nu

lapădă pre sluga aceaia carea pre prunci și pre ceialalți din casă cu vorbe, cu pildă și cu năravuri rele îi scăndălisesc și-i răsvrătesc. Ori în ce chip de v-au greșit răposatul voao, iubitelor lui slugi, se roagă să-l ertați.

Către dascal

Greșesc sholasticii, de nu vor cinsti pre dascalii și învățătorii săi. De nu vor asculta de dînșii întru acele ce se țin de învățătură și de năravurile cele bune. De se vor lenevi a învăța, și în vremea învățăturii se vor zăbovi la joc. De vor prăda banii părinților ce le sînt dați ca să se ajute la învățătură cu ei, sau fără folos îi vor chieltui. De nu vor păzi legile shoalelor. De nu vor plăti dascalului ce se cuvine, cînd pot. Deci, orice au greșit răposatul grămătic, cu umilință se roagă ție, cinstitului său dascal, să faci bine să-l erți.

Către sholastici

Dascalii și învățătorii greșesc, de nu vor îndrepta greșealele sholasticilor săi, cînd pot. De nu se vor nevoi spre sporiul învățăturii și procopsala grămăticilor. De nu-i vor învăța năravuri bune. De-i vor învăța în adins basnuri și minciuni, în chip de adevăr, și care sînt împrotivitoare spăsăniei sufletului. De nu se vor procopsi pre sine ca să fie destoinici a învăța pre grămătici. De vor pofti mai mare plată de cum se cuvine. De vor da pildă rea cu purtarea sa sholasticilor. De
304 primesc la shoală, sau de nu-i lapădă din shoală pre aceia carii sînt cu năravuri rele și aduc la rătăcire pre alții. Orice s-au întîmplat, răposatul prin neluare aminte a greși voao, iubiților săi grămătici se roagă să-l ertați.

DIDÁHII / adecă / ÎNVĂȚĂTURI / pentru / creșterea fiilor, la / îngropăciunea pruncilor morți. / Culese de / PETRU MAIOR de Dicio Sămărtin. / Paróh Sas-Réghinului și Prótopop Gurghiului în Ardeal, / precum / Și la înălțatul Crăescul Locumtenențiale Consilium al Un/gariei Crăesc Cărților Revizor /. LA BUDA / În Crăiasca Typografie a Universității Ungurești. În Anul / 1809.[1]

CUVÎNT ÎNAINTE

Măcár că întru cele mai nainte culese patruzeci de *Propovedanii* spre a se zice la îngropăciunea oamenilor morți întocmite și de acelea care au a se zice la îngropăciunea pruncilor, se cuprind, totuși, pentru ajutoriul préoților, carii de obște mai mulți îngroapă prunci în popoarăle sale, decît de cei în vîrstă, am mai întocmit întru acest chip, aceste cincisprezece *Didahii*, pentru creșterea fiilor. Carea titulă nu pentru aceaia o poartă în frunte aceste *Didahii*, că doară osebit încuviințate ar fi jalnicii vremi a îngropăciunii pruncilor, ci pentru că nici un loc, nici o vreme fiind scutită de învățătura cea pentru creșterea pruncilor, cu atîta mai vîrtos e de lipsă la astrucarea pruncilor a cuvînta pentru creșterea fiilor, / că fiind umiliți cu inima întru acest timp părinții, mai cu deadins auzind detoriia carea o au ei spre creșterea fiilor săi, se căesc pentru greșelele cele întru creșterea fiilor, sau cu știința sau cu neștiința

[1] Așa cum menționează la începutul *Cuvîntului înainte* urmează *Propovedaniilor*. În —4°, de 3 foi și 139 pagini. Volumul include un număr de 15 didahii.

până aci făcute, și cu aceaia se deșteaptă și se îmbărbată spre datornica creștere a fiilor celor rămași în viiață. Ca să nu zic nemica de aceaia, că unii, carii sînt mai bogați de fii și au mai grea detorie de a asculta didahiile cele pentru creșterea fiilor, mai des se văd la petrecaniia morților pentru ale lor vremelnice pricini, decît în beserică a plini cea pentru ascultarea sfintei liturghii și a învățăturilor celor sufletești, dumineca și întru alte alese sărbători, strînsă poruncă besericească. Drept aceaia, precum păstoriul cel bun, lăsînd cele noaozeci și noao de oi, merge a căuta pre cea una rătăcită, nice nu se odihnește până nu o află, așa preotul, carele e detoriu oricăruia părinte a străcura în inima lui limpede detoriia cea pentru creșterea fiilor, de multe ori e silit a lăsa la astrucarea pruncilor alte învățături, care doară s-ar mai cuveni pentru cei mulți ascultători a le face și pentru cei tocma fără grije / și pîntece leneșe părinți, pre carii mai vîrtos la acest loc îi află, decît în beserică, a cuvînta pentru creșterea fiilor.

Însămnăm și aceaia, că, măcar că aceste *Didahii* sînt anumite la îngropăciunea pruncilor, nu numai la îngropăciunea pruncilor celor mici, ci mai vîrtos unele, și la îngropăciunea junilor și a fecioarelor, încă mai cu cuviință, după peristăsurile ce vor fi, se pot și se cade a se zice.

Pre urmă, aceste *Didahii* și părinților tuturor, carii știu ceti, le încredințăm spre cetire și spre rumegată socotire, dară mai vîrtos preoților celor de prin popoară, carii atît pre cei neînțelepți, precum cei înțelepți, grijei sale de la Duhul Sînt încredințați poporeni sînt detori cu sănătoase învățături, fără sfială a-i păstori. Că, întru acest chip fiește-căruia preot poruncește dascalul neamurilor, Pavel Apostol, la *a*

doao Carte către Timotheiu, cap. 4: „Propoveduiaşte cuvîntul, stăi asupră cu vreme şi făr de vreme, mustră, ceartă, îndeamnă cu toată / răbdarea şi cu învăţătura. Că va fi vreme, cînd învăţătura cea sănătoasă nu o vor priimi, ci, după poftele sale, îşi vor alege lor învăţători, carii vor scărpina urechile. Şi de la adevăr auzul îşi vor întoarce şi la basne se vor pleca. Iară tu priveghiiază întru toate, pătimeşte răul, fă lucrul evanghelistului, slujba ta fă-o deplin". Şi la *Cartea cea către Tit*, cap. 1, stih. 9: „Ţiindu-se de cuvîntul credincios cel după învăţătură, ca puternic să fie, şi a îndemna întru învăţătura cea sănătoasă şi pre cei ce grăesc împrotivă a-i certa".

DIDAHIIA ÎNTÎIU

Că a unora ca aceştea iaste împărăţiia lui Dumnezeu.
Marco, cap. 10, stih. 14.

Precum maica cea de obşte, firea, au dat muerilor să nască fii, spre care sfîrşit iaste rînduită întră oameni căsătoriia, aşa nu se poate spune cîtă fu întristarea, cîtă mîhnirea Annei, muerii lui Elcána, întru adîncul inimii sale, cît năcazul ei, căci se vedea stearpă şi nu avea prunci. Drept se nevoi în tot chipul bărbatul, ca cel ce o iubiia foarte, a-i mîngăia amărăciunea sufletului ei, precum se ceteşte la *întîia Carte a Împăraţilor*, cap. 1: „Annă, pentru ce plîngi, ii zicea! pentru ce nu mănînci, dacă n-au dat Dumnezeu acel dar în sînul tău, ca să poţi naşte fii, au nu sînt eu ţie mai bun decît zece fii?", ci neprimiind obidata mîngăiare, cu răvărsare de lacrămi întorcîndu-se către Dumnezeu întru rugăciunea sa, se făgădui că, de-i va dărui milostivul Dumnezeu ei prunc, îl va da dar lui Dumnezeu, ca în toată viaţa lui să slujească lui Dumnezeu.

„Adónai, Doamne Elée Sávaoth, de vei căuta căutînd spre smereniia/roabei tale şi-ţi vei aduce aminte de
2 mine şi vei da roabei tale sămînţă bărbătească, voiu da pre el, înaintea ta, dar până la zioa morţii lui". 1 *Carte a împăraţilor*, cap. 1, stih 11. Aşa se şi făcu, că născînd Anna fiiu pre Samuil, cu acea creştere cuvioasă făcu a se creşte fiiul ei, cît nu eşise încă din annii prunciei sale, cînd îl învrednici Dumnezeu darului prorociei. Cu acest feliu de creştere cucernică, de ş-ar creşte toţi părinţii fiii săi, o, cu cît mai fericită ar fi obştea oamenilor, aicea, pre pămînt, şi mai îmbogăţită de cetăţeni, sus, împărăţiia ceriurilor! „Că a unora ca acestea iaste împărăţiia lui Dumnezeu". Ci, o, cîţi sînt, carii dobîndind de la Dumnezeu fii, departe sînt de pilda cea bună a Annei şi a bărbatului ei, Elcána, pentru că aşa cu puţină grije sînt către născuţii lor, cît cu mult mai bine ar fi fost să nu-i aibă nicicum, decît să-i aibă netrebnici, precum sînt. Ştim că arbori tocma neroditori încă să află, carii atîta slavă au, cît ei astăzi sînt podoabă şi desfătare grădinilor celor împărăteşti, iară pomi de aceia, carii să facă poame rele şi vătămătoare, necum împăraţii să ţină în grădinile sale, ci nici un ţărean de cei mai de jos, încă nu iaste aşa prost şi deşert de toată priceperea, carele să rabde şi să sufere în pămîntul său. Toţi dară să înţeleagă cît de mare detorie iaste încărcată pre spatele acelora carii au vrun prunc, că eu acea detorie, adecă cu carea sînt dători părinţii a-şi creşte fiii săi, voiu să o arăt acelora carii sau nu o cred sau nu o bagă în samă. Luaţi aminte!

Nu iaste îndoială cumcă şi alţii mulţi vor să dea samă de sufletul fiilor voştri, părinţilor! precum sînt dascalii, carii îi învaţă carte, duhovnicii, carii le îndreaptă cunoştinţa, preoţii locurilor, carii cu propoveduirea cuvîntului lui Dumnezeu îi îndeamnă spre evlavie; ba şi însuşi stăpîri ţărilor, atît cei mire-

3 neşti, cît şi cei bisericeşti, carii cu legile sale cele de
obşte, cu canoanele trebue mai mult doară decît ori
de ce alta, să grijască de tinerii cei mici, precum gră-
dinarul cel bun poartă grijă de odraslele cele tinerele.
Dară, de veţi socoti precum se cuvine, cu amăruntul,
veţi vedea că cu mult mai detori sînteţi voi singuri
a căştiga binele fiilor voştri, decît alţii toţi. Pentru
că toţi ceialalţi sînt detori, după detorie politicească,
iară voi sînteţi detori, după detorie firească. Şi cine
dintră voi nu ştie că acea pricină, carea au născut
rodul, aceaia şi trebue, în cît poate, să-l săvîrşască?
Pentru aceaia ascultaţi. Doao feliuri de roduri putem
noi socoti. Unele, care îndată cum se nasc, poartă
cu sine toată săvîrşirea aceaia, carea, după fire, o pot
avea, altele, care nu o poartă cu sine toată, ci cu vreme
încet, încet o capătă. De feliul cel dintîiu sînt toate
cele nevieţuitoare; şi pentru aceaia pricina lor, carea
iaste ca o maică lor, după ce le-au născut, nu le ţine
cu dragostea cea de maică lîngă sine. Nu le creşte, nu
le dezmiiardă, ci îndată le părăseşe. Voiu aduce des-
pre aceasta doao pilde tuturór cunoscute, care sînt
apa şi focul. Vedeţi voi izvorul, după ce au născut
apa? vedeţi cremenea, după ce au născut focul? Nici-
una din iale, dintr-amîndoao, nu ţine născutul său
lîngă sine, ci izvorul lasă apa îndată să cure şi să meargă
în riu, şi cremenea lasă focul îndată să zboare şi să se
acaţe de iască, pentru că nice cremenea, nici izvorul
cu aceaia, că vor ţinea pre născuţii lor lîngă sine, nu-i pot
face mai desăvîrşit şi mai deplin. Dară în rodurile
acelea, care ori în ce chip sînt vieţuitoare, împrotivă
se întîmplă lucrul. Acestea să nasc nedeplinite şi pen-
tru aceaia multă vreme rămîn supt grije, şi, ca să zic aşa,
în braţele maicii sale, pentru ca ia cu dragoste să le
crească şi să le săvîrşească. Veade-să întîiu aceasta
chiar în poame, în flori, în spice, în struguri şi în altele.
4 Să nasc acestea mici,/ proaste, fără faţă, sălbatice,

avînd lipsă de foarte mare hrănire. Pentru aceaia vedeți cîtă vreme rămîn și poamele acățate de ramul său, și florile și spicele de paiul său, și strugurii de vița sa, și orice alt în brațele maicii sale. De unde, de ați ispitit vreodinioară, îi fi văzut că cu mult mai cu silă se rumpe cu mîna din pom poama cea necoaptă, de cît poama cea coaptă, ca cînd fără voe s-ar depărta fiiul de maică, și maica fără voe l-ar lăsa pre fiiu de lîngă sine, mai nainte de a priimi acesta toată săvîrșirea, și ceia de a : o da. Ci, mai bine se vede aceasta în dobitoace, care și iale se nasc nedeplinite. Întră acestea singur despre strutiță să povestește că-și părăsește născuții săi, după ce i-au dat la lumină: „Lasă în pămînt oaole sale și în țărînă să clocesc“ *Iov*, cap. 39, stih. 14. Pentru aceaia strutionul aci să pune înainte de la Dumnezeu, spre pildă de nebunie și de nemilostivire, zicîndu-se de această pasere, că „nu i să face milă de fiii săi, ca cum nu ar fi ai săi“. *Iov*, cap. 39, stih 16. Iară, întră celelalte dobitoace, întră toate, puteți vedea că niciodinioară nu lipsesc a-și crește fiii săi, cu această singură osebire, că unele dobitoace le crește maica singură, altele le cresc maica împreună cu tata. Maica singură crește cînii, caii, mieii, viței și alte dobitoace aplecătoare. Pentru hrana acéstora, destulă iaste maica cu țîțele sale, și pentru aceaia tatăl, ca cel ce nu iaste lor de lipsă, de obște nu-i grijește și nu-i cunoaște. Împrotivă să întîmplă întră pasări. Nici uniia nu i-au dat firea lapte, nici uger, ci pricina iaste pentru că avînd iale lipsă să fie sprintene la zburat, o sarcină ca aceasta, de mare piedecă le-ar fi fost lor, de vreme ce au lipsă a trăi, ca să zic așa, cu răpirea și într-o parte și într-alta să căștige hrana, nu numai pentru sine, ci și pentru tinerii săi pui. Dară, cum ar putea împlini aceasta o fămeiuță slabă? Pentru aceaia,/ spre hrana porumbilor, a turturelelor și ale altor asemene paseri, mai ales care sînt

mai puțin sălbatece, stă întru ajutoriu și tatăl. Și toate dobitoacele nu numai grijesc pre pui lor cu mîncare, pînă cînd aceștea nu sînt destoinici de sineși a și-o căștiga, ci încă-i și ajutorează, îi povățuesc și-i învață, după osebitele lor meșteșuguri, care din fire au a le împlini. Așa coroiul învață pre fiiuții săi la vînat, așa delfinul la înotat, așa leoaia la prădat, așa găina la rîcăit, așa vulturul la zburat. Și dobitoacele de obște nu nădăjduesc de la născuții lor vro mulțemită. Ba încă, sfîrșindu-se zilele cele ce sînt de lipsă spre creștere, nici născătoriul nu cunoaște mai mult pre născut, nici născutul nu cunoaște mai mult pre născătoriu ci să despărțesc de la olaltă și fiștecarele se duce unde socotește că-i va fi mai cu folos.

Deci, dacă cu toate acestea, dobitoacele, atunci cînd de curînd au născut, cu atîta grije ajutură pre născuții lor, îi apleacă, îi grijesc, îi apără, cu cea mai mare dragoste și milă le slujesc, cine nu vede că această lege de a săvîrși, cît se poate, mai tare pre născuții săi, nu e lege numai aflată după rînduialele celе politicești, ci iaste lege, carea firea în inimile tuturor o-au tipărit. Asemenea dară, firea iaste aceaia carea poftește accastă lege de a săvîrși pre fii, și oamenii încă să o țină. Ba încă cu mult mai tare și mai strins poftește firea de la oameni decît de la dobitoace, ca cu toate ce se cuvine să-și deplinească și să-și săvîrșească fiii săi. Pentru că oamenii despre o parte se nasc, după feliul său, mai puțin depliniți și săvîrșiți decît dobitoacele, că dobitoacele să nasc îmbrăcate, oamenii goli, dobitoacele încălțate, oamenii desculți, dobitoacele armate, oamenii nearmați. Și, despre altă parte, oamenii sînt destoinici a priimi întru sine mai mari săvîrșiri decît dobitoacele,/ care săvîrșiri fiindcă nu se pot săvîrși fără foarte pre încet, pentru aceaia creșterea oamenilor nu se săvîrșește în puține zile, ca a dobitoacelor, ci la mai mulți anni se întinde. Deci,

dacă detoriia părinților de a creşte pre fiii săi nu iaste datorie pusă, ci firească, nu scrisă, ci născută, nu omenească, ci dumnezeiască, cine nu vede că voi, părinților, cu mult mai detori sînteți a căştiga folosul fiilor voştri, de cum sînt detori împărații, arhiereii, dascalii, duhovnici, preoții locurilor, şi ori carele povățuitoriu, fie acela beserecesc, fie mirenesc, pentru că aceştea sînt detori, după legea politicească, carea mai puțin îndetorează, iară voi, după rînduială firească, carea cu mult mai mult îndătorește.

Ce frică dară nu se cade să aveți voi de pedeapsa lui Dumnezeu, cînd nu grijiți de această creştere a fiilor voştri? Că, dacă grea samă vor să dea înaintea lui Dumnezeu împărații şi stăpînii țărilor, grea samă arhiereii, grea samă oricarele, prin a cui vină se întîmplă piiarderea sufletului fiiului vostru, ce samă dară va trebui să daţi voi, părinților, ce samă voi, mamelor, de se va întîmpla, prin vina voastră perirea fiiului vostru. Dacă împărații arhiereii, preoții şi alții nu vor scăpa de grea împutare, cum socotiți voi că vă veți apăra de osîndă, pentru lenevirea întru creşterea fiilor voştri, dintru carea a voastră vină au urmat osînda lor? Pentru aceaia zice Sfîntul Ioann Gură de Aur către toți părinții: „Părinților, creşteți pre fiii voştri întru învățătură şi certare, cum vă grăiaşte apostolul, că dacă şi însuşi noao să porunceşte să privieghem ca cei ce avem a da samă pentru sufletele lor, cu cît dară mai vîrtos tatăl, carele au născut"? Auziți, părinți creştini? „Cu cît mai vîrtos dară tatăl, carele au născut"? Voi aţi dat fiilor voştri a fi, voi dară şi sînteți cu mult mai mult decît alții detori a le da lor şi
7 săvîrşire, crescîndu-i întru învățătură,/ adecă deprinzîndu-i spre cele bune şi întru certare, adecă abătîndu-i de la cele rele.

Fără că, a le da lor această săvîrşire, cu mult mai uşor vă iaste voao decît áltora. Pentru că fiind lucru firesc

întru fii, ca cu mult mai mult să cinstească şi să iubească pre părinţii lor decît pre alţii, de aciia vine de părinţii au mai mare crezămînt înaintea fiilor săi decît alţii. Pentru aceaia, de multe ori cu un sfat în vreme de aşea, cu o înfruntare încuviinţată, ba încă aórea cu un cuvînt aspru, cu un semn, cu o shimă, cu o căutătură spre ei, puteţi dobîndi de la dînşii, carea alţii cu lungi şi nevoite propovedanii nu ar dobîndi. Grea samă dară veţi să daţi înaintea lui Dumnezeu, pentru că cu o putere aşa folositoare nu v-aţi întrebuinţat spre creşterea cea bună a fiilor voştri.

Lîngă acestea, voi pre fiii voştri îi hrăniţi, voi îi îmbrăcaţi, voi pentru dînşii chieltuiţi, voi pre dînşii îi înzestraţi şi le dăruiţi moştenire; pentru aceaia pre lesne îi puteţi voi povăţui, cum vreţi vrea, îmbărbătînd şi dăruind pre cei buni, ameninţînd şi pedepsind pre cei răi. Cum veţi da voi dară, samă înaintea lui Dumnezeu, dacă lipsind întru datoriia voastră, nu veţi face aceasta? Şi încă mai mult: că trebue să socotiţi că voi de la anii cei dintîiu ai lor, cînd inimile lor sînt ca şi ceara cea moale ce iaste întocmită a priimi orice închipuire întru sine, aveţi pre fiii voştri supt pază, ca şi nişte păsăruice în cuib. Deci, de-i veţi creşte voi întîiu rău, şi cînd vor fi de vîrstă mai mare, de nu se vor putea pentru aceaia prinde de dînşii învăţăturile cele bune ale povăţuitorilor săi celor mai mari, a cui va fi vina mai mare? Au nu va fi a voastră? „Că fiindcă tatăl au priimit pre fiiu tinerel, şi el întîiu şi singur au dobîndit toată puterea de a-l învăţa pre
8 el, şi prea bine/ şi pre lesne îl poate învăţa şi povăţui, cum grăi sfîntul Ioann Gură de Aur. De nu veţi împlini dară aceasta, voao se va imputa vina cea mai mare a plecărilor lor celor neîndreptate. Ba în deşert se vor osteni toţi alţii spre folosul lor, dacă voi veţi lipsi întru datoriia voastră. Că, ce folos iaste, împăraţii şi stăpî-

nii țărilor să țină shoale prin țări pentru învățătura tinerilor voștri, dacă voi îi țineți departe de shoală?[1] Și dascalii, cum îi vor face să iubească învățătura, carea fericește pre tot omul, dacă voi nu arătați nevoință și nu vă pasă nemica? Sau duhovnicii și propoveduitorii, cum vor putea și ei folosi fiilor voștri, dacă voi nu aveți grije să meargă la beserică? Vedeți dară că toate detoriile, care întru alții sînt împărțite, toate întru voi sînt adunate. A voastră dară iaste detoriia a ținea ochii deschiși preste fiii voștri, a voastră, a lua sama la tot cuvîntul lor, a îndrepta toată shima lor, a voastră, a vă înștiința de toată mișcarea lor. Nice nu e destul să-i învățați ce să facă, ci să aveți grije ca să și facă. Și aceasta nu numai într-un loc, ci pretutindenea. Trebue se luați sama unde se duc, cu cine să însoțesc, spre ce au plecare, ba încă trebue, de va fi cu putință, să iscodiți și ce gîndesc ei. Nici să nu socotiți că aceasta e prea mult, că, să știți că tocma aceasta iaste aceaia pentru carea pururea era cu grije dreptul Iov, întru povățuirea fiilor săi, adecă: să știe oare ce patimi au răsărit întru inimile lor, sau ce gînduri întru mintea lor? Pentru aceaia foarte adeseori el des-de-dimineață se scula și aducea lui Dumnezeu rugă și jărtvă pentru curățirea scăderilor lor celor din lăuntru: „Că zicea Iov, ca nu cumva să fie gîndit feciorii rele spre Dumnezeu, întru inimile

[1] Reprosul adresat părinților se pare că era destul de întemeiat în epocă, întrucît revine frecvent în îndemnurile adresate de către intelectuali părinților, pentru a-și da copiii la școli. Nu trebuie să uităm însă că fiilor de iobagi le era practic imposibil să urmeze școli mai înalte. Citâm din prefața la *Istoriia a Alexandrului celui Mare*... Sibiu... 1794: „...eu, aicea nu grăesc de cei ce-și chivernisesc viiața sa cu sudorile cîmpului și alte lucruri mehanicești, ci de cei ce sînt din nașterea sa slobozi și scutiți de greutățile locului celui în care lăcuesc; omului celui plugari destul iaste deacă va putea învăța din gura preotului său istoriia cea mică a bisericii sale și poruncile legii..."

sale; așa făcea Iov în toate zilele". *Iov*, cap. 1, stih. 5. Ia vedeți, grije! nu zice „cu buzele sale", nu zice „cu limba sa", nu, ci „întru inimile sale". Atîta să
9 temea de / orice greșală a lor, nu numai arătată, ci și ascunsă, nu numai făcută înaintea tuturora, ci și de cea tăinuită, nu numai de cea adevărită, ci și de cea cu îndoială.

Ce ziceți dară acuma voi? oare așa lucrați voi? împliniți oare și voi cu nevoință o datorie așa mare? Sînteți oare și voi asemenea cu grije, pentru întregimea fiilor voștri, pentru nevinovățiia lor, pentru procopseala lor? O, vai, că voi doară la orice alt lucru gîndiți, afară de acesta, zice Ioann Gură de Aur. Și drept aceaia, ce faceți? Aveți grije numai să îmbogățiți pe fiii voștri, numai să-i faceți înfricoșați altora, adică să se teamă alții de dînșii, numai să-i mai boeriți, numai să-i faceți mai puternici, iară a-i face să fie mai îmbogățiți cu fapte bune, nu grijiți. Ioann Gură de Aur, în *Omilie* 55, despre Matheiu zice: „Alții căștigă fiilor săi să fie ostași, alții cinste, alții deregătorii, alții bogății, și nimenea (o, vrednică de tînguire orbire!) nu căștigă fiilor săi pre Dumnezeu". Măcar că Dumnezeu numai de aceasta va cere de la voi samă, creștinilor! Nu va fi întrebare oare cît de grase venituri le-ați lăsat, sau cît de strălucițiți cu deregătoriile i-ați lăsat, sau cît de cinstiți și slăviți, ci, cît de împodobiți cu fapte bune. Și ce veți ști răspunde, de vreme ce voi aórea la atîta ajungeți, cît, pentru ca să țineți feților voștri o spurcăciune de bănișor, nu vă sfiiți a pune viiața lor cea vecinică întru primejdie? și de cîte ori, dacă ați vrea voi să chieltuiți cu o țîră mai mult, le-ați putea lor căștiga un păzitoriu mai înțelept, o dăscălie mai aleasă, o povață mai folositoare, și totuși voi, ca să cruțați banii, așa amar păgubiți pre fiii voștri? O, rușine! strigă Ioann Gură de Aur, o, rușine! Nu se cruțe banii, pentru ca se fie țarina mai

roditoare, lăcașul mai îndemînat, bucătăriia mai desfătată, poiata, stîna, mai îmulțită, iară ca se fie un fiiu mai înțelept, mai bine obicinuit, așa cu amăruntul să facă scoteala.

10 Încă aceasta ar fi mai puțin, de nu s-ar prăvăli mai spre rău. Că, tocma pentru această scumpete să întîmplă cît, de aveți voi din doi slujitori unul cuminte și credincios, altul nebun și cu năravuri rele, voi dați grijea moșiilor la cel mai bun, și paza născuților voștri la cel mai rău. Și veți putea voi apoi da sama înaintea lui Dumnezeu de atîta nebăgare de samă? Cum veți da sama? Voi n-ați cutezat dară încredința turma voastră la un păstoriu necredincios sau boii voștrii la o slugă leneșe, și apoi fiiul vostru a-l da pre mîna unui slujitoriu cu năravuri rele, sau pre mîna unui dăscălu neînvățat, nu vă veți teme? Nu are apărare vina aceasta a voastră, creștinilor, nu are apărare, nu, că, dacă cășligul vă împinge a prețui mai mult dobitocul sau orice sculă, decît pre fiiu, ce lucru se poate zice decît *acesta* mai fără de lege, mai năuc și mai nebun? „Încătrău mergeți, oamenilor, voiu să zic cu filósoful accla, despre carele grăiaște Plutarh, în *Cartea cea despre Creștere*, încătrău mérgeți, carii toată nevoința o puneți în trebile agonisirei, iar ca să învățați pre fii, cărora veți să lăsați averile voastre, foarte puțină nevoință púneți, sau tocmai nemica?“ Așa, încătrău mergeți, oamenilor, de iaste bine a întreba? Carii la procurători, pentru pîri, carii la stăpînii țării, pentru părtinițe, carii la negutitori, pentru cumpărări, care la deregători, pentru cășțiguri, carii la tîrguri, pentru dobînzi, carii într-o parte, carii într-alta, pentru agonisele, carii la ospețe, pentru veselii. Dară fiii voștri, unde au rămas? De au rămas pre mînă de păzitori adevărat credincioși, bine, puteți merge. Dar, de să află ei sau la un tere de tineri, a învăța de la alții răotăți, sau la o privelișce de necurății, a întări trupul, sau

într-o uliță de rușine, a se desface în căutături și privire, sau, de nu alta, la o moșie, a piiarde partea cea mai mare a anului fără folos, întru lenevire, de să află
11 în unele locuri/ ca acestea, întoarceți-vă înapoi, nemilostivilor părinți, grijiți întîiu de fii, și apoi gîndiți de agonisele. Dar, ia spuneți, au nu pentru fii faceți voi agoniselele acestea? Ce nebunie dară poate să fie mai mare: A griji de agoniseală carea trăbue să slujească fiilor și a nu griji de fii, cărora trebue să slujească agoniseala? Tocma așa faceți voi, zice Sfîntul Ioann Gură de Aur, ca și grădinariul cel nebun, care nu se grijește de alta fără să adune apă multă, de unde să hrănească odraslele, și nu caută, oare odraslele acelea care au a se hrăni, frumoase sînt oare, au urîte, bune sînt, au sălbatece. Pricina altor trebi ale voastre dară, măcar cît vor fi de cinste acelea, de care grijiți voi, nu vă va mîntui înaintea lui Dumnezeu, pentru că nici o treabă nu se cade să vă fie mai de sîrg decît deplinita creștere a fiilor, pre carii vi i-au dăruit voao Dumnezeu. Vai de voi, părinților, de nu veți apleca pre pruncii voștri, de nu veți hrăni, de nu veți îmbrăca pre feții voștri! Dar, de șepte ori vai, de nu veți griji de sufletul fiilor voștri, de nu-i veți crește întru frica lui Dumnezeu, de nu veți avea grije să fie povățuiți cu preteșuguri nevinovate, cu pilde, cu sfaturi, cu bolduri, cu frîu și cu toate alte ajutoriuri, care sînt de lipsă spre a viețui creștinește și cu omenie. „Feciori ai, zice *Sirah*, cap. 7, stih. 24, învață-i pre ei". Nu zice: „îmbogățește-i pre ei, înalță-i pre ei, ci, învață-i pre ei". Pentru că aceasta trăbue să fie toată nevoința voastră: ca să faceți pre fiii voștri oameni buni, cetățeni buni, creștini buni.

Nu se cade dară să plîngeți, nu se cade să tînguiți, creștinilor, cînd se întîmplă de vă moare vrun prunc, carele iaste încă în vîrstă nedeplinită, ci mai vîrtos să cade să vă bucurați, pentru că și voi v-ați izbăvit de multe

păcate care doară le-ați fi făcut întru creșterea lui, și el încă au scăpat de nevoința voastră ce-i era lui
12 de lipsă spre creșterea sa carea, de ar fi fost/ cu negrije, cu lenevire, precum mai de multe ori să întîmplă, poate nu ar fi dobîndit împărățiia lui Dumnezeu, întru carea acum se veselește.

88 DIDAHIIA XI

Au jertvit pre fiii săi și pre fetele sale dracilor. Psalm 105, stih. 36.

Orice lucru carele desfătează, de va fi față, împiiadecă ca să nu poți judeca drept despre dînsul, de trăbue să-l alegi au să-l lapezi, de vreme ce acela întunecă mintea cu dragostea sa și trage către sine
89 inima omului. Așea învață Aristotil, vîrful / filosofilor, și aduce înainte trista pildă a troianilor, asupra cărora greu războiu rădicase grecii pentru Elena ce o ținea troianii la dînșii. Aceștea, cînd nu era Elena față, sfătuia înțelepțește că trăbue să se lapede Elena afară din cetate, decît să se verse atîta sînge pentru dînsa și decît să se pună în primejdie să piiară cu toți, cu toată cetatea, precum s-au și întîmplat după aceaia. Iară, cînd era la față și-i vedea frumsețea ei, judeca că, măcar ce vor păți, să nu o dea afară. Ce voiu să arăt de aci, creștinilor? Aceaia, că dacă e blăstămată volniciia aceaia carea o dau părinții fecioriloru și fetelor, ca să se vadă unii pre alții și să vorbească laolaltă, cu cît mai blăstămată iaste și afurisită volniciia aceaia carea mulți părinți o dau feciorilor și fetelor sale, ca singuri cu singure se stea! Pentru că, de iaste volniciia cea dintîiu prilej spre multe păcate, această volnicie, cînd lași pre un fecior cu o fată singuri să fie laolaltă, aceasta chiar în cursa diavolului îi bagă,

cu totul spre slujba Satanei și spre lucrurile lui îi închină: „Au jertvit pre fiii săi și pre fetele sale dracilor“. Că, cu greu iaste celui flămînd a nu mînca, cînd e față înaintea lui o masă plină de bucate, și cu greu iaste celui ce-l prind frigurile a răbda să nu bea, cînd vede înaintea sa un urcior plin de apă rece, și nimene nu iaste cine să-l contenească. Nice nu iaste acea unghiță, se prindă peștele mai lesne și mai curînd de cum prinde vrăjmășia aceasta pre tineri, carea o dau părinții feciorilor săi și fetelor sale de a fi și de a sta singuri cu singure. Asupra unor părinți ca aceștea, ce sînt cei mai mari tirani fiilor săi pre lume, va fi didahia aceasta, și voiu arăta că rău greșesc foarte părinții și maicele care lasă pre feciorul său sau pre fata sa, singur cu singură, adecă ibovnic cu ibovnică să stea laolaltă. Luați aminte!/

99 Se vede acea o fată singură cu un fecior în casă sau într-o uliță strîmtă, sau într-o pădure, pre după garduri, încă noaptea; cu una ca aceasta ar trebui să facă Dumnezeu minune pentru ca să o ferească. Dară tu vrei ca să facă Dumnezeu minuni pentru ca să întărească o volnicie blăstămată ca aceasta sau ca să apere pre cela ce înadins, fără de nici o pricină, se pune în primejdie? „Cui va fi milă de descîntătoriul cel muşcat de şerpe“, *Sirah*, cap. 12, stih. 17. Așea, cui va fi milă de acela, carele se joacă cu șerpele, de va rămînea muşcat? Nu iaste milă pentru acela, carele înadins își cearcă răul său. Cine nu se va umplea de groază atuncea cînd vede că lupul stă cu oaia singură? Și apoi voi ziceți că acela iaste obiciaiu preste toate locurile, ca să se drăgostească feciorii cu fetele. Adecă voi ziceți fetelor voastre să-și poarte cinstea, și apoi voi le dați prilej și le faceți îndămînare ca să poată face rău. Tocma ca cînd ai zice unui flămînd să nu mănînce, și apoi tu i-ai pune de mîncat înainte. Așea voi stricați gardul de la grădina voastră și apoi

vă tînguiți asupra vecinilor că debitoacele lor întră în grădină la voi. Nu iaste, fraților, diavol mai mare pre lume, decît prilejul rău. Acesta iaste diavolul diavolilor. Pentru aceaia sfinții carii cunoștea ce iaste prilejul, de nemica nu se temea ca de acesta. Cînd se arăta diavolii Sfîntului Antonie, care în chip de urs, care în chip de lup, care în chip de leu, care în chip de șerpe, și năvălea asupra lui, ca cînd ar vrea să-l mănînce, Sfîntul Antonie rîdea și zicea lor: Se vede că nu sînteți nici de o treabă, de vreme ce atîța veniți asupra mea. De ați avea ceva putere, au nu ar fi destul unul din voi? Și-i alunga pre toți cu cîrja. Dară cînd se arăta vro mulțare, la ușa chiliei sale, atuncea sfîntul se spăimînta, se punea la rugăciune, închidea ușa cu zăvorul și cu zăvoare, cît nici nu voia să o audă. Vedeți / dară cum se tem sfinții de prilej,
91 ca să nu facă rău! Se tem mai tare de prilej decît de toți diavolii laolaltă; și voi ziceți că nu e nici o primejdie să facă fata voastră céva rău atunciia cînd se află singură cu un fecior și se drăgostesc laolaltă.

Încă nu m-aș turbura așea tare, de nu ar urma vro nerînduială dintru această volnicie blăstămată, sau dacă urmînd, apoi nu s-ar ști. Dară nencetat se aud vorbe de cutare fată, că ș-au pierdut cinstea. De ceialaltă că s-au măritat de frica pedepsei, de alta, că rușinată, au turburat tot neamul ei, ca să izbîndească rușinea făcută. Acestea sînt rodurile volniciei ceii afurisite care eu vi o proclețesc; și voi nu vă spăimîntați? Africa iaste un ținut unde în toate zilele se nasc noao și noao arătări. Dară vreți să vă spun eu ce iaste pricina întîmplării aceștiia? iaste aceaia, că ținutul acela e un ținut foarte uscat și puține rîuri se află într-însul; de unde iaste că fierile care lăcuesc în păduri năsipoase, de vreau să se adape, trăbue să se adune împreună la aceleași ape; și așea, măcar că sînt de osebite feliuri, totuși întîlnindu-se adeseori,

se dumeresc laolaltă şi se împretenesc leii cu tigri, crocodilii cu bălaurii, şi altele cu altele de osebite feliuri şi nasc apoi arătările acelea. Nu voiu aci să grăesc ce ar fi de lipsă să grăesc, pentru că îmi iaste ruşine a vorbi mai pre larg într-un lucru carele poate la mulţi din voi vă iaste cunoscut cu prea tristă a voastră ispită.

Şi, tocma de nu v-ar fi voao cunoscut lucrul acesta, cu a voastră pătină şi ispită, să credem încai, zice Sfîntul Avgustin, la ispita carea o au alţii şi să mărturisim că cea mai desfrînată între toate patimile oamenilor şi mai nedumerită iaste patima dragostei. Cei
92 doi mai înţelepţi din ciţi au fost/ pre lume, zice acest sfînt dascal, fură Adam şi Solomon, pentru că şi unuia şi altuia însuşi Dumnezeu le-au turnat lor o înţelepciune mai presus de firea omenească, şi totuşi amîndoi îşi pierdură mintea pentru dragoste. Adam, pentru dragostea muerii, cu o poamă se otrăvi pre sine şi pre toţi următorii şi se lăpădă cu numele său şi cu numele nostru de stăpînirea lumii aceştiia şi acciialaltă, pentru o îmbucătură. Poate-se afla nebunie mai mare? Aşijderea şi Solomon, pentru dragostea muerilor ajunse pînă a se închina diavolului întru idoli, făcînd atîtea oltare şi atîtea beserici, cîte era dumnezeirile cele mincinoase ce le cinstea muerile lui. „Muerile au abătut inima lui Solomon după alţi dumnezei" zice Scriptura, la a *3 Carte a Împăraţilor*, cap. 11, stih. 4. Cine şi-ar fi adus cîndva aminte de o faptă aşea neîntocmită? Şi totuşi, iaste aşea! Ba încă, de vreţi se adaog la aceşti doi pre altul, al treilea, iată-l. Aristotil, care după mărturisirea lui Averóe ajunse cu mintea pînă unde poate ajunge un muritoriu, precum mărturiseşte Theodorít, atîta se nebuni de dragostea unei mueri a lui, cît nu se ruşină a se închina ei după moarte, ca cînd ar fi o dumnezeoae în ceriu, cînd era plină de împuţiciune în groapă. Vedeţi cum dragostea, şi pre cei

mai înțelepți încă-i nebunește. Își năluciră cei de demult un basn, că fiind Dragostea prunc, se juca cu Nebuniia, carea fiind din firea ei turbată, jucîndu-se cu Dragostea îi scoase ochii; pentru aceaia Nebuniia fu osîndită spre pedeapsa aceaia, ca să slujască Dragostei și să o povățuiască. Basnul aceste foarte arată adevărul, de vreme ce patima dragostei nu se slujește cu altă povață, fără cu nebuniia aceaia carea o orbi. Deci, cum vă încredințați voi tinerilor voștri, cîndu-le întîiu o volnicie nebună, ca să se drăgostească laolaltă și apoi, după ce se îmbată bine de dragoste, le dați o volnicie și mai nebună, ca să stea singuri cu singure la/olaltă? Patima aceaia carea putu lipsi de minte
93 pre cei mai înțelepți ai lumii, nu va putea lipsi de minte pre o mueruscă și pre un fecioraș? Socotiți că nu va cere Dumnezeu grea samă de la voi, pentru că ați lăsat pre fiii voștri și pre fiicele voastre se umble pre niște surupături ca acestea, fără de nici o grije? Și, dacă va să ceară samă, pentru ce nu-i întoarceți cu deadinsul la calea cea netedă și fără primejdie? Așea nemilostivi veți fi, cît putînd cu osteneală așea ușoară mîntui sufletele voastre și ale feților voștri, nici atîta să nu voiți a lucra? Cu adevărat păcătuiaște tatăl acela și muma aceaia carii nu depărtează pre fiii lor de însoțiri și zăboviri de cele ce sînt cu prepus; și cu atîta mai mare iaste păcatul lor, cu cît mai cu prepus sînt însoțirile acestea. Nice nu iaste de lipsă a vedea cu ochii răul ce se face, pentru ca să fii datoriu a împiedeca o însoțire ca aceasta; destul e se aibi un prepus înțelept. Dar ce îndemnuri mai mari pot să fie, ca să socotești a fi cu prepus însoțirile acestea, decît cele ce vi le-am arătat.

Sau, spuneți-mi în ce vă răzimați, de îngăduiți voi feciorilor voștri și fetelor voastre aceste însoțiri? Doară în pilda altora, adecă întru aceaia că mulți fac aceasta,

mulți îngăduie feciorilor și fetelor a sta singuri și a se trage? Dară ce va ajuta mulțimea la judecata lui Dumnezeu a vă apăra, unde fiecicarele va fi judecat de sineși, adecă fiștecăruia va căuta a da samă osebit de faptele sale? Dumnezeu, cînd te va judeca pre tine sau spre fericire sau spre osîndă, nu va căuta la aceaia, urmat-ai altora, ci care urmatu-i-ai lui. Vă veți răzima doară întru aceaia, că voi cunoașteți pre fetele voastre și vă încredințați că vor fi statornice întru cinstea sa. Dară nu știți voi că muiarea aceaia iaste statornică carea nu e ispitită? Muiarea iaste bună pentru că
94 nu are prilej de a fi rea, iară, de-i va rădica/prilejul un priiaten vielean, abiia va rămînea o zi întru nestricăciune.

Nice să nu-mi staţi a zice că fata ta iaste învățată bine, e înțeleaptă și pricepută, și pentru aceaia lesne va cunoaște laturile ce i s-ar întinde, pentru că poate că doară ia iaste acum așea cum zici tu, cînd e stăpînă de sine, dară lasă-o să se îndrăgostească, vei vedea că și ia va cădea în laț, ca măcarcare alta. S-au luat sama că dobitoacele niciodinioară nu cad în cursă și în mreje mai lesne decît cînd le ajunge dragostea. Și pricina iaste că atuncea fiind biruite de patimă, mai întuneecat cunosc lucrurile decît cînd sînt afară de statul acesta. Așea va fi și de fetele voastre. Măcarcum văd acum laturile, dragostea le va orbi, cît să nu fie atuncea așea pricepute și așea deștepte a se feri de laturi, precum se văd acum a fi. Și, tocma de nu le-ar orbi dragostea, au nu le vor putea orbi ibovnicii? Ia începapă aceștea a le cinsti cîte o năframă frumoasă, a le făgădui o haină frumoasă, a le da în vremea sa puiul tîrgului, veți vedea ce va fi. Foarte înțelepțește zicea odinioară un căpitan, că nici o cetate nu iaste așea tare, carea să nu se poată bate cu plumbi de argint; adecă vrea se zică că nici o credință nu iaste carea să nu se poată strica cu poftorite daruri. Socotiți

apoi, cum va sta cu tărie asupra unei bătălii ca aceasta inima cea slabă a unei muieruţă, întră care partea cea mare se pleacă la păcat din scumpete mai mult decît din necurăţie; de unde bine zicea Pitágora, că precum aurul se ispiteşte cu focul, aşea muiarea se ispiteşte cu aurul. Muiarea aceaia carea nu priimeşte daruri, iaste muiare mare.

În ce vă veţi răzima dară? Doară întru bunătatea feciorilor acelora, carii umblă la casa voastră? ci, vai de voi, de vă încredinţaţi acestora! Se poate zice că
95 vă răzimaţi pe o trestie despicată. Ba tocma de aceştea se cade să vă temeţi mai tare, decît de oricarele altul. Încolo, în lontru, la miiazănoapte, urşii niciodinioară nu fac mai mare pagubă decît iarna, pentru că fiind pre locurile acelea albi, nu se văd bine într-atîta zăpadă şi pentru aceaia nu se ştiu teme de dînşii. Cu cît dară ar fi mai bine, ca la căsile voastre să umble soldaţi, adecă ostaşi, decît feciori aşa de omenie, pentru că de aceia voi aţi avea frică şi aşea voi aţi păzi fetele voastre, dară aceştea, pentru că sînt feciori cu minte şi vin la casa voastră cu pricină de a petrece vremea sau cu nădejde de căsătorie, măcar că întru adevăr sînt mai mult decît urşi, atîta sînt de vicleni şi de îndrăzneţi, pentru că sînt albi, nu vă fac frică, de unde mai mare pagubă fac apoi. Nice să nu gîndiţi că, pentru că întru început nu se întîmplă unele pagube ca acestea, să nu gîndiţi că nu se vor întîmpla pre urmă: spinul nu împunge cu rădăcina, ci încet, încet, înrădăcinîndu-se în pămînt, îi cresc odrasle care împung. Aşea întră feciori şi întră fete încet, încet se dobîndeşte încredinţare, pănă ce apoi cu totul se strică cinstea.

Şi, de a început apoi o fată a gusta păcatul (precum de multe ori se întîmplă), atuncea apoi cu adevărat nu iaste altă doftorie de a o tămădui, fără să alungaţi pre feciorul acela din prejurul ei. Afară de această doftorie, toate doftoriile sînt deşerte. Cît se năcăjeşte

şi cît aleargă în toate părţile un cerb ce iaste rănit? Şi totuşi, pănă nu i se va scoate săgeata aceaia din şold, ce-i foloseşte ticălosului a fugi şi a alerga? Aşea iaste întru întîmplarea noastră. Oricîte doftorii va sfătui duhovnicul, altmintrea bune, nemica nu vor lucra întru ticăloasă fiica aceaia, pănă cînd acel vrăjmaş de casă nu se va lua de lîngă dînsa. Pentru aceaia „spre fata cea nerușinoasă întăreşte paza,
96 42, / stih. 5. De nu se va reteza de cu bună vreme prilejul, atîta va creşte, cît se va sfîrşi pre urmă cu o rușine mare a voastră. Pentru ce dară nu-l rătezaţi? E cu putinţă să voiţi mai bine a dormi lîngă şerpe, decît a-i tăia capul? O, ce fărădelege! Că ajung părinţii în vremile de acum, pănă a ţinea parte şi a bîrfi că sînt b[illegible]ce obiceiurile dragostelor întră feciori şi între fete, care sînt suruparea tinereţelor, în loc de a se uni toţi laolaltă, ca cu totul să le izgonească din lume.

„Poroncim voao, întru numele Domnului nostru Is. Hs., să vă osebiţi voi de tot fratele carele umblă fără de rînduială şi nu după învăţătura carea au luat de la noi". *2 Carte către Thesalonicheni*, cap. 3, stih. 6. Eu vă poroncesc voao, în numele Domnului nostru Is. Hs., că, de nu veţi păzi fetele voastre de niște primejdii mari ca acestea, vă veţi piiarde pre urmă şi sufletul vostru şi sufletul fetelor voastre. Veţi piiarde sufletul fetelor voastre, că, precum cu greu iaste se nu se ciumeze carii umblă laolaltă cu ciumaşii, aşa prea cu greu iaste se nu se spurce fetele voastre, împretenindu-se cu feciorii, de vorbele lor cele rele, de shimele lor cele mai rele, de pildele cele cu totul rele; şi veţi piiarde sufletul vostru, pentru că păcatele fetelor voastre toate se vor descărca pre capul vostru, de vreme ce putîndu-le voi pre lesne a le împiedeca, nu le-aţi împiedecat. Sluga care nu împiiadecă pre stăpînul său ca să nu se omoară, după legi trăbue să

dea sama pentru moartea stăpînului. Ce samă dară socotiți că vor trăbui să dea înaintea lui Dumnezeu acel tată și acea mamă carii nu numai nu împiiadecă moartea cea vecinică a fetii sale, ci încă, în toate zilele, îi dau prilej necurmat spre această jalnică moarte. Cum vreți, creștinilor, se vă purtați de aci înainte, într-un lucru mare ca acesta? Fi-veți de aci înainte credincioși, au vrăjmași credinții ceii pravoslavnice?" Cine nu poartă grije de ai săi și/ mai vîrtos
97 de ceii de ai casii sale, de credință s-au lăpădat și mai rău iaste decît cel necredincios", *1 Carte către Thimotheiu*, cap. 5, stih. 20; ce grăiaște Apostolul. Auzit-ați, părinților, auzit-ai tu, carele ești tată, și tu, carea ești mamă? Auzit-ați că, de nu veți purta grije de fetele voastre, ci le veți lăsa să se vază cu feciorii, să povestească cu feciorii, să se tragă și să se iubească cu feciorii, precum și pre feciorii voștri, de-i veți lăsa să umble în de acestea, voi sînteți lăpădați de credință, voi sînteți eritici, pentru că iaste sămn că voi nu credeți cumcă Dumnezeu iaste judecătoriu drept și fără de milă, iaste sămn că voi nu credeți cumcă păcatul, de cumva nu se va șterge cu pocăianiia, va fi pedepsit cu munca de veci: „de credință s-au lăpădat". Iară, de credeți acestea și totuși nu purtați grije de fetele voastre și de feciorii voștri, sînteți mai răi decît păgînii, de vreme ce nu lucrați după cunoștiința credinții: „Mai rău iaste decît cel necredincios", un tată ca acela, și o mamă ca aceaia mai rea iaste cu adevărat decît turcii carii foarte mare grije poartă cinstea fiilor săi. Voi, creștinilor, pînă acuma ați socotit că a da volnicie fetelor și feciorilor de a se iubi iaste o glumă, ci auziți din *Sfînta Scriptură*, ce glumă iaste aceaia, glumă drăcească, piiardere de nenumărate suflete. Deci, tresviți-vă odată, iubiților, și pentru binele vostru și a feților voștri, izgoniți acel obiceiu blăstămat, scoateți afară din casă pre acei tîlhari de

casă carii vin la fetele voastre şi înţălegeţi că o mijlocire de cele mai căpeténii, prin care vă puteţi spăsi iaste să vă creşteţi fiii voştri cum se cuvine, că pentru aceaia v-au chiemat Dumnezeu la statul căsătoriei, ca prin această mijlocire să vă ducă în raiu: „Muiarea se va mîntui prin naşterea de fii, de vor petrece întru credinţă şi întru sfinţire, cu înţelepţie, *1 Către Thimo-*
98 *theiu*,/ cap. 2, stih. 15. Adecă voi, părinţilor, veţi spăsi pre fiii voştri, dacă după ce i-aţi născut, îi veţi învăţa năravuri bune, şi ei învăţîndu-le acelea, vă vor răsplăti cu spăsăniia voastră: „Muiarea se va mîntui prin naşterea de fii, de vor petrece întru credinţă şi întru sfinţire, cu înţelepţie". Aşea să dăruiască milostivul Dumnezeu spre mîntuirea tuturor.

118 ## DIDAHIIA XIV

Săgeată rănitoare iaste limba lor. I e r e m i e, cap. 9, stih. 8.

Nu aşi vrea să mi se întîmple mie întru defăimarea dragostelor şi a ibovniciei, cum se întîmplă oarecea pescarilor, carii cînd se cred că au făcut un vînat mare, aflîndu-se în mreje un peşte de cei armaţi şi vicleni, carele rumpe mreaja, află pre urmă că au pierdut vînatul şi împreună şi mreaja. Pentru că acel peşte îndrăzneţ sfîrticînd mreaja iase afară biruitoriu şi trage după sine şi ceialalţi peşti mici, toţi. Poate să se întîmple că aflîndu-se oarecarii întră voi împodobiţi mai mult cu isteţie decît cu evlavie, să prindă a-şi ascuţi limba şi a defăima cele ce am grăit eu asupra ibovniciei, şi a zice că acelea sînt nemicuri. O limbă ca aceaia ar face în mreaja mea o ruptură aşa mare, cît nu m-aşi încredinţa să rămînă vrun pescuţ cît de

mic într-însa. „Săgeată rănitoare iaste limba lor". Pentru aceaia, ca să împiiadec o pagubă aşa mare nu a mrejii mele, ci a sufletelor voastre, vreau să vă arăt una cîte una, scutelele cele mai căpetenii cu care s-ar părea că obiceaiul dragostelor iaste de a se suferi şi vreau una cîte una să le dovedesc toate scutelele acelea a fi răsuflate şi fără de putere. Deci, toate scutelele cu care se apără acest obiceaiu al ibovniciei în cît pociu eu pricepe, la trei pricini se reduc. Pricina cea dintîiu iaste că ibovniciia nu e păcat, ci o petrecere nevinovată a tinerilor. A doao, că aceaia acum e
119 obiceaiu de obşte. A treia, că aceaia iaste/ calea pre carea se ajunge la căsătorie. Şi aşa, scuteala cea dintîiu apără cumcă ibovniciia nu e păcat, a doao o întăreşte că e slobodă, a treia o încredinţază că e de lipsă. Să urzim de la scuteala cea mai de pre urmă ca de la ceaia ce e mai tare, pentru că, de va cădea aceaia la pămînt, şi pre celelalte întru aceaiaşi surupare le va răstorna cu sine. Luaţi aminte!

Nu sînt aşa orbi părinţii şi maicele, cît să nu vadă primejdiia cea mare, în carea se bagă fetele lor, cu această blăstămată volnicie de a să preteni cu feciorii, dară pentru nădejdea aceaia, că le vor mărita, închid ochii şi se fac a nu vedea cele ce văd: „Nu i se face milă de fiii săi, ca cum nu ar fi ai săi". *Ioc*, cap. 39, stih. 16. Cu atîta nebunie se lasă părăsiţi. Aşa şi tinerii, cu o ispită prea ticăloasă sînt siliţi a mărturisi, de nu altora, încă sieşi, întru inima sa, că această petrecere de ibovnicie e cea mai mare osîndă a sufletului său; ci ceaia ce se zice de la fata aceaia: „pre urmă îi va căuta a se cununa cu mine", şi socoteala aceaia carea o face feciorul întru sine că, de păcătuieşte acuma, apoi se va pocăi, sînt pricini care acum adorm boldul cunoştinţii şi umplu gura cînelui ce latră. Deci întîiu, care face socoteala aşea, e asemenea cîrmaciului coră-

bieĭ, carele încredinţîndu-se întru aceaia, că el are cuget bun, ca se îndrepte corabiia la liman, nu bagă sama apoi de scópurele cele ascunse în apă, pintră care mînă corabiia. Te vei mărita, dară ce-ţi va folosi dacă pănă acólo îţi pierzi sufletul, sau încai îţi pierzi nevinovăţiia şi întregimea? „Ce folos iaste omului, de-ar dobîndi lumea toată, iară sufletul său îşi va piiarde". *Matheiu*, cap. 16, stih. 27. O pagubă supţire, carea o faci sufletului său, nu se plăteşte, de te-ai mărita după un împărat sau de te-ai căsători cu o împărătească; judecaţi apoi, de e destul răsplătită, că dobîndeşte fata un om becisnic sau feciorul o muiare becisnică cu carea se căsătoreşte./ Nu e destul să fie sfîrşitul bun, dacă mijlocirile sînt rele.

Apoi, întreb pre aceste maice, de vreme ce iale ţin mai tare parte aceştii pricini pierdute de ibovnicie: iubescu-se cu fetele voastre numai aceia carii vreau să se căsătorească cu iale, au doară se iubesc şi aceiia carii nu vreau să le ia? De s-ar iubi numai cel dintîiu, ar fi mai de suferit; dară lucrul iaste că şi aceia carii au cuget hotărît să nu le ia, încă se adună cum lor le place la petrecere, cu steamătul căsătoriei. Şi tocma de ar veni la fata voastră numai aceia carii cugetă să se căsătorească cu ia, cuteza-veţi voi zice că oricîţi voesc să ajungă la statul căsătoriei e de lipsă să treacă prin mijlocirea aceasta a ibovniciei? De-ar fi de lipsă aceasta, aşi sta a zice că acum ar fi mai bine a opri căsătoriia şi a se sfîrşi lumea, decît a ţinea viţa omenească cu atîta primejdie de a piiarde raiul, cum o ţin unii, carii ajung a se cununa printr-o mocirlă corliţi pănă după cap. Ci, aceaia nu e de lipsă întră turci şi întră alte neamuri păgîne, unde nice nu se văd feciorii cu fetele pănă la căsătorie, cum va fi dară lipsă întră creştini? Ce ruşine dară va fi creştinilor, în zioa judecăţii, de vreme ce cunoscînd ei căsătoriia a fi taină sfîntă, socotesc că e de lipsă la dînsa o volnicie ca

aceaia, carea până și păgînii o socotesc a fi fără cuviință? Se cade să ne deșteptăm, iubiților! Căsătoriile trăbue să se întocmească cu sfatul acela, carele s-au făcut în ceriu, unde proniia lui Dumnezeu drept, voiaște să fie căsătoriile, dară le voiaște spre acela sfîrșit, ca cu iale să se umplă lăcașurile îngerilor. Și a căsătoriilor care sînt rînduite spre un sfîrșit așa mare, va fi mijlocire de lipsă între un [illegible] și [illegible], dragostea cea nebună? Ba tocma întru aceste zăbaviri și petreceri se escază prepusuri și se rădică clevete
121 asupra numelui celui bun, care/ de multe ori împiedecă căsătoriile; și adevărat e că acelea mueri care se dau mai cu vehimie spre dragoste, au nu capătă bărbat, au îl capătă mai fără cin decît altele și mai fără noroc. Mai pre urmă, de ar trăbui a erta unui fecior ca înainte de a se băga în jugul căsătoriei, să poată vedea pre soțiia sa, să poată vorbi cu ia, să poată lua sama la cuviința ei și la năravurile ei, cu toate acestea nu va fi niciodinioară de lipsă ca să înceapă cu mulți ani mai nainte a se împreteni cu prunca aceaia, a sta singur cu dînsa, a o prinde de mînă, și aceasta acolea însuși înaintea ochilor mîne-sa, carea vede și se face a nu vedea! „Ajunge zilii răotatea ei". *Matheiu*, cap, 6. stih. 34.

Nu e de lipsă, veți zice voi, așa lungă pretenire, dară ajută mult, de vreme ce cu greu iaste să trăiască căsătoriții pururea în pace, dacă cea dintîiu spre a stringe acest nod nu fu împrumutata dragoste. O, de nu ați fi scăpat din gură acest cuvînt, atîta e departe de adevăr! Însamnă Apostolul cumcă tinerii pre lesne schimbă preteșugurile, pentru că iubesc din destățare, nu din alegere. Și așa vedem noi în toate zilele, că această mare dragoste, carea fu înainte de cununie, se schimbă adeseori într-o ură mai mare apoi, pentru că acea patimă, carea întru început fu oarbă cătră fața cea iubită, neaflîndu-o după aceaia așa, precum și-o

năIucise, vrea iarăși cu orbire a o lăpăda. Ia vedeți dară legătura aceaia, carea o au strins dragostea cu mîna sa, de iaste, precum vi se pare, cea mai vecuitoare. Cite întîmplări sînt de acelea, cît aceia carii înainte de a se lua laolaltă, cu capu rupt umbla unul după altul, cît nimenea nu-i putea desbăra de cătră olaltă, iară după cununie curîndă vreme, cea mai mare și mai nesuferită ură se rădică întră dînșii!

Carea dară iaste calea cea adevărată, pre carea să ajungi a fi îndestulat în căsătorie? Nu iaste a te pune mai nainte întru/atîtea primejdii de păcat și a te
122 găti cu fărădelegea spre priimirea unei taine, precum e căsătoriia. Calea cea adevărată iaste a năzui la Dumnezeu și a cere de la dînsul soț bun, de vreme ce el singur îl poate da. „Muiarea bună, parte bună, parte se va da celor ce se tem de Domnul". *Sirah*, cap. 26, stih. 3. Cumcă mare norocire iaste omului a căpăta o muiare bună, cine nu vede? Dară știți voi cui se va întîmpla norocirea aceasta? Se va întîmpla aceluia care se teme de Domnul. Nu se va întîmpla tînărului acéluia, carele cu mulți ani înainte de a se cununa, picură răotatea în sinul fetii aceiia cu carea voia a se cununa. Acestuia se va da o muiare, carea după ce se va mărita, să facă acelea lucruri, care le-au învățat shoala dragostelor. Muiarea cea bună se va da aceluia carele cu cuget bun vrea a se căsători, și se va da aceluia, carele după ce au priimit cuviințată înștiințare de la oameni înțelepți, despre năravurile fetii pre carea vrea să o ia, se va lăsa după sfatul celor mai mari ai săi; aceluia, zisei, se va da muiare bună, pentru că el se întocmește cu frica lui Dumnezeu, ca să o aibă bună. „Muiarea bună, parte bună, parte se va da celor ce se tem de Domnul". Așadară a izgoni dintră creștini acel înrăotățit obiceaiu a ibovniciei, nu numai nu ar păgubi fericirea căsătoriilor, ci încă o-ar pune afară de toată primejdiia. Și fetișoarele s-ar

cununa, niște porumbițe nevinovate, și necunoscînd altă dragoste, fără cea către bărbații lor, întru aceaia singură ar rămînea pănă la moarte.

Ci, dacă ibovniciia nu e mijlocire de lipsă spre căsătorie, va fi încai un obiceaiu de cinste, de vreme ce acel obiceaiu îl țin toți tinerii țării. Aceasta e a doao scutire a voastră, adecă obiceaiul. A vieții osebit de cum de obște s-au obicinuit oamenii, iaste a se rădica asupra a toată obștea neamului omenesc. Deci, dacă toate fetele vorbesc cu feciorii, va zice o maică: pen-
123 tru ce/ să nu vorbească și fata mea? au greșesc toate, au nu greșește nici una. Ba încà se întîmplă cît a nu ținea obiceaiul acesta, nu numai maicile, ci însăși fetele socotesc a fi o prostie defăimată, cît, de se află vro fată carea să nu aibă plecare la acest feliu de nemicuri, totuși nu se lasă a le face, pentru ca să nu aibă a se rușina întră alte fete asemenea lor, precum unui om alb i rușine de sine întră harapi. Și, ca să grăesc adevărul, izvorul cel dintîiu a răotății carea stăpînește întră creștini, iaste pentru că vreau a merge după vlog și nu vreau să cerce unde trăbue a merge, ci unde se merge. Și totuși, acest îndreptariu de viiață e foarte înșelătoriu și viclean. „Să nu fii cu cei mai mulți spre rău", zice Domnul, la *Cartea Eșirei*, cap. 23, stih. 2. A-și îndrepta neștine viiața din viața cea de obște, iaste a umbla pre calea cea largă carea duce în perire și a se pune întru arătată primejdie de a muri întru aceaia și a se osîndi. Și pentru aceaia nu se cade să priimim povățuitori pre aceia ce sînt orbi, ci să ne încredințăm povații aceiia, carea însuși Dumnezeu ni o arată, în sfintele scripturi, de vreme ce nu e întră voi nici unul așa pierdut, carele mai mult să prețuiască obiceaiul decît adevărul.

Drept aceaia, ascultați cîte, care sînt împotrivitoare obiceaiului tinerilor aceluia, carele eu îl defăimezi, ne aduce aminte Dumnezeu în *Sfintele Scripturi*,

la *Pilde*, cap. 6, stih. 28. Opreşte Dumnezeu ca nici în glumă să nu se atingă oarecarele de vro muiare, şi aşa zice: „Au umbla-va cineva pre cărbuni de foc aprinşi şi nu-şi va arde picioarele sale?“ La *Sirah*, cap. 26, stih. 8, zice Dumnezeu că acela ce ia de mînă vro muiare, iaste asemenea celui ce ia scorpie în mînă: „Cel ce o ţine pre ia, ca şi cel ce prinde scorpie“. Şi vrea cu un graiu ca acesta, să ne arate cită primejdie iaste în glumele acestea, de a rămînea omul înve-
124 ninat/ la suflet de otrava păcatului. În capul 9, stih. 10, păşeşte mai înainte şi opreşte Dumnezeu nu numai să nu prindă de mînă tînărul vro muiare, şi nici să şeadă lîngă ia, şi aşa zice: „Cu muiarea măritată nicidecum să nu şezi“. Ba încă porunceşte să te fereşti şi de ulita unde lăcuiaşte şi să nu ai cum a păşi preste pragul ei. „Depărtează-ţi calea ta de la dînsa şi nu te apropiia de uşile casii ei“. *Pilde*, cap. 5, stih. 8. Ce e mai mult? Nu vrea nici să te uiţi la ia. „Întoarce-ţi ochiul tău de la muiarea frumoasă şi nu te uita la frumseţa streină“. *Sirah*, cap. 9, stih 8. „Şi spune pricina pentru ce, că cu frumseaţa muerii mulţi s-au înşelat“. Şi pentru că „deia ia iubirea, ca şi focul se aprinde“. Şi pentru ca să nu socotească oarecarele că aci se grăiaşte numai de muerile sau cele măritate sau cele rele, ascultaţi cum arată Dumnezeu, la acelaşi cap. 9, stih. 5: „La fată nu te uita, ca să nu te sminteşti întru podoaba ei“. Cum dară, dacă Dumnezeu vrea însuşi a ne fi dascal şi a ne învăţa calea, voi veţi vrea mai bucureşi să urmaţi neştiinţa vlogului, carele ţine altă cale? Drumarii nu întreabă calea cea bună şi dreaptă de la orbii aceia pre carii îi află cerşind lîngă drum, întreabă de la aceia carii o văd. În deşert dară ajungeţi voi la obiceaiu, dacă obiceaiul se împotiveşte cuvîntului lui Dumnezeu. Singur diavolul e acela carele au aflat întîiu ibovnicilia, şi el o au lăţit şi o ţine pănă astăzi. Aşa diavolul dragostelor au aflat întîiu

acel frumos obiceaiu, ca tinerii să se vadă unul pre altul, acela diavol sfătuiaşte pre maice ca să-şi mînă pruncele sale la toate terecurile, la toate jocurile, să le lasă cu feciorii şi să-i chiiame şi în casă cînd vreau să se ducă; acela diavol întărîtă pre prunce ca să-şi tocmească faţa, să se împodobească, pentru ca să se vadă mai frumoase aceluia carele mai rău le doreşte; acela diavol e, carele dă putere la căutăturile lor, / ca
125 cînd ar fi săgeţi eşite din arc şi pun în gura lor rîsuri neîncuviinţate, răspunsuri isteţe, acela diavol e, carele face pre fii să nu asculte de părinţi, să se bată feciorii laolaltă, carele umple inima tinerilor de spurcăciune. Aşa diavolul dragostelor e acela, carele au aflat ibovniciia carea voi o ziceţi a fi obiceaiu de a se urma şi acel diavol ţine ibovniciia, pentru ca să se umplă iadul de suflete surupate. Şi un obiceaiu ca acesta, carele atîta e plăcut diavolului, voi îl veţi zice că e obiceaiu bun?

Cea mai de pre urmă scuteală a ibovniciei iaste cumcă ibovniciia în sine nu e păcat. Să dăm că e aşa, cumcă din firea sa nu e păcat. Ci, tocma să nu fie din firea sa ibovniciia păcat, totuşi, de se împreună cu ia ceva peristaş, carele e cu păcat, atuncea şi ibovniciia, ce nu şi iaste din fire păcat, pentru peristasul cel rău, se face păcat. Şi unul din peristasurile cele rele ale ibovniciei, carele mai des se întîmplă, e primejdiia întru carea se pun tinerii, ca să cadă în păcat de moarte. Ştiu bine ei că cu ibovniciia şi de alte ori au căzut în păcat adesc, sau alţii asemene lor au căzut. Aşadară, a se îndrăgosti feciorii cu fetele, iaste a se pune în primejdie de a cădea în păcat. Deci, ca să vădeşti că ibovniciia nu e lucru rău, nu e destul se zici că nu e din firea sa păcat, ci trăbue să adeverezi şi aceaia, că nu e cu nici o primejdie de păcat împreunată. Dară, cum vei putea tu adeveri aceasta? Putea-mi vei tu arăta că a sta feciorii singuri cu fetele, a povesti,

a ride, a vorbi de lucruri urîte, să nu le fi dat aceasta lor de multe ori prilej de a cădea în păcat sau încai să nu fi dat acest prilej de multe ori la alţii, ascmene lor? Eu cred cu adevărat că de cînd au început obiceaiul ibovniciei pre lume, nu s-au aflat nici un fecior, nici o fată, care să fi căpătat din preteşuguri
126 de / acestea alt folos, fără acela, carele îl capătă cîlţii, dacă stau aproape de foc: „Va fi tăriia lor ca puzdăriile cîlţilor". *Isaie*, cap. 1, stih. 31. Adevărat e că căderile acestea, pentru că sînt ascunse şi de cătră părinţi şi de cătră maice, şi aorea şi însuşi de cătră tineri, puţin să bagă în samă. Sînt ascunse de cătră părinţi şi de cătră maice, că mulţi tineri păcătuind într-o casă, fac ca şi leul, carele pentru ca să nu-l afle vînătorii, îşi strică urmele picioarelor cînd iase din peşteră, unde-i iaste lăcaşul: nu se vede nicio scandală, nu se arată nici o necuviinţă; şi pentru aceaia zic părinţii fetii: acesta e fecior bun, putem să ne încredinţăm. Sînt apoi ascunse însuşi şi de cătră tineri, pentru că nu vreau să ia aminte la numărul cel mare al păcatelor, care le fac cu poftele şi cu desfătările, şi cu mult mai puţin iau aminte la păcatele care le fac ajutîndu-se unul pre altul, ca şi cărbunii. „În buzele sale adună foc". *Pilde*, cap. 16, stih. 29. Dară, pentru că cuvintele, măcar că sînt de foc, totuşi, sînt cuvinte, şi nu fapte, nu fac frică, ca cînd nu ar ucide întocma.

De aciia e apoi că se ispovedueşc unii ca aceştea aşea rău. Că mi se pare că unii ca aceştea sînt asemenea aceluia carele la ispovedanie au mărturisit că au furat o funie şi nu spuse că de funie era legat un cal. Aşa, aceştea, de se mărturisesc că au umblat în ibovnicii, totuşi nu mărturisesc scîrbele cele mari care le fac părinţilor şi neascultările sale, cu care nu înceată a umbla la casele acelea, la petrecerile acelea, în lutu părinţilor săi, nu mărturisesc amărăciunea, vicleniia, măniia carea o au în inimă asupra altor feciori carii

şi ei umblă după fata aceaia, sau asupra altor fete, după care asemene umblă feciorul acela; nu mărturisesc gîndurile cele rele, shimele cele neîncuviinţate
127 şi altele ca acestea; abiia mărturisesc titula sau / numele, şi aşa mărturisesc că au furat un căpăstru, cînd au de a spune că au furat un cal bine învălit. Iară, de se vor şi mărturisi de acestea, totuşi nu au cuget adevărat de a părăsi prilejul căderii; de unde se dovedesc cumcă iubesc păcatul, de vreme ce iubesc primejdiia păcatului, şi cumcă voesc rodul, de vreme ce iubesc pricina. Ce folos dară au aceştea de ispovedanie şi ce ertare pot nădăjdui de la Dumnezeu într-un stat ca acesta, măcar că se făgăduesc că nu vor mai păcătui. De unii ca aceştea ride în sine diavolul şi-i ţine legaţi şi-i încredinţează că bine se ispovedesc. Ci, de se şi întîmplă să dea unii ca aceştea de un duhovnic înţelept şi cu rîvnă, prin a căruia aspră dojană se pleacă a pune cuget adevărat, cumcă nu se vor mai duce la casa aceaia, totuşi, atîta sînt dedaţi spre patima sa, cît curînd calcă făgăduinţa şi iarăşi se întoarnă la ibovnicie. Un cuvînt cu dragoste, o solie, o chiemare răstoarnă toate cugetele, toate făgăduinţele înaintea lui Dumnezeu şi înaintea duhovnicului făcute.

Acesta e statul întru carele se află mulţi de aceia carii apoi zic că nu e păcat ibovniciia. Ia căutaţi dară de sînt vrednici să li se creadă lor. Iară, de se întîmplă ca pentru unii să nu fie încă primejdiia aproape, nu va trece multă vreme pînă va fi aproape; şi aşea, acea dragoste carea acum nu e păcat, în scurtă vreme va fi păcat, de vreme ce dragostele sînt cale către păcat. Pentru aceaia împăratul David foarte cu fierbinţeală se ruga lui Dumnezeu ca nu numai nedreptatea să o depărteze de la dînsul, ci şi calea, carea duce la nedreptate să o depărteze de la el: „Calea nedreptăţii depărteaz-o de la mine“. *Psalm* 118, stih. 29. Atîta socotea

el de cu greu și în sine că nu poate în lungă vreme se nu se împreună năpîrca și veninul, prilejul și păcatul. Nu poți zice dară: până acum am urmat / dra-
128 gostelor fără păcat, asemenea dară și de aci înainte voiu fi fără de păcat întru ibovnicie. Fie așea, cumcă până acuma ai urmat obiceaiul dragostelor fără păcat mare, sau pentru firea cea rece, sau pentru că firea nu ț-au fost stricată cu răotate. Crede-mă că nu va fi tot așa, de vei urma a rămînea în ibovnicie. Că, ce vieţuitoriu iaste, carele să poată rămînea multă vreme în foc și să nu se facă scrum?

Deci, eu vreau să sfîrșesc cu deadins dojenind pre părinți cu acele cuvinte ale Duhului Sînt. „Nu băga pre tot omul în casa ta, că multe sînt meșteșugurile celui viclean. *Sirah*, cap. 11, stih. 31. Nu lăsareți niciodinioară să vină feciori în casa voastră și nu vă încredințareți niciunuia, măcarcît vi se vede de bun. Albinele cele dintr-o coșniță cu mare năvală alungă pre albinele cele streine de la coșnița sa, măcar că și acestea sînt albine și nu vespi. Așa și voi, măcar că feciorul acela vi se pare a fi cu năravuri bune, șadă la casa sa. Cei buni se fie cu cei buni și cele bune să fie cu cele bune. Că, măcar că feciorul e bun, diavolul acela al dragostelor, carele îl petrece, nu e bun, ci e viclean și isteț: „Multe sînt meșteșugirile celui viclean"; și pentru aceaia supt bunătatea altuia prea bine va putea să-și ascundă răotatea sa. Ce pierdeți, de veți ținea fetele voastre singure, să nu meargă la tîrcuri? Tocma nemica. Dară, cine poate spune cît se poate pierde lăsîndu-le lor voinicie de a-și face treabă cu oricine ar vrea? Comoara cea rău păzită nu numai pre cei ce sînt furi îndată îi trage la sine, ci, de multe ori și pre aceia îi face furi, carii nu sînt. Domnul, Dumnezeul nostru, Is. IIs., carele au venit în lume, precum însuși zise, ca să desfacă acea împreunare vătămătoare, pre carea diavolul își întemeiază împărăției: „Au vi

se pare că pace am venit să dau pre pămînt? Nu,
129 zic voao, ci împărţire“, *Luca*, cap. 21, / stih. 18,
Acela, zisei, se verse cu putere în inima tinerilor acel
prea de lipsă cuget de a vieţui cu o despărţire aşa
frumoasă, pentru ca să se spăsească; şi părinţilor să
le verse grija cea de lipsă spre păstrarea nevinovăţiei
şi a întregimii fiilor lor, ca toţi vieţuind, după legea
împărţirei cea de Domnul Hs. poruncită, aşijderea
toţi împreună să ajungem pre urmă a ne desfăta
întru împărăţiia ceriurilor, unde unirea inimilor va
fi curată, desăvîrşit şi fericită.

ISTORIA / pentru / ÎNCEPUTUL ROMÎNILOR ÎN DACHIA. / Întocmită / de / PETRU MAIOR de Dicio-Sînmărtin, / Protopop, şi la Înălţatul Crăescul Consilium Locumtenenţiale / al Ungariei / crăesc a cărţilor revizor. / La Buda. / În Crăiasca Typografie a Universităţii Ungureşti din Peşta. / 1812. / [1]

Cu anevoe iaste a nu grăi adevărul...

CUVÎNT ÎNAINTE

Zburdare aşa nedumerită în mulţi din cei streini scriitori iaste de a vorni cu condeiul asupra romînilor, strănepoţilor romanilor célor vechi, orice le şoptește lor duhul acela, carele mai demult spre aceaia îi întărîta

---

[1] În —4°, de 2 foi şi 348 pagini. Lucrarea a fost reeditată în anul 1834: *ISTORIA pentru ÎNCEPUTUL ROMÂNILOR ÎN DACHIA. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Sînmărtin, protopop, şi la înălţat crăescul consilium locumtenenţiale al Ungariei, crăesc al cărţilor revisor. La Buda, în crăiasca tipografie la anul 1812 tipărită. Iar acum pretipărită prin Iordachi de Mălinescu, secretarul Arhivei Statului a Prinţipatului Moldaviei; cu adaugerea Dialogului şi a Disputaţiilor urmate în limba latinească asupra acestei Istorie, şi tălmăcite româneşte prin D. Damaschin Bojinca, iurisconsultul Prinţipatului Moldaviei. Historia de origine Valachorum. În Buda cu tiparul crăeştei tipografic a Universitatei ungureşti. 1834.*

Ediţia este însoţită de o *Precuvîntare la adoa ediţie* şi nu cuprinde nimic în plus faţă de ediţia originală.

Textul *Istoriei* precedat de *Cuvînt înainte* se întinde pe paginile 1—232. Este urmat de *DISSERTAŢIE pentru începutul limbei româneşti* (p. 232—249) şi *DISSERTAŢIE pentru literatura cea vechie a românilor* (p. 249—262). Se adaugă *DIALOGU pentru începutul limbei române. Întră nepotu şi unchiu* (p. 262—282), urmat de *Tabla de materii* a tuturor lucrărilor menţionate

pre varvari, ca pre romani sau ca pre domnii lor să-i urască sau lor ca prea vitejilor biruitori a toată lumea să le pismuiască, cît şi cînd fără de nici o dovadă iscodesc céva, sau şi minciuni apriate spun asupra romînilor, încă socotesc că lumea toată e detoare să creadă năluciriloř lor, ba, de o bucată de vreme, precum măgariu pre măgariu scarpină, aşa unii de la alţii împrumutînd defăimările, fără de nici o cercare al adevărului, de iznóv le dau la stampă şi cu cît romînii mai adînc tac, nemica răspunzînd nedrepţilor defăimători, cu atîta ei mai vîrtos se împulpă pre romîni a-i micşora şi cu volnicie a-i batjocori.

Cugetul micu iaste nu întreagă istoriia romînilor a o ţese, fără cele ce mai vîrtos se ţin de începutul/lor în Dachia, din vechii scriptori, pentru aceaia a le în-

---

(p. 283—289) şi de o *Errată* (p. 290). Urmează *DISPUTAŢIILE asupra Istoriei pentru începutul românilor în Dachia, urmate între autorul ei Petru Maior etc. şi între reţenzentul C. împrotivnicul Istoriei. Tălmăcite de pe latinie pe românie prin Damaschin Bojincă, iurisconsultul Prinţipatului Moldaviei. Precum şi în mărita crăime a Ungariei j. advocat. În Buda, cu typariul crăeştii Typografii a Universitatei ungureşti. 1831.* Pe verso paginei de titlu se află două citate din Ovidius traduse în românește. Urmează o *Înaintecuvîntare* care aparţine neîndoios lui D. Bojincă, apoi textul celor trei lucrări polemice ale lui Petru Maior, adică: *ANIMADVERSII. Împotriva reţensiei Istoriei pentru inceputul românilor în Dachia* (p. 5—28), *REFLECSII. Asupra respunsului dumisale reţensentului din Viena la Animadversiile asupra reţensiei Istoriei pentru începutul romînilor în Dachia. În Pesta cu tiparul lui Ioan Toma Tratner. 1815* (p. 29—50) şi *Pricirea reţensiei asupra Anticriticei românești dată (reţensia) în Gazeta Literală din Viena, N. 7 februarie 1816. În Buda cu tiparul C. Universităţi ungureşti — 1816.* Un motto din Horatius este tradus în metru original de Bojincă. Lucrarea se întinde pe paginile 51—63 şi este urmată pe ultima pagină de o errată.

O a treia ediţie: *D'in Scrierile lui Petru Maioru, edate de Societatea literaria „Petru-Maioru" a' junimei romane studiöse d'in Budapest'a... Vol. I. Budapest'a si Gherl'a 1883.*

semna, ca văzînd românii din ce viţă strălucită sînt prăsiţi, toţi să se îndemne strămoşilor săi întru omenie şi în buna-cuviinţă a le urma, adecă, către împăratul lor al Austriei să fie cu credinţă, către patria sa cu cucerie, către domnii locurilor cu ascultare, către tot de-aproapele cu dragoste, şi pre sine întru toate puterile sufletului cu nevoinţă să se deplinească, cît, precum de la buna maică, firea, au împărtăşit talant bun, aşa toţi să se facă cetăţeni patriei folositori.

Aceaia încă îmi caută să mărturisesc, că dobîndind eu foarte scurtă vreme spre întocmirea *Istoriei* aceştiia, cît nici a o serie a doao oară curat nu m-au suferit încungiurările stărei mele, nu pot să mă linguşesc mie, că doară nici o greşeală nu s-au vîrît aici; ba nici rîndul tuturor lucrurilor, pentru aceaiaşi cauză nu l-am putut ţinea, ci care unde mi-au venit aminte, acolò l-am însemnat. Pentru aceaia oricarele de bine voitoriu cetitoriu, de va face, pănă cînd ni se va da timp pre îndelete toate a le proceti, acea bunătate cu mine, ca să-mi arete vro sminteală ce o va afla în istoriia aceasta, cu mulţemitoare inimă sînt gata a o îndrepta./

1 ## CAP ÎNTÎIU

PENTRU DESCĂLECAREA ROMANILOR IN DACHIIA

§ 1

RĂSBOAELE CARE LE-AU AVUT ROMANII CU DACHII ÎNAINTE DE TRAIAN

Dachii, încă din zilele lui Iúlius Chésar, atîta era grei împărăţiei romanilor cu cele dese ale lor răsbateri şi prăzi ce făcea în Thrachia, în Illíric şi întru alte învecinate ţări ale împărăţiei romanilor, cît Iulius

Chesar, capul romanilor, după uciderea lui Pompeiu, protivnicului său, și după stingerea pompeianelor rămășițe întornîndu-se la Roma, cu grea oaste, cum scrie Svetónius în *Viața lui Iulius Chesar*, se gătea să-i înfrîngă și să-i conteneaseă.[a)][1] De care primejdie întîmplata a lui Iulius Chesar fără de vreme ucidere prin romani făcută îi scăpă pre dachi. /

2 Pre Avgust, următoriul lui Iulie Chesar întru împărățiia romanilor, carele toate găteniile spre a mișca războiu asupra acéloraș dachi le făcuse, cum ne lăsă scris Appianus Alexandrineanul, în cartea cea *despre Războaele Illiricești*, pleaga, adecă rănirea carea o au căpătat la cetatea Setóvia, în bătaia cea asupra dălmatelor[2], îl rătrase de a purcede cu oastea romană asupra dachilor și-l întoarse la Roma. [a)]

Însă M. Statílius Táurus, pre carele, întorcîndu-se Avgust la Roma, îl lăsase maimare preste oastea romană, pre dachi carii trecuse Dunărea în părțile împărăției romanilor a prăda, după datina lor, îi bătu și îi strîmtori a se întoarce preste Dunăre înapoi. Atunci întîiu, cum scrie Dio Cássius, în cartea 18 a *Istoriei romană*, cap. 22, fură duși robi dintră dachi la Roma, pre carii îi feceră să se lupte în teatru cu svevii.[b)]

Iară M. Crassus, cel de Avgust rînduit preste țeara grecească și preste Machidonia povățuitoriu, după

---

[1] Literele minuscule trimit la notele autorului, pe care le-am anexat la finele lucrării (Vezi ediția de față, vol. II, p.5—85). Menționăm că în original sînt fie în grecește, fie în latinește. Toate cele grecești sînt traduse de autor în latinește sau au fost transcrise de el din edițiile bilingve greco-latine pe care le-a folosit. Le-am tradus în întregime folosindu-ne de originalul grecesc, atunci cînd sînt traduse în latinește. Trimiterea se ia de la pagina ediției 1812, notată în textul nostru marginal-stînga și păstrată și la traducerea notelor în românește.

[2] Substantivele masculine latinești de declinarea I, Maior le redă în română prin aceeași declinare, atît la singular, cît și la plural (cf. *poetă — poete*).

cum, *acolòsi*, cap. 23 şi 26, scrie Dio Cassius, străbătînd însăşi în Dachia pănă la cetatea Ghénucla, foarte
3 crunt bătu pre dachi. [a]

Fost-au şi alte bătăi întră romani şi întră dachi, că dachii nicecum nu se înfrîna a trece preste Dunăre în ţinuturile împărăţiei romanilor şi a prăda. Ci, pre urmă, în zilele lui Domiţian, împăratului romanilor, vîrtos ruşinat fu romanilor răsboiul ce îl avură cu dachii. Că întîiu trimiţînd Domiţian asupra dachilor pre Appius Sabínus, după aceaia pre Cornélius Fúscus cu oştile romane, amîndoi aceştea cu acele mari oşti romane fură de dachi ucişi, cum scrie Evtropie, la cartea a 7, *în Domiţian.* [a]

De aceste grele întîmplări învitat împăratul Domiţian se mărgini ca însuşi, cu capul să meargă asupra dachilor carii atunci avea craiu pre cumplitul Decheväl, bărbat foarte iscusit în măestriia răsboiului şi priceput. Deci, mergînd Domiţian cu oastea romană pănă în Misia, în loc de a purta căştiga răsboiului, acolo se dede spre deprinsele sale desfătăciuni, şi răsboiul îl încredinţă lui Iuliánus. Acesta foarte bine purtînd lucrul răsboiului, cum scrie Dio Cassius, la cartea 67, cap. 11, se lovi cu protivnicii la Tape, unde mare număr dintră dachi dumică. Acolò Vezínas carele era al doile după Decheval, văzînd că nicecum nu poate să scape viu cu fuga, se făcu mort întră ceialalţi căzuţi, şi apói, noaptea au fugit. Iară Decheval temîndu-se ca să nu dea romanii asupra cetăţii lui cei crăeşti, demîndă, adecă porunci, oamenilor săi, ca se tae arborii ce era aproape de cetate, şi trupinele să le învească cu arme, ca văzînd romanii şi socotind că sînt ostaşi, să se sparie
4 şi să se întoarcă înapoi, precum se şi întîmplă.[b] Şi aşa Iulianus nemica nu dobîndi. Iară Domiţian carele se dusese/în Pannonia, ca să izbîndească asupra marcomanilor, căci nu-i dăduse ajutoriu asupra dachilor, învins de marcomani şi fugărit, curînd petrecu soli la

Decheval şi îl îmbiè cu pace, carea mai nainte nu o dată cercîndu-o Decheval, nu vruse să i o dea! În urma cărora trimiţînd Decheval pre fratele său împreună cu alţii la Domiţian, se fece pace întră el şi întră Domiţian, cu carea Decheval dobîndi bani mulţi şi de tot felîul de meşteri, şi în pace şi în răsboiu folositori, şi dajde pre tot anul de la romani, şi aşa Domiţian cu nemăsurat preţ cumpărînd pacea de la Decheval, cum mărturiseşte Dio Cassius, în cartea 67, cap. 7, se înturnă la Roma[a] şi romanii cu grea ruşine a lor şi cu scăpetul vistieriei împărăteşti, în tot anul plătea păituíta, adecă tocmita, dare lui Decheval, până cînd fu înălţat la scaunul împărăţiei Traian.

§ 2

RĂSBOIUL CEL DINTÎIU A LUI TRAIAN ASUPRA DACHILOR

Traian, cum apucă schiptru împărăţiei romanilor a mînă, văzînd cum vistieriia cea împărătească cu darea dajdei cea pre tot anul păituită cu Decheval, craiul dachilor, se deşartă, despre altă parte privind că dachii îşi îmulţesc oastea şi de ce de ce se mai sălbătăcesc, cugetă se înfringă sumeţiia dachilor şi să scape pre romani de ruşinata păituire ce făcusc miselul Domiţian cu Decheval. De unde porni cu oaste asupra dachilor, cu carii multe bătăi avînd, din ostaşii romani încă aşa mulţi cădea şi se pleguia de armele protivnicilor dachi, cît neavînd acum cu ce mai lega plegile ostaşilor romani, însuşi împăratul Traian, după iubirea sa de oameni, cu carea era cătră soldaţii săi, şi-au tăiat vestmintele sale în bucăţi, ca cu acele să se lege tăeturile celor pleguiţi, cum se vede în *Columna lui Traian*, la numărul 32. Ba, dachii multe batjocuri şi crîncene tirănii puneа pre romanii aceia, pre carii îi putea prinde vii în bătae; pănă şi muerile lor cu făclii

le ardea capul și umerii prinșilor romani, precum întru aceaiași *Columnă*, la numărul 33, iaste a vedea.

Ci, pre urmă Decheval de toate părțile strîmtorat, se rugă lui Traian de pace, cu făgăduință că toate tocmelele la cîte îl va îndătora le va împlini, carea Traian cu cinstită romanilor păitnire și nu cu de mijloc a dachilor scăpat o dede lui Dechéval. În urma păituirei sau a tocmelei acestiia, Decheval dede romanilor armele sale și mășinile cele de răsboiu, precum și meșterii carii îi căpătase de la împăratul Domițian, îi înturnă lui Traian și răspîndi, adecă răsipi, tăriile sale cele spre apărarea țărei făcute și celelalte. Așa Traian cu izbîndă se înturnă la Roma.

Însă, nu după multă vreme, Dechevál se desvăli că nu cu acela cuget au făcut legătură de pace cu romanii, pentru ca să se țină de dînsa, ci numai pentru ca să scape de primejdiia cu carea îl împresurase romanii. De unde se și face înștiințare la Roma cum Decheval împrotivă de cum era făcută păituirea cu Traian, se căștigă de arme, cetățile le direge, ba și pre învecinatele ghinte, adecă neamuri, le învită ca împreună cu el să se scoale asupra romanilor, și altele împrotiva legăturei meșteșugește./

6 § 3

AL DOILE RĂSBOIU A LUI TRAIAN ASUPRA DACHILOR

Deci se mărgini Traian ca iară, însuși, cu capul său, să meargă cu oastea romană asupra dachilor și însuși să poarte răsboiul acesta, pentru că fiindu-i cunoscută tăriia și viclenele iscodiri ale dachilor și alte greotăți ale răsboiului celui cu dachii, nu se încumătă altuia a încredința grijea răsboiului acestuia.

Însă, ajungînd el la ţărmurii Dunărei cu oastea romană şi pricepînd tehnele cele viclene care se ispitea dachii a le ţese, se hotărî îndată a năvăli asupra lor, ci se sfătui acest războiu mai bine să-l poarte mai fără primejdie decît mai repede. De unde porni întîiu a face acel pod de piiatră preste Dunăre, de carele toată lumea s-au minunat, cum să vede în *Columna lui Traian*, la numărul 70. Iară Traian, până se fece podul, amînă, adecă zăbovi, în Misia. Săvîrşindu-se podul până la anu, purcească Traian cu romanii asupra protivnicilor. Ci, nici Decheval nu lipsi, în tot chipul a face folositoarele gătiri. Întru acest războiu pre îndelu purtat, multe prealuminate semne de priceput împărat şi de viteaz ostaş dede Traian, cum scrie Dio Cassius, în cartea 68, cap. 14, precum şi mulţi dintre romani mare strălucire cu bărbăţiia sa şi cu suferirea primejdiilor îşi agonisiră.[a)]

După multe crunte bătălii şi împrumutate[1] pierzări, cu multă osteneală şi trudă străbătu pre urmă vîrtutea romanelor arme până la Zarmezeghetúsa, cetatea cea crăiască a lui Decheval, carea au fost la Hăţeg, în Ardeal. Unde ajungînd văzu Traian trupul lui Longhin preastrălucitului povăţuitoriu a unui leghion roman, pre/
7 carele l-au fost prins Decheval, văzu, zisei, trupul lui Longhin spînzurat deasupra múrului, adecă deasupra zidului cetatei şi îngemu şi el şi cei ce era pre lîngă el. Pentru aceaia mai cu înverşunată întărîtare înverigară, adecă încumetărară, cetatea; prind a o bate şi a pune scări la muri. Dachii cu arce şi cu săgeţi apăra murii, romanii răsbat şi aprind cetatea. Decheval neavînd acum nici o putere, pentru ca să nu cadă viu în mînile romanilor, se fermecă, adecă se otrăvi, însuşi

[1] Expresia copiază pe Tacit, *Istorii*, I, 2: „*nobilitatus cladibus mutuis Dacus*".

pre sine; asemenea făcură şi alţi mulţi ai lui. Ceialalţi, decît se încapă în mînile romanilor, mai bucuroşi fură să se omoară unul pre altul, toţi; unii totuşi fură robiţi. Cuprinzînd romanii cetatea, trimiseră în toate părţile turme de ostaşi asupra rămăşiţelor dachilor, ca cu totul să conenească şi să steargă de pre faţa pămîntului sămînţa dăcească. Deci, pre unde ajungea trimişii romani, ucid pre dachi, aprind lăcaşurile lor, şi mulţi din ei robesc, pre carii, afară de toată îndoiala, romanii după datina sa i-au dus cu sine în Italia, ca să le sărbească, adecă să le slujească pănă la moarte. Toate acestе se văd în *Columna lui Traian*, la numerii 87, 91, 92, 93, 95, 101, 104, 106, 109.[1]

§ 4

DACHIA CU PRILEJUL RĂSBOIULUI ROMANILOR SE DEŞERTĂ CU TOTUL DE LĂCUITORI[2]

Cine, fiind cunoscătoriu şi simţitoriu de lucrurile omeneşti, va socoti mănĭia cea înflăcărată a romanilor asupra dachilor, pentru cele dese ale lor neodihne, încurse şi prăzi, care cu sălbăticie le făcea în ţările împărăţiei romanilor, şi pentru cumplitele uciderĭ, care
8 nu o dată făcuse în leghioanele romane, adecă leghioane întregi prăpădind (§ 1), carea mînie cu mult mai vîrtos învăpăè în piepturile romanilor, în timpul răsboiului, carele supt povaţa lui Traian avură cu dachii, pentru

[1] Imaginile Columnei lui Traian sînt folosite şi astăzi ca documente istorice (Vezi, mai ales, lucrările prof. R. Vulpe).

[2] Una din tezele de bază ale reprezentanţilor Şcolii Ardelene, susţinută de ei pentru a demonstra puritatea originii romane a românilor. Teza nu corespunde realităţii, deşi unele argumente par plauzibile. Mai prudent, Budai-Deleanu, acceptînd-o în principiu, nu se sfia să vorbească de influenţa dacă asupra limbii române. Susnumita teză a fost respinsă cu argumente solide de către B.P. Hasdeu.

varvarele tirănii ce făcea dachii cu romanii cei prinşi în bătălie (§ 2), despre altă parte, va lua aminte la urgiia cea înveninată, carea cocea dachii în ficatul lor asupra romanilor, la carea pre urmă se adaose frica cea mare ce avea ei de romani, văzîndu-i acum biruitori pre aceia, cătră carii atîta necredinţă arătase mai nainte, fără de a da nădejde de îndreptare cîndva, şi pre a cărora soţii şi fraţi prinşi în războiu atîtea batjocuri şi tirănii descărcase, cine, zisei, fără prejudecare va socoti, lipseşte să creadă cumcă dachii îmbulziţi de cunoştinţa răotăţilor sale celor dăceşti, carii au avut timp nu au aşteptat să dea faţă cu romanii, nice nu au mai rămas nici unii în Dachia, ci, precum mulţi, neputînd scăpa dinaintea romanilor, ei în de ei se omorîră (§ 3), aşa aceştea cu muieri şi cu prunci cu tot au fugit, precum se şi văd în *Columna lui Traian*, la numărul 113 şi 114, fugind într-altă ţeară cu muierile, cu pruncii şi cu vitele.

Din *Columna lui Traian*, la numărul 20, se vede cum în războiul cel dintîiu a lui Traian cu dachii, dachii cei de prin ţinuturile cele mai de cătră Dunăre, cît văzură că au trecut romanii încoace, preste Dunăre, fug şi se trag mai înlontru, în Dachia, şi romanii prădează lăsatele lor averi. Cu cît e a mai crede că în războiul acest de al doile, carele mai cu mănie îl purta romanii, dachii cei ce era cu lăcaşurile sale mai cătră Dunăre nu au aşteptat apropiiarea romanilor cătră dînşii, ci toţi au fugit şi s-au tras mai înlontru, în Dachia. Şi aşa iaste a crede, după lucrurile omeneşti: de ce ajungea mai înlontru, în Dachiia, întăritaţii protivnici romani cu învingătoarele sale arme, de aceaia şi lăcuitorii dachi
9 cu muierile, cu pruncii şi cu toate ale sale care le putea duce, se mai depărta înlontru, în Dachia, de înaintea romanilor, pănă cînd înţelegînd de conteniera craiului lor Decheval şi a tuturor armaşilor lui, şi cum Decheval şi toţi cei mai aleşi dachi, decît să încapă în mînile

romanilor, mai bine vrură însuși a se fermeca pre sine; iară nenumărați alții pentru aceiași pricină mai voiră însuși unii pre alții a se omorî decît a da față cu romanii; și cum romanii pre unde ajung, aprind, ucid, robesc și că nici unul nu scapă sau de ucidere sau de robie, înțelegînd, zisei, aceste dachii și pătrunzîndu-le inima, firea lucrurilor omenești nu mă lasă a mă îndoi cumcă toți cu mueri și cu prunci cu tot au fugit din Dachia și s-au tras la învecinații și priiatenii lor sărmate, carii și în războiu îi ajutase pre dachi asupra romanilor, cum se vede în *Columna lui Traian*, la numărul 21.

Care scăpare a dachilor cu muerile și cu pruncii, și deșertarea a toată Dachia de toată vița dachilor, cu atîta mai cu îndămînă se putu împlini, că romanii, cu cît mai tare fierbea sîngele în ei, ca cu totul să desrădăcineze și să prăpădească vița rumpătorilor de păiuire și pururea nesdihniților dachi, cu atîta mai pre încetu și mai pre îndelete purtară războiul acesta. De unde, tocma avură timp cei rămași ai dachilor cu muerile și cu pruncii a fugi din Dachia și a lăsa Dachia de sine deșartă. Ba, celor mai mulți dintră rămașii dachi, cu atîta mai îndămînată le era scăparea de armele romanilor, că bătăliile războiului acestuia fură numai în Bănatul ținutului Timișoarei, în Țara Romînească din-coace de Olt și în Ardeal pănă la Hațeg, unde pierdură toată puterea dachii de a se mai oști cu romanii, și cu totul fură conceniți.[1]

[1] Pentru demonstrarea vechimei poporului român, dar mai ales pentru a sublinia originea lui ilustră, contestată de adversarii continuității și formării poporului român în spațiul carpato-dunărean, Petru Maior, la fel cu Samuil Micu și cu Gheorghe Șincai, încearcă să demonstreze originea noastră pur romanică. De aceea exagerează atunci cînd vorbește de lipsa de omenie pe care dacii au arătat-o față de romani și mai ales față de prizonierii romani, încercînd să justifice retragerea dacilor spre răsărit pentru a scăpa de pedeapsă și de stăpînirea romană, și în general

Nice să nu-ți închipuești războiul acesta al romanilor asupra dachilor ca războaele cele de acum ale creștinilor din Evropa. Întru/aceste numai armașii fug de înaintea biruitorilor protivnici, iară țărenii stau pre loc, carii măcar că au a pătimi greotăți de la protivnici pentru dajdea carea o aruncă pre dînșii, ca pentru hrana protivnicilor să o plătească, totuși le rămîne și lor avere, pentru chivernisirea caselor sale. Nice nu s-au obicinuit aici biruitorii a aprinde lăcașurile țărenilor, cu mult mai puțin a vătăma persoanele lor. Ba încă, mai marii protivnicilor foarte cu mare luare aminte sînt și fac rînduiale ca să se înfrîneze soldații, și toți țărenii să fie fără vătămare întru toate ale sale. Ci, se cade să vă năluciți războiul acesta al romanilor asupra dachilor, ca și cînd o oaste de turci plini de mînie ajung la niscari sate creștinești, asupra cărora e aițată turbarea lor, unde nici bătrînii cei neputincioși, nici pruncii cei nepricepuți nu rămîn scutiți de ascuțitul sabiei lor, și satele aprinzîndu-le, toate le fac cenușă. Întru acesta chip era datina romanilor, ca pre protivnicii cei neodihniți, fringători de păituire, necredincioși și nedumeriți, de la carii necurmată era primejdiia, cu totul să-i conceneească și să-i prăpădească. Așa lucrară cu Carthaghénul, așa cu Corínthul, așa, mai în proaspăt, lucrase cu Ierusalimul, cît nu rămăsă piiatră pre piiatră, după cum prorocise Hs.. *Luca*, cap. 19, stih. 44.

Cîte schimbări de aceste s-au întîmplat în lume, cît, sau ghintă întreagă să fie strămutită a eși din patria sa, sau

să susțină exterminarea lor de pe teritoriul cucerit de romani. Sînt numeroase dovezi că dacii n-au fost stîrpiți de romani: inscripții, în care se menționează existența dacilor pe teritoriul Daciei, ca provincie romană; faptul că în armata romană întîlnim unități formate numai din daci, ne demonstrează suficient că după cucerirea Daciei populația băștinașă nu a fost exterminată. De altfel chiar scene de pe Columna lui Traian ne arată revenirea dacilor la gospodăriile lor, după terminarea războiului.

prin puterea protivnicilor de tot să se stingă! Anume, ca să nu ne depărtăm de Dachia, au nu ghinta goților toată fu alungată prin huni din Dachia, unde de o sută de ani acum, ca în patria sa, lăcuia, precum mărturisit ne lăsă Paulus Orósius, în cartea 7,/ cap. 33,
11 și fugind trecură Dunărea [illegible] Ungurii, pre carii Constantin Porfirogheni[illegible] [illegible] turci, cum acelaș Constantin scrie în cartea sa *despre Chivernisirea împărăției*, cap. 38, prin romîni atunci, cum mai jos vom arăta, numiți *patinații*, fură alungați din ținutul lor, cît o parte dintr-înșii fugind au lăcuit în partea Persiei, ceialalți s-au așezat în Atelcúsu, adecă în Moldova. Ci, din Moldova încă gonindu-i romînii, ajunseră la Moraviia cea Mare, de unde și ei scoțînd pre lăcuitori, moșteniră țeara cu statornicie.[b]

Măcar că aceste, ce din firea lucrurilor adusăm spre adeverirea că Dachia, cu prilejul războiului romanilor se deșărtă cu totul de lăcuitori, sînt de ajuns spre a încredința pre oricarele înțeleptește gînditoriu în treaba aceasta, totuși și mărturii preavechi încă putem să aducem spre aceasta. Că Eutropius, în cartea 8, în *Elius Adrianus*, zice că Traian pentru aceaia au dus în Dachia nemărginită mulțime de oameni romani spre a lăcui orașele și satele,/ pentru că lucrurile Dachiei, cu înde-
12 lungatul războiu a lui Decheval, era deșertate, adecă în zilele acele Dachia și de lăcuitori și de toate era deșeartă.[a] Și înainte de Eutropius, însuși împăratul Iulianus, nepotul lui Constantin celui Mare, în cartea care o-au scris *despre Chesari*, așa aduce mainte pre Traian vorbind: cumcă el singur au cutezat asupra lăcuitorilor de lîngă Dunăre a se scula cu războiu, și neamul ghetelor, adecă al dachilor, cu totul l-au prăpădit și l-au șters adecă din Dachia.[b]

În deșert dară Cárol Éder, în *Notele istorico-critice* cele asupra *Súplichei romînilor din Ardeal*, la numărul 4,

cu mînie întreabă că întrînd romanii în Dachia, au se poate dovedi, sau pre toți lăcuitorii cei vechi, adecă pre dachi, să-i fi omorît ei, s-au să-i fi dus airea, de acolo, ori atunci, ori după aceaia? La carea întrebare, după cele mai sus spuse, se răspunde că nici nu i-au omorît pre toți, nici nu i-au dus romanii nicăiri, nici atunci, nici după aceaia, afară de cei robiți cu prilejul răsboiului, ci, pre cei mai mulți i-au omorît, iară aceia, pre carii nu i-au ajuns armele romanilor, cu fuga au scăpat afară de Dachia.

§ 5

ÎNTRAREA ROMANILOR ÎN DACHIA SPRE A LĂCUI ACOLO

Traian văzînd Dachia deșartă acum de lăcuitori și privind la bunătatea pămîntului ei, carele poate indes-
13 tula de toate pre lăcuitorii și agonisitorii săi, întru cele ce sînt de lipsă spre desfătată chivernisire a vieții, după răsboiu de cinci ani cu dachii ținut, făcu Dachia provincie, adecă țeară romană, carea să se țină de aci înainte de împărăția romanilor. Pentru aceaia se socoti întru acea țeară desfătată să așeze lăcuitori romani. Direpț aceaia trimise nenumărată mulțime de romani carii să umplă Dachia toată și să moștenească satele și orașele. Voiu să scriu aci cuvintele lui Extropius, din cartea 8, în treaba aceasta, care ne spun și cît de mare au fost Dachia: „Deșertîndu-se, zice, Dachia de bărbați cu îndelungatul răsboiu a lui Decheval, Traian, spre a umplea țeara carea jur-împrejur are zece sute de miluri, din toată lumea romană, nemărginită mulțime de oameni au dus acolo, ca satele și orașele să le moștenească.“[a])

Lipsește aci să arătăm că atunci cînd zice Eutropie: „Deșertîndu-se Dachia de bărbați“ nu se cade a înțelege

că doară numai de bărbaţi fu deşertată Dachia prin războiul ce a avut Decheval cu romanii, şi muerile să fi rămas în Dachia, nu, ci, fiindcă bărbaţii stăpînesc satele şi oraşele şi ei agonisesc cîmpurile şi vrînd Eutropie a spune cugetul lui Traian, căci au vrut a trimite acea nemărginită mulţime de cetăţeni romani în Dachia spre a moşteni satele şi oraşele, adecă, pentru că Dachia era lipsită de stăpînitori şi agonisitori carii sînt bărbaţii, nu muerile, nu se cuvinea aci să grăiască şi de muieri, adecă cumcă şi de muieri era deşertată Dachia,
14 ci numai de bărbaţi era lipsă să spună. După aceste, alte izvode ale *Istoriei* lui Eutropie, în loc de aceaia: „Deşertîndu-se Dachia de bărbaţi" au aceste cuvinte: „Lucrurile Dachiei cu îndelungatul războiu a lui Decheval fusese deşertate".[a] Carea însemnează că Dachiia au fost rămas cumă sau pustie, adecă deşertată, şi de bărbaţi şi de muieri şi de toate. Cu adevărat, despre aceaia: oare rămas-au Dachia şi de muieri deşartă, au numai de bărbaţi, singur acela se poate îndoi, carele sau nu ştie cumplitele perістăsuri ale războiului carele pre urmă îl avură romanii asupra dachilor, sau lucrurile omeneşti cu totul îi sînt necunoscute. Vezi mai sus, § 3 şi § 4. Despre aceaia şi Dio Cassius încă ne lăsă scris grăind de Traian cumcă Dachia o fece Traian provincie şi dusc într-însa colŏni.[b]

Deci, romanii aceia, la anul de la urzirea Romei 858, de la întruparea Domnului Hs. 105, trimişi de împăratul Traian în Dachia, ca să stăpînească satele şi oraşele, cuprinseră Dachia toată de la Tisa încoace prin Bănat până în Dunăre, Ardealul, Ţeara Muntenească şi Moldova până în Prut şi până la Marea Neagră. De la aceşti a Dachiei stăpînitori romani iaste acel mult neam, în zisele ţări, carii pre limba sa se chiamă romîni, adecă romani, iară limbile sloveneşti le zic vlasi şi grecii

vlahi, de unde lătinește acum se numesc vălahi *(Valachi)*. Adecă, strămoșii romînilor, după stingerea dachilor, de la anul Domnului 105, au ținut și au stăpînit Dachia; și romînii nu numai cei dincoace de Dunăre, ci și cei dincolo sînt romani adevărați din romani adevărați. Care lucru mai pre larg se va răsfira mai jos./

15

§ 6

ROMANII CEI TRIMIȘI DE TRAIAN, AȘEZÎNDU-SE CU LĂCAȘUL ÎN DACHIA, NU S-AU CĂSĂTORIT CU MUERI DACHE

Unii pismuind strălucita viță a romînilor, carea o trag de la domnitorii a toată lumea și neputînd ascunde acel desvălit adevăr, cumcă romînii se trag de la romanii pre carii împăratul romanilor Traian învingînd pre Decheval, craiul dachilor, i-au trimis în Dachia spre moștenirea ei, ca încalete cu carecîtă ceață să învăleșească strălucirea viței romînilor, zic că romanii cei trimiși de Traian în Dachia, căsătorindu-se cu muerile dache, dintru această mestecare, feliu nou de oameni se urzi, adecă nu romani adevărați, ci corciturî din bărbați romani și din mueri dache, a cărora adecă sau bărbați sau părinți căzuse în bătălie de biruitoarele ale romanilor arme.

Hristiánus Enghel, în *Comentația cea despre faptele lui Traian la Dunăre*, în secția 3, § 1, aducînd cuvintele lui Eutropius, care mai sus (§5) le cetirăm, dintru acele pune ipotis că, după răsboiul lui Traian, să fi mai rămas în Dachia unii bărbați dachi vii și mai vîrtos muerî multe de ale dachilor; din mestecarea romanilor celor așezați cu lăcașul în Dachia că lămeile dăcești, feliu nou de oameni trăbuia să se urzască. De aciia sînt, zice el, numele în inscripțiile romane, care put a nume

dăcești, pentru pilda: *Aia Nandónis*, *Andráda*, *Bliviánus*, *Briceńa*, *Bédarus*.[1]

Ce giciturǎ mai desvînatǎ poate fi decît aceaia: din pierzarea aceaia carea o făcură romanii în Dachia, au mai rămas multe mueri dache in viiață, acolo, în Dachia; și unele nume în inscripțiile romane put a nume dăcești; așadară romanii, adecă nemărginita mulțime de romani carii se așezară să lăcuiască în
16 Dachia, s-au mestecat trupește cu muerile dache și dintru acea mestecare, feliu nou de oameni, adecă nu romani lămuriți s-au născut? Mai acea îmbinare mi se pare a avea această cuvîntare, ca și cînd ar zice neștine: „bastonul stă în unghet; așadară ploao afară", nefiind nici o îmbinare sau legătură ploei de afară cu starea bățului în unghet. De au rămas muerile acele în viiață, au nu putea iale vieții fără de a se mesteca trupește romanii cu dînsele? și unele nume nu limpede romane au nu se putea vîrî în inscripțiile romane, fără numai de se vor mesteca trupește romanii cu muerile dache? Adecă, pentru că după războiul lui Traian cu Decheval au rămas unele mueri dache vii acolo, în Dachia, unde era romanii lăcuitori și domnitori, sau pentru că unele nume put a nume dăcești, nu urmează romanii cei din Dachia să se fi mestecat trupește cu muerile dache. Întru

[1] Numele citate de Engel sînt dintr-o inscripție găsită la Potaissa-Turda (CIL, III, 917). După unii cercetători ele ar fi celtice, după I.I. Russu, ilirice; *Aia* și *Andrada* sînt nume de femei. Cu mijloacele de pe atunci nu se putea face deosebire certă între onomastica dacă și ilirică, iar argumentul lui Engel a fost acceptat de cercetările moderne, care au descoperit nume autohtone în inscripțiile din Dacia și în textele referitoare la Dacia, pînă în sec. al VI-lea al e.n. Procedeul lui Maior este caracteristic pentru metoda sa: în loc să discute faptele citate de Engel, ori să aducă altele care să-l contrazică, Maior răspunde doar cu argumente de natură logică, discutabile.

adevăr dară, pînză de păianjin ţesu dumnealui Enghel, atunci cînd puse acel răsuflat ipotis, ca cu deşeartă forţă (silă) să stoarcă din cremene apă. De unde nerăzimîndu-se cu nici o mărturisire a vreunui cît de mişel vechiu scriitoriu găcitura aceaia, cumcă mai sus lăudaţii romani s-au mestecat cu muerile dache, cu care cădinţă se grăiaşte, mai cu dreptate să tăgăduiaşte; ba neadeverindu-se cu avténtie împrotivă, lipseşte să credem cumcă romanii niecum nu s-au mestecat trupeşte cu muerile dache. Însă, din împrejurări se vedem mai pre larg cele ce sînt mai asemene adevărului, în treaba aceasta.

Din cele ce mai sus (§ 4) am cuvîntat, socotind firea lucrurilor omeneşti, prea asemene adevărului iaste cumcă cu răsboiul romanilor cel asupra dachilor, aşa s-au desrădăcinat sămînţa dachilor din toată Dachia, cît necum vreunii bărbaţi, ci nici mueri, nici prunci nu au mai rămas în Dachia. De unde urmează că atunci cînd întrară romanii cei trimişi de Traian în Dachia, spre a moşteni satele şi oraşele, necum multe, ci nici
17 vreunele mueri/dache nu se mai afla în Dachia. Pentru aceaia nu avea cum romanii să se căsătorească cu muerile dache şi să se mestece cu iale...[1]

---

[1] În continuare autorul pledează pentru ideea că romanii nu puteau accepta căsătoria cu femei barbare, sprijinindu-se pe faptul că românii de asemenea refuză mariaj şi relaţii cu femei de alt neam. În fine, că chiar dacă s-au căsătorit cîteva femei dace cu romani, descendenţii au rămas romani puri. Dovadă, ungurii ale căror soţii au fost ucise în masă de către pecenegi şi totuşi sînt unguri curaţi. Trebuie să remarcăm că ironia este enormă şi exemplul foarte bine găsit împotriva istoricilor care vorbeau numai despre poporul român ca un popor amestecat.

În capitolul II, paragrafele 1—8, se ocupă de situaţia romanilor din Dacia, sub împăraţii Adrian, Marc Aureliu, Commodus, Caracalla, Maximinus, Filippus, Decius, Gallienus, pînă la Claudius.

CAP II

ÎNTÎMPLĂRILE ROMANILOR CELOR DIN DACHIA DUPĂ MOARTEA ÎMPĂRATULUI TRAIAN

§ 9

SUPT ÎMPĂRATUL CLAUDIUS

Lui Gallienus au urmat întru împărăție Claudie. Acest, cum scrie Eutropius, în cartea 9, pre goti i-au bătut și i-au stins.[b] Însuși Claudie scriind lui Bróchus, la Trebellius Pollio, în *Claudius*, așa descrie învingerea ce o purtă de goti: „Am șters, zice, trei sute doaozeci de mii de goti, doao mii de corăbii le-am înecat. Acoperite sînt apele de scuturi, acoperiți țărmurii de spate și de lănci; nice o cale nu e curată; carăle cele multe sînt părăsite. Atîtea mueri am prins, cît fiește carele ostaș cîte doao, cîte trei poate să-și ia".[c]

29 Această cumplită bătae a lui Claudie cu gotii, după cum scrie Trebellius Pollio, în *Claudie*, cap 9, nu au fost din coace, ci din colo de Dunăre, adecă nu în Dachia, ci în Misia, la Marchianópol, la Vizant, la Thessalónica și întru alte ținuturi, și preste tot locul fură învinși gotii.[a] Ba Zósimus, în cartea 1 a *Istorici*, cap. 42, și de unde au pornit varvarii aceștea, și cum au trecut în locurile împărăției romanilor, unde s-au ispitit întîiu a face rău, încătrău s-au dus, ce au pățit, cu amăruntul le scrie. Adecă, adunîndu-se ei la rîul Tíra[1], carele se descarcă în Marea Neagră, și gătindu-și șese mii de corăbii, în care băgînd trei sute și doao zeci de mii de oameni, năvegînd pre Marea Neagră, au ispitit să ia cetatea Tómilor,[2] de unde fură bătuți. De acolo mergînd înainte ajunseră la Marchianopol, carea iaste

[1] Rîul Tira = Nistrul.
[2] Cetatea Tomilor = Tomis — Constanța de azi.

cetate a Misiei, şi nici aceaia putînd să-o ia, avînd vînt bun năvegară mai încolo. Şi aşa, la cap 43, 45, toată nenorocita lor umblare o descrie, pînă ce, la cap 46 spune că dînd întră dînşii puşle (ciumă), o parte periră în Thrachia, o parte în Machedonia, iară cîţi au rămas vii, sau fură priimiţi între ostaşii romani, sau dobîndind pămînt de arat, cu totul se dederă la
30 lucrul cîmpului.[b]

Cînd s-au sfîrşit războiul acel, ajungînd şi pre Claudie boala mai sus zisă, muri şi el.[a]

Nu fără preţ se întreabă: oare Dachia, carea o-au scăpat romanii de a mînă, supt Gallienus, luat-o-au Claudie iarăşi dela goti sau ba? Paulus Orosius carele au trăit pre vremea împăratului Onórie, în cartea 7, cap 22, în *Gallien*, ne lăsă mărturisit că Dachia aşa o pierdură, în zilele lui Gallien, cît nici odată nu o mai căpătară romanii.[b] Iară Pomponius Letus, carele pune capet *Istoriei* sale în *Iustinian Nascîrn*, în *Compendiul Istoriei Romane*, zice că Claudie au luat înapoi Dachia. Ci, de vreme ce Trebellius Pollio carele au trăit aproape de vremile lui Claudie, adecă în zilele împăratului Constanţie, tatălui lui Constantin împărat,
31 şi cu amăruntul au scris toate faptele lui Claudie, cît unora li se părea că e linguşitoriu împăratului Constanţie, nepotului lui Claudie, pre cum însuşi, întru aceaiaşi istorie, a doao oară scrisă se plînge, nemica nu scrie despre aceaia, că Claudie să fi luat înapoi dela goti Dachia, carea foarte mare mărire ar fi fost lui Claudie, urmează că lui Pomponius Letus, celui ce cu vro cîteva sute de ani, după vremile lui Claudie, fără de nici o mărturie au scris că Claudie au luat înapoi Dachia, supt Gallien pierdută, nu se cade să-i credem.

Lîngă acestea goţii, cum scrie Orosie, în cartea 7, cap. 23, de cinci spre zece ani acum prăda Illiricul

şi Machidonia, în care vreme Dachia cu totul desbinându-o de către împărăţiia romanilor, o feceră a sa. Deci, cum spusem mai sus, oastea cea grea a gotilor era din colo de Dunăre; acolo, cum îi veni schiptrul a mină, Claudie se apucă de goti, pre carii, cum îi învinse, şi el muri[1]. Şi stările împrejur dară toate adeverează că împăratul Claudie, măcar că au bătut pre goti aşa amar, totuşi Dachia nu o luo înapoi dela dînşii.

§ 19

SUPT ÎMPĂRATUL AURELIANUS

După Claudie stete împărat Cvintilus fratele lui Claudie; ci a şeptesprezece zi, cum scrie Trebellius Pollio, în *Claudie*, cap. 12, fu omorît. În locul lui fu ales împărat Aurelian. Acest preastrălucit împărat şi bărbat ostaş, născut în Dachia, şi de / Eutropie cu
32 Marele Alexandru şi cu Iulius Chesar asemănat, nici astăzi nu e zăuitat la romînii carii, în cintecele sale ce se zic colinde, îl numesc Ler, şi şi Oilérum domn[1]. Acest, măcar că foarte cu tărie au învins pre goti, totuşi, cum scriu Vopiscus şi Eutropius a cărora cuvinte le vom ceti mai jos, văzînd că tot Illiricul şi Misia e pustiită de varvari, s-au desnădăjduit a se mai putea ţinea Dachia lîngă împărăţiia romanilor şi o lăsă, precum vruse se o lase şi împăratul Adrian, ci sfătuit împrotivă de prieteni, cum văzum mai sus, § 1, o mai ţinu.

---

[1] *Ler*, *Lerui* şi *Lerului*, *Doamne* provin, după cercetările moderne, din lat. *Halleluiah*, *Domine* şi n-au nici o legătură cu Aurelian.

CAP III

PENTRU TRECEREA ROMANILOR CELOR DIN DACHIA ÎNAPOI, PRESTE DUNĂRE, ÎN ZILELE ÎMPĂRATULUI AURELIAN

§ 1

SE CETESC SCRIITORII CEI VECHI, CARII AU SCRIS PENTRU TRECEREA ROMANILOR CELOR DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE

Dintră aceia, a cărora scrisori au ajuns pănă la veacul nostru, trei aflăm că au scris, în treaba trecerei romanilor din Dachia preste Dunăre, anume Flavius Vopiscus, Sextus Rufus și Eutropius. Cel dintîiu au scris în zilele împăratului Constanțius, precum iaste a vedea din cuvintele lui, în *Aurelian*, cap. 44, unde zice: „Și iaste acum împărat Constanție, bărbat din sîngele aceluiași". Iară, cumcă nu au scris supt Constanție, tatăl lui Constantin celui Mare, ci supt Constanție, fiiul acestuia, destul e adeverit, de oară ce Vopiscus,
33 *Carinus*, grăiaște despre / Constanție, tatăl lui Constantin, ca de cel inainte de sine custat. Ceialalți doi mai tot pre o vreme au scris, de oară ce Rufus cartea sa o au închinat împăratului Valentinian, iară Evtropius a sa împăratului Válent, carii deodată au împărățit, numai cît Valentinian au murit cu patru ani înainte de Válent, după cum scrie Paulus Diaconus, la cartea 11, în *Valent.*

La Vopiscus, în *Aurelian*, cap. 39, așa cetim lucrul acesta: „Văzînd (Aurelian) Illiricul pustiit și Misia pustiită, provincia Dachia preste Dunăre, cea de Traian făcută, rădicînd de acolo oastea și provincialii, o-au lăsat, desnădăjduindu-se aceaia a se putea ținea, și pre dusele popoară le-au așezat în Misia și o-au chiemat Dachia sa, carea acum desparte cele doao Misii[a].

Iară Rufus, în *Breviariu*, așa scrie: „Și trecîndu-se de acolo romanii prin Aurelian, doao Dachii, în ținuturile Misiei și a Dardaniei s-au făcut“[b]. Pre urmă, Eutropie, în cartea 9, în *Aurelian*, zice: „Provincia Dachia, carea Traian dincolo de Dunăre o făcuse, o lăsă, pustiit fiind tot Illiricul și Misia, desnădăjduindu-se a se putea ținea aceaia. Și pre dușii romani din orașele și satele Dachiei, în mijlocul Misiei i-au așezat și o au chiemat Dachia, carea acum cele doao Misii le desparte și e în dreapta, cum cură Dunărea în mare, fiind mai nainte în stînga“.[v]/

34 § 2

TOCMA FĂRĂ CREZĂMÎNT LUCRU IASTE: TOȚI ROMANII ÎN ZILELE LUI AURELIAN SĂ FI IEȘIT DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE ÎN MISSIA

Voitorii de rău rominilor, din cuvintele scriitorilor cele mai sus (§ 1) cetite, vreau a culege că în zilele lui Aurelian toți romanii au ieșit din Dachia, și romanii cei ce sînt acum dincoace de Dunăre, nu din romani în zilele lui Aurelian rămași în Dachia sînt prăsiți, ci din cei ce după Aurelian, întru alte veacuri, tîrziu, de preste Dunăre au venit aici, în Dachia. Care a lor din pismă născută părere a fi răsuflată întru acest chip adeverim:

Împăratul Adrian, cum văzum mai sus, cap. 2, § 1, pismuind mărirei lui Traian, precum au lăsat Asiria, Mesopotamiia și Armenia, de supt împărăția romanilor, scoțînd de acolo ostașii romani, așa voia să scoată și din Dachia ostașii romani, și Dachia să o lase desbinată de împărăția romanilor. De la care faptă cu acela bold îl abătură priiatenii, că, de va lăsa el Dachia, iată, pre acei mulți cetățeni romani, carii sînt în Dachia, trimiși acolo de Traian, îi dă în mînile varvarilor. Acum întreb eu: vrînd Adrian a lăsa Dachiia de supt împără-

ţiia romanilor, vrut-au să scoată de acolo şi pre ţărenii sau provincialii romani, au doară numai pre ostaşi, precum făcuse în cele mai sus numărate ţări? Ba numai pre ostaşi vru el a-i scoate din Dachia. Pentru că, de ar fi vrut el să scoată şi pre ţărenii romani, nu vrea avea priiatenii lui cauză a-l spăriia să nu lasă Dachia; că, cu fapta aceaia, pre cei mulţi cetăţeni romani, ce sînt acolo, el îi lasă în mînile varvarilor. / Căci, de-i vrea scoate el şi pre ţărenii romani împreună cu ostaşii din Dachia, atunci nu începăea acei mulţi cetăţeni romani în mînile varvarilor.

Dară pismuind Adrian mărirei lui Traian carele au fost făcut Dachia provincie, adecă ţeară romană, şi pentru ca să micşoreze mărirea lui Traian, voia el să lase Dachia de supt împărăţiia romanilor, ca adecă să nu rămînă întru pomenire cumcă Dachia prin vîrtutea lui Traian se fece ţeară romană, vrînd, zisei, a face aceaia din pismă, au nu putea el să facă destul şi patimei sale carea îl cocea dinlontru, pentru laudele lui Traian, şi să urmeze şi sfatului priiatenilor săi carii se ruga ca să nu lase pre atîţi cetăţeni romani în mînile varvarilor celor ce sta să apuce Dachia? Ba, prea lesne putea să le împlinească amîndoao aceste dacă, lăsînd Dachia, nu numai pre ostaşi, ci şi pre ţărenii romani i-ar fi scos de acolo. Pentru ce dară aşa tare s-au spăriat prin sfatul priiatinilor, cît, decît să lase Dachia de supt împărăţiia romanilor, mai voi pismătareţul, cu coacerea inimei sale, a suferi mărirea lui Traian. Adevărat, au trăbuit să fie oarece cauză grea foarte carea îl împiedeca pre Adrian de a face destul deodată şi pismei ce o avea asupra mărirei lui Traian şi a nu lăsa nice mulţimea cetăţenilor romani în mînile varvarilor.

Cauza aceasta, adecă, căci se opri Adrian de a lăsa Dachia de supt împărăţiia romanilor, nu putu fi alta, fără că tocma cu neputinţă era a face să iasă atîta mulţime de ţăreni romani din Dachia, unde era înrădă-

cinați cu lăcașul, și să-i așeze aliurea. De unde, de-ar fi lăsat Adrian Dachia, și cu acceaia ar fi scos de acolo ostașii, înadins numai pentru pisma ce avea asupra laudelor lui Traian, ar fi lăsat pre țărenii sau provincialii romani în gura varvarilor; cu carea vecinică urgie își
36 vrea agonisi șie înaintea / a toată lumea romană. Nu e mirare dară că așa lesne se lăsă Adrian a se abate cu sfatul priiatinilor de a desbina Dachia de la împărățiia romanilor.

Deci, dacă în zilele lui Adrian, nu multă vreme după ce descălecase romanii în Dachia, cu neputință fu a-i mișca pre romani, măcar că varvarii le sta în spate, din lăcașurile întru care era întemeiați în Dachia, a-i scoate de acolo și a-i așeza airea, cu cît mai cu neputință era pre romanii căsași a-i scoate din Dachia și a-i așeza airea, în zilele lui Aurelian? Întru atîta mară de vreme, cîtă cursă de la anul Domnului 105, carele e anul descălecărei romanilor în Dachia, pănă cătră anul 274, în carele zic că se întîmplă trecerea romanilor din Dachia preste Dunăre și așezarea lor în Missia, cît s-au fost îmulțit romanii țăreni dintru acea nemărginită mulțime, carea fu trimisă de Traian în Dachia! Ba încă, și cu alte colonii noao s-au fost mai adaos cele vechi, cum însămnarăm mai sus, cap. 2, §7. Singură această dovadă, fără de cele ce mai jos voiu aduce, destul de limpede arată că nu toți romanii au trecut din Dachia preste Dunăre, ca să se așeze în mijlocul Missiei[1].

[1] Argumentul lui Maior împotriva celor care susțin părăsirea completă a Daciei este într-adevăr hotărîtor. Teza lui Engel și a altora despre părăsirea absolută a Daciei e la fel de absurdă ca cea a învățaților ardeleni despre nimicirea tuturor dacilor de către Traian.

§ 3

PARTEA CEA MAI MARE A ROMANILOR NU AU EȘIT DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE

Mai la doao sute de ani trecuse de cînd romanii, prin împăratul Traian trimiși, era așezați în Dachia, țeară desfătată, și ținea grasele sale moșii. De unde, cei de pre vremea împăratului Aurelian în Dachia moșteni romani, de obște toți, afară de coloniile cele mai noao, era născuți și crescuți în Dachia; ba și părinții lor, ba și moșii lor, acolo văzuse întîiu lumina lumei aceștiia./
37 Deci, a romanilor acestora, măcar că strămoșii lor cei dintîiu venise din Italia, patria le era Dachia. Și cine e atîta nesîmțitoriu, carele să nu știe că tuturór oamenilor atîta le iaste dulce și vrută patria, întru carea sînt născuți și crescuți și unde oasele părinților și a moșilor lor celor răposați se odihnesc, cît, tocma de ar fi și slabă țeara și cu multe năcazuri ar avea a se lupta într-însa, puțini se află carii să se plece a-și lăsa patria, de cúmva nu cu grea poruncă și neapărată silă îi scot dintr-însa. Bold firesc iaste acesta, carele deșteaptă pre oameni a-și iubi patria sa și bucuroși a rămînea într-însa, precum și Ovidius cîntă.[a] Iară poruncă și silă de la împăratul Aurelian să fi fost, ca romanii toți sau cea mai mare parte să iasă din Dachia și să treacă preste Dunăre, în Misia, precum și aceaia, că vro ghintă varvară pre aceiași înadins să-i fi îmbulzit și să-i fi strîmtorat a păși afară din patria sa, nici într-un istoric nu se cetește. Ci, nici nu putea să dea Aurelian o poruncă ca aceaia, de vreme ce tocma cu neputință era atîta mulțime să treacă din Dachia preste Dunăre și să se așeze în mijlocul Misiei. Atîta e adeverit lucrul acesta, cît nici întră protivnici, carii pismuesc romînilor strălucirea vițeii și vechimea necurmatei moșteniri lor în Dachia, nice unul nu se află carele să cuteze a zice că sau poruncă de la Aurelian sau strîmtoare de la vro limbă varvară

să fi fost ca toți romanii sau partea cea mai mare a lor să iasă din Dachia.

Lîngă aceste, precum văzum mai sus, cap. 2, § 10, Dachia o scăpase de a mînă romanii, încă în zilele lui Gallienus, de tot; și acum, / de vro cîțva ani, o ținea
38 gotii ca a sa. Au, așa lesne dară socotești trecerea romanilor moșteni din Dachia preste Dunăre, cît, după porunca lui Aurelian, îndată toți, sau încalete partea cea mai mare să fi eșit de acolo? au, așa lesne i-ar fi suferit gotii, după voia lui Aurelian, să iasă din țeara ce o stăpînea ei? Drept, Vopiscus, în *Aurelian*, cap. 22, scrie că împăratul Aurelian o dată au bătut pre goti și dincoace de Dunăre, omorînd pre povățuitoriul gotilor, numit Cánnaba, cu cinci mii de oameni împreună. a) Ci, cu uciderea acestor puțini goti, au se putea face cale la atîta mulțime de romani moșteni, cîți era preste toată Dachia? Au nu ar fi stat împrotivă gotii, ca să nu iasă romanii, agonisitorii locurilor și măsurii, carii tocma le era de lipsă, din țeară? Nu e îndoială că, de le-ar fi făcut Aurelian romanilor de o parte cale ca să iasă din Dachia, i-ar fi împiedecat gotii de celelalte părți, cît eșirea tuturor romanilor din Dachia nu s-ar fi putut împlini fără în mai mulți ani. Ci, Aurelian omorînd cele cinci mii de goti cu povățuitoriul Cánnaba, nicăiri nu se citește să fi rămas în Dachia a scoate pre romani, fără, după fapta aceaia, se duse prin Vizant, în Bithinia. Ba, de ar fi stat Aurelian pre rînd la toate locurile Dachiei, cît e de mare și largă, cu ostași de ajuns ca să facă cale romanilor a eși, mai cred eu că gotii simțind că nu pot să stea împrotiva faptei aceștiia a lui Aurelian, înainte de a ajunge el cu ostașii la locurile acele, pre toți nearmații moșteni romani i-ar fi omorît pănă întru unul, decît să-i lase să iasă din țeară, după voia lui Aurelian.
39 Toate/stările-împrejur dară vădesc că în zilele lui Aurelian partea cea mai mare a romanilor nu au eșit din Dachia preste Dunăre, ci au rămas acolo.

§ 4

SE RĂSPUNDE LUI ENGHEL

Hristian Enghel, căruia nu-i place ca romînii cei ce sînt astăzi aici, în Dachia cea vechie, să fie prăsilă din romani ca aceia carii pre vremea lui Aurelian să fi rămas aici, în Dachia, în *Apendicca* sa cea despre începutul valahilor, adecă a romînilor, la *Comentaţia cea despre expediţiile lui Traian la Dunăre*, adăogată, § 2, zice că nu e de a se crede ca vrunii dintră romani, în zilele lui Aurelian, întră atîtea năcazuri ce le veniră de la sarmate şi de la goti, să fi vrut a rămînea în Dachia.

Ci, precum mai sus, § 3, aceptaiu, nu lesne se pleacă oamenii a-şi lăsa patria sa, tocma de au şi cu niscari năcazuri a se lupta într-insa. Apoi, de nu ar fi fost aceleşi năcazuri, în zilele acele, şi în Misia, unde zic protivnicii că toţi romanii s-au strămutat din Dachia, poate că ceva asemănare de adevăr ar avea cuvîntarea lui Enghel. Ci, în vremile acele, cumcă aceiaşi varvari întocma zăhăia şi pre cei din Misia moşteni, ba fără asemănare mai mari greotăţi făcea varvarii ţărenilor în Misia decît în Dachia, nici însuşi Enghel nu poate nega (tăgădui). Că, de cum năvăliră, curînd după a doao sută de la Domnul Hs., gotii întru împărăţiia romanilor, aceiaşi înodîndu-se cu sarmatele şi cu alte ghinte varvare, nu încetară şi Misia a o năcăji cu înşurcele sale şi cu prădarea. Ba Illiricul şi Misiia cu totul o pustiise varvarii, şi aceasta fu cauza căci Aurelian se deznădăjdui a mai putea ţinea Dachia împărăţiei romanilor îmbinată.
40 Iară în Dachia nicăiri / nu cetim asemenea năcazuri şi asemene pustietate să fi făcut în zilele acele varvarii. De unde, în zilele lui Aurelian, de ar fi trecut romanii ţăreni din Dachia în Misia, vrea trece de la necazuri mari la nevoi tocma nesuferite şi deznădăjduite. Năcazurile dară care avea romanii în Dachiia, de către goti

și de către sarmate, nicecum nu-i putea învita să iasă din Dachia; ci, mai vîrtos stările-împrejur ale Misiei îi contenea ca să nu meargă în Misiia.

§ 5

SE VĂDEȘTE MAI ÎNCOLO, CUMCĂ PARTEA CEA MAI MARE A ROMANILOR NU AU EȘIT DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE

Lîngă aceste, de vei lua aminte la stările Dachiei cele după moartea lui Traian, care le numărarăm mai sus, cap. 2, lesne vei vedea cum romanii cei din Dachia, prin încursele cele dese ale vecinilor varvari, atîta era acum dedați cu varvarii a-i vedea în Dachia și a-i suferi, mai vîrtos că din zilele lui Gallien cu totul scăpase împăratul romanilor Dachia de a mîni. cît, în zilele lui Aurelian, tocma mai ușor le era romanilor acestora a-i primi pe varvari în patria sa, Dachia, unde din moșiile sale cele în tot anul roditoare, pururea avea cu ce le sta înainte și a-i sătura, decît rătăcind prin alte țări, să fie întîmpinați de aceiași varvari.

Și, cu atîta mai ușor, în zilele lui Aurelian, le era romanilor celor din Dachia a suferi încursele și necazurile de către varvari în Dachia, că, întră aceie era născuți, crescuți, mulți și îmbătrîniți; și greotățile, spre care sînt oamenii din pruncie deprinși, totdeauna mai cu lesnire se poartă./

41 Ba iaste a crede, socotind firea lucrurilor, cumcă varvarii aceia fiind vecini Dachiei, avea cruțare către țeara aceasta, pentru că totdeauna, cînd se înturna de la țările cele mai depărtate, unde era deprinși adeseori a năvăli, aci, ca în vecinătate, avea odihnă de osteneala sa, fără de mare frică; și cînd se întîmpla de fugea de pe airea, bătuți și alungați, aci avea răpaos și hrană ca acasă.

Din cele dese a varvarilor umblări în sus și în jos, prin Dachia, nu am îndoială că pre mulți din varvarii aceia îi cunoștea romanii, precum și ei pre romani, și se chema pre nume unii pre alții. Au nu și tîlharii pre aceia, la carii de multe ori au a se abate, în drumurile sale, de sînt priimiți cu arătare de dragoste și cu mîncare, îi cruță și sînt bucuroși să nu fugă dinainta lor, ba îi încredințează că nici o pagubă nu vor avea de către dînșii și, de se află vrunul din ceata lor mai sălbatic, carele să voiască a face ceva rău, niccum nu-l sufere celialalți tîlhari a face rău.

Drept aceaia, măcar că și romanii cei din Dachia le era varvarilor urîți, pentru că sînt romani, precum și astăzi varvarilor le iaste urît numele de romîn, totuși, pentru folosurile sale, care de multe ori le priimea de la acești romani, ca de la cei ce nu era deprinși, ca varvarii, a face încurse printr-alte țări și a prăda, ci a lucra pămînturile în toți anii și a păzi meșteșugurile, avea plecare spre ei.[1] Au nu se poate și acum afla țeară carea să cuprindă mai multe ghinte desclinite în sînul său, și o ghintă dintră aceste să fie la toate celelalte ghinte urîtă? Ci, pentru că toate celelalte ghinte au de la aceasta nu puțin folos, pentru aceaia bucuros o sufere, ba încă, de ar vrea unii căsași de a ghintei aceș-
42 tiia se fugă dintru acea țeară, îi opresc.

Urmează dară, că partea cea mai mare a romanilor celor din Dachia, nu au eșit din Dachia în zilele lui Aurelian, ca să treacă preste Dunăre, în Misia, ci au rămas în Dachia. Nice nu au rămas numai prin munți, ci și înlontru, în țeară, la șesuri, a fi rămas nesmintiți întru moșiile sale, aceaia ne face a crede, că toate

[1] Opoziția *roman-barbar* are aici mai degrabă semnificația ei antică, deși transpare în ea și orgoliul originii romane, comun Școlii Ardelene, explicabil ca replică la defăimările unor autori străini ai epocii. De altfel întreg pasajul conține aluzii la stările contemporane lui Maior.

ghintele acele, care pre rînd și-au supus șie Dachia și au lăcuit cîtăva vreme acolo, era oameni de aceia carii trăia cu prăzi ce le făcea prin țările împărăției romanilor, iară nu cu lucrarea pămîntului. De unde, prea dè folos era varvarilor acelora, ca romînii și la șesuri se rămînă nesmintiți; carii agonisîndu-și moșiile sale, să ajute mai vîrtos familiile varvarilor, pănă ce însuși varvarii se cuprindea cu încurse și cu prădare prin țările împărăției romanilor supuse. Așa au costat romanii în Dachia cu gotii, așa cu hunii carii alungară pre goti din Dachia, așa cu alții carii toți eșiră din Dachia și se pustiiră, iară romanii rămaseră statornici acolo, trăind cu dreaptă osteneală a mînilor sale.

Însă, întru atita neam mare, precum era a romanilor în toată Dachia, cred eu că nu puțini se afla și întră romani, mai vîrtos după ce Dachia, în zilele lui Aurelian, fu lăsată cu totul desbinată de către împărăția romanilor, carii să se fi împreunat pentru cîștig, sau cu varvarii carii trecea prin Dachia ca se facă încurse prin țările împărăției romanilor, sau cu cei ce rămînea în Dachia pănă la o vreme și de aci se repezea într-alte țări a prăda. Ba, nu mă îndoesc că văzînd varvarii pre romanii cei din Dachia, că sînt oameni vînoși și inimoși, cu atîta mai virtos că acum nu era supuși împărăției romanilor, i-au rugat ca să stea cu dînșii și împreună să meargă asupra țărilor celor de supt împărăția romanilor. Și aceasta, că mulți dintră romîni au împreunat armele sale cu ale varvarilor celor ce ținea Dachia, poate au fost una din cauzele cele căpetenii căci romînii, întră atitea străcurări de ghinte varvare prin Dachia, ei au rămas statornici și au putut custa tot neamul lor în Dachia.

De aciiași scriitoriul acela unguresc, la Turoți, întru întiia parte a *Cronichei ungurilor*, cap. 17, măcar că pre români îi chiamă cu numele cel de pre vremile sale obicinuit, vălahi, și, măcar că din urghiia cea mare asupra

rominilor, carea prea desvălit o arată întru aceaiiaşi *Cronică*, mai vîrtos în partea a doao, cap. 97, îi porecleşte pre romîni păstori, totuşi, ori din ce scrisori vechi au scos el aceaia, spune adevărul, cumcă fugind alţi lăcuitori de groaza hunilor, în zilele lui Atila, craiului hunilor, romînii, din bună voia lor, steteră pre loc.[a)]

Zisei mai sus, că romanii cei din Dachia nu numai pre la munţi, ci şi pre şesuri au rămas statornici, în lăcaşurile şi în moşiile sale, pentru că ghinţele varvare, care năvălea în Dachia, mai vîrtos avînd zburdare şi datină a face pradă printr-alte ţări, decît a lucra pămîntul, nu avea cauză de a zăbăi pre romînii cei de pre la şesuri, de oară ce şi lor bine le prindea romînii aceia, precum spusei mai sus. Însă, precum romînii cei de la şesuri era supuşi năvălitoarelor ghinte varvare, aşa nu mă îndoesc că cei de pre la munţi nu numai într-un loc
44 avea prinţipii sau căpeteniile sale cu / împărăţie, care nu atîrna de la varvarele ghinte. Pentru că la aceia nice nu putea răsbate varvarii, nice de locurile acele nu avea lipsă ca să le supună şie, de oară ce ei şi pre la şesuri puţine locuri umplea cu familiile sale[1]. Ba şi însuşi romînii aceşti de pre la munţi, văzînd că varvarii nu zăbăsc pre fraţii lor cei de la şesuri, voia a ţinea pace cu aceiaşi varvari; ba, cred eu că şi cu armele sale le da varvarilor ajutoriu, cînd îi poftea.

Dintr-un feliu de împărăţie ca aceasta, de munţi, au fost romînii aceia despre carii scrie *Notariul* craiului Bella, la cap. 44, că dederă ajutoriu lui Glad, în Bănat, asupra ungurilor. Asemene împărăţie fu a strămoşului lui Menumorut din Bihor, a căruia şesurile cele de către Tisa le luase Atila, craiul hunilor, cum se scrie la *Notariul* lui Bella, cap. 20. Ba şi a împărăţiei aceiia, a căriia schiptru îl ţinea Gelu atunci, cînd între Túhutum

[1] Viziune extrem de judicioasă a stării românilor, în epoca migraţiei popoarelor, în acord cu datele ştiinţei moderne.

cu ostaşii ungureşti în Ardeal, asemene fu începutul. Ci, la capetul sutei a opta, cînd avarii fură cu totul stinşi de armele lui Caról celui Mare, cu tărie se lăţi pre la şesuri, prin Ardeal. Despre aceste se va mai întorna vorba şi mai încolo.

§ 6
SE SOCOTEŞTE CREZĂMÎNTUL LUI FLAVIUS VOPISCUS, ÎN TREABA TRECEREI ROMANILOR DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE

Dintră scriitorii cei vechi carii mărturisesc pentru trecerea romanilor din Dachia preste Dunăre, în zilele lui Aurelian, şi cu carii îşi bat capu protivnicii rominilor ca să înlăture, adecă să răzime, părerea sa, cumcă romanii toţi, în zilele lui Aurelian, au eşit din Dachia, cel
45 dintîiu iaste Flavius Vopiscus, / carele în zilele împăratului Constanţie scriia *Istoriia cea despre Aurelian*, precum din însuşi Vopiscus, *în Aurelian*, cap. 44, se vede.[a] Cuvintele lui cele în treaba trecerei romanilor din Dachia, le-am cetit mai sus, § 1.

Cel ce va ceti cu luare aminte capul 1, unde Vopiscus spune cu ce prilej şi de cine îndemnat s-au apucat el a scrie despre Aurelian, nicecum nu se poate îndoi cumcă Vopiscus, întru istorisirea vieţii lui Aurelian, au trăbuit să fie nu puţin, cum să zice, interesat sau părtinitoriu[1]. Cel ce cu mare suspin l-au îndemnat pre Vopiscus ca să scrie laudele lui Aurelian, fu Iunius Tiberianus, prefectul oraşului Romei, bărbat preastrălucit, rudenie de sînge lui Aurelian; şi atuncea îl îndemna pre Vopiscus

[1] Deşi el însuşi scriitor angajat, Maior îşi pune adesea problema obiectivităţii ştiinţifice (v. mai jos, § 7, p. 134 -- 135); obiectivitatea fundamentală a lui şi a celorlalţi savanţi ardeleni constă în adevărul incontestabil al tezei lor de bază — romanitatea limbii şi poporului nostru.

ca să scrie viața lui Aurelian, cînd foarte mare cinste făcîndu-i, îl ducea cu rădvanul său cel prea strălucit de la praznic și se tînguia către Vopiscus cu amărăciune, că un împărat așa harnic, cum fu Aurelian, va să rămînă necunoscut vremilor viitoare, pentru lipsa scriitorilor.[b]

Precum nu mă îndoesc că Iunius Tiberianus pen-
46 tru aceaia omenea pre Vopiscus și arăta dragoste către el, pentru ca se scrie cu cinste și cu laudă despre Aurelian, așa, Vopiscus mult era îndestulat cu omeniia ce îi făcea Iunius Tiberianus, și ca cu fală povestește cum Iunius Tiberianus îl căruță cu rădvanul său cel de județ, și cu cîtă dragoste grăi cu el și îl pofti ca să scrie despre Aurelian. Ba încă, pomenind Vopiscus, cum se vede, la cap. 2, că nici un scriitoriu de istorii nu iaste, carele să nu fi mințit ceva, mai vîrtos îl îndemnă Iunius Tiberianus ca să scrie despre Aurelian cum îi place, fără frică să zică ce va vrea, că mințind, străluciți bărbați va avea soți în minciună, cum sînt Livius, Salustius, Cornelius Tacitus, Trogus, carii și ei au mințit.[a] Care cuvinte a lui Iunius Tiberianus către Vopiscus zise, ce însemnează alta fără că, de nu vor și fi pre adevăr răzimate cele ce va scrie, încă
47 să/le scrie, numai să fie spre lauda lui Aurelian; din care laudă era să curgă rîu și spre mărirea lui Iunius Tiberianus, și a toată familia lui Aurelian, carea era la Roma, cum spune acolești, cap. 42, Vopiscus.[a]

Cați sînt și aceștia, pre carii, de îi va chiema oare carele om mare adese ori la prînz și îi va omeni, scriu minciuni de viața aceluia, puțin grijindu-se oare adevărate sînt, sau ba! Ci, aceștia sînt mai de suferit, măcar că nici o fățărie nu e scutită de păcat și cu scrisorile lor se înșeală mintea cetitorilor carii, în loc de adevăr, priimesc minciuna. Dară sînt unii carii

mănîndu-se pre unul sau pre altul dintru o ghintă, nu se știe a lua urgie și a defăima toată ghinta, cît e de mare. Cunoscut-am unul[1], carele mergînd în Țeara Românească cu nădejde că toți romînii acolo i se vor închina ca unui nu știu ce, ci neștiind el limba românească nu putu dobîndi nici o deregătorie. De unde eșind mănios, n-au știut cu ce să strice mai tare romînilor și să-i mieșoreze, fără stirni minciună neauzită pănă aci, și o dede la stampă: cum că romînii cei din Dachia lui Traian nu sînt prăsilă de romani ca aceia carii, în zilele lui Aurelian, să fi rămas în Dachia, ci cătră mijlocul a treisprezecelea sută de la Hs., de preste Dunăre veniră aici. Cunoscut-am iarăși altul[2] carele, pentru că un romîn în mare deregătorie pus, nu au părtinit ca să încapă fratele aceluia la o deregătorie, nu se îndoi nu numai el întîiu a îmbrățoșa strîmba părere acelui ce scrisese că romînii cătră mijlocul a treisprezecea sutea au venit de preste Dunăre în Dachia, ci și în altele multe, și
48 cu peana, și cu gura, a vomi veninul urgiei sale asupra tuturor romînilor, pănă la moartea lui. Unii ca aceștea fieri sălbatece și urgie neamului omenesc sînt.

Vopiscus, din numărul acelora se vede a fi fost, carii lipsiți de avere, sînt bióși spre a lăuda pre alții pentru cășțig. Și a fi fost el om de jos, la Roma, și nevăzut, nu numai de acolo se arată, că cu covîrșită bucurie și plin de îndestulare spune cum l-au cărățat prefectul orașului, Iunius Tiberianus, cu radvanul cel de județ și cu dragoste au grăit cu el, ci și de acolo, că el nu au avut nas să între în *Biblioteca Ulpia*, ca să citească cărțile *Lintee*, ci, cum însuși mărturisește, la cap. 1, Iunius Tiberianus îi făgădui că el va face ca să i se arete

[1] E vorba de Sulzer.
[2] E vorba de Eder.

zisele cărți din *Biblioteca Ulpia*. Ba, și anume că au fost om lingușitoriu, îl vădește aceaia, că o prorocie mai nainte, în zilele lui Aurelian, făcută nu se îndoiaște în partea împăratului Constanție carele în vremea lui împărățea, cu lingușire a o tîlcui, adecă cum că viața acestuia lungă vreme va împărăți, pre cum din cuvintele lui, care mai sus le scriseim, se adeverează. Un om ca acesta, de au fost mai darnic întru laudele lui Aurelian, de cum sufere adevărul, pentru ca să părtinească mărirei patronului său, Tiberian, și a toată familia lui Aurelian, nu e mirare, fiind aceasta o neputință de carea pururea mulți au fost cuprinși și sînt până azi.

De aciia iaste că Vopiscus cele ce sînt spre lauda lui Aurelian, de sînt și mici lucruri, are datină cu covîrșire a le adeveri sau din scriitori sau cu alte documenturi, iară cele ce se văd a fi spre céva defăimare, sau le povestește cu îndoială, sau, de le și spune, fiind tuturor cunoscute, curînd le acopere, dînd titulă de preabun împăratului Aurelian.

Însămnăm și aceaia, că Vopiscus arată, la cap. 1. că el cele ce va scrie despre Aurelian, vrea să le scrie
49 din cărțile grecești și/ dintru alte încuviințate documenturi. Ba și aceaia însemnăm, că Gherardus Ioannes Vóssius, în cartea 2, *despre Istoricii lătini*, din însuși Vopiscus vădește că, de ar fi ajuns acest să scrie viața lui Apolonius Tianéus, carea o făgăduise, cumplite minciuni ar fi mințit.[a)] De unde desvălit se vede că Vopiscus au fost om ca acela, căruia nu-i era greață a minți.

Dintru aceste, din toate urmează că în cele ce grăiaște Vopiscus spre lauda lui Aurelian, fără de a le adeveri sau din vrun scriitoriu vrednic de credință, sau din cărțile *Lintee* cele din *Biblioteca Ulpia* anume, sau din scriniile prefecturei orașului și de airea, nu fără grije se cade să-i credem lui.

De acest feliu iaste aceaia ce scrie el despre trecerea romanilor din Dachia preste Dunăre, în zilele lui Aurelian, la cap. 39, unde zice că Aurelian pre ostaşi şi pre provinciali sau ţăreni i-au rădicat din Dachia şi i-au aşezat în Misia, dînd ţinutului acelui nume de Dachia sa, după carea faptă se chiemă ţinutul acela Dachia lui Aurelian şi Dachia cea din Mijloc şi Dachia cea Noao. Aceasta nici cu un scriitoriu, nici cu un document nu o înduperă. Pentru aceaia, de nu vom crede că împreună cu ostaşii au scos Aurelian şi pre ţăreni, pre toţi, din Dachia, cu atîta mai puţin ne poate cineva judeca a fi oameni nesocotiţi, că aceasta spre cea mai mare apărare a laudei şi a mărirei lui Aurelian o scrise Vopiscus.

Că, pre cum însămnarăm mai sus, cap. 2, § 1, şi mai sus, § 2, Adrian, de cît să scoată ostaşii din Dachia şi să lase pre ţărenii romani în gura varvarilor, prevăzînd, după dojeana priiatenilor, că vecinică înegrită pomenire va să-i rămînă pentru fapta aceasta,/ mai bucuros fu să i se coacă cele din lăuntru ale lui de pisma ce avea asupra lui Traian, decît să scoată ostaşii din Dachia, şi să lase pre ţărenii romani acolo, de unde, fiind ei întemeiaţi, nu era acum cu putinţă să-i scoată.

Accaia, de la carea l-au abătut pre Adrian priietenii, o fece Aurelian. Că Dachia o lăsă de supt împărăţiia romanilor, şi scoţînd ostaşii, partea cea mai mare a ţărenilor, precum arătarăm mai sus, § 2, 3, 5 romasè acolo, supt varvari. Această faptă foarte întuneca măririle lui Aurelian. Deci, Vopiscus îndemnat de Iunius Tiberianus, rudeniia lui Aurelian a scrie ca să nu rămînă acea neagră pomenire, cumcă Aurelian desbinînd Dachia de către împărăţiia romanilor, au lăsat atîta mulţime de cetăţeni romani în unghiile

varvarilor, din carea nu puţină micşorare urma şi asupra lui Iunius Tiberianus şi asupra a toată viţa lui Aurelian, scrie, fără nici o mărturie sau document, întîiu: că fiind Illiricul pustiit şi Misia prăpădită, nici o nădejde nu era de a se mai putea ţinea Dachia supt împărăţiia romanilor. Aceasta o scrie, pentru ca nimene să nu judece pe Aurelian cumcă au fost om slab şi fără îndestulată cauză au părăsit Dachia. A doao, carea era mai de lipsă spre apărarea mărirei lui Aurelian, scrie că Aurelian nu au făcut, cum vruse Adrian să facă, adecă să scoată ostaşii şi să lase pre nearmaţii ţăreni romani acolo, ci, cînd au scos pre ostaşi, împreună scoase şi pre ţărenii romani, apoi părăsi Dachia, în puterea varvarilor.

Însă, măcar că aceasta, despre scoaterea ţărenilor romani din Dachia, numai spre lauda lui Aurelian, fără de nici o dovadă o scrie Vopiscus, totuşi aceaia nu zice că pre toţi romanii ţăreni i-au scos Aurelian din Dachia. Aceaia şi noi o credem, că nu puţini şi dintră ţăreni au eşit cu ostaşii din Dachia, ci partea/
51 cea mai mare au rămas acolo. De unde, cuvintele lui Vopiscus cele mai sus, în treaba trecerii romanilor din Dachia preste Dunăre, cetite, nicicum nu înfrîng adeverirea noastră despre aceaia: că nu toţi romanii au eşit în zilele lui Aurelian din Dachia, ci partea cea mai mare au rămas acolo.

Ba, de vom ceti cuvintele acele a lui Vopiscus, nu cum sînt în izvoadele care le-am văzut eu, ci cum le cetea Laurenţius Topeltinus, carele în zilele prinţipului Ardealului Apafi au scris cartea sa ce se numeşte *Origines et ocasus Transilvanorum*, încă vîrtos întăresc zisa noastră. Că, în numita carte, cap. 6, aşa se citesc cuvintele acele a lui Vopiscus: cum că Aurelian văzînd Illiricul pustiit şi Misia prăpădită, provinciia dincolo de Dunăre, Dachia, care o făcuse Traian, rădicînd de acolo oastea, o lăsă ţărenilor, deznădăjduin-

du-se a se mai putea aceaia ținea; și pre noroade, pre care le-au dus de acolo, le așează în Misia.[a] Osebirea întru cuvintele aceste a lui Vopiscus, de cum le cetea Topeltinus și de cum le cetim în izvoadele care le avem acum, nu e alta fără părticica *et* (și), carea o au izvoadele aceste; și izvodul, carele l-au citit Topeltinus nu o avea. Acea părticică, carea nu știu, din greșeală, au din reotate fu vîrîtă, schimbă tot înțelesul și face ca Vopiscus să se pară a zice că nu numai pre ostași, ci și pre țăreni i-au sculat Aurelian din Dachia. Iară chipul zicerii nicicum nu poftește să se adaogă acea părticică, ba cu mult mai firesc lucru iaste și mai neted să se citească cuvintele acele a lui Vopiscus fără zisa părticică. Carea de o vei
52 lăpăda, pre cum lăpădată era în izvodul care l-au cetit Topeltinus, urmează că Aurelian numai ostașii i-au rădicat din Dachia, iară nu și pre țăreni. Fără țărenii carii au vrut, din bună voia lor, și au avut răgaz, au eșit cu ostașii. Și unde zice Vopiscus că noroadele, care le-au dus Aurelian din Dachiia, le-au așezat în Misia, nu sînt alte noroade fără acele care le-au sculat din Dachia, adecă noroadele cele militărești sau ostașii. Iară despre țăreni, că să fi eșit oarecarii din Dachia, Vopiscus, nemica nu pomenește. Așa de se vor ceti cuvintele lui Vopiscus, măcar că nici cu o mărturie nu le razimă Vopiscus, totuși firea lucrurilor și împrejurările romanilor din Dachia, celor de pre vremile lui Aurelian, arată cumcă adevărul au grăit Vopiscus.

Singură o șuvăială pot aci să-și năluccască protivnicii nostri, adecă să zică că poate și izvodul, care l-au cetit Topeltin, au avut părticica *et*, ci, Topeltin cu vicleșug o lăpădă și minți, cetind cuvintele lui Vopiscus fără de zisa părticică. Ci locul unde, și oamenii,

întră carii au scris şi au dat la tipariu cartea sa[1], Topeltin, nu ne lasă a avea acel prepus de Topeltin, în lucrul acesta. Topeltin, lăudata sa carte, nu în Ardeal, ci în ţeară ca aceaia, şi întră oameni ca aceia procopsiţi în scrisorile cele vechi s-au dat la lumină, cărora manuscriptele izvoade ale lui Vopiscus le era preacunoscute. De unde, de nu vrea fi izvoade de acele a lui Vopiscus, în care se nu se afle părticica *et*, cum s-au ivit cartea lui Topeltinus la lumină, îndată l-ar fi mințit învăţaţii şi l-ar fi ruşinat ca pre un viclean. Tocma dară iaste a crede că izvodul, din carele au scris Topeltin cuvintele acele a lui Vopiscus nu au avut părticica *et*. Alta ar fi de ar fi adus Topeltin înainte niscari cuvinte a vrunui decret de a crailor ungureşti necunoscut înţelepţilor acelora. Cu aceaia
53 putea să înşeale pre aceia ce nu avea cunoştinţă în lucrurile ungureşti, iară cu izvoadele scriitorilor celor vechi lătineşti nici o înşălăciune nu putea să facă.

Ci, să zicem că părticica *et* întru adevăr e a lui Vopiscus, nu e virită de mînă streină. Totuşi, neted şi fireşte se pot înţelege cuvintele lui Vopiscus, aşa cît şi partea cea mai mare a romanilor, în zilele lui Aurelian, să fi rămas în Dachia, şi vorba lui Vopiscus să nu fie deşartă de adevăr. Dacă au vrut Aurelian să lasă de tot Dachia de supt împărăţiia romanilor, firesc lucru iaste că ostaşii trăbuia să-i scoată de acolo. Dicastériile sau judecătoriile cele mari provinciale sau tărene, adecă care nu se ţin de oaste, împreună cu arhivurile încă e datina împăraţilor, nu numai cînd părăsesc de tot oareşi care ţeară, ci şi cînd e frică să nu între vrăjmaşul întru acea ţeară, de unde nu se îndoesc că după puţină vreme iarăşi îl vor scoate, a face rînduială, de cu bună vreme toate persoanele dicasteriilor

[1] Lucrarea lui Laurenţiu Toppeltin *Origines et occasus Transylvanorum* a fost tipărită la Lyon, în 1667 şi la Viena, în 1762.

cu arhivurile, ș.c. să iasă la altă țeară, carea e fără primejdie. Deci, cînd au sculat Aurelian oastea din Dachia, împreună au demîndat ca toate dicasteriurile cele mai alese cu arhivurile și poate și unele cete de nasturi ș.c., să iasă din Dachia. Și iată adeverite cuvintele lui Vopiscus, că Aurelian au rădicat oastea și provincialii din Dachia și apoi o-au părăsit, fără de a ne sili cuvintele lui Vopiscus, acei lucru cu neputință a-l grăi, cum că toți romanii, sau partea cea mai mare au eșit atunci din Dachia.

Și acceaia iaste a crede, că în vremile acele, nu numai ostașii, judecătoriile, ci și alții mulți țăreni romani au eșit din Dachia preste Dunăre, și fură așezați de Aurelian, în mijlocu Misiei. De acest feliu, cred eu că au fost cei din coloniile romane cele noao. Dintră aceștea mulți nu era crescuți în Dachia, pentru acceaia nu putea să aibă acea plecare carea o avea cei vechi romani / cătră Dachia, ca cătră patria sa, nice
54 nu era dedați cu încursele varvarilor în Dachia, cum era, din pruncie, romanii cei vechi; pentru acceaia putea avea greață de Dachia, nice nu era, cum iaste a crede, întemeiați cu moșiile, ca romanii cei vechi; pentru acceaia nici un îndemn nu avea, eșind ostașii, a rămînea ei în Dachia. Deci, unii ca aceștea avînd vreme, cred eu că au eșit toți din Dachia. Ba, pre cei de lîngă Dunăre, și Aurelian, de au vrut, au putut să-i scoată de prin orașe și de prin sate și să-i treacă în Misia, pentru că fiind el cu oastea lîngă Dunăre, putea cu ostașii să-i înteţească, nici nu avea varvarii cum să-i împiedice a eși, ba poate și ei bucuroși ori fi vrut să iasă, de vreme ce iaste a crede că aceștea cu mult mai mari greotăți pătimea, de cît cei mai din lontrul Dachiei, fiind că varvarii, și cînd trecea înrolo, preste Dunăre, și cînd se înturna, tot pre ei se răzima întîiu. Iară, cei din cele din lontru ale Dachiei, nici plecarea cea firească cătră patrie, nici încre-

dinţarea cea către moşiile cele grase nu-i suferea să se plece a eşi. De unde zădarnică ar fi fost şi pentru aceaia porunca lui Aurelian, că, tocma de ar fi vrut unii să iasă, nu i-ar fi lăsat gotii.

§ 7

SE MAI CERN ÎNCĂ CUVINTELE LUI VOPISCUS ÎN TREABA TRECEREI ROMANILOR DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE

Cele ce am cuvîntat, în § 6, pentru trecerea romanilor din Dachia preste Dunăre, cu acea supunere le-am grăit, că această trecere s-au făcut în zilele lui Aurelian. Însă, de vom socoti cu amăruntul împrejurările Dachiei, mi se pare că acea trecere au fost înainte de a împărăţi Aurelian. Nice Vopiscus nu o zice chiar aceaia, că Aurelian să fi sculat oastea romană din Dachia. / Aceaia se ştie, că Dachia cu mult înainte de a
55 împărăţi Aurelian, încă în zilele lui Gallienus, fu pierdută şi se stăpînea de goti. Urmează dară că atunci cînd se pierdu Dachia, adecă supt Gallien, fură rădicaţi din Dachia şi trecuţi preste Dunăre ostaşii romani, dicasteriile romane şi alţi ţăreni romani, carii vrură şi putură să iasă. Pierduta supt Gallien Dachie, următoriul lui Claudius, nu o-au căpătat înapoi, cum am vădit mai sus, cap. 2, § 9. Aurelian încă, nicăiri nu se citeşte să o fi căpătat înapoi de la goti şi să o fi îmbinat iarăşi cu împărăţiia romanilor. Drept, Aurelian au bătut odată pre goti, dincoace de Dunăre, omorînd pre Cannaba, povăţuitoriul gotilor, cu cinci mii de oameni ai lui, ci aceasta nu o fece el oştindu-se anume asupra Dachiei, ca să o ia înapoi, fără cu întîmplare. Că, pornind el cu oaste asupra Zenóbiei, cum mărturiseşte Vopiscus, în *Aurelian*, cap. 22, oriciţi varvari, fiind el în călătoriia aceaia, îi eşea înainte

pre toți îi bătea. Așa fece în Thrachia, așa în Illiric, așa și în Dachia; și de aci ținîndu-și drumul său, prin Vizant se duse cu oastea în Vithinia.[a)] Din zilele lui Gallien dară neavînd romanii obicinuita oaste în Dachia, urmează că nu atunci s-au luat oastea și dicasteriile provinciale din Dachia, cînd lăsă Aurelian Dachia de supt stăpînirea romanilor.

De unde, cuvintele lui Vopiscus, care mai sus, § 1, le-am citit, așa trăbue să se înțeleagă: „Văzînd Aurelian Illiricul pustiit și Misia prăpădită, provincia Da-
56 chia preste Dunăre, cea de Traian/făcută, fiindcă s-au fost rădicat de acolo oastea și provincialii (adecă lătinește: *Cum sublatus fuisset exercitus et Provinciales*), o-au lăsat". Nice Aurelian nu au făcut alta, în cît e pentru romanii acei eșiți din Dachia, fără că fiind ei, după fuga și ducerea lor din Dachia, răspîndiți carii pre unde putea, dincolo de Dunăre, ca în vreme de răsmiriță, Aurelian, după ce au curățit părțile cele de preste Dunăre, adecă din dreapta Dunărei, de varvari, adunînd pre dușii și fugiții din Dachia romană, i-au așezat în mijlocul Misiei a lăcui; și fiind că mare bine fece năcăjiților acelora, duși și fugiți din Dachia, adunîndu-i laolaltă și dîndu-le moșii, nu fără cădință anumi ținutul acela, Dachia sa; și așa, Dachia aceaia s-au zis a lui Aurelian, iară cea dincoace de Dunăre, Dachia lui Traian.

§ 8

SE SOCOTEȘTE ȘI CREZĂMÎNTUL LUI RUFUS, ȘI A LUI EUTROPIUS ÎN TREABA TRECEREI ROMANILOR DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE

Nu iaste îndoială că Sextus Rufus și Eutropius, a cărora cuvinte le-am cetit mai sus, § 1, cele ce scriu pentru trecerea romanilor din Dachia preste

Dunăre, le-au luat de la Vopiscus; ba Eutropius, şi însăşi cuvintele şi ţesetura lui Vopiscus o ţine. De unde urmează că nu mai mult crezămînt pot avea aceştea, în lucrul acesta, de cum are Vopiscus; şi cele ce am cuvîntat pentru înţelesul cuvintelor lui Vopiscus, au a se apleca şi la cuvintele lui Rufus şi a lui Eutropius.

Rufus se vede a zice că prin Aurelian fură duşi romanii din Dachia preste Dunăre, ci aceasta nu o zice
57 Vopiscus, de unde urmează/ că Rufus altmintrea au tîlcuit cuvintele lui Vopiscus de cum sufere stările împrejur ale Dachiei, cele din zilele lui Aurelian. Vezi mai sus, § 7.

Întru aceaia încă nu se loveşte cu Vopiscus, că acesta zice că Aurelian au aşezat pre romanii aceia, în Misia, care ţinut acum desparte cele doao Misii, iară Rufus scrie că doao Dachii se feceră în ţinuturile Misiei şi a Dardaniei. Ci, aceasta nu o putem zice a fi împrotivire. Ba poate Vopiscus au socotit numai cuprinsul acestii Dachiei Noao, cum se întinde prin Misia, pănă în Dunăre, iară Rufus au socotit şi capetul Dachiei Noao cel dincolo, carele e în Dardania. Adecă Dachia lui Aurelian, de lîngă Dunăre, tăind în doao Misia, se sfîrşeşte în Dardania. Sau poate Aurelian au aşezat pre romani mai vîrtos în Misia, ci înmulţindu-se, precum sînt foarte spornici şi astăzi romînii, poate în zilele lui Rufus, aşa s-au fost lăţit, cît au cuprins şi Dardania, şi o-au lăcuit.

[illegible] împrotivirea cea dintîiu, se pot tocmi tîlcuirile cuvintele lui Rufus, cît nici o împrotivire să nu se pară între el şi între Vopiscus. Adecă: „Şi prin Aurelian, după ce au fost duşi de acolo (din Dachia) romanii, doao Dachii, în ţinuturile Misiei şi a Dardaniei, se feceră". Adecă, cuvîntul „prin Aurelian" să nu-l apleci la duşii din Dachia romani, ci la făcutele doao Dachii.

Însemnăm și aceaia aci, că Dachia lui Aurelian, în cît se întinde pre lîngă Dunăre, s-au zis Dachia Ripensis *(Dacia Ripensis)*, iară partea cea mai încolo, în carea se cuprinde și o parte din Dardania, s-au zis Dachia Mediteránea *(Dacia Mediterranea)*.

CAP IV

ÎNTÎMPLĂRILE ROMANILOR CELOR DIN DACHIA LUI TRAIAN DIN ZILELE LUI AURELIAN PÂNĂ LA ÎNTRAREA UNGURILOR ÎN PANNONIA

§ 1

ROMANII CEI DIN DACHIA FURĂ STĂPÎNIȚI DE GOTI

Dachia părăsită de Aurelian, împreună cu lăcuitorii ei romani, mai vîrtos cei de la șesuri, precum încă în zilele lui Gallien, căzuse în mînile gotilor, așa, de aci înainte, fără de nici o grije de către împărăția romanilor, fu de dînșii domnită pînă la anul Domnului 376, cînd cu mănie mare, după cum scrie Paulus Orosius, cartea 7, cap. 33, de unde aceleși cuvinte le prescrise și Paulus Diaconus, la cartea 11, în *Valent*, venind hunii asupra lor[1], îi bătură, cît fură strîmtorați gotii a fugi preste Dunăre, dincolo, întru împărăția romanilor.[a] Vezi și la Prai, *Annalele vechi ale hunilor, ale avarilor și ale ungurilor*, cartea 2.

Flavius Vopiscus, în *Probus*, cap. 16, ne lăsă scris că acest împărat, carele după Aurelian, pînă ținea încă Dachia gotii, au împărățit, au bătut în Illiric pre sar-

[1] Hunii năvălesc în anul 375.

59 mate şi pre celelalte / ghinte, aşa, cît mai fără de răsboiu au luat înapoi toate, cîte le răpise aceia. După aceaia au călătorit prin Thrachia şi toate noroadele gheticeşti fiind spăimîntate cu vestea lucrurilor şi cu puterea numelui celui vechiu strîmtorate, sau în dediţie, sau în preteşug le-au priimit, adecă sau s-au dat lui, sau au făcut preteşug cu el.[a] Şi la cap. 18 scrie că Probus, după ce au făcut pace cu persianii, s-au întors la Thrachia şi o sută [de mii] de bastarne au aşezat pre locul împărăţiei romanilor, carii toţi au ţinut credinţa.[b] Asemene şi Zosimus, în cartea 1, cap. 71, în *Probus*, scrie că acesta, pre basterne, ghintă schithică, carea s-au supus lui, priimindu-i în Thrachia, dindu-le pămînturi de agonisit, i-au aşezat. Aceştea, de aci înainte, pururea au trăit după legile şi datinile romanilor.[c]

Dintru aceste vreau unii a culege cumcă împăratul Probus au stăpînit Dachia, pentru că, după cum mărturiseşte Plinius, în cartea 4, cap. 12, Cluverius şi Hofmannus, în *Lexico*, basternele era noroade lăcuitoare în stînga Nistrului, cu care ce ar fi avut a lucra împăratul Probus, de nu ar fi fost supt puterea lui Dachia, a căriia marginea cea de cătră miază noapte era Nistru?

Ci, pre cum destul de chiar se vede din cititele a lui Vopiscus cuvinte, Probus au avut treabă cu varvarii aceia carii au fost întrat a prăda în părţile împărăţiei romanilor. Pre aceia dară i-au bătut Probus şi au luat
60 înapoi cele răpite; pre aceia i-au spăriiat cu / vestea lucrurilor sale, şi unii s-au dat lui: bunăoară suta aceaia de mii de bastarne, iar pre alţii i-au priimit în preteşug. Să fi trecut Probus Dunărea încoace şi să fi ajuns pînă la riul Tira sau Nistru, nicăieri nu se citeşte. Ci, să fi şi trecut Probus prin Dachia pînă preste Tira, ca să bată pre bastarne, au pentru o incursă ca aceasta şi trecere în vreme de răsmiriţă,

Dachia au fost supusă împărăției romanilor? Nu totdeauna locurile prin care trec oștile, sînt supuse împărăției lor.

Constantin cel Mare, pre la anul Domnului 323, cum ne lăsă mărturisit Sócrates, în cartea 1, cap. 18, vîrtos au învins pre goți[a] și, cum scrie Paulus Orosius, tocma în sînul locului celui varvaricesc adecă în ținutul sarmatelor i-au șters;[b] iar Iulianus, nepotul lui Constantin celui Mare, cu mult înaintea acestora, au scris, grăind în persona lui Constantin, cum că el Dachia, carea o-au fost căștigat Traian și după aceaia fu pierdută, iarăși o-au căpătat înapoi.[c] Nu mă îndoesc că Constantin cel Mare ș-au supus șie Dachia. Iară, să fi rămas, după moartea lui Constantin, supt împărăția romanilor, pănă au trăit gotii într-însa, nicăiri nu aflu.

Am cetit un manuscript scurtuț a unuia, carele din *Istoria* lui Zosim, cartea 4, cap. 11, unde se povestește
61 cum împăratul / Valent venind cu oaste la Dunăre și trecînd Dunărea, adecă în Dachia, au dat asupra varvarilor. Și necutezînd varvarii a sta față la războiu, se ascunseră întră lacuri, și de acolo umbla pre furiș să facă încurse. Văzînd împăratul fețina varvarilor, porunci armașilor să rămînă în locul său, să nu se miște asupra varvarilor, ci adunînd toată mulțimea „colonilor" (așa cetește zisul scriptor, în manuscriptul său) împreună cu aceia, cărora le era încredințată paza sarcinilor, făgădui fieștecăruia o sumă de aur, de va aduce vreun cap tăiat de a vreunui varvar. De unde, toți aițați cu nădejdea dobîndei, îndată întrînd prin păduri și prin lacuri, pre toți cîți afla îi omorea, și arătînd capetele celor uciși, lua făgăduiții bani. Mulți întru acesta chip perind dintre varvari, ceialalți se rugară împăratului de pace. Ne lăpădînd împăratul rugăciunea aceasta a lor, se fece pace fără de nici o

rușine a mărirei romane. Pentru că de amîndoao părțile se învoiră ca romanii fără de primejdie să moștenească toate cele ce mai nainte era supt puterea lor, și varvarilor li se opri ca să nu treacă, adecă din colo de Dunăre, și nice de cum, nici odată să nu năvălească în hotarăle romanilor. Făcindu-se această pace, împăratul se duse la Țarigrad.[a]/

62 Dintru aceste, așa grăiaște zisul scriptor: colonii, a cărora mulțime o pomenește Zosim, afară de toată îndoială era romani, căci carii varvari pentru aur ar fi omorît pre varvari, spre perirea sa? Iară dacă au fost romani colonii aceia, voinic sînt eu a cuvinta așa: dacă în Țeara Rumînească cea de acum, în carea s-au întîmplat cele ce povestește Zosim și carea era mai aproape de Dachia cea Noao și mai vîrtos supusă incurselor varvarilor, au rămas vleg de coloni romani, după ce au sculat Aurelian din Dachia cea Vechie oastea și pre țăreni sau provinciali, cu mult mai mulți coloni au trăbuit să rămînă în părțile cele mai depărtate de Dunăre ale Dachiei aceiiași, la care nu așa lesne putea să meargă varvarii, ca la Moldova și la Țeara Rumînească; ci, așa au fost Ardealul, pentru că la acela nu putea lesne să răsbată varvarii, pentru muntele Cărpat, cu carele e împrejurat; se cade dară să socotim că în Ardeal mai mulți coloni romani au rămas, mai vîrtos fiind că acolo au fost aurăriile și alte hîrți, bună oară de sare, de fier, ș.c., care romanii le lucra, pre cum pînă astăzi, prin nepoții lor, adecă prin rumîni, mai toate se lucră.[a]/

63 Precum nici o îndoială nu poate fi că mulți romani, în zilele lui Aurelian, au rămas în Dachia, din carii se trag rumînii de astăzi cei din coace de Dunăre; așa, cuvintarea zisului scriitoriu spre a vădi aceaia e foarte răsuflată și fără de nici o putere, de oară ce în Zosim nu se află *colonum* (a colonilor, după cum au cetit

zisul scriptor, ci *calonum* (a şerbilor sau a slugilor), carii nu era lăcuitori ai Dachiei, ci slujitori lîngă oastea împăratului. *Istoriia* lui Zosim aceaia spune că împăratul Valent văzînd că varvarii goti nu stau la bătae de lege, ci ascunzîndu-se prin lacuri, pre furiş vreau să facă rău, n-au slobozit pre armaşi să se bage întru acele locuri primejdioase asupra varvarilor, ci ţinîndu-i pre aceia în loc, au adunat toată mulţimea slujitorilor celor de la oastea sa şi pre cei ce avea grije de vase şi de alte sarcini ce era de trebuinţa oastei împărăteşti, şi le-au făgăduit că cîte capete de varvari vor aduce, pe tot capu le va da o sumă de bani. Nice nu s-au înşelat împăratul cu măestria aceasta, pentru că zişii oamenii ai împăratului aţiţaţi cu nădejdea cîştigului, cu de adins dederă prin păduri şi prin lacuri după varvari, şi întru atîta răsbătură, cît strimtorară pre varvari a cere pace dela împăratul.

§ 2

DE HUNI

Precum cetirăm mai sus, § 1, din Paulus Orosius, că gotii fură alungaţi din Dachia de huni, Dachiia căzu supt puterea hunilor, carii o ţinură pînă la moartea lui Atila, craiului hunilor, carea s-au întîmplat la anul Domnului 454. Atila acesta, cum vedeşte Prai, în *Annalele hunilor*, cartea 4, nu au fost mai sus / 64 de cinci zeci de ani şi au început a împărăţi la anul Domnului 434. Aşa dară, întră anul 454 şi întră 434 fu aceaia că Atila, craiul hunilor, au luat dela strămoşul lui Menumorut şesurile cele de cătră Tisa; carea am pomenit mai sus, cap. 3, § 5, şi mai multe vom grăi mai încolo.

Priscus carele era trimis cu soliia cea de la împăratul romanilor către Atila, scrie la *Annalele* lui Prai, cele despre huni, cartea 3, cum fiind el la ospăț cu Atila și cu alți boiari huni, între Zérhon Maurúsius, în casă la ei, unde se ospăta, și ca să facă ris, începu a vorbi și a mesteca acum cuvinte ausonicești, adecăte italienești sau latinești, acum goticești, cu care tuturor mesenilor le fece voe bună, cît toți crepa de ris, iar Atila nice de cum n-au vrut să-și schimbe fața spre voe bună: numai cînd au întrat Irnák, fiiul lui cel mai mic, către acela cu ochi blînzi și veseli s-au uitat și l-au tras de obraz. „Iară mirîndu-mă eu, zice Priscus, că Atila pre ceialalți fii ai săi nici într-o samă nu-i bagă, singur către acest mai mic are inimă lipită, un varvar, carele ședea aproape de mine și știia limba latinească poftind întîiu de la mine ca să nu spun către alții, zise: „prorocii au prorocit lui Atila, că viața lui se va stinge, și de la prunc[u]l acesta se va înoi iarăși.“[70]

65 Bine însemnează Prai, la locul mai sus arătat, că hunii și limba cea latinească și cea goticească o-au știut; altmintrea cum ar fi putut Zérhon să-i învite la ris pre huni, de nu l-ar fi înțeles?[70]

Otrococius, în partea 1, *despre Începutul ungurilor*, cap. 4, zice că limba aceaia carea o numește Priscus a ausonilor, au fost limba cea românească.[b] De unde urmează că Atila și boiarii lui, pre cuna și ceialalți huni, au știut românește. Nu mă mir dară, că românii nemica nu se sfiia de Atila și de hunii lui, ci bucuroși rămînea cu ei, cum am cetit mai sus, cap. 3, § 5, de vreme ce hunii românește grăia cu ei, și cu mijlocirea aceasta într-u toate se înțelegea la o laltă. Nice nu e mirare că Atila și ceialalți huni știia românește, pentru că Atila și toți ceialalți huni de pre vremea aceaia, de obște era născuți în Dachia și acolo crescuți, între români. De unde și aceaia urmează, că mare mulțime

de romîni, în zilele acele, era în Dachia, şi cu mult mai mulţi era acolo romîni decît varvari, pentru că nu neamul cel mult s-au luat a învăţa limba neamului celui mai puţin, ci cel mai puţin / a celui mai mult,
66 precum şi astăzi în Ardeal, pentru că romînii sînt cu mult mai mulţi de cît ungurii şi sasii, aceştea de obşte ştiu limba romînească, iară romînii foarte puţini sînt carii să grăiască ungureşte; săseşte apoi, de se află oare carele romîn să vorbească, e toema mirare.

Prai, neplăcîndu-i ceaia ce au scris Otrococius, cum că limba ausoniilor, în carea au grăit Zerhon înaintea lui Atila şi a boiarilor lui, la ospăţul lui Atila, unde şi Priscus au fost întră meseni, au fost limba romînească, la locul arătat al *Annalelor hunilor*, cu trei dovede se îngîmfă a adeveri că limba ausonilor, despre carea grăiaşte Priscus, n-au fost limba cea romînească: întîiu, pentru că, zice, în vremile acele n-au putut să fie limba cea latinească aşa stricată, cît să se fi făcut romînească, nice, a doao, numele cel de vlahi sau valahi scriitorilor celor de pre vremile acele n-au fost cunoscut.[a] A treia, pentru că au scris Priscus că un varvar carele şedea lîngă dînsul au ştiut limba cea latinească, zice că de acolo e chiar că Priscus n-au făcut nici o deschilinire întră limba cea ausoniceaşcă şi întră cea latinească: pentru aceaia, zice, că găcitura lui Otrococius cea din sus spusă, nu are loc.[b]

Răspundem la dovada cea din întîiu şi la a treia. De nu au fost limba cea latinească, pre la mijlocul a cincea sută de la Hs., aşa de stricată, cît din dînsa să se fi făcut romînească, cînd rogu-te s-au născut limba romî-
67 nească din cea latinească, după vremile / lui Atila încoace? Vorbe goale, fără de nici o dovadă grăiaşte aci Prai. Însă lipseşte să ştim că doao limbi au fost la romanii cei de demult, una a învăţaţilor, alta a poporului, carea se zicea militărească şi proastă; ceasta o învăţa pruncii de la mumele sale, ceaia de la grama-

tíci în shoală. „Alta iaste, zice Cvintilian, a vorbi lătinește, alta gramaticește“ adecă, alta e a vorbi limba lătinească cea proastă, carea e a poporului, alta, a vorbi limba cea gramaticească, adecă limba învățaților cea lătinească. Limba poporului roman era mai apusă; limba învățaților, carea și astăzi se vede în cărțile lătinești, mai iscusită; totuși, și una și alta e lătinească. Nu mă îndoesc că Priscus, prin limba ausoniilor au înțeles limba lătinească cea proastă, prin limba cea lătinească au vrut se însemne limba lătinească cea gramaticească sau învățată. Și cum că deschilinire au făcut Priscus între aceste doao dialecte, adecă între limba ausoniilor și între limba cea lătinească, nu întunecat se pricepe de acolo, că limba ausoniilor o arată ca cunoscută de obște hunilor, iară cea lătinească, ca o mirare, pomenește că o au știut varvarul cel de lîngă dînsul. De ar fi fost întru toate, ceasta cu ceaia una, nu era loc să spună că varvarul cel de lîngă dînsul au știut lătinește, după ce odată au arătat că toți mesenii huni au înțeles pre Zerhon, cînd grăia în limba ausoniilor. Nici o îndoială dară, nu poate fi că Priscus, prin limba ausoniilor au înțeles limba lătinească cea proastă. Carea, de unde o-ar fi învățat, în vremile acele, hunii, fără de la romini, între carii fusese născuți și crescuți? Bine dară au judecat Otrococius că, în locul mai sus arătat la Priscus, prin limba ausoniilor se înțelege limba cea romînească. La a doao. Atîta ajunge cuvîntarea lui Prai, ca cînd ar zice neștine: ungurii nu au fost cunoscuți scriitorilor celor /
68 dinainte de suta a noao, cînd veniră în Pannonia, supt acest nume: așa dară cei ce vorbea atunci în limba acestora nu au vorbit ungurește. Iară cînd au început romînii a se chiema la scriitorii cei grecești și lătinești, vlahi, blahi, válahi, vom arăta mai jos. Altmintrea,

neamurilor slovenești, din zilele cele vechi, de cînd fură romanii cunoscuți lor tot vlásii s-au chiemat, carea nu însemnează alta și acum, al aceleși neamuri, fără romani, latini, italiani; de acolo apoĭ fecerá grecii vlahi. Ci, despre aceasta, mai pre larg, din jos.

§ 3

DE GHÉPIDE

După moartea lui Atila, craiului hunilor, precum ne lăsă scris Iornandes, în cartea ce se zice: *de Rebus Gheticis*, cap. 8, sculîndu-se Ardaricus, craiul ghépidelor, cu răsboiu asupra fiilor lui Atila, îi învinse: Ellác, feciorul cel mai mare a lui Atila, căzu în răsboiu, ceialalți fură alungați până le țărmurile Mării Negre, unde mai nainte ședzuse gotii. Și așa Dachia, în zilele lui Marchian, împăratului de la Țarigrad, rămăse în mînile ghépidelor.[a]

69 Precum iaste a vedea din *Nearaoa* 11 a lui Iustinian împărat, și din Procopius, *despre Ziduirile lui Justinian*, cartea 4, cap. 7, Iustinian au fost răsbătut a moșteni unele cetăți din coace de Dunăre, în Dachia, lîngă Dunăre, pre cum Literata și altele multe.[b] Ci aceste, cum vom vedea mai jos, iarăși le pierdură împărații cei de la Țarigrád de supt stăpînirea împărăției romanilor și le ținură avarii.

Nu e îndoială că cetățile care le numără Procopius, în partea cea din coace de Dunăre, au fost în Dachia noastră, de ocă ce zice că acele sînt din protivă cu cetatea Nove, ce era din colo de Dunăre, în Dachia Ripense, iară din protiva cu Dachia Ripense nu iaste alt ținut fără Dachia noastră.

La anul Domnului 553, longobardii, după cum scrie Paulus Diaconus, uniți cu avarii, pre carii unii îi chiamă și huni, îi bătură pre ghépide de i stinseră[1],
79 cît mai nici care să ducă / veste n-au rămas.[b] Cu care întîmplare să prăvăli Dachia supt stăpînirea avarilor.

§ 5

DACHIA VOLNICĂ

La anul Domnului 568, cum ne lăsă mărturisit Paulus Diaconus, cartea 2, cap. 7, eșind longobardii cu totul din Pannonia, unde lăcuise 42 de ani[2], ca să meargă la Italia, lăsară Pannoniia priiatenilor săi, ungurilor sau avarilor;[b] carea avarii eșind din Dachia[3], o și cuprinseră și se așezară a lăcui în trînsa. Nu mă îndoesc că atunci avarii toți au eșit din Dachia, cînd se strămutară la Pannonia, pentru că așa era datina varvarilor, să lăcuiască pănă la o vreme într-o țeară, apoi, cînd se strămuta airea de acolo, cu toți se ducea./
71 Nice odată romanii cei din Dachia, din zilele lui Gallienus nu au putut să răsufle ca acum, de oară ce eșind avarii la Pannonia, în locul lor nice o ghintă varvară nu au întrat în Dachia, ci singuri romanii au rămas. Atunci împărățiile romanilor din Dachia ce

---

[1] Avarii și longobarzii i-au distrus pe gepizi în anul 566.

[2] Longobarzii n-au stăpînit pusta panonică. Ei locuiau, începînd de pe la 595, în regiunea de la nord-vest de Tisa.

[3] Avarii, pînă la conflictul cu gepizii, nu ocupaseră Dacia. Ei ocupau Dobrogea și s-au înțeles cu longobarzii să le dea, în caz de victorie, tot teritoriul pe care-l vor ocupa și jumătate din pradă. Încît, efectiv, avarii n-au stăpînit niciodată Dacia în întregime, ci numai regiuni periferice ale acesteia.

era strîmtorate pre la munți (cap. 3, § 5), începură cu volnicie a se lăți, a se lărgi. Dintră aceste era împărăției, intru care aflară ungurii, cînd intrară în Pannonia, căpetenii pre Gelu, pre Menumorut, pre Glad.

La capetul sutei a opta, cum scrie Eghinhardus, în *Viața lui Carol celui Mare*, la anul 795, Pipinus, feciorul lui Carol, bătînd și cu totul concenind pre avari, pre cei din oastea avarilor, carii rămăsese vii din războiu, i-au fugărit preste Tisa din coace. De atunci nicăiri nu s-au mai auzit numele avarilor din coace de Tisa, măcar că, cum zisei, pre cei rămași vii din războiu i-au silit a trece Tisa din coace. De unde, mi se pare că avarii cei fugăriți din coace de Tisa, măcar că se anumesc avari sau huni, la Eghinhard, intru adevăr n-au fost avari, ci sclavi; de care neam să știe că mulți au fost cu avarii, și numai pentru aceaia se numesc avari sau huni, pentru că au fost în oastea avarilor, pre cum astăzi pre unguri, pre romîni, pre sîrbi și pre celalalți, cîți se află în oastea nemțească la războiu, îi chiamă nemți, măcar că de viță nu sînt nemți. Îndemnul părerei mele aceștiia, de acolo atîrnă, că, cum zisei, numele avarilor, după aceaia nu s-au mai auzit din coace de Tisa, iară sclavii au fost din coace de Tisa, pre carii îi aflară ungurii, cînd au venit în Ardeal, lăcuitori cu vlasii, adecă cu romînii, cum scrie Notariul lui Bela, cap. / 25. Adecă, scăpînd aceia
72 din pierzarea avarilor, pre carii i-au concenit Pipinus, ei și-au ținut numele neamului său și s-au chiemat sclavi. Despre sclavii aceștia vom avea încă prilej a grăi mai jos, unde vom cuvînta despre săcuii din Ardeal.

De la pierzarea avarilor prin Pipinus cășunele, romanii cei din Dachia au avut pace adecă prestutindinea, trăind în volnicie pînă cătră capetul sau sfîr-

ştitul sutei a noao de la întruparea lui Hs., cînd întrară ungurii în Pannonia.

După ce au stins Pipinus pre avari, şi ţinutul cel întră Dunăre şi întră Tisa veni supt puterea frîncilor. Că Eghinhardus, în *Viaţa lui Carol celui Mare*, descriind ţările care le-au moştenit Carol zice: „După ce amîndoao Pannoniile şi pusa în ceaialaltă rîpă a Dunărei Dachia şi Istria şi Liburnia şi Dalmatia“ ş.c.[a] Unde luminat se vede că Eghinhardus, prin Dachia au înţeles ţeara aceaia ce iaste între Dunăre şi între Tisa, unde fusese ringul avarilor, iară nu Dachia cea adevărată, carea e din coace de Tisa. Pentru că Eghinhardus, acela ţinut il numeşte Dachia, carele în rîpa Dunărei cea din coace stă împrotiva Pannonici, e ţeara cea între Dunăre şi între Tisa, Dachia cea adevărată stînd în rîpa Dunărei cea din coace împrotiva Misiei.

Între Dunăre şi între Tisa, care ţeară, cum văzum mai sus, Eghinhardus o chiamă Dachia, precum se vede din *Annalele* aceluiaşi Eghinhardus cele despre faptele lui Ludovicus Pius, la anul 824, lăcuia un neam ce se zicea abotríti şi predeneţénti.[b] Iară abotritii /
73 sau predeneţentii a fi fost soiu de sclavi, aceleşi *Annale* a lui Eghinhardus, la anul 822, nu ne lăsă a ne îndoi.[a] Aceaiaşi ne învaţă *Cronica cea veche a mănăstirei Moissiacénse*, la anul 808, între scriptorii fráncesti, tom 3.[b] Pre sclavii aceia dintră Dunăre şi dintră Tisa, pre carii ii zăbăia bulgarii, în zilele împăratului Ludovicus Pius, şi ei cerea ajutoriu de la acelaşi împărat asupra bulgarilor, nu se lăsară bulgarii, pănă nu i-au învins tocma la munţi, unde îi aflară ungurii, cînd au întrat întîiu în Pannonia. Vezi Notariul lui Bela, cap. 12, care loc îl vom ceti şi noi, mai jos.

§ 6

ROMANII CEI DIN DACHIA LUI TRAIAN NICI ODATĂ N-AU FOST SUPUȘI BULGARILOR

Lucius Dálmata, în cartea 6, cu vorbe goale zice că romanii cei din coace de Dunăre, mai de mult au fost supuși bulgarilor, și apoi, supt nume de paținate, s-au tras de supt puterea bulgarilor. Drept, din scriptorii vizantini e adeverit că mai / de mult, din coace 74
de Dunăre au fost o țeară, carea lor le plăcu a o chiema Bulgaria, ci, să fi fost aceaia în Dachia lui Traian carea o lăcuia romînii, nici unul nu grăiaște. Deci, de au și fost oare cînd o Bulgarie din coace de Dunăre, de acolo nu urmează că aceaia au fost în Dachia lui Traian, de carâ ce din coace, și lîngă Dunăre, nu singură în Dachia lui Traian, ci și altă țeară mai era, adecă cea între Dunăre și între Tisa, din protivă Pannoniei; de unde și numele Bulgariei, pre cum mai jos, unde vom grăi despre începutul numelui bulgarilor, vom arăta că asemene adevărului iaste să fi luat început.

Cînd intrară ungurii în Pannonia, cum scrie Notariul lui Bela, despre care mai pre larg vom cuvînta în următoriul cap, între Dunăre și între Tisa au aflat, în partea cea din jos, bulgari, în partea cea din sus, sclavi, toți supt stăpînitoriu bulgăresc. Salámus, carele scrie în orașul ce Notariul lui Bela, la cap. 39, îl chiamă Tétel. Nu airea dară Bulgaria cea din coace și lîngă Dunăre, despre carea vorbesc scriptorii vizantini, poți să ți o năluceșți, fără între Dunăre și între Tisa.

Nichifor, patriarhul Țarigradului, în *Breviariul Istoricesc*, și după dînsul Theofan, în *Hronografie*, iară din Theofan, *Istoria Miscella*, în cartea 19, scriu să fi fost la lacul Meótis, de unde au venit hunii, Bulgariia vechie cea Mare. Acolo fiind, zic, căpetenie oare carele Cuvrát sau Covrát, cînd fu aproape de moarte porunci

celor cinci fii ai săi, ca să lăcuiască împreună, că așa își vor întări împărăția. Iară ei, împrotiva porunceĭ tatălui lor, după moartea lui, fiește carele luîndu-și părticica oamenilor săi, se duseră care încotro parte, care încaltă, singur cel mai mare rămînînd în moșiia tătîne-său. Al treilea dintră aceștea, cu numele Asparúh, trecînd apele Dunăpru și Dunástru, întră aceste
75 și / întră Dunăre se așează cu oamenii săi, la un loc carele pre limba sa îl chiamă Oglu sau Onglu[1]. Pre cum Bulgaria vechie cea Mare dela lacul Meotis, așa și povestea cea despre Cruvat și despre despărțirea fiilor lui, desteptații o socotesc întră fabule. Nice de aireа nu au luat prilej fabula aceasta, fără de acolo, că fiind și bulgari mestecați întră huni, scriptorii grecești cei mai din coace îi mestecară la olaltă, cît, în loc de bulgari, ziceа huni și, în loc de huni, bulgari, și așa se năluci Bulgaria la Meotis, de unde au eșit hunii în coace[2].

76 Mai pre urmă povestind lăudații Nichifor și Theofan, la anul 11 a lui Constantin Pogonát, împăratului romanilor de la Țarigrad, carele iaste anul Domnului 679, cum au început împărăția bulgarilor preste Dunăre din codru, zic că ghinta bulgarilor ce era lăcuitoare la Dunăre, au pornit a prăda ținutul romanilor cel învecinat Dunărei. De unde Constantin oaste greа foarte, și pre uscat și pre apă, au sculat asupra lor; ci, bulgarii bătură oastea lui Constantin și trecînd Dunărea, ajunseră la Varna, și mai încolo cuprinseră, cît împă-

[1] În secolul II bulgarii vin din Asia și se așează între Don și Volga. În secolul V, o ramură a lor, bulgarii Cutriguri, formează un regat în Nordul Mării Negre. Sub hanul lor Kubrat (585—643) reușesc să înlăture dominația avară. După moartea lui Kubrat, cei cinci feciori ai săi își împart moștenirea, în momentul în care apare chazarii. Bulgarii sînt înfrînți. Isperich (Asparuh) unul dintri fiii lui Kubrat își ia hoardele, trece Donul, Niprul și Nistrul așezîndu-se în Bugeac.

ratul fu silit cu acea tocmală să facă pace cu bulgarii, cît în tot anul să le dea dajde. Întru aceasta se cade a lua aminte întîiu, că nici unul din zişii scriptori nu zice că doară oamenii lui Asparuh să fi prădat atunci ţinutul împărăţiei romanilor şi ei şi să fi trecut Dunărea a-şi face din colo împărăţie. A doao, cuvintele lui Theofan, cînd zice că pămîntul carele îl ţinea bulgarii, în zilele lui, în vremea lui Constantin Pogonat au fost a împărăţiei creştinilor, adecă a romanilor,[a] nice cum nu se pot înţelege aşa, că doară pămîntul acela e din coace de Dunăre, cît, în zilele lui Pogonat, împărăţiia romanilor să fi avut din coace de Dunăre, adecă în Dachia, ceea şi ţinut carele, în zilele scriptorului Theofan, să-l fi stăpînit bulgarii, nu se pot, zisei, înţelege aşa cuvintele lui Theofan, pentru că, măcar că Justinian împărat, cum văzum mai sus, § 3, apucase a ţinea niscai cetăţi din coace, lîngă Dunăre, totuşi, după aceaia le pierdură romanii, precum şi de acolo luminat se vede, că Simocata scrie, în cartea 7, cap. 15, cum intră împăratul Mavrichie şi intră hagánul avarilor, cu acea tocmală se legă pacea, / ca Dunărea să fie hotarul intră împărăţiia romanilor şi intră a avarilor.[b] Nemica dară nu avea romanii din coace de Dunăre, în zilele lui Constantin Pogonat. Nu alt pămînt dară înţelege Theofan cînd zice că acela carele acum îl ţin bulgarii, în zilele lui Pogonat au fost a romanilor, fără ţeara aceaia din colo de Dunăre, carea, după ce l-au cuprins bulgarii, s-au zis Bulgaria. Ceaia ce Theofan grăieşte, pe de asupra numai, despre ţeara, carea în zilele lui o ţinea bulgarii şi în vremea lui Constantin Pogonat au fost a romanilor, Constantin Porfiroghénitul, în cartea 2, *despre Temate*, o spune mărginit amănunt locurile care sînt din colo, nu din coace de Dunăre.[b] Pînză dară de păianjen ţes aceia, carii din cuvintele acele a lui Theofan (că nice altă umbră de dovadă nu pot să aducă) se screm a arăta că ţinutul,

carele întîiu îl luară bulgarii de la romîni, în zilele lui Constantin Pogonat, au fost din coace de Dunăre, în Dachia, și fiind că în Dachia lăcuitori era romînii, trag urmare că romînii cești din Dachia lui Traian, oare cînd au fost supuși bulgarilor.

Pentru limpede înțelegerea bătăci bulgarilor cu oastea lui Constantin Pogonat, carea o spun Nichifor
78 și Theofan, însămnăm și / aceaia, că binc grăiaște Prai în *Analele acarilor*, cartea 2, cum că bulgarii trecînd Dunărea au făcut în Thrachia pradă, și după aceaia iarăși s-au întors din coace de Dunăre, și aci au așteptat pre Constantin Pogonat, carele cu oaste grea venea asupra lor.[3]

§ 7

ROMÎNII ȘI DE PĂ VREMILE LUI AURELIAN AU RĂMAS ÎN DACHIA NEAM OSEBIT

Enghel, în *Apendicea* sa cea despre începutul romînilor, § 2, zice că tocma să se dea aceaia, că unii romani să fi rămas în zilele lui Aurelian, în Dachia, adecă să nu fi vrut a trece cu ceialalți preste Dunăre din colo, cu anevoe se poate crede, acestea întru atîta spune de ghinte pribege, umblătoare în sus și în jos, să fi stat ca ghintă osebită, adecă să nu se fi mestecat cu altă ghintă, prin căsătorii, să nu se fi răsipit, ci pururea în lăcașurile sale să fi rămas: și zice că el cu atîta mai virtos nu crede aceaia, că nici un scriitoriu vrednic de credință nu se află, carele să fi lăsat scris cum că romanii rămînînd în Dachia au urmat a sta ghintă osebită, nu s-au mestecat cu altă ghintă, prin căsătorii, nu s-au răsipit, ci pururea au rămas întru lăcașurile sale. La care a lui Enghel îndoială răspundem.

Dacă lași odată că unii romani, în zilele lui Aurelian, trecînd alții preste Dunăre din colo, au rămas în Dachia, pre cum am și adeverit mai sus, cap. 3, că partea cea mai mare a nemărginitei / aceiia mulțimi au 79
rămas, lipsește să crezi și aceaia, cum că aceia au rămas ghintă osebită, ne mestecată și statornică întru lăcașurile sale, precum era și mai nainte, de nu se va vădi cu mărturisiri de scriptori vechi, vrednici de credință, împrotivă. Că, fără cădință poftește aci Enghel mărturisiri de scriptori vrednici de credință, carii să fi lăsat scris cum că romanii rămînînd în Dachia nu s-au mestecat cu altă ghintă prin căsătorii și nu s-au răspîndit, ci au rămas întru lăcașurile sale, fără cădință, zisei, poftește Enghel mărturisirile acelea pentru că însuși acela carele spune ceva faptă noao, acela e datoriu cu mărturisiri vrednice de credință să adevereze cum că întru adevăr s-au întîmplat acea faptă, de el spusă, iară pre cela ce va tăgădui acea faptă nevădită, nici odată nu-l îndătorește firea ca să vădească cum că nu s-au întîmplat acea faptă spusă de altul, ci pururea îi dă firea voe și cădință a o tăgădui, pănă cînd cela lalt cu statornice dovede nu va adeveri zisa sa.[1]

Drept aceaia, de oară ce Enghel spune faptă noao, adecă cum că romanii cei rămași în Dachia s-au mestecat cu alte ghinte prin căsătorii, s-au răsipit și nu au rămas statornici întru lăcașurile sale, nu se cade el să poftească mărturii împrotivă, ci însuși trăbue, din scriptori vechi să-și adevereze zisa sa; altmintrea, zisa lui aceaia rămîne răsuflată și fără de putere. Dară,

[1] Regula, aplicată cu justețe aici de Maior la istorie, este, de fapt, un principiu de drept: cel ce acuză e obligat să aducă dovezi, nu simple afirmații, și numai după aceea acuzatul este dator să le respingă.

în deșert vom aștepta sau de la Enghel sau de la altul asemene lui; ca să ne citească acei scriptori vechi, că nici unul nu se află întru toată vechimea, carele să fi grăit aceaia: că romanii cei ce au rămas în zilele lui Aurelian în Dachia, au să se fi mestecat cu vro ghintă prin căsătorii, sau să se fi răsipit de cătră olaltă și să nu fi rămas întru lăcașurile sale. /

80 Însă, măcar că nu sîntem detori a dovedi cum că romanii cei rămași în Dachia sau nu s-au mestecat cu altă oare care ghintă, prin căsătorii, sau că nu s-au răsipit, ci au rămas în locurile sale, ghintă osebită, adecă au rămas romani, totuși, ca mai chiar să se veadă despulparea părerei lui Enghel, întru asămănarea celor ce am cuvîntat mai sus, cap. 1, § 6, și cap. 3, § 5, răspundem că romanii sau romînii, preste tot grăind, pururea până astăzi s-au îngrețoșat a se căsători cu mueri de alt neam. Această fire a romînilor de ar fi fost cunoscută lui Enghel, cred cu că nu ar fi vărsat așa lesne oracolu, cum că anevoe se poate crede întru atita spurc de ghinte umblătoare în sus și în jos să nu se fi mestecat romanii cu alte ghinte prin căsătorii.

Și răvărsîndu-se învîrtate ghinte varvare în Dachia, până zăbovea acolo și de acolo purta răsboiu asupra altor țări, văzînd pre acei romani din Dachia că sînt vînoși și inimoși, au nu iaste a crede că pre mulți din trînșii îi vor fi poftit, ba îi vor fi și rugat, ba unii, în carii mai tare fierbea sîngele spre răsboiu, se vor fi și îmbiiat a fi lor spre ajutoriu la răsboiu? Ce lucru poate fi mai firesc decît acesta? După ce eșiia ghinta aceaia din Dachia și întra alta, asemenea făcea și cu aceaia, împrejurările timpurilor sfătuindu-i să lucre așa. De aciia Catáncici, în cartea, căriia îi dede

nume, *de Istro*, cap. 8, § 4, măcar că lui îi place a crede cum că moştenii Dachiei au fost sclavii săi, totuşi bine află cum că o unire înţeleaptă ca aceasta cu ghintele cele streine îi ţinu pre romîni statornici în Dachia[a]. Au împărăţesc acum romînii în Dachia, supt
81 stăpînirea Austriei? Şi totoşi, mai / mulţi ostaşi sînt în Dachia dintră romîni de cît dintră alte ghinte, supt steagurile bunului împărat al Austriei. Aşa iaste a crede că se făcea şi în vremile varvarilor cele mai sus zise; şi pentru pricina aceaia putea să aibă romanii pace în Dachia de cătră varvarii aceia; şi cu atîta mai vîrtos să-i lasă varvarii nesmintiţi din lăcaşurile lor, că, fiind varvarii aceia ghinte nomade, adecă nestatornice în loc, şi care mai vîrtos se îmbogăţea cu răpiri şi cu prăzi de prin tralte ţări, iară nu cu agonisirea pămîntului, precum amume, despre hunî mărturiseşte Amianus Marcelinus, cartea 31, cap. 2, cum aceia nici nu ară, nici nu se ating vre odată de coarnele plugului[a] şi lor le era de folos să rămînă romanii statornici întru lăcaşurile sale şi să-şi lucre moşiile, ca şi familiile varvarilor să se ajuture din sudoarea romanilor.

De aciia iaste că în suta a noao de la Hs., cînd au venit ungurii cu oaste în Ardeal, aflară acolo pre romînî supt nume de vlahi, vlasi, ghintă osebită, precum scrie Notariul lui Bela, cu domnul lor, Gelu, lîngă carii era lipiţi sclavii. Deci, în suta a noao romînii sau romanii era ghintă osebită în Dachia; cînd rămaseră, în zilele lui Aurelian în Dachia, încă au rămas ghintă osebită. Cînd dară au încetat romînii a fi ghintă osebită? Şi cînd apoi, iarăşi se aleseră din spurcul varvarilor, şi se feceră ghintă osebită? Lucru ne îndoit iaste că romanii cei rămaşi în Dachia, după Aurelian pururea au fost ghintă osebită.

CAP V

PENTRU DESCĂLECAREA UNGURILOR ÎN ARDEAL

§ 1

NECUMPĂTATĂ DRAGOSTE AU AVUT NOTARIUL LUI BELA SPRE UNGURI

Cel dintîiu între toți istoricii, cele ce sînt pentru întrarea lui Tuhutum cu oastea ungurească în Ardeal, le scrise, pre la capetul sutei a doua sprezecea de la Hs., Notarius a lui Bela, craiului ungurese, carele până aci au fost anónimus, adecă ne arătat, a căruia nu i s-au știut numele, iară acum, precum învață Enghel, în *Apendicea cea despre începutul rominilor*, § 4, nu e mai mult anonimus, după cum însuși au arătat la *Vindiciile* anonimului ale lui Daniel Cornides, e Paulus, episcop al papistașilor unguri din Ardeal, carele au custat în zilele lui Bela al treile[1], craiului ungurilor.*)*/

83 Acest notariu atîta fu îmbătat de dragostea ungurilor, cît nu numai fără cumpăt mărește laudele ungurilor și miește[sic] vîrtutea altor neamuri, ci încă, fiind ungurii păgîni, nu se stidește asupra canoanelor theologhiei și a orthodoxiei a scrie cum că acele daruri fură date de sus ungurilor, care arare ori și celor mai buni creștini și mai iubiți lui Dumnezeu, s-au obicinuit

[1] Anonymus (anonimul) autorul *Faptelor Ungurilor (Gesta Hungarorum)*, o cronică în 57 de capitole în care este relatată venirea ungurilor și popoarele pe care le-au întîlnit la venirea lor — printre ele sînt și românii — a fost notarul regelui Bela. Cum în istoria ungurilor sînt patru regi cu numele de Bela, despre notarul anonim al regelui Bela s-au emis mai multe ipoteze în care se susține că el ar fi trăit în timpul regelui Bela II (1131—1141) în timpul lui Bela III (1173—1196) sau al lui Bela al IV-lea (1235—1270). Se presupune că ar fi ajuns spre sfîrșitul vieții la demnitatea de episcop, sau de arhiepiscop.

ceriul a hărăzi. Această a notariului necumpătată patimă și nesuferită scădere, însuși înțelepții ungurilor o văd, în istoria Notariului. Acel necumpăt al Notariului, mai nainte de toate, eu, după socoteala însămnărilor, care ungurul Dániel Cornides, în *Vindiciile* notariului, la secția 2, cap. 4, § 6, le fece, aci îl voiu arăta.

Așa, Notariul, la cap 3, zice că mumei lui Almus, carele fu căpetenie ungurilor, fiind însărcinată cu Almus, i s-au făcut vedenie dumnezăiască.[a] La cap 4, zice că în Almus, măcar că era păgîn, au fost darul
84 duhului sfînt./[b] La cap 8, zice că / lui Almus era ajutoriu Duhul Sfînt.[c] La cap 33, zice că în unguri era harul cel dumnezăesc.[d] La cap 8, zice că mila lui Dumnezeu mergea înaintea ungurilor, și Dumnezeu pre vrăjmașii lor îi dede lui Arpad căpeteniei și armașilor lui.[e] Asemenea, și la cap 44 și 37, zice că harul cel dumnezăesc mergea înaintea ungurilor. La cap 20, proorocia lui Móisi cea pentru fiii lui Israil făcută, nebunește o apleacă spre unguri, și întru unguri, zice că o-au împlinit Dumnezeu.[f] Asemenea fără cumpăt iarăși cînd zice, la cap 7, că ungurii pre toate ghintele întrec cu hărnicia vînatului,[g] cînd zice, la cap 87, cu ungurii sînt neînvinși în chiemările ale războiului ostenele.[h] Cînd, în prolog, pre larg spune cum neamul unguresc e preastrălucit, preaînțelept, blînd, fără nici un păcat, și preaviteaz. Cînd, la cap 4, 83, 87, pre Almus, pre Zoltánus, pre Tóxus, pre cerii scriitorii cei nemțești îi scrie a fi fost oameni blăstămați, el îi laudă că au fost milostivi, darnici, drepți, înțelepți, și cu alte fapte bune înfrumsețați.

Lîngă aceste, se cade a lua aminte că cînd războaie avură ungurii cu neamuri tari pînă au cuprins țeara carea acum se zice ungurească, și tot Bănatul, toate, așa le scrie notariul, ca cînd pre fieșt carele neam,

85 cu care se bătură, nu numai într-o zi și cu o bătălie singură, l-ar fi învins ungurii, ci cu cînd încă nici unul dintră dînșii, într-acele cumplite bătălii, nu ar fi căzut; carea, socotind firea războiului, e tocma cu neputință. Vezi la Notariul, cap 39, 41, 44. Numai cînd, mai pre urmă, se bătură cu Menumorut, la Bihor serie, la cap 81, că au căzut doaozeci de unguri și ei spre zece sacui.

Pentru aceste și din multe alte care se cuprind în istoria Notariului, ficște carele poate vedea că, după canoanele critice, într-acele ce scrie Notariul spre mare lauda ungurilor sau spre micșorarea altor neamuri, nu poate să i se creadă.

Despre Notariul, această judecată face marele apărătoriu al Notariului, Enghel, în locul mai sus însămnat. Zice că Notariul au cunoscut bine ținutul Ardealului și că iaste dintră cei mai aleși istorici unguresți, și cum că trebuește i se creadă într-acele ce povestește despre venirea ungurilor în țeara ungurească „afară de acele, care însuș le agevestește".[3]

§ 2

INTRAREA UNGURILOR ÎN PANNONIA

Înainte de a veni ungurii în Pannonia, carea acum se zice Ungaria sau țeara ungurească, scrie Notariul, la cap 9, că lovindu-se ungurii cu rușii, adecă cu muscalii, îi bătură pre ruși și îi alungară până la
86 Chiéu, și stînd acum ungurii a ridica scările pre murii cetății, ca să răsbată în Chieu, se rugară rușii de pace și îndemna pre unguri ca lăsînd Galiția, să meargă în Pannonia, carea mai nainte fusese a lui Atila. Lăudară-le foarte țeara aceasta, și le spunea și ce feliu de neamuri lăcuesc în Pannonia, adecă sclavi, bulgari, vlahi și păstorii romanilor, pentru că, după

moartea lui Atila, pământul Pannonici îl numea romanii pășune, pentru că turmele lor se păștea în pământul Pannoniei.[a)]

Ajungînd ungurii dela Chiev la Galiția, scrie Notariul, la cap 11, cum duca Galiției au eșit înaintea ungurilor descult, multe daruri aducînd, cărora lăudîndu-le Pannonia, pre rînd le spuse ce neamuri țin acum Pannonia: adecă, până în Dunăre, de a dreapta Dunării cum cură, romanii au așezat păstorii săi. Iară ținutul, carele e între Tisa și între Dunăre, l-au cuprins șic marele Reánus, duca Bulgariei, moșul lui duca Salanus, până la marginea rușilor și a leșilor, și au așezat acolo să lăcuiască sclavi și bulgari. Iară ținutul, carele e între Tisa și între codrul Igfon, carele e de către Ardeal, dela Murăș până la Someș, l-au cuprins șic duca Morút al căruia nepot s-au zis de unguri Menumorut, pentru că avea multe vinie, și în pământul acela lăcuesc ghinte care se zic cózar. Iară ținutul, carele e dela Murăș până la cetatea Ursúa, l-au cuprins oare carele
87 ducă, / Glad, eșind din cetatea Vidinului cu ajutoriul cumanilor.[b)] Însă, la cap 44, domniia lui Glad o întinde Notariul până la Horóm.[b)]

De aciia Notariul, la cap 12, scrie că trecînd ungurii preste munte, ajunseră de către părțile cetății Ung și se odihniră 40 de zile, la Muncáci, care loc mai întîiu l-au fost cuprins în Pannonia. Acolo era lăcuitori sclavii, supușii lui duca Salanus. Aceștea temîndu-se foarte de unguri, le da toate cele de lipsă, povestindu-le cum murind craiul Atila, marele Reanus, strămoșul lui duca Salanus, eșind din Bulgaria, cu ajutoriul și cu svatul împăratului grecilor, au fost cuprins ținutul acela. Și cum însuși sclavii din țeara Bulgariei fură duși la marginea rușilor, și cum acum îi ține duca Salanus.[c)]/

88 Unii, din cuvintele lui Constantin Porfiroghenitul, cele ce, în cartea cea *despre Chivernisirea împărăției*, partea 2, cap 40, pentru unguri, pre carii el îi numește turci, ne lăsă scrise, vreau se înfrîngă crezemîntul Notariului lui Bela, întru cele ce scrie notariul pentru intrarea ungurilor în Pannonia. Că vreau ei, din zisele cuvinte a lui Constantin Porfiroghenitul, să culeagă cum că ungurii nu de către Muncaci au întrat în Pannonia, ci prin Țeara Romînească, de către Severin, unde se află rămășițele Podului lui Traian.[1]

Ci Constantin Porfiroghenitul, la locul mai sus însămnat, nemica nu grăiaște despre întrarea ungurilor în Pannonia, fără cît spune unde s-au așezat ungurii a lăcui, după ce fură alungați din Moldova de paținații. Și descriind țeara, adecă Pannonia, carea Porfiroghenitul o numește Turcia, unde s-au așezat ungurii a lăcui, începe a spune întiiu începutul țărei aceștiia, Κατὰ τῆς Τουρκίας ἀρχήν zice că iaste Podul lui Traian, după aceaia apele Timiș, Tútiș, Murăș, Criș, Tisa, cele lalte, pănă la frînci. Cuvintele lui Constantin Porfiroghenitul despre aceste, mai sus, la cap 1, § 6, sînt scrise lătinește.

§ 3

SOLIA LUI TUHUTUM CĂTRĂ ARPAD, DUCA UNGURILOR

Cuprinzînd ungurii partea cea din sus a împărăției lui Salanus, unde lăcuia sclavii, vro cîțva căpitani mari ungurești, întră carii era și Tuhutum, scrie
89 Notariul, la cap 22, 23, că / trecură cu oaste Tisa și cuprinseră tot ținutul, pănă la poarta Meseșului,

[1] Critica istorică i-a dat dreptate lui Maior. Ungurii au întrat în Panonia prin munții Galiției și nu prin Țara Românească.

unde şi fipseră margini ţării ungureşti, ca adecă, până la poarta Mesecşului tot pământul acel, să fie a ungurilor. Unde mai multe zile rămaseră zişii căpitani cu oastea, până ce au întărit bine marginile ţării ungureşti.[9]

Aminind, adecă zăbovind mai lungă vreme acolo, Tuhutum auzi dela lăcuitori bunătatea ţării Ardealului, unde care cumva Gelu romîn ţinea domniia. De unde începu a dori că, de ar fi cu putinţă, prin harul lui dumnezeu Arpad, domnului său, să-şi capete şie şi rămăşiţelor sale Ardealul. Notariul, cap. 24.[9]

De unde, cum scrie Notariul, la cap 25, trimise pre oarecari cu vicleşug, pre Opaforcoş, tatăl lui Ogmand, ca, pre furiş umblînd, să vedă bunătatea Ardealului şi ce plasă de oameni sînt lăcuitorii lui, cît, de s-ar putea, să dea războiu cu dinşii, pentru că voia Tuhutum, cu hărnicilia sa, şie nume şi pămînt să-şi agonisească. Deci, tatăl lui Ogmand, spionul lui Tuhutum, ca vulpea umblînd împrejur, şi văzînd bună rodire a pămîntului aceluia şi lăcuitorii lui, în cît poate omul vedea, mai sus de cît se poate ii pisău Ardealul, şi curînd întorcîndu-se la Tuhutum, multe îi spuse despre bunătatea ţării aceiia, cum aceasta e răsorată de preabune riuri, a cărora numele şi folosurile în şir i le povesti, şi şi cum că în năsipul acelora se culege aur, 90 şi aurul pămîntului aceluia e foarte bun, şi că acolo se tae sare şi lăcuitorii ţării aceiia sînt cei mai apuşi oameni a toată lumea, aceia sînt numai blasfi (romîni) şi selavi, nice nu au alte arme fără arc şi săgeţi. Duca lor, Gelu, nu e puternic, nice nu are armaşi buni, pre lîngă sine, cari să cuteze a sta asupra îndrăznirei ungurilor, ba şi dela cumani şi dela pecenegi multe năcazuri pătimesce.[9]

Auzind aceste Tuhutum dela spionul său Opaforcoş, scrie mai încolo Notariul, la cap 26, petrecu soli la

duca Arpad, ca să-l sloboadă a merge în Ardeal, să se oştească asupra lui duca Gelu. Pre carele îl şi slobozi Arpad.[b]

Însămnăm aci, din cele mai sus cetite din Notariul lui Bela, că Tuhutum nu şi pentru ostaşii ungureşti, carii era cu dînsul, au dorit să capete Ardealul, ci pentru sine şi pentru fiii fiilor săi, ce vor urma după dînsul. Despre carea şi mai jos va veni vorbă. /

91 § 7

Războiul ungurilor cu românii în Ardeal.

Scrie Notariul la acelaş cap 26, că întorcîndu-se cu slobozeniia cea mai sus arătată, de la Arpad, solul lui Tuhutum, îndată Tuhutum se gătì cu ostaşii ungureşti, carii era supt povaţa lui, şi intră în Ardeal asupra lui Gelu, duca românilor. Iară Gelu auzind de venirea lui Tuhutum, îşi adună oastea sa, şi cu pripit curs dede să-i iasă înainte, ca să-l împiedice să nu între pre poarta Meşeşului, ci Tuhutum într-o zi trecînd codrul, ajunse la rîul Almáş, unde amîndoao oştile se întîlnirà mijlocind între iale rîul. Iară duca Gelu voia acolo să-i oprească pre unguri cu săgetătorii săi, ca să nu treacă.[c]

A doao zi înainte de zori de zi, urmează Notariul la cap 27, Tuhutum îşi împărţi oastea în doao: o parte o ţinu cu sine din coace de rîu, o parte o trimise cu puţin mai sus, ca trecînd rîul fără de a simţi ostaşii lui Gelu, să urzească bătaia. Carea aşa se şi făcu, că prelesne trecînd acestea rîul, îmbe oştile se apucară de bătae, şi se oştirà ungurii şi românii laolaltă cumplit, ci fură învinşi armaşii lui Gelu, şi dintră ei mulţi fură

omoriți, iară mai mulți prinși. Carea văzînd duca Gelu, pentru apărarea vieții, cu puțini apucă fuga, /
92 și grăbind a fugi la cetatea sa, ce era lîngă Someș, armașii lui Tuhutum gonindu-l, lîngă rîul Copúș îl omorîră.[a]

Atunci lăcuitorii țării văzînd moartea domnului său, Gelu, din bună voința sa, cu darea de mînă, își aleseră loruși domn, în locul lui Gelu, pre Tuhutum, tatăl lui Horca, și în locul acel, carele se zice Eșculeu îi jurară lui credință, de unde din zioa aceaia locul acel, s-au numit Eșculeu, căci că acolo au jurat. Și din zioa aceaia au ținut țeara aceaia cu pace și cu fericire[b].

Aceste sînt care ni le lăsă scrise Notariul lui Bela despre întrarea lui Tuhutum cu ostașii ungurești în Ardeal, și despre așezarea lui acolo. Din care, după socoteala critică de se vor lua, nici o micșorare nu urmează asupra rominilor. Ci, fiind că unii dintră protivnicii rominilor cu unele dintru aceste rău întrăbuințîndu-se, fără dreptate să nevoesc a micșora mărirea rominilor și a o înegri, se cuvine aceste mai pre larg a le răspica și a le lămuri.

Iară, înainte se cade să însămni că Notariul la cap 27, măcar că spune că cumplită bătae fu între unguri
93 și între / romîni,[a] cît mulți căzură dintră romîni, totuși dintră unguri nici unul nu scrie să fi perit sau să se fi pleguit, adecă rănit. Cine poate crede, unde se întîlnesc doao oști protivnice și se bat între sine cumplit, de o parte să cadă mulți, și de ceaia parte nici unul? De unde mai luminat de cum strălucește soarele cînd e cruce amiazi, se vede că cele ce scrie Notariul pentru răsboiul lui Tuhutum cu Gelu spre necumpătată laudă a ungurilor și spre apunerea rominilor, nebunie iaste a i le crede.

Cu gurile pline vestesc protivnicii cuvintele acele din istoria Notarului, cap 25, cu care se zice acolo, că romînii sînt cei mai apuși oameni a toată lumea, și cu acele cred ei că pot arăta, în fața a toată lumea, nu știu ce slăbiciune streină în romîni. Ci întru adevăr bat aerul ei atunci, cînd din cuvintele acele se nevoesc a micșora pre romîni. Pentru că, precum mai sus (§ 1) arătai, necumpătata dragoste, carea avea Notariul spre ghinta cea ungurească, și ura spre alte limbi, la multe scîlciuturi îl împinse pre el. De acolo e că așa apus grăiaște despre romîni scriind răsboiul lor cel cu ungurii.

Că, afară de altele, care dintră acei unguri putea să aibă cunoștința tuturor neamurilor lumei aceștiia, ca alăturînd pre romîni cu fieșt care neam a lumei, să fie destoinic a judeca, care romînii sînt cei mai mișei
94 întră oamenii a toată lumea? / Apoi știut lucru iaste că Notariul asupra nimănui nu era așa mîniios, precum asupra acelora, carii cîndva au bătut pre unguri. Însuși Cornides Daniel ungurul o cunoaște aceaia în *Vindiciile Notariului*, secția 2, cap 4, § 3, unde din cap 85 a istoriei Notariului arată mîniia cea mare a Notariului asupra teutonilor, bávarilor, alemanilor, căci au bătut pre unguri și au spînzurat pre căpitanii lor, pre Leel și pre Buls.[a] Însă din Ioann Chinnám, notariul împăratului Manuil Comnín, carele scrise *Istoria Comninilor*, a lui Ioann și a fiiului lui, Manuil, dela anul Domnului 1118 pănă la anul 1176, adecă în suta a doao spră zece, la a căriia sfîrșit au scris și Paulus, Notariul lui Bela, istoria sa, se știe, zisei, din cartea 6 a lui Chinnam, cum León Vatați, din porunca împăratului, fu trimis cu oaste mare și cu mulțime de romîni din Țeara Romî-

nească ca să dea năvală asupra ungurilor.[1] Această oaste întrînd în țeara ungurilor făcu pradă mare, omorî oameni mulți foarte, pre atîța duse în robie, turme de oi, copie de cai și alte vite mînă de la unguri.[b)] De unde, / după treaba sa, nu putea să nu fie foarte mînios Notariul lui Bela asupra romînilor pentru acea proaspătă mare păgubire ce făcură atunci romînii ungurilor.

Nu mă îndoesc că și pe Solomón, cînd avea el vrăjmășie asupra lui Ladisláus celui cu numele acesta, întîiu craiu al ungurilor, l-au ajutat romînii, de oară ce, cum scrie Anna Comnina, în cartea 7, la Prai, în *Annalele crailor Ungariei*, cartea 2, la anul de la Hs. 1085, și cînd s-au împreunat el cu Gelu[2] ca să meargă asupra grecilor, ostașii carii au fost cu dînsul, și supt povața lui, era dachi;[a)] și aceaia se știe că în istoria vizantina prin dachii se înțeleg romînii; nice după descălecarea romanilor în Dachia, pe vremile lui Traian făcută, nu s-au chiemat alții dachi fără romanii cei din Dachia. Și în zilele Sfîntului Ștefan, craiului ungurilor, relele cele multe, prăzile, uciderile, pustiirile, care le-au făcut în țeara ungurească Ghila, duca sau crăișorul Ardealului, cum arată Prai în *Annalele crailor Ungariei*, cartea 1, la anul 1002, cu ce oaste mai vîrtos le fece fără cu romînii din Ardeal, a cărora era el crăișor, din sămînța lui Tuhutum (după mărturisirea Notariului lui Bela, cap 24),[b)] pre carele ro/mînii cei din Ardeal, după moartea domnului lor Gelu, din bună voia lor, și l-au fost ales domn, precum mai sus am arătat. Unele ca aceste nu putură zisului notariu să-i facă sînge bun asupra romînilor.

---

[1] Expediția lui Manuil Comneanul împotriva ungurilor a avut loc în anul 1166. La ea au participat și români din sudul Moldovei — estul Munteniei.

[2] Maior identifică greșit pe ducele ungur Tzelgu cu Gelu, voievodul românilor.

Ba poate și aceaia au adaos ura notariului asupra romînilor, că el era episcóp papistășesc, în Ardeal, și romînii era de lege grecească, precum și astăzi sînt; și întră aceste doao legi de mult stăpînește, de amîndoao părțile, întru cei fără cumpăt, ura. Pentru aceste pricini, și pentru pisma, măcar că astăzi reghementurile cele preaviteze din Dachia cea împăratului Avstrici supuse, mai vîrtos stau din romîni, măcar că învățătură, știință, nu e mai puțină în clirul romînilor, anume din Ardeal, de cît în clirul papistașilor unguri din Ardeal, ba și întră politici mulți bărbați romîni sînt învățați, unii și în deregătoriile cele mai înalte puși, adecă consiliari, nice clirul episcopiei Oradiei Mari nu e mai puțin învățat, precum și bună parte a romînilor din clirul episcopiei dela Muncaci, măcar că acestora până acum le-au fost maștehă norocirea fiind supuși la episcóp pururea rus, ba și în Bănat, măcar că îi stăpînesc episcopii cei sîrbești, încă se află prèoți romîni întru învățătură procopsiți, dintră carii iaste prea cinstitul Ioann Thémici, proto-presvyter al Caransebeșului și assessor conzistóriului episcopesc al Vărșețului, bărbat cu răvnă ca aceaia spre deplinirea neamului romînesc învăpăiat, cît nici ostenceală, nici chieltuială nu e învățat a cruța, și pre sine încă gata iaste a se jertvi, cu toate aceste, zisei, și astăzi Paulus, episcopul papistașilor unguri din Ardeal, întrebat de vrun strein, carele nu cunoaște pre romîni, nu cred eu că
97 nu / ar răspunde cum că romînii sînt cei mai apuși întră toți oamenii lumei. De unde, de au vîrît din capul său notariul cuvintele acele micșorîtoare de mărirea romînilor, după canoanele critice, nu se poate crede preasfinției sale.

Însă, precum cetirăm mai sus (§ 3), acele cuvinte nu ca ale sale, ci ca de Opafórceș, spionul lui Tuhutum, zise le scrie notariul, pre carele acolòși îl zise notariul a fi fost om viclean și îl aseamănă cu vulpile.

Drept aceaia, de nu vom crede unui spion, cine pentru aceaia ne poate osîndi? Ba, cum că anume au minţit atuncia Opaforcoş, cînd zise că romînii sînt cei mai apuşi oameni a toată lumea, chiar se culege din istoria Notariului, cap 27, unde scrie că nainte de a învinge ungurii pre romîni, cumplit se oştiră romînii cu ungurii. De ar fi fost romînii aşa mişei, precum îi arătase Opaforcoş lui Tuhutum, au putea ei să ţină războiu cumplit cu ungurii aceia carii, precum îi scrie notariul, era ne învinşi, şi înceatrău mergea, pre toţi, măcar cît de tari să fi fost, îi bătea? Ba, cum au văzut pre unguri, îndată, de-ar fi fost mişei, ar fi fugit mîncînd pămîntu, după cum şi încredinţease spionul Opaforcoş, la acelaş cap 27, pre Tuhutum, cum că romînii nu vor cuteza să stea faţă asupra îndrăznirei ungurilor. Minţi dară Opaforcoş, tatăl lui Ogmand, atunci cînd zise către Tuhutum că romînii sînt cei mai apuşi sau mai mişei între oamenii a toată lumea. Şi preasfinţitul Notariu încă nu plini deregătoriia adevăratului istoric, cînd spune că cumplită bătălie au fost între unguri şi între romîni, şi totuşi nu pomeneşte măcar unul, întru acea cruntă bătălie, să fi căzut dintră unguri, sau să se fi pleguit; împrotivă, romîni, scrie că au căzut mulţi. Vezi mai sus, § 4, la sfîrşit./

98 Lîngă aceste lipseşte a însămna, dintru acelaş Notariu, că atunci era datina şi stilul ungurilor, ca, cînd avea a îndemna pre ai săi să dea războiu, pre protivnici, cu carii era să se bată, măcar ce neam ales şi viteaz să fi fost acela, era, zisei, stilul să-i defaime cum se poate mai urît, şi să-i zogrăfească înaintea ungurilor, cum că sînt cei mai slabi şi mai mişei oameni. Aşa Almus îmbărbătînd pre ungurii săi asupra muscalilor sau a ruşilor, cum scrie Notariul, la cap 8, „nu vă spăimîntaţi, zise, de mulţimea ruşilor şi a cumanilor, carii asemene sînt cînilor noştri. Căci cînii îndată cum aud vorba domnilor săi, au nu se înfricoşează?“[a])

Așa, cînd duca Salanus, carele împărățea între Tisa și între Dunăre, cu ajutoriu dela greci și de la bulgari se sculă asupra ungurilor. Arpad, cu aceste cuvinte, îmbărbăta pre ungurii săi: „vîrtos să ne ostim asupra grecilor și asupra bulgarilor, carii asemene sînt fămeilor noastre, și așa să ne temem de mulțimea grecilor, ca de mulțime de fămei.“ Notariul, cap 39.[b] Deci, și spionul lui Tuhutum nu pentru aceaia defăimă pe rominii, că doară el credea că rominii sînt cei mai slabi oameni în toată lumea, ci numai ca, după stilul ungurilor, să îndemne pre Tuhutum ca să scoale războiu asupra rominilor celor din Ardeal. De unde toți aceia carii cuvintele acele ale spionului Opaforeș le arîncă în ochi rominilor, nu cîștigă alta, fără cît își desvălesc multa sa neprincopere și ne înțelepțire.

99 Nice dintru aceste nu urmează nici o micșorare rominilor, căci Notariul scrie că așa curînd fură învinși rominii de unguri. Pentru că, din mai sus (§ 1) arătată necumpătata dragoste cea către unguri, Notariul, ce toți, cu cîți au avut ungurii războiu în Pannonia toată, așa scrie, că curînd i-au învins ungurii. Așa, scrie, la cap 39, că învinseră cu o bătălie pre Salan, măcar că acest multă vreme se gătise și dobîndise și dela greci și dela bulgari vîrtos ajutoriu. Cu bătăliia cea din tîiu învins, zice că apucă fuga Salan, și cu fuga își scăpă capul. Iară grecii și bulgarii, zice că de frica ungurilor uitase calea, pre unde au venit, și părîndu-li-se Tisa riu mic, de frica ungurilor, dînd prin Tisa, mai toți s-au înecat, cît abiia unii au rămas, carii se ducă veste rea împăratului său.[a] Așa, la cap 44, despre Glad carele mai multe ghinte avea cu sine întru ajutoriu, scrie că oamenii lui Glad căděa ca snopii după săcerători, și în războiul acel au căzut doao căpetenii de a cumanilor, și trei chenézi de a bulgarilor, și Glad cu fuga au scăpat, ba toată oastea lui Glad topindu-se

ca ceara de faţa focului, fu dumicată de unguri.[b] Cu aceaiaşi lesnire scrie, la cap 41, că au bătut preste Dunăre ungurii pre bulgari, a căror duca, cu mare
100 oaste şi cu ajutoriu dela greci, au fost eşit ca să se / bată cu ungurii, şi cum duca bulgarilor cu fuga au scăpat.[a] Asemenea scrie, la cap 8, şi despre ruşi sau muscali, cu carii era împreunaţi cumanii, amîndoao neamuri viteze, că cu o bătălie fură învinşi şi mulţi omorîră dintră ruşi şi dintră cumani. De unde căpeteniile ruşilor şi a cumanilor văzînd scăderea armaşilor săi, apucară fuga către cetatea Chieului. Şi Almus cu ostaşii săi [illegible] pre ruşi şi pre cumani pănă la Chieu, capetele cele rase ale cumanilor le tăia ca nişte curcubete.[b] Singur cînd se oştiră mai pre urmă, la Criş, asupra lui Menumorut zice, la cap 81, că au ţinut bătăliia ungurilor cu oamenii lui Menumorut doao spră zece zile.

De oară ce dară Notariul scrie că atunci ungurii lesne şi curînd au bătut multe neamuri mari şi tari şi care avea ajutoriu şi de pre aliurea, ba avea ştire şi era bine gătite de răsboiu, nu e mirare că scrie că şi pre romîni în Ardeal, aşa curînd i-au învins. Tuhutum cu oastea ungurească era gătit de răsboiu, cum se cade; au întrat în Ardeal pre furiş, neavînd Gelu, duca romînilor, nici un prepus despre vro parte, de vrăjmăşie; cînd au auzit Gelu că vrea ungurii să facă năvală asupra Ardealului, ei trecuse cu o zi înainte, în lontru, prin locurile, unde îi putea Gelu şi cu puţini ostaşi a-i opri. Că nice nu au putut întrun [illegible], adecă întro pripă ca aceaia mulţi ostaşi să adune, fără cu acei puţini, carii
101 în toate zilele îi avea pre lîngă / sine, în vreme de pace. Cu acei puţini, zisei, fu silit să stea faţă cu ungurii, la răsboiu. Tocma dară să fie adevărat ceaia ce scrie Notariul, cum că aşa curînd au învins ungurii atunci pre romîni, nu e nice o mirare, nice nu urmează ceva spre micşorarea romînilor, de oară ce romînii, cum stările împrejur ne fac a crede, tocma era negătiţi,

ba, și neînștiințați de războiu. Mai mirare iaste că, măcar au fost așa puțini și fără nici o gătire asupra vrăjmașilor celor pre furiș întrați în țeară, totuși au stat față cu ungurii cei pregătiți, și cumplit războiu, cum și Notariul mărturisește, ținură cu dînșii.

De cîte ori și aceia, carii cu de adins mainainte se gătesc de a se rădica cu războiu, și cu toată îndămînarea pornesc la războiu, se întîmplă de curînd pierd războiul! de care ale războiului jocuri și veacul nostru, întru neamuri prearăsboinice și preaviteze au văzut. Apoi, să te miri că în peristasurile mai sus arătate fură învinși rominii?

De unde deșert iaste Eder, cînd iară și iară pofotorește, în *Notele sale Istorico-Critice* cele *asupra Supplichei Rominilor*, că rominii așa lesne fură învinși de unguri, și de acolo nu numai defaimă pre romîni, ci încă și urmări, după voia sa, trage spre micșorare și spre apunerea rominilor. Tocma aceaia, că rominii, din bună voia lor, și cu darea de mînă aleseră pre Tuhutum, după cum mai pre larg vom vedea din jos, vădește că Tuhutum s-au luat cu buna pre lîngă romîni, ca, fiind că au murit Gelu, domnul lor, pre dînsul să și-l aleagă lorși domn, sămn iaste, că măcar că venind ungurii pre furiși, au bătut de odată pre romîni, totuși era încă ei în stat de a se mai împulpa asupra lui Tuhutum. Și, de nu ar fi căzut Gelu, nu cred eu că vrea urma alegerea lui Tuhutum spre domnie în Ardeal. Ba,
102 carele / știe firea războiului și îi sînt cunoscute locurile Ardealului, care preapărtinitoare sînt țărenilor spre a concini pre năvălitorii protivnici și, despre altă parte, nu-i iaste neștiută rîvna crailor și a tuturor căpeteniilor, cu carea sînt ei aprinși spre a-și ținea domnia sa, lesne poate pricepe că mai de a crede iaste cum că Tuhutum, cu toată oastea ungurească, carea îl ajuta, ar fi rămas întră genele, adecă întră dealurile și întră rîpele Ardealului prăpădit, de cît să-l aleagă rominii

loruși domn, în locul lui Gelu. Deșert, zisei, iaste Eder pentru că, de ar urma micșorare dintru aceaia, asupra romînilor, că Notariul scrie că așa lesne fură învinși de unguri, atunci și bulgarii și grecii, ba și muscalii, cei mai mișci ar fi în toată lumea, pentru că cu aceaiași lesnire, scrie Notariul că fură învinse toate aceste viteze neamuri de ungurii aceia.

§ 6

ACEAIAȘI MAI ÎNCOLO

Știut și la lumea toată cunoscut lucru iaste că romînii cînd au avut știre de venitoarea întîmpinare a protivnicilor, i-au știut cu bărbăție a-i învinge. Așa, cum scrie la Turoți, ungureseul scriitoriu, întru a doao parte a *Cronicii ungurilor*, cap 97, în anul 1330, seulindu-se cu oaste mare Carol, craiul ungurilor, asupra lui Bazarád sau Bajorád-Vodă din Țeara Romînească, întru [illegible] il bătură romînii, cît nenumărată mulțime de armași ungurești, de nemeși, de boiari mari, căzură, și pre mulți din trînșii robire[1]: arme, cai mulți, bani, vistierie multă luînd dela unguri. Ba și craiul Carol nu altmintrea își putu scăpa capul, fără luînd alte veștminte
103 pre sine, și cu ale sale cele / crăești îmbrăcînd pre Deșéu, pre carele îl și omorîră armașii lui Besarad-Vodă, socotind că el iaste craiul Carol. Și așa craiul Carol abiia se mîntui cu puțini lîngă sine.[a] Așa umblă
104 cu / romînii craiul Carol cel preavestit, de a căruia putere, cum scrie acolóși, cap 99, Dalmația, Croația, Rama, Serbia, Galiția, Lodomeria, Cumania, Bulgaria

---

[1] Este vorba de lupta de la Posada, dintre Basarab, domnul Țării Românești și Carol Robert de Anjou, regele Ungariei. Descrierea acestei lupte se află în *Chronicon Pictum Vindobonense* de unde o reproduce Thurocz. Cronica pictată n-a fost cunoscută de istoricii Școlii ardelene.

și toată Ungaria și Salérna și Mons Sancti Angheli, și alte împărății, precum a leșilor, a bohemilor, a Austriei și cele de prin prejur trămura de frică.[a)]

Drept același scriitoriu unguresc, acoloși zice că și din romîni prin prejur cădea ca mușțele, care au pierdut dulceața miresmei. Ci, dacă au fost așa strîmtorați ungurii în vale de romînii cei de asupra rîpei, de unde îi omorea pre unguri cu pietri, cum însuși spune înfricoșata aceaia încungiurare, nu știu cum să fi putut cădea romînii ca mușțele. Lîngă aceste, scriitoriul acel de mînie mare ce avea asupra romînilor, îi numește pre romîni mulțime cinească, și zice că numai dracu cel din iad au numerat, cîți romîni au căzut acolo.[b)]

105 De unde urmează că / scriitoriului acestuia, întru cele ce grăiaște asupra romînilor, ca celui ce iaste interesat, nu se cade a i se crede.

Asemenea Ludovic, craiul ungurilor, feciorul mai sus lăudatului Carol, precum scrie la Turoți, *Cronica ungurilor*, partea a treia, cap 38, trimițînd pre Nicolaus, vaivodul Ardealului, cu oaste tare, cu nemeși și cu secui din Ardeal, prin săcuime, la Țeara Muntenească, asupra lui Láĭc-Vodă, zisul Nicolaus[1], vaivodul Ardealului, cu toată oastea ungurească ce era cu el, fu bătut de romîni și uciș cu foarte mulți bărbați aleși, și cu nemeși și cu soldați, cît tocma puțini, cu mare primejdie, au putut scăpa de mînile romînilor.[a)]

Nu altmintrea și oastea cea mare a lui Zighismundus, craiului ungurilor, umblă, carea, precum spune la Turoț, *Cronica ungurilor*, partea a patra, cap 17, fusese trimisă în Țeara Romînească asupra lui Dan-Vodă. Unde și însuși Stéfanus de Lóșonț, arhistratigul zisei oaste peri.[b)]

---

[1] Este vorba de campania din anul 1368 condusă de Nicolae, voievodul Transilvaniei, împotriva lui Vlaicu Vodă. Nicolae a fost înfrînt de pîrcălabul Dragomir la cetatea Dîmbovița.

Ce să zic de Ştefan cel Mare, voda din Moldova, carele cînd avu războiul cel din tîiu cu turcii, cum scrie Miron Logofătul[1], o sută de mii de turci într-o zi
106 cu ostaşii săi omorea. Acesta / fiind domn românilor în Moldova, 46 de ani, pre toţi cîţi se sculară asupra lui, pre turci, pre leşi şi pre alţii i-au bătut, pănă pre urmă muri a casă de podagră. Despre Stefan Vodă scrie Félix Petáncius, în *Disertaţiia* cea pentru căile pre care se poate da războiu asupra turcului, că la cetatea Vasillu, întră Ţeara Românească şi întră Moldova, aşa au bătut pre başa Soleiman şi pre duca Românici, cît din 30 de mii de turci, foarte puţini carii avea cai mai buni de fugă, au scăpat.[a)]

Ce se zic de Vlad Vodă din Ţeara Românească, carele fu poreclit Drácula. Acesta, om ca acela viteaz şi povăţuitoriu de oaste au fost, cît, precum scrie Filip Calimáh în cartea 3, cea despre faptele lui Uladislaus, craiului leşilor şi a ungurilor, nici odată fără titulă de mare şi preatare împărat nu se cade a se numi. Acesta, cum spune Miron Logofătul, au făcut minuni cu puţini ostaşi ai săi asupra nenumăratei mulţimi a turcilor. Şi Petancius, în *Disertaţiia* mai sus zisă, scrie că acestaş vodă, la Cetatea Vasillu, cu puţini ai săi, ci aleşi armaşi, însuşi pre Mahomét cu toată oastea lui îl bătu, cît îi căută să se întoarcă înapoi, la Dunăre, şi cu ruşine pierzînd mulţi ostaşi, să fugă din cătrău au fost venit.[b)] Nici odată nu au fost rădicat oaste aşa mare şi cumplită Mahomet asupra cuiva, precum asupra lui Dracula, în Ţeara Românească, carea Halcocón-
107 dila, cu numele cel vechiu, / o chiamă Dachia, fără cînd au bătut Vizantul, adecă Ţarigrădul, cum mărturiseşte Laónic Halcocóndila, în cartea 9;[a)] şi precum acelaş, iară acolo, ne lăsă scris, Mahomet au avut atunci în oastea sa armaşi doao zeci şi cinci de miriade, adecă

[1] De fapt Gr. Ureche.

doao sute şi cinci zeci de mii, iară Vlad mai puţin de zece mii, ba, cum spun unii, şepte mii, carii era toţi călăreţi; Miron logofătul încă aşa scrie, cum îmi aduc aminte că am cetit în trinsul, că numai cu şepte mii s-au băgat Vlad-Vodă în mulţimea acea cumplită de turci, noaptea, şi tot au tăiat până în zori de zio; atunci au eşit din tabăra turcească, puţini pierzînd de ai săi în noaptea aceaia.[b] Adecă acest Vlad-Vodă cu puţini ai săi armaşi romîni, fără de ajutoriul nimă-
108 nui, cum scrie mai sus lăudatul Calimah, / la locul mai sus arătat, cu mărimea inimei sale şi cu vîrtutea romînilor săi, multă vreme au ţinut cu turcii un răsboiu, carele tuturor creştinilor, la olaltă să fi fost adunaţi, încă le-ar fi fost nesuferit.

Ci, nu pot aci să nu pomenesc creştinească şi plină de iubire de oameni inimă a lui Vodă-Vlad sau Dracula, carea, cum scrie Filippus Callimahus, în cartea 3, *Despre lucrurile lui Uladislaus*, craiului leşilor şi a ungurilor, arătă el către Uladislaus, craiul ungurilor şi către toată oastea ungurească atunci, cînd fiind craiul cu oastea sa pornit asupra turcilor, îi ieşi înainte la Nicópol, şi, precum era el prea învăţat în trebile răsboiului şi multe păţise cu turcii, de unde preacunoscută îi era lui puterea turcilor, aşa văzînd neajungerea oastei ungureşti, sfătui pre craiul Uladislau ca să se întoarnă înapoi, să nu meargă cu oastea aceaia asupra turcilor, de oară ce turcii şi la vînat mai cu mai multe slugi es, de cum vede el că sînt în oastea aceaia a craiului. Ci, tocmai de ar avea craiul oaste de ajuns, încă fiind că se apropie iarna, nu e timp de a urzi răsboiu; ci ostaşii aceia, carii îi are, să-i păstreze pre altă dată.

Însă nevrînd craiul, împrotivă sfătuit de alţii, să asculte de sfatul lui Dracula, atunci Dracula întorcîndu-se către craiu îi zise: „de oară ce sau norocul, carele pre tine, lucruri mari îndrăznind, uici odată până acum

nu te-au înșelat, sau nădejdea ce ai de ajutoriul altora, carea eu doresc să se împlinească, sau nenorocirea ta te trage în lături de la sfatul mieu, sfatul tău, carele cu mintea mea nu l-am putut schimba, în cît vremea și neștiuta întîmplare mă sufere, cu virtutea îl voiu ajuta". Și, aceste zicînd dede lîngă oastea craiului și el patru mii de călăreți, supt povața fiiului său, rugînd
109 pre Dumnezeu, ca să ajute craiului / și oastei aceiia.[a] Pre urmă, cînd era să se despartă de craiu, aduse înainte doi tineri foarte harnici carii știa bine toate căile, împreună și doi cai minune de iuți, și mai plîngînd zise către craiu: „iată, de ți s-ar întîmpla o nenorocire, carea să nu dea Dumnezeu, ai încătrău să scapi. Drept, eu aș dori, în zădar să-ți fi dat eu aceste, de mă va auzi Dumnezeu, însă, de te va strîmtora lipsa a te întrebuința, dar prea folositoriu acesta îl vei afla". Folositoriu sfat dăduse Dracula craiului Uladislau, dacă așa cu credință l-ar fi auzit craiul și l-ar fi ținut, precum Dracula l-au dat. Filip Calimah, acoloși. /
110 După aceaia cît de harnici feciori au fost acei patru mii de romîni armași călăreți, carii îi dede Vlad-Vodă ajutoriu craiului Uladislau, de cît folos au fost la toată oastea ungurească, și cîtă nădejde avea întru dînșii craiul Uladislau și cel mai mare a toată oastea ungurească arhistratig sau general, la toată Europa pentru alesele lui vitejii preacunoscut Ioann Corvin de Huniad, curînd se văzu. Pentru că, cum ajunseră la locuri primejdioase, unde era frică de năvală protivnică fără veste, îndată lăudatul arhistratig Huniad se luo înainte cu acele patru mii de romîni, și lîngă dînșii trei mii de ungu.i, cum acoloși, scrie Callimah, și ceaia laltă oaste veniia în urma lor.[a]

Iară cînd ajunse marele general Ioann de Huniad a întocmi oastea spre a se lovi cu turcul, pre toți îi așează cu căpeteniile lor la locuri anumite, care să le țină, și de acolo să dea războiu, iară în vîrtutea, în

bărbăţiia şi în vitejiia romînilor, atîta se încredinţa cunoscătoriul de vitejie arhistratig, cît şie şi celor patru mii de romîni nici un loc anumit nu le dede, ci îi ţinu lîngă sine, ca cu ei toată oastea să o ajute, şi
111 la ori / care parte, unde ar fi lipsă, cu dînşii să alerge a da ajutoriu. Acoloşi, Callimah.[a]

Acest Ioannes Corvinus de Huniad, váivodă Ardealului, gubernátor Ungariei şi cómis Bistriţei, de a căruia bărbăţie şi viteze fapte lumea toată s-au mirat, şi ca carele în veacul acela, în toată Europa, nu era viteaz, încă au fost romîn. Carea şi Turoţi încă o mărturiseşte, în *Cronica ungurilor*, partea a patra, cap 30, cu apriate cuvinte.[b] Acceaiaşi mărturiseşte şi împăratul romanilor Ferdinándus cel cu numele acesta întîiu, în diplóma cea din 23 noemvrie a anului 1548, lui Nicolae Oláhus, arhiepiscópului Strigonului şi canţelariului său, de acelaşi împărat dată.[v] Acesta pănă la adînci bătrîneţe oştindu-se asupra turcilor, şi după vestita biruinţă, carea pre urmă, la Bălgradu Turcesc o făcu, din multele ostenele bolnăvindu-se şi murind, cum, întră alţii, ne lăsă scris Petrus Ranzanus, în Epítome, indice 27, şi Turoţi, în zisa carte, cap 56, fu jelit de
112 toată creştinătatea.[g] / Ba şi Mahomet, împăratul turcilor, încă au jelit moartea lui Ioann Huniad, măcar că i-au fost vrăjmaş şi cu puţine zile înainte de moartea sa, la Bălgradu Turcesc, îl bătuse amar, şi zicea, cum se cetеşte la Turoţ, în cartea mai sus anumită, cap 56, că de cînd e lumea n-au fost supt stăpînitoriu, om ca Ioann Corvin.[a]

Şi întră toţi craii ungurilor, carele au fost în toată plasa de lucruri vestit, precum craiul Matías? Ci, acesta încă nu numai au fost fiiu mai sus lăudatului Ioann Corvin, ci, precum scriu Bonfinius şi Lucius, încă se lăuda că e romîn. Nemărginit aş fi să vreu toate faptele romînilor a le scrie, din care se desvăleşte firea cea bărbată şi viteză a neamului romînesc. Ci scurtarea

carea o am pusă înainte, și peristásurile nu mă sufere a mă îndelungi în treaba aceasta.

Deci, din faptele romînilor trăbue a judeca despre vîrtutea romînilor, nu din condeiul necumpătatului Notariu a lui Bela, mai puțin în gura lui Opaforcoș, spionului lui Tuhutum. Ba și în cît e pentru alți scriitori, ori greceșți, ori de alte ghinte streine, / bine lip- 113
sește a lua aminte, oare nu sînt de aceia carii poartă ură asupra romînilor. Că unora ca aceștea, după legea critică, cînd scriu ceva asupra romînilor, nici cum nu li se poate crede.

Pre urmă, preț lucrului socotesc a fi, ca să scriu aci fabula cea pentru începutul lui Ioann Corvin de Huniád și să o vădesc a fi fără de treabă. Unii, adecă ca să răpească romînilor pre un om așa minunat, în carele nu numai a ungurilor și a sîrbilor, ci și a toată creștinătatea Evropei îi era pusă nădejdea, și cui asemenea, în toată Europa, nu se afla viteaz, în veacul acela, au sîtnit că, bine că muma lui au fost romînă, dară tatăsău nu au fost romînul But, ci împăratul Sighismúndus, și așa, Ioann Corvin iaste fiiu de pat nelegiuit. Adaogă, lîngă aceasta, că Sighismundus au dat fetei aceii romînă, Elisavétei, un inel, zicînd că, de va naște fecior, să vină cu fiiul și cu fratele ei, la dînsul. Și venind ia ea să meargă, după poruncă, la Sighismundus împreună cu fratele și cu pruncul, au poposit la o pădure, unde ducîndu-se fratele ei ca să strîngă lemne, pentru ca să facă sora lui ceva de mîncare, și depărtîndu-se și Elisavéta, poate pentru ca să aducă apă, dede pruncului mai sus zisul inel, ca jucîndu-se cu el să nu plîngă, cînd, iată, slobozindu-se un corb apúcă dela prunc inelul și zburînd se puse pre un ram de copaci; pruncul plîngînd prinse a striga pre mumă-sa, carea curînd venind îi arăta pruncul pre corb ce sta pre ram, cu inelul în gură. Întracceaia, ajungînd aci și fratele Elisávetei, ia îi spuse întîmplarea, iară frate-

său apucînd arcul, săgetă corbul, cît îndată căzu cu inelul jos. Această împenare a fabulei cu inelul, nu de airea au luat izvor, fără că familia lui Ioann Corvin, pre cum şi el, au avut semn de nemeşug, corbul cu inelul în gură. Această fabulă, cum că Ioann Corvin
114 au fost fiiu lui Sighismundus, între alţii o / urmează Gásparus Héltan, Míhael Neánder, Iacob Véingartner, Slánschi, Hrist. Manlius, Ioannes Harbústus, Ioahímus Curius, Erásmus Franţişti.

Această fabulă, acum ungurii cei înţelepţi şi iubitori de adevăr, nici cum nu o cred, şi în *Universitatea Ungurească dela Pesta*, dascalii istorici o vădesc de minciună şi mărturisesc că Ioann Corvin de Huniad au fost, şi de tată şi de mamă, romîn. Gheorghius Prai, annalista unguresc, întru acesta chip adeverează, în *Annalele crailor ungureşti*, partea 3, cartea 3, la anul 1456, cum că Ioann Corvin nu au fost fiiu al împăratului Sighismundus; *Bonfinius*, în *Décadea* 3, cartea 4, şi Timon, în *Púrpura Panoniei*, foaia 11, scriu că Huniad au fost în numărul slujitorilor celor de curte la Dimitrie, episcopul dela Zagrabia, iară Dimitrie au ţinut scaunul episcopiei dela Zagravia, din anul 1375 pănă la anul 1379. Aşa dară Huniad, între anii 1375 şi 1379, ca cel mai puţin să zic, au fost de 12 ani, şi aşa au fost născut la anul Domnului 1368, sau cu puţin după aceaia. Despre altă parte, se ştie din *Cronica* lui Bartosius, la Ghelásius Dóbner, scriitoriu de pre aceaiaşi vreme, cum că Sighismundus, întru acelaşi an 1368, s-au născut; aşa dară Huniad au de o vîrstă au fost cu Sighismundus, au cu trei sau patru ani mai mic.[a)]

115 Lîngă aceste, dear fi fost Ioann Corvin fiiu lui Sighismundus, ne având Sighismundus alt fecior şi fiind om foarte darnic, i-ar fi dăruit alte moşii mari, nu l-ar fi lăsat cu acea puţină dela Huniad, cum zic acum romînii, Hinedoară, ba ar fi stat să încapă, după moartea lui,

craiu în țeara ungurească. Și apoi se povestește că fiind Ioann Corvin, în țeara nemțească cu Sighismundus, la un ospăț, jucînd Ioann Corvin, toți se uita la dînsul și îl lăuda cum știi juca de bine, iară Sighismundus pismuind pentru laudele acele mari, zise celor ce îl lăuda, să nu-l mai laude atîta. Deci, de ar fi fost fecior lui Sighismundus, mai vîrtos s-ar fi bucurat că are fecior așa ales. Pre urmă, sămnul acel de nemeșug, corbul cu inel în gură, nu Ioann au început întîiu a-l avea, ci și mai nainte de el l-au avut familia lui, pre cum chiar se spune în Diploma, carea o-au dat craiul Ladislaus, cînd au făcut pre Ioann Corvin de Huniad, cómis Bistriței.

Aruncă împrotivă unii zicînd că, de ar fi fost Ioann Corvin de o vîrstă cu Sighismundus, cînd au bătut mai pre urmă pre turci, la Bălgradu Turcesc, ar fi fost de 89 de ani.[a] Ci, nu se poate crede om de vîrstă așa vechie să fi putut purta răsboiul. La carea răspundem că mai sînt bărbați ca aceia carii la adînci bătrînețe au purtat răsboiu. De unde bine zice Prai, la locul mai sus însămnat, că mai de a crede iaste că Ioann Corvin de Huniad să fi putut, în vîrsta aceaia, sta împrotivă turcilor, de cît să fi fost fiiu din țiitoare a lui Sighismundus celui de vîrstă încă nu de trei ani.[1]/

116 § 7

GELU AU FOST ROMÎN ȘI DOMN VITEAZ

Enghel, cînd e vorbă despre romîni, ca să știrbeze mărirea romînilor, și în papură caută nod. Că, ce lucru mai lămurit și mai neted poate fi, de cît că Gelu,

[1] Data nașterii lui Iancu de Hunedoara nu ne este cunoscută. Numai pentru a demonstra că nu este fiul lui Sigismund, Maior exagerează vîrsta eroului nostru. Tatăl lui Iancu a fost Voicu, unul dintre cnejii români din ținutul Hunedoarei.

domnul sau duca romînilor celor din Ardeal, carele se bătu cu ungurii, cînd întrară ei întîiu în Ardeal, au fost romîn anume şi nu de altă viţă? Şi totuşi, Enghel, în de multe ori pomenita lui *Apendice*, § 9, zice că el are îndoială, oare fost-au Gelu prinţip romînesc au bulgăresc. Nice nu aduce nici o pricină a îndoialei sale, măcar nălucită dacă nu adevărată. Lucru care e mai de nemica!

Ci sfătuim pre dumnealui Enghel ca să mai citească odată pre mai sus lăudatul Notariu a lui Bela, căruia nimene doară nu-i dă atîta crezămînt pre cum Enghel. Să citească, zisei, capul 24, unde aceste cuvinte sînt: „Unde Gelu, oare carele romîn, ţinea domniia“,[a] şi la cap 26: „Eşi asupra lui Gelu, duca romînilor“.[b] Poate fi vro umbră de prepus că Gelu sau să nu fi fost romîn, sau să fi fost prinţip bulgăresc şi nu romînesc?

Întru acelaşi § 9, zice că Gelu au fost om becisnic. Ci, domnul sau craiul acela, carele însuşi cu capul său iase asupra protivnicilor, şi împreună cu armaşii săi se oşteşte pentru ţeară şi pentru supuşii săi, pînă la o picătură de sînge, oare cuvine-se să se zică om becisnic, tocma de s-ar şi întîmpla să piiardă războiul, carea multor harnici s-au întîmplat în lumea aceasta? Aşa Gelu, pentru că nici un prepus nu avea de năvălire protivnică, negătit, cu puţini ostaşi asupra preagăti-
117 ţilor şi pre furiş / întraţilor în Ardeal protivnici, însuşi cu capul său eşi la războiu. Nice altmintrea, fără vitejeşte oştindu-se acolo, unde îl ajunseră protivnicii armaşi, acoperit de săgeţile ungurilor cele asupra lui descărcate, căzu mort Gelu. Oştiindu-se vitejeşte, zisei, căzu Gelu. Că, de l-ar fi prins viu ungurii în fugă, nu e îndoială că nu cu altă moarte mai blîndă i-ar fi pus sfîrşit, ci l-ar fi spînzurat, după datina lor, precum spînzurase pre Labórţi, duca sclavilor cel din cetatea

Hung, cînd fugînd dinaintea ungurilor către cetatea Zemlu, ajungîndu-l cu fuga, îl prinseră în drum, cum spune notariul, la cap 13;[a] vezi mai sus, § 5.

§ 8

ALEGEREA LUI TUHUTUM SPRE DOMNIIA ROMÎNILOR ÎN ARDEAL

Enghel, în *Apendicea* sa cea despre începutul romînilor, § 9, zice că romînii din bună voia sa dînd mîna, nu asemene legătură făcură, ci pre Tuhutum, ungurul arhistratig, domn şie şi-l aleseră.[b] Ca cînd adecă romînii nu aşa s-ar fi supus lui Tuhutum, precum doară supuşi era ungurii, adecă ca nişte cetăţeni şi ai patriei fii, ci ca cînd s-ar fi dat cu totului tot robi. Nu alta, mi se pare, îl face pre Enghel a se surupa la această rătăcire, fără idea sau închipuirea, carea e acum în
118 ţările acestea / despre numele domn. Aici toţi aceia, carii au în moşiile sale supuşi slujitori, ce se chiema mainainte iobagi, şi le dau lor zile de lucru preste an, se numesc domni supuşilor acelora. De unde şi ei domni sînt în ţeară, cît stăpîni se numără, carii au oameni de aceia, în moşiile sale, ce le lucră lor spre plătirea cîştigului, cu carele se hrănesc din moşiile stăpînilor acelora. Iară, în zilele lui Tuhutum, romînii pre nimene altul nu-l chiema domn, fără singur pre acela, carele era împărat, craiu, prinţip, duca, cu un cuvînt, carele era căpetenie ţării sau împărăţiei. Acela obiceaiu pănă în veacul nostru au rămas la romîni, în Moldova şi în Ţeara Romînească, ca nimene altul să nu se chiieme domn, fără vodă din Bucureşti şi vodă din Iaşi, adecă prinţipul Ţării Romîneşti şi prinţipul Moldovei. Întru acelaşi chip era şi Gelu, în Ardeal, romînilor domn, precum se vede din Notariul, cap 27, unde zice că atunci lăcuitorii ţării văzînd moartea

domnului său, a lui Gelu, din bună voia lor, cu darea de mînă, şi-l aleseră lorusi domn pre Tuhutum. Nice altmintrea ş-au ales romînii lorusi domn pre Tuhutum, de cum avuse domn pre Gelu, adecă căpetenie sau duca. Că nici dintru alt îndemn se plecară romînii a-şi alege lor domn pre Tuhutum fără că Gelu, pre carele pănă aci l-au avut domn, muri.[a] Lîngă acestea, au nu şi lui Tuhutum îi era domn Arpad, după mărturisirea notariului, cap 24? Au dară pentru aceaia vei zice că Tuhutum fu rob lui Arpad sau ca unul dintră aceia carii dau zile de lucru în ţările domnilor sau stăpînilor săi?[b] /

119 Mai chiar se lămureşte aceasta din alegerea lui Almus spre stăpînirea ungurilor, carea o spune Notariul, la cap 5, unde scrie cum ungurii, din bună voia lor, şi aleseră lorusi ducă şi poroncitoriu pre Almus şi îi jurară lui credinţă.[a] Întru acelaşi chip romînii, din bună voia lor, aleseră pre Tuhutum, fără nici o osebire alta, de cum făcuse ungurii cu Alm, fără că romînii fiind creştini nu au întărit jurămîntul cu vărsarea sîngiurilor sale, după obiceiul cel păgînesc al ungurilor, ci după datina sa cea vechie, lîngă jurămînt dederă mîna şi, fără că romînii dederă lui Tuhutum titulă de domn, după obiceiul ce avea a chiema pre căpeteniia ţării domn, iară nu titulă de ducă şi de poroncitoriu, cum făcuse ungurii cu Almus, după obiceiul lor.

Aşa, şi lui Arpad, cînd se făcu căpetenie ungurilor, cum scrie Notariul, la cap 13, îi jurară credinţă ungurii toţi.[b] Asemenea lui Zúltus, ginerelui lui Menumorut romînului, cum la cap 52 scrie Notariul.[γ] În tocmo şi lui Toesun, nepotului lui Menumorut, cum ne lăsă mărturisit, la cap 57, Notariul.[g]

120 Dela care neam, cîte învinseră pre acele vremi ungurii au poftit jurămînt? Sau pre care neam au suferit ca, din bună voia sa, să-şi aleagă dintră căpitanii ungureşti, cu darea de mînă, domn, / sau cu ori ce titulă

de căpetenie? În mijlocul luminei ceii de amiază zi dară vrea să se întunece şi vrea să orbească ori carele nu vede, din peristasurile cele scrise de Notariul lui Bela, cum că romînii nu altmintrea ş-au ales loruşi pre Tuhutum, de cum ungurii ş-au ales loruşi căpetenie pre Almus sau pre Arpád şi ceia lalţi. Ci ungurii nu i-au ales pre aceştea, ca ei să le fie lor robi, cum sînt oamenii cei din moşiile domnilor celor din ţările acestea. Afară de toată îndoiala dară iaste, că cu alegerea lui Tuhutum nici o schimbare nu s-au făcut întru cădinţele romînilor, în Ardeal, ci numai în locul domnului celui mort ş-au ales loruşi romînii domn sau duca şi căpetenie pre Tuhutum, cît, precum Gelu fusese romînilor domn sau duca, aşa, de aci înainte le fu romînilor domn sau duca Tuhutum; şi, precum lui Gelu, aşa şi lui Tuhutum fură romînii supuşi politiceşti, iară nice de cum alt feliu.

Deci, Tuhutum se fece domn sau prinţip, adecă crăişor romînilor în Ardeal, şi după dînsul, lîngă familia lui rămasè această domnie, cît, precum Tuhutum, aşa şi ceia lalţi după dînsul, din sîngele lui, pre rînd fură domni sau crăişori romînilor în Ardeal, pănă la Giula cel Mic, pre carele învingîndu-l Sîntul Stefan, crainl ungurilor, carele întîiu aşează împărăţiia ungurească, îşi supuse şie Ardealul şi pre romînii cei din Ardeal; şi aşa alipind lăudatul Stefan Ardealul lîngă ţeara ungurească, atunci îşi pierdură romînii în Ardeal domniia. Notariul, cap 24, 27.[a] /

121 De oară ce ostaşii acei ungureşti a lui Arpad, cu a cărora ajutoriu începu Tuhutum la Ardeal ca, după îngăduinţa lui Arpad, să-şi cîştige luişi ţeară, nemica nu s-au amestecat la alegerea lui Tuhutum, ca să rămînă el domn în Ardeal, nice nu-i jurară lui credinţă, precum au făcut lăcuitorii, măcar că datină era la unguri, ca şi ostaşii cu ceia lalţi să joare noului domn sau ducă credinţă, precum se vede din Notariul lui

Bela, cap 52, a căruia cuvinte scrise sînt mai sus, supt slova *b*; nu fără vreme întrebare se poate aci face, oare acei ostași ungurești rămas-au aci, în Ardeal, cu domnul romînilor Tuhutum, au s-au întors la domnul său Arpad, duca ungurilor.[a)]

Cu adevărat, de vom lua aminte la împrejurările ungurilor cele de atunci, nu se poate crede, acei ostași viteji unguresti să fi rămas cu Tuhutum în Ardeal. Numai atunci întrasă ungurii în Pannoniia, cu cîți domni și cu cîte ghinte tari pentru ca să cuprindă toată Pannonie și cu statornicie să se așeze în ia, avea a se bate ungurii? Cu duca Menumorut, cu duca Salan, cu bulgarii, cu grecii, cu machidonenii, cu duca Glad și cu alții. De unde înțelepciunea și înainte viderea lui duca Arpad al ungurilor nu suferea ca acei viteji armași, carii fusese supt povața lui Tuhutum, să fie despărțiți și depărtați de ceaia laltă oaste ungurească, cu atîta mai vîrtos că asemenea e adevărului cum că aceia era cei mai viteji între toți ungurii. Vede-se aceasta / de acolo, că mergînd aceia cu Tuhutum în
122 Ardeal, se ispiti ceaia laltă oaste ungurească, supt povața lui Tos și a lui Zobólș, să bată pre Menumorut fără de armașii cei cu Tuhutum, ci fu bătută înapoi dela Criș, de armașii lui Menumorut, cum, la cap 28, scrie Notariul.[a)]

Lîngă acestea, cînd s-au întîmplat undeva, cu vrun căpitan unguresc să rămînă și oamenii, carii mersese cu căpitanul, să rămînă acolo, zisei, despărțiți de gloata ungurească cea mare, nu lipsește Notariul lui Bela a însămna cum că acei oameni au rămas acolo și nu s-au mai întors la ungurii săi. Așa scrie, la cap 45, că oamenii, carii mersese cu Zuárd^ce se însură în țeara grecească, acolo au rămas și după moartea lui Zuard.[b)] De oară ce dară, Notariul nu scrie, acei ostași unguresti, carii, supt povața lui Tuhutum, s-au bătut cu romînii, să fi rămas în Ardeal, iaste a crede că așezîn-

du-se Tuhutum domn romînilor în Ardeal, ei s-au întors la domnul său Arpad, duca ungurilor. Ba şi aceaia nu de uitat dovadă iaste, cum că ostaşii aceia nu se aşezară cu lăcuinţa în Ardeal, că căpeteniia ungurilor avea obiceiul a da vitejilor săi moşii strălucite, cum, afară de alte locuri, mărturiseşte, la cap 52, Notariul.[v] Ci, să fi dat Tuhutum vrunuia dintru acei viteji, undeva, în Ardeal, moşie, nicăiri nu scrie notariul, unde pre cei ce au dobîndit în ţeara ungurească moşii, /
123 plată vitejiei lor, nu lipseşte a însemna. Nice nu ne zăbăieşte pre noi aceaia ce scrie Notariul, la cap 25, că în cîntările proştilor cele de pre vremea lui, iaste cum că ungurii toţi îşi căpăta lor locuri şi lua nume bun. Pentru că întîiu, cîntările proştilor puţină credinţă au, de oară ce mai multe minciuni cuprind în sine, de cît adevăruri. Apoi, acele cîntări nu se poate dovedi că grăesc despre ungurii cei veniţi cu Tuhutum în Ardeal, ci, cum se vede, grăesc despre unguri preste
/ tot. Aceaia în ţeara ungurească s-au adeverit, despre unguri, precum în multe locuri înseamnă notariul. Aceaia s-au întîmplat şi lui Tuhutum, din darul lui Arpad[a]. Şi, de vei sta morţişi că de ungurii cei din Ardeal grăesc cîntările acele, voiu răspunde că nu de ungurii cei veniţi în Ardeal cu Tuhutum au a se înţelege, măcar că scriind despre Tuhutum, le pomeneşte notariul, ci despre ungurii carii au venit după ce s-au împreunat Ardealul cu ţeara ungurească.

Dacă oamenii aceia, carii au fost întrat cu Tuhutum în Ardeal, nu au rămas acolo, ci s-au întors la ţeara ungurească, cînd dară au venit în Ardeal strămoşii ungurilor acestora, carii acum se află în Ardeal? Iaste a crede că după ce au învins Sfîntul Stefan, craiul ungurilor, pre Giula, duca romînilor, către începutul sutei a unsprăzece dela Hs., cum scrie Turoţi, în *Cronica ungurilor*, partea 2, cap 29, şi au împreunat Ardea-
124 lul cu ţeara ungurească,[b]/ apoi au început a veni

ungurii din țeara ungurească în Ardeal și a se așeza cu lăcașul aici. Că dintru acele vremi au început a întra în țeara ungurească multe și desclinite neamuri, carii prin căsătorii mestecîndu-se cu ungurii, își pierdură numele neamului său și se anumiră unguri, împreună cu ungurii cei adevărați. Vezi mai sus, cap 1, § 6, la sfîrșit. Precum dară în țeara ungurească întra alte neamuri a lăcui acolo, așa și ungurii începură din țeara ungurească a veni în Ardeal. Iară fiind că nici un scriitoriu nu ne lăsă scris ca ungurii de odată să fi venit gloată din țeara ungurească, în Ardeal, urmează că au venit pre rînd. Carea și de acolo se întărește, pentru că ungurii cei din Ardeal sînt cu lăcuința foarte răsipiți prin țeară, nu ca romînii, ca săcuii sau ca sasii cei veniți în zilele lui Ghéisa, măcar că întra ceștea sînt mulți romîni, carii înainte de venirea sasilor lăcuia acolo.

Așa dară, romînii au ținut împărăția sa în Ardeal pănă la a unsprezece sută dela Hs., și înainte de a unsprăzece sută nu iaste a crede că au fost unguri lăcuitori în Ardeal. Topeltínus, în cartea sa cea mai sus numită, cap 5, zice că venind Ardealu supt stăpînirea crailor Ungariei, craii aceștea trimitea la Ardeal voevod, carele să povățuiască țeara. Cu voĭvóda mergea nu puțini nemeși unguri, carii îndulcindu-se de țeara aceaia, toți rămînea acolo și se întărea cu lăcașul. Așa zice el că se începură ungurii în Ardeal.[a]

Nice de acolo, că duca romînilor acestora, dela Tuhutum pănă la Giula cel Mic, au fost de sînge unguresc,
125 nu urmează / împărăția aceasta din Ardeal să nu fi fost romînească, precum și dintru aceaia că Ungariei e craiu din sîngele cel nemțesc, adecă împăratul Austriei, nu urmează împărăția Ungariei a nu fi ungurească. Unii zic că Notariul au scris istoria sa, după tocmeala lucrurilor ce era în veacul lui, iară nu după adevărul vremei aceiia cînd au întrat ungurii în Pan-

nonia și în Ardeal. Să dăm că iaste așa, cum zic ei, totuși nici o scărire nu urmează de acolo cădințelor romînilor celor din Ardeal, pentru că, de vreme ce Notariul mărturisește că romînii, din bună voia lor, cu darea de mînă, își aleseră șie domn sau ducă pre Tuhutum, întocma cum ungurii ș-au fost ales loruși pe Almus, pe Arpad ș.c., carea e cea mai strălucită cădință a supușilor politicești sau a cetățenilor, urmează că romînii cei din Ardeal, în zilele notariului, toate cădințele ce se cuvin cetățenilor celor adevărați le avea.

§ 9

PRICINA PENTRU CAREA ROMÎNII DIN ARDEAL Ș-AU ALES LORUȘI DOMN PRE TUHUTUM

Pricina cea adevărată, căci romînii din Ardeal aleseră loruși domn pre Tuhutum, o spune Notariul, la cap 27, adecă pentru că Gelu, pre carele pănă aci îl avusese domn, au fost murit, și acum nu avea domn. De unde se socotiră să aleagă pre Tuhutum, în locul lui Gelu. Nu mă îndoesc că și Tuhutum, precum foarte dorea să apuce la domniia aceaia, cu mare dragoste, cu arătate semne de bună voire și cu lingușire au umblat pre lîngă romîni, ca să-l aleagă pre el domn. Carea cu atîta putea mai pre lesne să lucre, că nu mă pot îndoi cum că au știut limba romînească, de oară
126 ce lăcuise în Moldova, între romîni, și nu de mult ișise de acolo, precum mai jos vom vedea. Chiiare sînt acestea. Totuși Enghel, la mai sus pomenitul § 9, zice că pentru aceaia voiră romînii a-și alege loruși domn pre Tuhutum, că avea nădejde că ungurii îi vor apăra asupra cumanilor. A grăi aceste îi dederă prilej lui Enghel cuvintele lui Opaforcoș, spionului lui Tuhutum, la Notariul, cap 23, unde zisul spion, ca să îndem-

ne pre Tuhutum a se scula cu războiu asupra lui Gelu, domnul romînilor din Ardeal, și aceasta scrie notariul, că au pus înaintea lui Tuhutum cum romînii aceia multe necazuri pătimesc dela cumani și dela pițenați.[a] Ci, aceste cuvinte, de se vor socoti cu înțelepciune, sînt născute mai virtos a strica părerea lui Enghel, de cît o a ajuta.

Ungurii, înainte de a veni în Pannonia, precum Enghel mărturisește în *Supleméntele Vindiciilor Cornideșiane*, § 8, au lăcuit în Ucraina de astăzi și în Moldova, carea, după zisa lui Constantin Porfiroghenitu, s-au numit Atelcusu.[b] Unde, mai sus, zisei că Tuhutum au putut să se învețe limba cea romînească. Acoloși mărturisește Enghel, asemenea din Constantin Porfiroghenitu, cum că ungurii eșiră de frica și de groaza paținaților, bătuți de dînșii.[v] Acele, în partea 2, *despre Chivernisirea împărăției*, cap 38, le scrie
127 Constantin Porfiroghenitu.[g] / Această frică de paținațite, multă vreme au rămas în oasele ungurilor. Că, precum acoloși, cap 8, ne lăsă mărturisit Constantin Porfiroghenitu, trimițînd împăratul grecilor pre Gavriil Clericul la turci (așa îi numește Porfiroghenitu pre unguri), ca să-i poftească, cu numele împăratului, cît sculînd oaste, să scoată pre paținații din lăcașuri și să cuprindă ei țeara, pentru că mai de mult acolo au fost lăcuit și dorea împăratul ca să fie ungurii mai aproape de împărăția lui, atunci boiarii ungurilor, cu o gură strigară toți: „noi cu războiu asupra paținaților nu ne vom scula, nice nu sîntem harnici a ne bate cu dînșii, pentru că țeara lor e mare foarte, nemărginită mulțimea norodului, și sînt foarte bătaci.[s] Același, iară acolo, cap 3, zice că neamul ungurilor foarte are frică de paținațite, pentru că de multe ori în războae au fost de dînșii învins și mai de tot prăpădit.[b] /

128 De unde, aşa cuvintez. Şi Opaforcoş şi Tuhutum bine ştiia că ungurii, de frica paţinaţitelor şi împreună cu ceia lalţi unguri şi însuşi ei, Opaforcoş şi Tuhutum, fugise din părţile Moldovei, bătuţi amar nu odată de paţinaţite, cît de frica paţinaţitelor, ca pre supt pămînt umbla ungurii. Deci, de ar fi auzit întru adevăr Opaforcoş că paţinaţitele cei din Moldova, şi în Ardeal fac încurse, au îndemnat-ar fi pre Tuhutum să se nevoiască a-şi căpăta şie Ardealul? Sau, de l-ar fi şi îndemnat, au cutezat-ar fi Tuhutum a se aşeza în Ardeal, de oară ce bine ştiia că, dacă nu au putut toată ungurimea să stea la războiu cu paţinaţitele, ci au fugit dinaintea lor, mai puţin va putea el, despărţit de ceia lalţi unguri, să se apere de năvălirile lor? Drept aceaia, de i-ar fi pomenit spionul de paţinaţite, mai vîrtos s-ar fi abătut cu cuvintele acele dela dorirea sa carea avea, să capete stăpînirea Ardealului, de cît s-ar fi îndemnat. Ne îndoit dară lucru iaste că acele cuvinte nice cum nu le-au grăit Opaforcoş, ci singur Notariul, pentru neştiinţa perístasurilor, le-au adaos din capul său. Deci, aceste cuvinte sînt dintră acele care Notariul, din capul său le agereşte, şi pentru aceaia, şi după critica lui Enghel, nu se pot crede. Vezi mai sus § 1, cătră capet.

Lîngă aceste, piţenaţii sau paţinaţitele, precum şi cumanii, după cum mai jos vom vădi, au fost romîni adevăraţi[1], nu altă ghintă streină. Au poate-se crede, ei să fi făcut atîtea năcazuri fraţilor săi, în Ardeal?

Chiar dară se vede dintru aceste, că romînii cei din Ardeal nu pentru aceaia ş-au ales loruşi domn pre Tuhutum, că doară s-ar fi încredinţat vîrtutei ungurilor celor ce venise cu Tuhutum, ca să-i apere asupra cumanilor, precum visează Enghel. Carii unguri, pre-

[1] Nu există nici o înrudire între români, pecenegi şi cumani.

cum văzum mai sus, § 8, nice nu au rămas în Ardeal, ci s-au întors la domnul său Arpad, în Ungaria. /
129 Ci, tocma să zicem că au priimit atunci romînii pre unguri în Ardeal, pentru aceaia ca uniți la o laltă mai lesne să apere țeara, nici o micşorare de aci nu urmează mărirei romînilor, ci mai vîrtos se vede înțelepciunea lor. Au micşorare urmează de acolo strălucitelor ghinte ale Europei, că mai multe se uniră la o laltă, ca cu unită vîrtute, mai lesne să se poată apăra asupra năvălirilor protivnice, precum unită e preastrălucita ghintă ungurească cu nemții?

CAP VI

PENTRU STATUL ROMÎNILOR CELOR DIN ARDEAL DE LA ÎNCEPEREA DOMNIEI LUI TUHUTUM ÎNCOACE

§ 1

STATUL ROMÎNILOR DIN ARDEAL ÎN ZILELE LUI TUHUTUM

Enghel, din părerea aceaia, că romînii, cînd își aleseră loruși domn pre Tuhutum, se dederă lui Tuhutum robi și nu supuși politicești, carea a lui părere o răsuflarăm mai sus (cap. 5, § 8), zice, la mai sus pomenitul § 9, că romînii, după aceaia fură, după obiceiul ungurilor, rînduiți la slujba cetăților. Cetise adecă Enghel, în istoria Notariului, cap. 21, cum Zobols, unul dintră căpitanii cei mari ai ungurilor, după ce eşind dintră sclavi[1] și trecînd Tisa, în ținutul lui Menumorut, fece cu ajutoriul lăcuitorilor cetățeni o cetate
130 tare de pămînt, căriia îi puse numele / Zobolsu. La

[1] Aici, ca și în alte locuri, termenul denumește pe slavi, după latina medievală, în care *sclavus* era corespondentul (deformat prin intercalarea unui *c*) al cuvîntului *slav*.

cetatea aceasta mulți dintră lăcuitorii țărei rîndui slujitori, carii, zice Notariul că acum se chiamă civiles.[a] Din fapta aceasta a lui Zobolsu, măcar că Notariul nicăiri nu zice că asemenea să fi făcut ungurii cu romînii din Ardeal, totuși lui Enghel îi place a grăi că pre romîni ungurii, după descălecarea sa în Ardeal, îi puseră la slujba cetăților.

Ci, afară de aceaia că Notariul nicăiri nu o spune aceasta, nice aceaia nu e adevărat, ungurii să fi avut datină pretutindinea a pune dintră lăcuitorii țărei slujitori la cetăți[1]. Așa, întră sclavi nu făcură nicăiri aceasta. Ba și întru acelaș cap 21, scrie Notariul că Tosu, tatăl lui Lelu, adunînd mulțimea norodului fece o cetate tare de pămînt, carea întîni s-au numit Tosu, iară acum se chiamă Șárvar. Acolo nu fură rînduiți slujitori dintră lăcuitorii țărei, ci o lăsară plină de ostași.[b] Asemenea făcură la Sătmár, cum întru acelaș cap 21 scrie Notariul[v]. Singur dară din capul său ascuți Enghel și aceasta asupra romînilor.

Măcar că, tocma să fie adevărat aceaia ce zice Enghel, acea slujbă nu era sămn de robie, nice de necinste. Că, precum adeverează Dániel Cornides, în *Vindiciile Anonimului*, secția 2, cap 1, § 9, slujitorii sînt descliniți de slugi sau de robi, de oară ce slujitorii
131 au fost armași, păzitori de cetăți, nu robi.[a] Această plasă de slujitori sau păzitori la cetăți, acum se chiamă dărăbani, carii sînt mestecați, și romîni și unguri.

---

[1] În organizarea teritoriilor ocupate, regii unguri s-au inspirat din modelul franc al comitatului. În jurul cetăților regale unde era centrul militar și administrativ s-au organizat comitatele, conduse de un comite, numit de rege. Oamenii înarmați care apărau cetatea se numeau iobagii cetății — „armași, păzitori de cetăți" cum le spune Maior. Pe lîngă iobagii cetății erau oamenii cetății care se îngrijeau de întreținerea garnizoanei și a cetății. Din rîndul iobagilor cetății s-au ridicat unele elemente în rîndul nobilimii numite *servientes*.

Nu dară ceva greotate desclinită, carea să nu o fi purtat întocma și ungurii, s-ar fi pus pe spinarea romînilor în Ardeal, tocma să fi fost și rînduiți, după voia lui Enghel, romînii la slujba cetăților.

Ba slujba aceasta, așa ușoară greotate era, cît dărăbanii, și romîni și unguri, carii se ținea de cetatea Gurghiiului în Ardeal, în varmeghia Turda, lung proțes avură ca să nu piiardă greotatea aceasta. Ci acum, de puțini ani, pre urmă, cu mare durere a inimei lor fură lipsiți de cinstita acea slujbă.

§ 2

STATUL ROMÎNILOR DIN ARDEAL, ÎN ZILELE SFÎNTULUI STEFAN, CRAIUL UNGARIEI

Merge încă mai încolo Enghel, la locul din sus însămnat, și zice că totuși era de suferit soartea romînilor, de nu o-ar fi născprit Sfîntul Stefan, craiul ungurilor, carele pre toți aceia ce cît de puțin se împrotivea a priimi credința creștinească cea catholicească, la grea robie îi băga. Deci, fiind că romînii și bulgarii ținea legea cea grecească, nu e îndoială cum că ei urgisiia /
132 credința cea catholicească, pentru aceaia aceleși au pățit, care păția păgînii, de către Sfîntul Stefan.[a)]

Ci aceasta, precum și altele, cîte grăiaște Enghel asupra romînilor, îndestulindu-se că o-au zis, nici cu o mărturie nu o razimă, ca cînd goalelor zise ale lui asupra romînilor, toți ar fi datori, cu ochii închiși să creadă.

Apoi, cine poate crede, Sfîntul Stefan, craiul ungurilor, atîta urgie să fi purtat asupra legii grecești, ca pre romîni, pentru că ținea legea grecească, întocma să-i fi batjocorit ca și pre păgîni, de oară ce din multe dovede iaste a crede că și insuși Stefan au fost de lege grecească. Carea și unii dintră scriitorii cei ungu-

reşti o mărturisesc? Aceaia iaste adeverit, că Sfîntul Stefan, craiul ungurilor, fu părtinitoriu legii greceşti. Carea şi de acolo se adevereză, pentru că fece mănăstiri de legea grecească, pentru sufletul său, a crăiasei sale şi a fiilor săi. Anume, au făcut mănăstirea cea din valea Vésprem, pentru călugăriţele cele de lege grecească, cum se ceteşte în Diploma lui, în limba grecească pentru zisa mănăstire dată. Unde aceste cuvinte se află: „Rinduesc eu, Stefan... pentru spăsăniia sufletului mieu, împreună a soţiei mele şi a fiilor miei şi a toată Pannonia, cele lalte.“ Aceste, în *Vindiciile* mai sus însămnate, secţia 3, cap 1, § 10, le ceteşte
133 Daniel Cornides.[b] Şi în zilele aceluiaşi craiu s-au făcut/ o mănăstire noao, în Bănat, carea fu dată călugărilor celor greceşti, din Morisséna (Cinád), pre cum se ceteşte la *Faptele Sfîntului Gerárdus*, episcopului Cinadului[1]; vezi mai jos cap 7, § 6.

Pre urmă, tocma cu neputinţă a fi cele ce grăiaşte Enghel, în treaba aceasta, şi cum că cumplit greşeşte el aci, asupra istoriei beserieeşti, se vădeşte. Pentru că lăudatul craiu, cum se vede la Turoţi, partea a doao a *Cronicei ungurilor*, cap 34, au murit la anul Domnului 1038.[a] Iară ne unirea şi impărăchiiarea întră gréci şi întră apuseni, carea până astăzi stăpîneşte, au început după moartea Sfîntului Stefan, craiului ungurilor, în zilele lui Mihail Cherulárie, patriarhului dela Ţarigrad, carele fu făcut patriarh în 25 martie a anului 1043, şi în 8 zile a lui iunie 1059

[1] Maior consideră că mînăstirea de călugări greci din Morisena, capitala voievodatului românesc din Banat, a fost întemeiată de Sf. Ştefan, pentru că, pînă la moartea acestuia nu se despărţiseră cele două biserici: orientală şi occidentală. De fapt cel care a întemeiat o asemenea mînăstire a fost Ahtum, voievodul care îşi avea reşedinţa la Morisena numită şi Cenad. Abia după cucerirea Banatului a fost înfiinţată aici o episcopie catolică cu centrul la Morisena-Cenad.

fu lăpădat, cum în *Notiția fundației* lui Théodor Coriatovici dela Munceaci, partea a patra, cap 6, § 5, adeverează Ioanichie Basilovici, proto-egumenul din muntele Cérnec[b]. Precum dară în zilele Sfîntului Stefan,/
134 craiului ungurilor, fiind uniți grecii cu apusenii, romînii nu putea să urgisească credința apusenilor cea catholicească, așa nici lăudatul craiu, pentru că romînii era de legea grecească, nu putea să-i gonească. Urmează dară, că Sfîntul Stefan, craiul ungurilor, întru nemica nu au smintit căderile romînilor, nici în Ardeal, nici airea. Ba încă, osebite privileghiuri au avut romînii dela Sfîntul Stefan[1], craiul Ungariei, cum arată Prai, în *Disertația* 7, § 7.

§ 3

STATUL ROMÎNILOR DIN ARDEAL DUPĂ SFÎNTUL STEFAN, CRAIUL UNGURILOR

Ci și întru aceaia schiopătează Enghel, cînd acolo și zice că îmulțindu-se încet căderile nemeșilor, fură înstreinați romînii de a purtare deregătorii publice, și cu alți proști fură lipsiți de unirea națioanelor în Ardeal. Întru carea, mainainte de toate se cuvine să știm ce iaste unirea națioanelor în Ardeal. Carea răspicat o arată Carol Eder, în *Notele istorico-critice*, care le-au dat el și s-au tipărit în Cluj, la anul 1791, asupra *Súplichei romînilor*, la numărul 15 și 16. Acolo, la numărul 16, aduce Eder scrisoarea lui Lorándus Lépeș, vițe-vaivodului Ardealului, din anul 1438, din carea, precum și din cele lalte, se pricepe și care sînt națioanele acele ce făcură întră sine unire, și și

[1] Excelentă critică făcută de Maior. Despărțirea celor două biserici s-a făcut în anul 1059, deci e logic că, pe motive religioase, românii n-au fost asupriți de Ștefan I.

în ce stă unirea lor, carea, cu un an mai nainte, adecă la anul 1437, s-au fost făcut[1]. Fecerä adecă nemeşii, săcuii şi sasii întră sine legătură, cu jurămînt întărită, ca ori cînd vor buti turcii în ţinutul sasilor, nemeşii să le dea ajutoriu, şi cînd s-ar întîmpla / să
135 se mai scoale prostimea asupra nemeşilor, asemene sasii să ajute pre nemeşi întru apărare asupra proştilor.a)

De aciia, zice Eder, la numărul 15, că nu ghinta ungurească, ci singuri nemeşii dintră unguri sînt priimiţi întră naţioanele cele unite în Ardeal.b)

Ci, şi din scrisoarea lăudatului Lepeş, cea din anul 1437, pre cum şi din mărturisirea capitulului besericii Bălgrădului, cea despre unirea aceasta, la anul 1459 scrisă, arată Eder, la numărul 15, cum că nu neamul ungurese, ci nemeşii fură socotiţi întră naţioanele cele unite sau primite în Ardeal.v) Aceaiaşi vedeşte /
136 Eder acoloşi din *Aprobate*, partea 3, titula 1, unde zice că măcar că se face pomenire de toată ghinta ungurească, totuşi, cînd vine a grăi despre osebitele legi ale unirei, nu ungurii, ci feţele nemeşeşti şi oraşele varméghiilor (din care fieşte carele, după legile ungureşti, iaste atîta cît o persoană nemeşască) se pomenesc.a) Aşa, şi în dicta cea din anul 1557, zi 1 iunie, la Turda adunată, se zice universitatea celor trei naţioane, a nemeşilor, a secuilor, a sasilor.b)

Ci, se poate vedea mirare acoloşi, zice Eder, cum de nepomenindu-se în monumenturile aceste ungurii, fără numai aceia, carii sînt nemeşi, totuşi săcuii şi sasii toţi pururea se pomenesc. Pricina e, zice, căci cătră începutul a sutei cinci spre zece şi după aceaia, săcuii toţi aceleşi cădinţe avea, care au nemeşii. Ci, în anul 1562, fiind că unii dintră săcui au luat arme

[1] Înţelegerea de la Bobilna între nobili, saşi şi secui este cunoscută sub numele de „Unio trium nationum".

asupra prințipului Sighismundus, o parte dintră ei fură desbrăcați de cădințele cele vechi ale săcuilor.[v]
137 Aceaiași,/ zice Eder sasul, se cade a se judeca despre sasi. Pentru că fiind sasii cei din pămîntul cel crăesc atunci slobozi, după vreme eșind unii din scaunele cele săsești la varmeghii și la scaunele cele săcuești, fură acolo făcuți iobagi. A căriia întîmplări mărturii sînt artículii dietii din anul 1608, 21 septemvrie, din anul 1616, 17 aprilie, și din anul 1618, 12 aprilie.[a] Pentru aceaia acoloși, la numărul 15, zice Eder că ghinta ungurească nu în cît e ghintă ungurească, are cădința cetățeană în Ardeal, nice pentru aceaia că oare carele e de ghintă ungurească/urmează să fie
138 cetățean de Ardeal. Pentru că dacă nu e nemeș ungurul, nici cum nu e cetățean în Ardeal. Aceaiași se cade, după înțelesul cel mai sus dat, a zice și de săcui și de sasi: că nu toți săcuii și sasii sînt cetățeni în Ardeal.[a]

Deci, fiind trei națioane unite la olaltă în Ardeal, adecă nemeșii, săcuii și sasii, și nemeșii, fiind în Ardeal, o parte unguri, alta romîni, sau stînd adunarea nemeșilor din unguri și din romîni, fiește carele vede că naționul cel din tîiu dintră cele trei națioane, e alcătuit din unguri, carii sănt nemeși și din romînii, carii asemene sînt nemeși. Iară, de nu se țin de cele trei națioane unite romînii cei ce nu sînt nemeși, nici ungurii cei ce nu sînt nemeși nu se numără întră cele trei națioane unite sau primite în Ardeal. Asemene, de nu se socotesc a fi cetățeni și fii patriei romînii aceia, carii nu sînt nemeși, întocma nici ungurii aceia, carii nu sînt nemeși, nu se socotesc a fi cetățeni și fii patriei în Ardeal. Și, pre urmă, precum romînii carii nu sînt nemeși, nu pot dobîndi deregătorii publice politicești, așa și ungurii carii nu sînt nemeși nu pot dobîndi aceleși deregătorii. Cu un cuvînt, romînii carii sînt nemeși, întocma sînt cu ungurii cei ce sînt nemeși, întru toate.

Şi ungurii carii nu sînt nemeşi, întocma sînt cu romînii aceia, carii nu sînt nemeşi. De unde, pre cum chiar iaste că ghinta ungurească nici o nedreptate nu au făcut ghintei cei romîneşti, aşa cu mîna să pipăe deşertăciunea vorbelor lui Enghel, cînd preste tot zice că romînii fură înstreinaţi de a purtare deregătorii publice şi cu alţi proşti fură lipsiţi de unirea naţioanelor, în Ardeal./

139 Nu fără vreme dară scriseră romînii cei din Ardeal, în *Suplica* sa, cea către *Leopold* al doilea, împăratul romanilor, dată, cumcă mai nainte zisa unire a celor trei naţioane, în Ardeal, nici o vătămare nu făcu neamului romînesc, ba întru acelaşi veac, cînd se fece această unire, în prea frumoasă floare era neamul romînesc, pentru că din sînul neamului acestuia, Ioann Corvin de Huniad fu făcut întîiu văivodă ţărei Ardealului, după aceaia fu înălţat a fi gubernator a toată împărăţiia ungurilor, şi împreună mai mare arhistratig oştilor a toată Ungaria; iară nemuritoriul fiiu al acestuia, Matias, fu făcut craiu împărăţiei ungurilor, şi, ca să tăcem pre alţi văivode ai Ardealului, carii fură dintră romîni, Ioan Gheţi, dintru a căruia familie şi acum spun că mai sînt nemeşi romîni, în varmeghia Dobîca, fu gubernator în Ardeal, iară Stefan Iójica, asemene romîn, fu canţelarius, în zilele prinţipului Sighismundus Batori, către capetul sutei 16. Iară către mijlocul sutei aceiiaşi, Nicolae Olahus din părinţi romîni născut în Sibiiu, fu arhiepiscop al Strigonului şi al Ungariei canţelarius, şi frate-său Mathei era jude crăesc de moşie, la Ardeal, în scaonul Sas-Város.[a)]

140 Din toate aceste, luminat se vede a fi cu totul desvînată cuvîntarea lui Eder, carele în mai sus pome-

nitele *Note istorico-critice*, cu aceaia în deşert se trudeşte a scări pre romînii cei din Ardeal că nicăiri nu se află romînii să fi fost anume chiemaţi la sfaturile cele de obşte ale ţărei, adecă la dietă, nice nu se pomeneşce nici odată, întru acele sfaturi, romînii ca alţi cetăţeni şi fii ai patriei ale celor trei naţioane unite.

Ci, de oară ce nemeşii, unii sînt din neamul cel ungurese, unii din neamul cel romînese, pururea, ori ce s-au lucrat, cu numele nemeşilor, atîta se înţelege a fi lucrat cu numele nemeşilor celor din neamul romînesc, pre cum cu numele nemeşilor celor din neamul ungurese. Deci, cînd se chiema la dietă nemeşii cu săcuii şi cu sasii, atîta se chiema romînii nemeşi, pre cît şi ungurii nemeşi. Nu era de lipsă să se anumească romînii, precum nu se anumea nici ungurii, fără de obşte nemeşii. Că pre cum neamul romînesc, ca neam romînesc, nu era întră naţioanele cele unite sau priimite, aşa nici neamul unguresc, ca neam unguresc, nu e întră lăudatele trei naţioane ale Ardealului, fără nemeşii, carii sînt şi dintră unguri şi dintră romîni alcătuesc una din cele trei naţioane unite sau priimite, carea însuşi Eder o cunoaşte şi o mărturiseşte. De oară ce dară romînii carii sînt nemeşi, se numără întră naţioane, urmează că şi romînii, adecă carii sînt nemeşi tot de a una au fost chiemaţi la sfaturile ţărei cele de obşte. Nici aci nici o strîmbătate nu s-au făcut cîndva neamului romînesc de cătră neamul unguresc. Toată temelia dară a cuvîntării
141 lui Eder, ceii asupra romînilor e/surupată. De unde, neamul romînesc, pre cum nici odată nu au pătimit nici o nedreptate de cătră neamul unguresc, aşa, cu acelaşi mărit neam unguresc trăbue pururea adîncă pace, după constituţia patriei, cu cuccrie să ţină şi

în liniște, dela carea atîrnă fericirea, să custe, supunîndu-se fiește carele cu credincioasă ascultare domnilor și mai marilor săi.

CAP VII

PENTRU ÎMPĂRĂȚIIA LUI MENUMORUT ȘI A LUI GLAD

§ 1

SE SPUN MARGINILE ȘI CUPRINSUL ÎMPĂRĂȚIEI LUI MENUMORUT ȘI A LUI GLAD, DIN ISTORIA NOTARIULUI LUI BELA

Marginile Pannoniei, cum scrie Notariul, la cap 9 și 11, la carea îndemna rușii și duca Galiției pre unguri, ca să meargă a o apuca, despre o parte sînt din colo de Tisa și de Dunăre, de altă parte, dela codrul Igfon și de cum iase Someșul din Ardeal și cură în Tisa, pre lîngă Ardeal, preste Murăș, de cum se ivește acesta din Ardeal; asemene, de cum iase Murășul din Ardeal, în stînga, preste Timiș, pănă la cetatea Urșáva. Împărățiia dară a lui Menumorut era din Someș, cum iase acela din Ardeal și dă în Tisa, întră Tisa și întră Ardeal, pănă unde se scură Murășul
142 în/ Tisa. Iară a lui Glad împărăție au fost dela ivirea Murășului afară dela noi, din Ardeal, în stînga, pănă la Urșava. Însă, la cap 44, Notariul zice a fi fost întinsă împărățiia lui Glad mai încolo, adecă pănă la cetatea Hórom. Dintru aceste urmează că, pre cum nice rușii, nice duca Galiției nu pomeniră nemica către unguri de Ardeal, spunîndu-le cuprinsul Pannoniei, așa Ardealul nici cum nu se socotește întră ținuturile Pannoniei, precum nice Notariul nu-l numără între acele. Cuvintele Notariului, latinește, sînt mai sus la cap 5, § 2. Care să le cetești.

§ 2

CE FELIU DE GHINTE SAU NEAMURI ERA ATUNCI ÎN PANNONIA DIN COACE DE DUNĂRE, CÎND AU AJUNS UNGURII ÎN PANNONIA

Cînd au întrat ungurii în Pannonia, carea acum se zice țeara ungurească sau Ungaria, așa se povestește în Istoria Notariului, cum cetirăm mai sus, lătinește, din capul 9. Cum că în Pannonia lăcuitori era sclavii, bulgarii, blahii sau romînii și păstorii romanilor. Dară, care neam, în care parte a Pannoniei era? Aceasta o spune același Notariu, cum cetirăm mai sus, lătinește, din cap 11. Adecă, Pannoniia cea din colo de Dunăre o ținea romanii, și acolo, pănă în Dunăre, așezase păstorii săi. Iară întră Dunăre și întră Tisa era sclavii și bulgarii, supt stăpînirea lui Salan, pănă în marginea țării leșilor și a rușilor, cît, în marginea țării leșilor, dela Muncaci și dela Ungvar începînd în jos, era sclavi, precum mai lămurit se vede din capul 12, la Notariul, unde scrie că sclavii din țeara Bulgarici fură duși la/ margi-
143 nile rușilor.[a] Iară dela sclavi în jos, pănă unde se descarcă Tisa în Dunăre, era bulgari. De vreme ce dară în Pannonia, din colo de Dunăre, era romanii, din coace de Dunăre, pănă în Tisa, era sclavii și bulgarii, care răspicat se spun la Notariul, blahii sau romînii unde vor fi? Urmează că romînii au fost din coace de Tisa, dela Someș, pre lîngă Ardeal, și dela Ardeal afară, întră Murăș și întră Tisa, pănă unde se afundă Murășul în Tisa, iară în stînga Murășului, afară de Ardeal, pănă la cetatea Urșava, ba pănă la cetatea Horom. Și așa lăcuitorii împărăției lui Menumorut și ai împărăției lui Gad sau Glad, toți era romîni.

Nice să nu te uiți la aceaia, că Notariul lui Bela, la cap 11, zice că lăcuitorii țării lui Menumorut se

zic cózar[1]. Pentru că, de vreme ce rușii, vecinii Pannoniei, chiar spuseră ungurilor că în Pannonia, afară de păstorii romanilor, carii era din colo de Dunăre, sînt sclavi, bulgari și blahi sau romîni, și sclavii cu bulgarii era întră Dunăre și întră Tisa, nici o îndoială nu poate fi cum că aceia, pre carii Notariul îi chiamă cozar, au fost blahi sau romîni.

Nici să nu gîndești că rușii, la cap 9, zicînd că afară de sclavi, de bulgari și de păstorii romanilor sînt lăcuitori și blahi sau romîni, au înțeles doară pre romînii sau blahii cei din Ardeal, nu, că, precum mai sus, § 1, însămnarăm, blahii din Ardeal nu se ținea de Pannonia, și rușii vorbesc de lăcuitorii Pannoniei. Ba, de blahii cei din Ardeal nice nu au știut ungurii
144 nemica,/ pănă cînd nu descoperi aceasta lui Tuhutum, Opaforcoș. Așa dară, de vreme ce chiar spune Notariul că sclavii și bulgarii era întră Dunăre și întră Tisa, urmează că cei din coace de Tisa, toți au fost romîni.

Nice nu e lucru strein acela, întră romîni, ca unii întră dînșii, după desclinite locuri, să aibă deosebite nume. Așa și astăzi, pre cei ce sînt în munții cei de către țeara ungurească și învecinați împărăției lui Menumorut, îi numesc mocani sau moțani. Pre cei din Țeara Romînească îi chiamă munteni, și cele lalte. Vezi *Prefația* prea învățatului, ci nenorocit Gheorghie Șincai, fostului oare cînd școalelor normalești director, în Ardeal, cea înaintea *Elementelor limbei daco-romînești*, celor în Buda, la anul 1805, tipărite.

Iară cei dintru împărăția lui Menumorut romîni, poate era colonie romană adusă din cetatea Cesa cea din Calabria sau cea din Etruria, în țeară italienească.

[1] Numele pare să indice neamul turcic al hazarilor, încît identificarea lor cu românii este îndoielnică.

Din Cosa se fece cosani[1] *(cosani)*, adecă oameni din Cosa, şi fiind că domestic lucru e romînilor a schimba *n* a cuvintelor celor lătineşti sau italieneşti în *r*, pre cum şi *r* în *n*, din cosani se fece cozari, şi fiind că şi la lătini şi la italiani şi la romîni, de multe ori *s*, mai vîrtos cînd stă întră doao vocale, s-au obicinuit a se răspunde ca *z*, Notariul, după sunet, îl scrise cu *z*, cózar *(cozar)*. Aceaia este adevărat că în locurile, unde zice notariul că era cozarii, se aflară după aceaia a fi lăcuitori vlahi sau romîni, şi pănă astăzi sînt acolo. De unde nu e îndoială că cozarii Notariului au fost romîni.

Aşa, lăcuitorii cei dintru împărăţiia lui Glad, pururea s-au pomenit a fi romîni, pre cum sînt şi astăzi, afară de nîscari sîrbi, carii mai tîrziu au întrat acolo. Romîni dară au fost şi supuşii lui Glad./

145 Zice mai încolo Notariul, la cap 11, că Menumorut, nepotul lui Morut, pentru aceaia fu de unguri anumit Menumorut, căci avea multe vrute sau ţîitoare. Aceasta e din cele ce Notariul le agereşte din capul său. Pentru că Menumorut nu e alta, fără minor Morut[2] *(minor Morout)*, carea însemnează Morut cel mai mic, ca să se deosebească de bătrînul, moşul lui, Morut. De unde, după dialecta cea de acum a romînilor s-ar zice Micmorut sau Morut cel mic, carele atunci, după cuvîntul italienesc meno *(meno)*, ce vine dela lătinescul minor sau minus *(minor* sau *minus)*, se zicea

[1] Etimologia propusă de Maior este greşită. Cozar nu vine de la cetatea Cosa, ci de la cazari, popor a cărui origine nu poate fi precizată încă — se presupune că erau de origine turcă şi care locuia în regiunea Volgăi reuşind chiar să întemeieze un stat în secolul X. Se pare că ungurii au antrenat, în trecerea lor prin regiunile locuite de cazari, un trib al acestora, care s-a aşezat în ducatul lui Menumorut.

[2] Etimologia pe care Maior o face numelui Menumorut este greşită.

Menomorut și Menumorut, că *o* al cuvintelor celor lătinești și italienești, romînii, de multe ori îl mută în *u*. Iară în unele cuvinte de aceste, acum pun *o*, acum *u*, pre cum *dormit* și *durmit*. Aceasta e pricina căci Notariul acum scrie Menomorut, acum Menumorut. Vezi la Notariul, cap 19, 20 și 21.

§ 3

MENUMORUT AU FOST ROMÎN

Ba, cum că nu numai supușii lui, ci și însuși el, Menumorut au fost romîn, nu întunecat, mi se pare, se culege din cuvintele Notariului, cap. 20. Că, cerînd Árpád, duca ungurilor, dela Menumorut, ca să-i dea lui ținutul dela Someș până la hotarul Nir, și până la poarta Mésesului, dintru aceaia cădință, că locul acela au fost a craiului Atila, de unde, fiind el al lui Atila strănepot, după dreptate trăbuc Menumorut strămoșeasca moșie să i o întoarcă, Menumorut îi răspunse că, măcar au fost a lui Atila locul acela, nu se cade el să-l întoarcă lui Arpad, de oară ce/ Atila cu nedrep-
146 tate l-au ținut, pentru că dela strămoșul lui Menumorut, cu puterea l-au fost luat Atila.[a])

De vreme ce dară, Atila au fost luat ținutul acela dela strămoșul lui Menumorut, lipsește să vedem de ce neam au fost strămoșul lui Menumorut; care lucru cu puțină greotate, mi se pare, se poate mărgini. Că aceaia să știe că, după ce au lăsat împăratul Aurelian Dachia de supt stăpînirea împărăției romanilor, Dachia o domniră gotii. Aceaia încă se știe că pre goti i-au scos din Dachia hunii, întră carii au fost Atila. Pre urmă aceaia am vădit mai sus (cap 3), cum romînii, și după zilele lui Aurelian, pururea au rămas în Dachia. De vreme ce dară, Atila mai tîrziu, după scoaterea gotilor din Dachia, s-au făcut craiu, urmează că stră-

moşul acela a lui Menumorut, dela carele cu puterea au luat Atila zisul ţinut, nu au fost de neamul goticesc. Că, ce mînie turbată avea hunii asupra gotilor, cine poate crede să-l fi suferit ei pre got, pănă cînd s-au rădicat craiul Atila să împărăţească întracel loc al Dachiei? Vezi mai sus, cap 4, § 1. Ci, precum însă a lucrurilor omeneşti ne învaţă, acele ghinte nomade, care venea în Dachia, se nevoia a cuprinde şesurile, nu munţii, ba nice şesurile nu ajungea a le moşteni toate. Pentru aceaia, măcar că şi la şesuri era romîni mulţi agonisitori de pămînt, în cele mai multe locuri ale şesurilor acelora, supuşi veneticelor ghinte varvare, totuşi, iaste a crede că prin munţi romînii avea căpeteniile sale, din neamul său, carii, după împrejurările timpului precum ei, pentru ne asemănarea puterei necutezînd a coborî la şesuri cu răsboiu asupra veneticilor varvari, lipsea să ţină pace cu aceiaşi varvari,
147 aşa, varvarilor/ fără folos, ba primejdios lucru era a se încumăta să dea răsboiu asupra romînilor celor prin munţi. Dintru aceste căpetenii sau duci romîni au fost strămoşul lui Menumorut, în munţi, la rîul Crişului, pre carele apoi, Atila, cînd au cuprins Pannonia, l-au lipsit de ţinutul acela, între Tisa şi între Someş, pănă la hotarul Nir şi la poarta Meseşului. De unde urmează că Menumorut, pre cum şi însuşi numele, carele e cu totul romînesc, îl vădeşte, au fost romîn.

Iară, să fi fost strămoşul acela a lui Menumorut, bulgar, nice cum nu se poate zice, de oară ce pre acele vremi, cînd au luat Atila cu puterea dela strămoşul lui Menumorut zisul ţinut, nici pomenire nu era de bulgari în Dachia. Drept aceaia, cînd zice Notariul, la cap 51, că Menumorut cu bulgărească inimă şi cu trufie au poruncit lui Arpad, duchei ungurilor, nu poţi să tragi dintru acele cuvinte ale Notariului cum că Menumorut au fost bulgar. Că Notariul nu pentru alta

zice că Menumorut au poruncit lui Arpad cu bugărească inimă, fără că, în părerea ungurilor, bulgarii era oameni cu trufie, sumeți și carii batjocorea pre unguri. De aici iaste că Arpad, cum scrie Notariul, la cap 39, înbărbătînd pre unguri la războiu asupra bulgarilor, zice: „O schithi! carii prin trufiia bulgarilor, dela cetatea Ung furăți chiemați unguri".[a] De unde bulgărească inimă și trufie, mi se pare a fi fost parimíe la unguri, cu carea însemna ei om foarte trufaș, sumeț și cu inimă rea spre unguri, pre cum iaste la lătini odium vatinianum *(odium Vatinianum)*. Aceasta fu pricina căci Notariul vîrî acele cuvinte. Ci, și dintru aceaia se vede că Menumorut nu au fost bulgar, că nici odată nu s-au lăudat cu bulgarii,/ pre
148 cum se lăuda bulgarul Salanus, la Notariul, cap. 14. Nice nu au poftit ajutoriu nici odată dela bulgari, nici nu-i dedere, nici el nu ajută pre bulgari asupra ungurilor. De unde urmează încă că nici pretești nu au fost între Menumorut și între bulgari.

Iară acele cuvinte a lui Menumorut, la Notariul, cap 20: „Ci, acum, prin harul domnului mieu, împăratului deia Țarigrad, nimene nu-l poate lua dela mine" (ținutul acela), nu însemnează alta, fără că viței sau familiei lui Menumorut ținutul acela, de cătră Tisa, care Atila îl luase cu puterea dela strămoșul lui Menumorut, mijlocind împăratul dela Țarigrad, fu înturnat și dinapoi aceaia ținîndu-l el cu dreptate, nimene, după dreptate, nu-l poate lua dela dînsul. Că Arpad zicea că, după dreptate, i se cuvine lui, pentru că odată îl ținuse Atila. Altmintrea cum că nici o legătuință nu era între Menumorut și între împăratul dela Țarigrad, aceaia de ajuns arată, că asupra comunilor, adecă celor de obște protivnici unguri, nice Menumorut nu ceru, nice nu-i fu trimis ajutoriu dela greci, precum dederă aceștia și lui Salanus, din coace de Dunăre, și bulgarilor din colo de Dunăre.

§ 4

RĂSBOIUL CEL DIN TÎIU AL UNGURILOR CU MENUMORUT

Ungurii eşind din Galiţia în Pannonia, adecă în ţeara ungurească, mai întîiu descălecară la Muncaci, întră sclavi. De acolo dederă asupra cetăţii Ungvarului, carea cuprinzîndu-o, pre Loborţi, duca cetăţii aceiia, îl spînzurară şi supuseră loruşi pre sclavii aceia a împărăţiei bulgarului Salan. Notarius, cap 12. După
149 ce au/ supus pre sclavii lui Salanus, trecînd Tisa, pre vadul Ládeo, au pornit asupra lui Menumorut şi învingînd, la rîul Crişului, vrură să treacă ca să dea răsboiu asupra lui Menumorut. Ci, măcar că Notariul, la cap 20, scrie că aşa s-au spăimîntat Menumorut de unguri, cît n-au cutezat să rădice mîna asupra ungurilor, şi, la cap 28, zice că Menumorut mai vîrtos se gătă să fugă în ţeara grecească decît să vină asupra ungurilor, totuşi, întru acestaş cap mărturiseşte că venind ostaşii lui Menumorut, au oprit trecerea ungurilor preste Criş[a]. De unde, precum acoloşi scrie Notariul, ungurii trecînd Tisa, pre vadul Drugma, se întoarseră iarăşi la Arpad, duca ungurilor, carele, după mărturisirea Notariului, cap 20, cu mare mînie i-au fost trimis asupra lui Menumorut.[b]

Precum, după mărturisirea Notariului, era datina ungurilor acelora, ca nemica să nu lase nepedepsit spre a izbîndi asupra acelora, asupra cărora odată au pornit şi fiind că nu au mai cutezat ungurii aceia să se întoarcă cu răsboiu asupra lui Menumorut, măcar că mare mînie avea şi Arpad şi toţi nemeşii ungureşti asupra lui Menumorut, pănă ce nu au supus loruşi toată Pannonia, ba şi preste Dunăre trecînd au bătut pre romani, pre bulgari, pre greci, e sămn, măcar o tace Notariul, că au fost bătălie cumplită, acolo, la

Criş, întră unguri şi întră armaşii lui Menumorut şi oă bine pişcaţi de ostaşii lui Menumorut, se întoarseră de acolo ungurii./

150

§ 5

AL DOILEA RĂSBOIU AL UNGURILOR CU MENUMORUT

După ce multe neamuri au învins ungurii şi le-au supus şie, pre urmă, venindu-le şi săcuii toţi întru ajutoriu, se întoarseră iarăşi asupra lui Menumorut, la cetatea lui, Bihor[1], carea acum se chiamă Oradia Mare. Aci, iarăşi fu bătălie cruntă, ca care nici cu un neam, cu cîte s-au bătut pănă aci ungurii, nu scrie Notariul să fi avut ei. Că zice că 12 zile au ţinut bătăliia.[a] Unde, pre alţii tot cu bătălie scurtă scrie că i-au învins ungurii.

A trei sprăzecea zi ostaşii lui Menumorut dederă cetatea ungurilor. Pre urmă se făcu pace întră Menumorut şi întră unguri, aşa, ca avînd Menumorut numai o fată şi nici un fecior, carele să urmeze lui întru împărăţie, făgădui că îşi va da feata după Zultus, feciorul lui Arpad, împreună îi va lăsa ginerelui său şi împărăţiia. De carea s-au foarte bucurat Arpad, duca ungurilor, şi, cum scrie Notariul, la cap 51, grăbi a face nunta. De unde, pre la începutul a zece sută dela Hs., romînii, cu moartea lui Menumorut, văzură sfîrşitul împărăţiei sale ceii dela Criş, carea rămînînd lui Zultus, ginerelui lui Menumorut, fu împreunată cu împărăţiia Ungariei.[b] Aşa romînii se împreunară cu ungurii şi lui Zultus i se născu fecior Tócsun, carele,

[1] Cetatea Bihor (sau Biharea cum apare în documente) este aşezată pe o terasă în apropiere de Oradea.

după moartea tătîne-său, rămasè stăpînitoriu a toată Ungaria. Notariul, cap. 57./

151 Se cade a însămna aci, că Notariul, la zisul cap 51, scrie că oastea lui Menumorut cea asupra ungurilor, au fost din mai multe neamuri adunată[a] şi aşa, la Bihor, nu singuri romînii, ostaşii lui Menumorut, steteră în coantră ungurilor, întru acest al doilea răsboiu. Ci, fiind că Notariul aci, preste obiceiul său, nu anumeşte neamurile acele, care veniră întru ajutoriu lui Menumorut asupra ungurilor, despre altă parte, toate vecinile neamuri le învinsese ungurii, şi pentru aceaia nu era volnice a da cuiva ajutoriu asupra ungurilor, urmează că adunarea aceaia a mai multe neamuri, la Bihor, asupra ungurilor, din capul său, fără nici o statornicie o iscodi Notariul.

§ 6

GLAD, DUCA BĂNATULUI, NU AU FOST BULGAR

Notariul lui Bela, la cap 11, aşa scrie, că Glad din cetatea Vidinului, de preste Dunăre, eşind cu ajutoriul cumanilor, carii era romîni, precum mai în jos vom arăta, cuprinsese ţeara, carea acum se chiamă Bănat.[b] Iară cînd s-au bătut el cu ungurii avu ajutoriu, cum ne lăsă mărturisit Notariul, la cap. 44, din cumani, din bulgarî, din blachi, adecă din romîni.[v]

Ca să zici că Glad au fost bulgar, nu poţi avea altă pricină fără au pentru că din Vidin au venit în Bănat,

152 au pentru că/ avu ajutoriu asupra ungurilori dela bulgari. Ci, pentru că au avut ajutoriu dela bulgari asupra ungurilor, îndeşert tragi urmare că au fost bulgari, pentru că asemenea avu el ajutoriu şi dela cumani şi dela romîni. Nici dintru aceaia, căci au venit din Vidin la Bănat, nu urmează să fi fost bulgar. Pentru că, măcar că preste Dunăre au fost cuprins

acum bulgarii şi împărăţea, totuşi, pentru aceaia nu poţi zice atîta să fi fost oviliţi romînii cei de preste Dunăre, cît sîngele cel roman, cu darea prilejului să nu fi scînteiat şi să nu fi flăcărat în trînşii, măcar că nu au avut norocire de scriitori aşa bine voitori, carii ale lor fapte viteze cu anumire de romîni să le fi însămnat. Dintre aceşti boiari romîni, fură cei doi fraţi Asan şi Petru, eşiţi de lîngă muntele Em cu romînii, carii mai de multe ori învingînd pre greci, nu numai pre romîni, ci şi pre bulgari îi scăpară de supt stăpînirea grecilor, şi îşi agonisiră împărăţie în Bulgaria. Despre care strălucită faptă, mai încolo vom cuvînta. Ba, precum la Nichita Honiat, în *Isaáchie Anghel*, cartea 1, se scrie, romînii cei de preste Dunăre, zăuitîndu-se cu vreme numele Dachiei ceii Noao, unde prin Aurelian, în mijlocul Misiei, carea acum se zice Bulgaria şi Servia, au fost aşezaţi, după ce din Dachia cea Vechie trecuse preste Dunăre, au început a se chiema dela alţii misi, de pre numele ţării Misiei, în carea era lăcuitori.[a] De unde şi Nichita, pre romînii acei de preste Dunăre, acoloşi, fără osebire, acum îi chiamă vlahi, cu numele cel de neamurile cele slovene dat romanilor, acum îi chiamă misi. Şi, acoloşi, se scrie că împărăţiia misilor acestora, adecă a romînilor celor de preste Dunăre,
153 cu împărăţiia/ bulgárilor au fost mai de mult împreunate şi una.[a] De unde, măcar că scriitorii cei vechi, după ce s-au aşezat búlgarii în Misia şi au împărăţit acolo, Misia o numesc Bulgarie, şi pre stăpînitorii Misiei îi chiamă bulgari, totuşi, supt acel nume se înţeleg şi romînii aceia. Şi aşa, se cade a zice că romînii cei de preste Dunăre, tot de a una au împărăţit împreună cu bulgarii, pănă cînd şi ceştea şi ceia împreună au apucat supt mîna împăratului grecesc. Trăbuit-au dară, pănă au vecuit împărăţiia bulgarilor, să fie în Bulgaria şi romîni boiari, cu avere multă şi oameni aleşi. Dintră aceştea era Glad cel din Vidin a Dachiei

Ripense, a căriia lăcuitori, înainte de întrarea bulgarilor acolo, era toți romîni.

Și întru adevăr, de ar fi fost Glad bulgar, au cu ajutoriul cumanilor și nu mai virtos cu a bulgarilor vrea cuprinde Bănatul? Urmează dară să zicem că Glad au fost de acela neam, de carele era oamenii, cărora el au fost căpetenie sau crăișor, adecă că au fost romîn.

Acest Glad, după cum scrie Notariul, la cap 44, fiind învins de unguri, au cerut dela ei pace. Totuș, împărăția romînilor, cea din Bănat, nu s-au curmat până în zilele Sfîntului Stefan, craiului ungurilor, precum se vede din *Viața Sfîntului Gherardus*, episcopului Cinadului de lîngă Murăș, cea prin osteneala episcopului papistașilor din Ardeal, Ignațius Batiáni, la anul 1790, în Bălgrad, de nou tipărită. Ba acolo, la foaia 318, zice că în zilele acele era în orașul Morisena (acum Cinad), un prințip, anume Ahtum (Notariul lui Bela îl chiamă Othum), puternic foarte,/
154 după legea grecească botezat în Vidin. Craiului Stefan nici o cinste nu-i da, nădăjduindu-se în mulțimea ostașilor și a nemeșilor săi. Avea mulțime nenumărată de cai și de alte vite, și avere multă foarte, și apuca sarea craiului Stefan, carea se cobora pre Murăș; toate le-au fost cuprins până în Tisă. Făcuse, cu blagosloveniia patriarhului dela Țarigrad, și mănăstire de călugări, în cetatea Morisena. Și tot pămîntul era supt stăpînirea lui, dela rîul Criș până la părțile Ardealului, și până la Vidin și Zerin, care toate le avea supt puterea sa. De unde, mai mulți armași avea de cît craiul Stefan și nici întro samă nu băga pre Stefan, craiul ungurilor. Era oare carele bărbat ales, anume Cianadin, la prințipul Ahtum, pre carele Ahtum îl pusese mai mare preste oștile sale. Ci, fiind pîrît cu pîră grea, vrea Ahtum să-l omoară, carea simțind el, au fugit la Stefan, craiul ungurilor, și Stefan întorcîndu-l la

credința lui Hs., l-au botezat. După aceaia, fiind că el știia toate trebile prințipului său Ahtum, îl ispiti craiul Stefan despre tainele lui Ahtum. Care înțelegîndu-le dela Cianadín, îndată porunci boiarilor săi zicînd: „gătați-vă la războiu asupra lui Ahtum, protivnicului meu, și să apucăm împărățiia lui.“ Așijderea, zise craiul Stefan boiarilor săi ca să aleagă ei unul dintră sineși mai mare preste oaste, carele să poarte cîștiga războiului acestuia asupra lui Ahtum, prințipului Bănatului. Ci ei răspunseră zicînd: „Și care se poate afla mai întocmit de cît Cianadin?“ Și așa fu rînduit arhistratíg rominul Cianadin preste oastea ungurească asupra romînului Ahtum, prințipului Bănatului. Deci, trecînd Cianadin și oastea ungurească Tisa, prinseră la războiu asupra lui Ahtum și asupra oastei lui, și fu bătălie cumplită între oastea ungurească și între oastea lui Ahtum, carea au ținut pănă la amiaz, pre urmă apucă fuga/ oastea ungurească
155 și se ascunseră prin tufele Cúchiner și Zeureg și în toată Canișa, pănă pre la Tisa, iară Cianadin tăbărî în noaptea aceaia, la un munte carele, după aceaia, l-au numit Oroslan, și Ahtum își puse oastea sa în cîmpul ce se chiema Naghénz. Cianadin adunînd noaptea, după ce s-au deșteptat din somn, oastea sa, le spuse un vis, cum, după ce s-au rugat Mucenicului Gheorghie, ca să-i dobîndească dela Dumnezeu ajutoriu și au făgăduit, că, de va învinge pre protivnic, în locul acela, unde s-au rugat, va face o mănăstire în cinstea Sfîntului Gheorghie, au adormit, și părea că au venit un leu la dînsul și îi zise: „Omule! ce dormi! scoală curînd, adună oastea ta, eși asupra vrăjmașului tău, carele acum doarme, și îl vei învinge“. Carea auzind ungurii din gura lui Cianadin, lăudară pre Dumnezeu. Și așa, eșiră fără zăbavă la războiu așteptînd pentru vredniciile Fericitului Gheorghie ajutoriu din ceriu, carele în forma leului s-au milostivit a-i cerceta pre

ei, şi întru aceaiaşi noapte îndată oastea lui Ahtum, carea zăcea în cîmp, unul asupra altuia, au năvălit, şi apucară fuga, iară Ahtum fu omorît, în locul bătăliei, de oastea lui Cianadin, căruia luîndu-i capu, îl trimiseră la craiul.

Atîta bucurie avu Stefan, craiul ungurilor, că au căzut Ahtum, cît pre Cianadin îndată îl făcu mai mare preste casa cea crăiască şi preste casa lui Ahtum, ba şi numele cetăţii Morisena, unde fusese scaonul împărăţiei lui Ahtum, îl schimbă de pre numele lui Cianadin şi porunci ca de aci înainte să nu se mai chiame Morisena, ci Cianadina, şi tot ţinutul îl numi Cianadin, preste carele îl puse pre Cianadin comis./[a]

156 De vreme ce Ahtum, precum ne lăsè scris Notariul
lui Bela, la cap 44, au fost din viţa lui Glad,[b] şi Ahtum,
157 în vremea/ Sfîntului Stefan, craiului ungurilor, au
avut atîta mulţime de ostaşi şi de nemeşi romîni
în Bănat, cum se scrie în *Viaţa Sfîntului Gherardus*,
cît nici întro samă nu băga pre craiul ungurilor, chiar
se vede că împărăţiia romînilor, în Bănat, şi din zilele
158 lui/ Glad au rămas necurmată şi stăpînirea ei, pre
lîngă viţa lui Glad. Ba împărăţînd Ahtum, se mai
lăţise de cum era în zilele lui Glad, şi mai puternică
se făcuse. Pănă întru a unsprăzece sută dela Hs.,
dară au împărăţit romînii în Bănat.

Nu fără vreme se poate aci face întrebarea aceaia, oare blahii, adecă romînii aceia, carii dederă ajutoriu lui Glad asupra ungurilor, de unde era? Dela Menumorut nu au fost, că, după stilul Notariului lui Bela, romînii lui Menumorut aceia se chiema cu numele cel deosebit, cózari. Din Ardeal, de supt stăpînirea lui Tuhutum, încă n-au fost, că fiind acesta ungur şi dobîndind el Ardealul, cu harul lui Arpad şi cu ajutoriul ostaşilor celor ungureşti, pre carii i-au îngăduit Arpad a merge să bată pre Gelu, duca romînilor din Ardeal, nu se poate crede, Tuhutum să-şi fi slobo-

zit romînii săi a da ajutoriu asupra ungurilor. Ci, nici din Ţeara Muntenească şi din Moldova n-au fost, că aceia romîni şi Notariului se chiema atunci cumani şi piţenaţe sau paţinaţite, nu vlahi. Lipseşte dară, în Ardeal undeva, anume întră munţii cei de cătră Ţeara Muntenească să fi mai fost vrun crăişor, a căruia supuşi era romîni, şi, precum cei din împărăţiia lui Gelu, aşa şi aceştea se chiema notariului blahi sau vlahi. Acesta dintră romînii săi au trimis spre ajutoriu ronînului Glad.

§ 7
PENTRU SĂCUI

Notariul lui Bela, la cap 8, scrie că trimiţînd Arpad, duca ungurilor, pre căpitanii săi Usubuu şi Véles, cu oastea cea ungurească, ca a doao oară să dea răsboiu asupra lui Menumorut, carii după ce au trecut Tisa cătră Bihor, cetatea lui Menumorut şi au/ ajuns la
159 rîul Cúrug, toţi săcuii, carii mainainte fusese noroade de a lui Atila, auzînd vestea lui Usubuu, veniră înaintea ungurilor acelora, cărora îşi dederă fiii săi credincéri şi zălog spre mărturie adecă şi spre întărire cum că vor ţinea pururea pace cu ungurii şi vor fi lor credincioşi. Şi aşa, ei merseră înainte a se bate cu Menumorut. a)

Lăcuit-au săcuii aceştea, mainainte de a veni ei înaintea ungurilor, la rîul Cúrug, acolo, unde sînt acum, în munţii cei de cătră Moldova şi de cătră Ţeara Muntenească, au airea, despre aceasta nemica nu atinge Notariul, în toată istoria sa.

Ba, nice de ce neam au fost ei, pănă astăzi nu se ştie chiar[1]. Drept, Notariul, la cap 51, zice că săcuii

[1] Secuii au venit în aceste locuri (pe teritoriul Ciucului şi celor Trei Scaune) aproximativ pe la anul 1200, cînd ungurii reuşesc să supună întreaga Transilvanie.

au fost noroade de a lui Atila, craiului hunilor, oare cînd. Ci, de aci nu poți trage urmare că săcuii au fost huni, de vreme ce aceaia se știe, că hunii, cînd au venit în Dachia, de unde scoaseră pre goti, avea dintră mai multe ghinte slovenești șic însoțite noroade. Drept aceaia, nu numai hunii, ci și alte noroade sclăvești sau slovenești era a lui Atila.

Că, cine poate crede ceaia ce, fără nici o mărturie, se zice, la Turoți, în *Cronica ungurilor*, partea 1, cap. 24, că trei mii de huni, din carii, se zice că sînt prăsiți
160 săcuii de astăzi, au/ rămas în Pannonia de Hába, carele învins fugi cu 15 mii de huni în napoi, în Schithia? Pentru că, de ar fi rămas aceia huni, precum era toate neamurile Europei întărîtate asupra hunilor, pentru tiraniile și varvariile lor, nici un ceas, zicînd așa, nu i-ar fi suferit, ci, pre toți i-ar fi dumicat, ne cum să le dea răgaz a lăcui cîtăva vreme în Pannonia și apoi de acolo cu toată îndămînarea lor, să meargă preste Ardeal, la munții, întru carii sînt acum săcuii.

Enghel, în *Suplementele Vindiciilor Cornideșiane*, § 9, mult asudă ca să arete cum că săcuii sînt unguri. Zice, după mărturisirea lui Constantin Porfiroghenitu, că fiind ungurii afară de hotarele împărăției sale, unde avea răsboiu, lovind protivnicii preste ungurii cei ce rămăsese acasă, pentru pază, pre familiile ungurilor le șterseră de pre fața pămîntului și pre cei ce rămăsese pentru pază, îi fugăriră. De unde, așă vrea să gîcească Enghel, că neputînd acei păzitori unguri înceatrău scăpa, întralte părți, au trăbuit să se tragă la munții aceia, unde astăzi lăcuesc. Deci, curînd vreme, după întîmplarea aceaia, venind ungurii în Pannonia, zișii săcui, din locurile unde și acum lăcuesc, veniră și iarăși se împreunară cu frații săi.[a)]

Ci, toată gicitura lui Enghel o despulpă mai sus cetitele ale Notariului cuvinte, în capul 50, de din-
161 sul scrise, că, de au fost/ săcuii aceia unguri, și cu

puțin mainainte de a veni ungurii în Pannonia, fusese în Moldova și în Ucraína laolaltă cu aceștiași unguri, frați ai lor, pentru ce se temură săcuii ședind la rîul Cúrug, înaintea ungurilor, că nu le vor crede lor ungurii, de nu-și vor pune fiii zălog la unguri? De ar fi fost așa lucru, precum îi place lui Enghel a-l zogrăfi, au nu vrea cunoaște și săcuii pre unguri, și ungurii pre săcui, și se vrea chiema pre nume unii pre alții: Undu! Ete! Tursol! Usubuu! Zólucu! Vélec! Tósu! Lelu! Zóbolsu! Elcud! Búlsu! Ba vrea plînge de bucurie că iarăși s-au întîlnit, nu ar fi stat a priimi dela săcui pre fiii lor zălog spre întărirea credinței, întocma precum pănă aci priimise dela toate ghintele, pre la care au ajuns și le-au supus.

Iară, căci pre săcui i-au pus înainte ungurii, în oaste, asupra lui Menumorut, ne făcînd pănă aci ungurii această cinste altor neamuri, nu e nici o mirare, pentru că și aceaia e adevărat, că nici un neam pănă aci nu s-au fost aflat, carii, din bună voia lor, cu toți să vină la unguri a se închina, ca să fie ostași, supt steagurile ungurești. Însă pricina cea adevărată căci ungurii puseră pre săcui înainte, asupra lui Menumorut, nu aceaia, mi se pare să fi fost, ca să le facă săcuilor cinste, ci avînd ungurii nu puțină grije de către Menumorut, ca nu cumva să umble bătuți, ca în războiul cel din tîiu, lipsea cu osebită înțelepție să poarte războiul acesta. De unde, fiind săcuilor mai cunoscute locurile acele, de cît ungurilor, pre săcui se cădea să-i pună înainte, și ungurii să urmeze[1].

Acoloși, Enghel judecă că numele cel unguresc al săcuilor, sécheli *(Székely)*, vine dela vechiul cuvînt *Szökely*, adecă *fugătoriu*, carele astăzi se zice *Szö-*

[1] Originea, caracterul etnic al secuilor nu pot fi stabilite cu precizie. Se pare că erau triburi înrudite cu ungurii și supuse acestora. Din această situație de subordonare decurge locul pe care-l ocupă ei în timpul luptelor: sînt puși în fruntea armatei.

kevény. De unde, pentru că au fugit, alungați de pați-
162 nație, în munții, în carii sînt astăzi, se zic/ săcui *(Székelyek)*. Ci, fiind că am arătat a fi nestatornică gîcitura lui Enghel cea despre fuga săcuilor din Moldova și din Ucraina, urmează că nu pentru o întîmplare ca aceaia se zic săcuii *Székelyek*.

Eu, ca să-mi desvălesc părerea mea, socotind cu amăruntul chipul graiului al Notariului, cum vorbește despre săcui, judec că locul, de unde au venit săcuii înaintea ungurilor, la rîul Curug, nu se cade să-l cercăm prin munții aceia, unde lăcuesc ei acum, de către Moldova și de către Țeara Romînească, ci mai aproape de țeara ungurească și de rîul Curug. Notariul, la cap. 50, scriind cum săcuii au eșit înaintea ungurilor, nu grăiaște de ei ca de o ghintă carea să fi venit de parte, precum sînt departe zișii munții de rîul Curug, ci zice că săcuii, auzind vestea lui Usubuu, adecă auzind că Usubuu vine cu oastea ungurească asupra lui Menumorut, cînd au sosit oastea aceasta la rîul Curug, și ei eșiră înaintea ungurilor acolo. Rumegînd bine aceste, lipsește să credem că lăcașul săcuilor, de unde au venit toți la rîul Curug, nu era prea departe de rîul acesta. Mai aproape era împărăția romînilor celor ce, după moartea lui Gelu, acum avea ducă pre Tuhutum. Și, fiind că acolo, afară de blahi sau romîni, nu era alții, fără sclavi[1], carii poate lăcuia în locurile cele învecinate împărăției lui Menumorut, urmează că săcuii aceia au fost însuși sclavii cei dintru împărăția lui Gelu, domnului blahilor. Aceștea, auzînd că vine Usubuu cu oastea ungurească asupra romînului Menumorut, dintru acele locuri învecinate pre lesne au putut toți să iasă

[1] Identificarea secuilor cu slavii nu poate fi primită. Vezi nota precedentă.

înaintea ungurilor, la rîul Curug, şi să se unească cu ungurii asupra lui Menumorut.

Se cade aci a însămna şi aceaia, că Notariul lui Bela pre săcui îi scrie fără de osebire şi sículi *(Siculi)*,
163 şi sícli *(Sycli)*. Care/ nume mi se pare că nu de airea au izvorît, fără din sclavi *(Sclavi)*, adecă, povestind lui Opaforcoş, spionul lui Tuhutum, şi celora lalţi unguri că în Ardeal, afară de romîni sînt lăcuitori şi sclavi, nesuferind firea limbei ungureşti *scl* a se uni întro sílabă, puseră înaintea consonantei ceii din tîiu o vocală, şi aşa, după firea limbei sale, în loc de sclavi ziseră ungurii aceia sícluec *(Sicluek)*. După aceaia schimbîndu-se ortografiia la unguri, întru acela chip, precum iaste acum întărită, în loc de sicluec, au zis sechelîec *(Székelyek)*, şi lătineşte sicli *(Sycli)*, sículi *(Siculi)*. Altmintrea, din *Catalógul Cremifanense* ne adeverim că mai de mult Sclávia s-au zis Seclavia[1], de unde lesne au fost să se nască secheli *(Székely)*.[a]

Doară la cuvintele lui Opaforcoş cele dela Notariul, cap 25, bate a doao parte a Cronicei ungurilor la Turoţi, cap 65, unde scrie că bătîndu-se craiul Gheisa al doilea cu nemţii, pre săcui, carii era obiceiu să meargă înainte la oaste, îi numeşte mişei, pentru că, cum s-au început răsboiul cu nemţii, săcuii îndată rupseră fuga toţi.[b]

Vei întreba: dacă nu sînt unguri săcuii, de unde iaste că limba săcuilor e ungurească? Lesne e răspunsul. Că, după cum scrie Notariul, toţi săcuii, cînd avură a se bate ungurii cu Menumorut, veniră la unguri. Deci, nu puţină vreme fiind ei cu ungurii, pre lesne au fost ca toţi să se înveţe limba ungurească, şi aşa limba cea sclăvească, în adins nevoindu-se spre aceaia,

[1] Etimologia este cu totul greşită. De altfel nici pînă acum nu avem o etimologie exactă a cuvîntului secui.

să o uite, precum și astăzi nu lipsesc între sloveni
164 de acele noroade, care/ își urgisesc limba sa cea rusască, împreună cu numele neamului său, cît pre alocurea cu totul au uitat limba ghintei sale cea rusască și singur ungurește grăesc. Mai multe pilde de acele sînt cît neam întreg, priimind altă limbă ș-au uitat limba sa. Ba, tocma și în țeara ungurească avem preasîmțită pildă a unei întîmplări ca aceasta. Au limba cumanilor, măcar cît Gheorghius Prai se nevoiaște împrotivă, au fost ungurească? și iată, acum de multe veacuri, cu totul e ungurească. Și însuși lăudatul Prai, în *Disertația* 7, mărturișește că acei nu puțini frînci, carii au venit în țeara ungurească și s-au așezat în valea cea Agriei învecinată, cu totul uitîndu-și limba sa, acum vorbesc numai ungurește[a].

Și acele mari și puternice neamuri, longobardii și frîncii, cum înseamnă Salághius, au nu-și pierdură cu totul limba sa, după ce s-au amestecat cu italianii și cu gallii, măcar că fiind mulțime multă foarte, nu-au putut să nu le rămînă și de ale lor cuvinte, și să le împărtășească cu italianii?[b]

Ci, Enghel, la locul mai sus anumit, zice că fiind cumanii la șes, adecă în Cumania cea Mare și în Cumania cea Mică încungiurați de unguri, lesne s-au putut așa însoți cu ungurii, cît să învețe limba cea ungurească și a lor să o uite. Iară săcuii încungiurați de
165 sasi și de romîni, de unde ar fi învățat limba cea/ ungurească? Ci, de oară ce săcuii toți, cum ne lăsă scris Notariul lui Bela, au venit între unguri și au petrecut între ei, îndeșert face Enghel acea întrebare.

Vei întreba iarăși. Dacă săcuii nu au fost unguri, ce prícină i-au putut împinge ca cu toți să vină și să se închine supt steagurile ungurilor? Nădejdea căștigului, carea au fost împins și pre strămoșii lor a se însoți ori cu hunii, ori cu altă ghintă nomadă și a veni în părțile aceste. Că, auzind cum ungurii asupra

tuturor se scoală cu oaste și fac învingeri mari, socotea că și ei, unindu-se cu ungurii, se vor îmbogăți.

Dintru această strînsă a ungurilor cu săcuii însoțire, mai vîrtos de cît din custarea lor întră alte ghinte sclăvești și ruseșți, mi se pare a se fi întîmplat de limba cea ungurească mai a treia a ei parte e închiegată din cuvinte sclăvești, cum mărturisește și Petru Catáncici, în cartea cea *despre Istru*, cap 8, căruia din pruncie amîndoao limbile, și cea ungurească și cea sclăvească i-au fost cunoscute[a]).

Gheorghius Prai, annalista unguresc, în toate părțile se sucește și se răsucește ca doară-dôară va putea vădi cum că săcuii din Ardeal sînt patinațite, și că patinațitele au fost din vița ungurilor. Ci, de ar fi fost patinațitele unguri, cine poate crede, cu atîta urgie și vrăjmășie de moarte să fi fost asupra viței sale patinațitele, cînd din toate țările să-i alunge pre unguri, pănă cînd aceștea se așezară în Pannonia, după cum mărturistit ne lăsă Constantin Porfiroghenitul, din carele și Enghel, în locul mai sus arătat o cunoaște aceasta? Apoi, cum ne lăsă scris același/ 166 Porfiroghenitu, patinațitele avea țeară foarte mare și ei era mulțime nemărginită, de carii toți de prin prejur, rușii, bulgarii, ungurii avea frică mare foarte. Au această descripție se poate cuveni acelor puțini săcui din Ardeal, tocma de vei adaoge lor și pre ungurii din Ardeal? Cîte neamuri sînt, din Tisa pănă în Marea Neagră, de cît fiește carele neam de aceste fără asemănare sînt mai mulți romînii: ba toate neamurile, cîte sînt din Tisa pănă în Marea Neagră, să le socotești la olaltă, încă cu mult mai mulți sînt romîni în prealargul acela ținut. De unde, nici la un neam, cîte sînt din Tisa pănă în Marea Neagră, nu se cuvin acele ce ne lăsară scrise vechii scriitori grecești pentru patinațite, fără singur romînilor, ori vei socoti lățimea locului lăcuinței, ori mulțimea nu-

mărului lor. Nu ungurii dară au fost patinaţitele, nici săcuii patinaţite. Vezi mai sus, cap 5, § 9, supt slovele *a* şi *b*; ceteşte acoloşi, § 5, unde am arătat că sclavii, pre carii i-au aflat lăcuitori cu romînii, cînd veniră ungurii în Ardeal cu Tuhutum asupra lui Gelu, sînt rămăşiţe din sclavii aceia, ce era în oastea avarilor, şi prăpădind Pipinus pre avari în războiu, ei cu fuga au scăpat încoace, preste Tisa, de sabia lui Pipinus. De unde urmează că săcuii nu sînt din năroadele acele, care au venit în părţile aceste cu hunii lui Atila, ci din ghintele cele ce au fost cu avarii, măcar că şi pre aceştea unii scriitori de cei vechi s-au obicinuit a-i numi huni.

§ 8

PENTRU SASII DIN ARDEAL

Lipseşte să atingem aci şi despre sasi céva, carii, precum săcuii, aşa şi ei sînt întră cele trei na-
167 ţioane priimite în Ardeal. Laurenţius Topeltinus, sas din Mediiaş, în cartea sa, carea o /anumi *Origines et ocásus Transilvanórum*, cap. 3, aduce părerea lui Atanasius Chirhérus, după carele Erihius şi alţii mulţi fură de această părere despre inceputul sasilor în Ardeal: că, la anul de la întruparea Domnului 1284, prăsîndu-se şoareci mulţi foarte, în oraşul hamlénsilor, în ţeara nemţească, cît în mare primejdie era orăşenii pentru şoarecii aceia, se arătă satana orăşenilor, în chip de ceteráş, sau alăutáş, carele făgădui că, de îi vor plăti bine, el îi va mîntui de şoareci. De unde, tocmindu-se cu ei, cu sunetul ceterei şi cu cîntarea scoţînd şoarecii, îi înecă în rîul cel aproape de oraş. Ci orăşenii nu vrură să plătească, după aceaia, sătanei, tocmita plată. Pentru aceaia, acelaşi sătană, ca să izbîndească această nedreptate, fiind oră-

şenii în beserică, cu sunetul lăutei sale amăgi mulţi prunci cătră sine, şi încet încet trăgîndu-se cătră aproapele deal Cóppen, îi adămînă pre prunci până la Coppen. De acolo periră, nu se mai văzură pruncii hamlensilor. Deci, acei prunci duşi de sătana, pre supt pămînt, în Ardeal, dederă începuţ sasilor în Ardeal şi dintru acei strămoşi, adecă din pruncii, carii i-a dus sătana, pre supt pămînt, sînt prăsiţi sasii, carii se află astăzi în Ardeal.

Acel începuţ al sasilor în Ardeal, cu aceaia se nevoiaşte, zice Topeltinus, a-l întări Chirherus, că *Cronica Ardealului* mărturiseşte cum la anul 1184, în zioa lui Ioann şi Pavel, fără veste se văzură în Ardeal, prunci de necunoscută limbă. Carii aşezîndu-se acolo cu lăcaşul, îşi ţinură limba sa, cît până astăzi sasii, strănepoţii acelora, vorbesc limba germanico-saxonicească.

Aceste, pentru începutul sasilor celor din Ardeal, acoloşi zice Topeltinus, mai toată Europa le credea, până cînd Martinus Şoóchius, a căruia cuvinte aco-
168 loşi, le scrie Topeltinus[a]), cu scrisoarea/ sa le lăpădă. Însă, cele ce scrie acolo Tolpetinus, despre începutul sasilor celor din Ardeal, cum că aceştea sînt strănepoţi dachilor celor vechi, sînt rîsuri.

Iară despre aceaia, cum că sasii, în zilele lui Gheisa al doilea, moşului lui Andreas al doilea, craiului ungurilor, de acelaşi Gheisa chiemaţi, au descălecat în Ardeal, nu ne lasă să îndoim Diplóma lăudatului craiu Andréas cea din anul 1224, cu carea se întăresc privilegile sasilor.[a]) Franchius, după mărturisirea lui Prai, în mai sus pomenita *Disertaţie* a şeptea, mărgineşte vremea întru carea au descălecat sasii în Ardeal, din inscripţia besericei cei dela Braşov, a fi anul 1143,[b]) şi venirea acestoraşi în Ardeal, întru aceaiaşi *Disertaţie* a 7, vădeşte Prai, din cartea lui Gregorius de Sancto Apostolo, solului papei, cea în epistoliia lui Papa Inochentie băgată, cum că nu au

fost din Saxonia, ci din Flandria, şi aşa, măcar că se chiamă acum sasi, întru adevăr nu sînt sasi, ci flăndreni[1]. De acolo poate are început, la romîni, cuvîntul acela: floandră de sas.[v] Fără, sasii cei dela Bistriţă sînt sasi veniţi dintră sasii cei dela
169 Ştepús,/ precum scrie *Timon*, în *Imagine nove Ungarie*, cap 10, carele şi aceaia spune, că oraşul Bistriţei au început sasii a-l face în anul 1206 şi, cu vreme, după aceaia, şi aceştea s-au împreunat cu ceia lalţi sasi.[a] Şi cum că sasii dela Bistriţă, anume au fost sasi, din Diploma lui Ştefanus al cincilea, craiul ungurilor, vădeşte Prai, în *Disertaţia* lui cea mai sus lăudată, şi trage urmare cum că dela sasii aceştea s-au luat şi ceia lalţi sasi, adecă flăndrenii, a se chiema sasi.[b]

CAP VIII

PENTRU SCHIMBAREA NUMELUI ROMANILOR CELOR DIN DACHIA

§ 1

IN RUMANI, ROMÎNI ŞI RUMUNI

După mărturisirea lui *Tomáso Acéti*, în *Orthografiia* sa, cap 14, Plinius scrie că unele cetăţi ale Italiei, mai
170 vîrtos în Umbria/ şi în Toşcana, nu avea slova *o*, şi în locul ei se întrebuinţa cu slova *u*, ci şi astăzi mare înjugare are *o*, la italieni, cu *u* şi în multe cuvinte se întrebuinţează, precum *istromento* (istromento) şi *istrumento* (istrumento), *coltivare* (coltivare) şi *cultivare*

[1] Primii coloniști germani aduși de regii unguri în Transilvania sînt flandrezii (din Flandra) și au fost aduși în timpul regelui Geza II (1141—1161). Cei mai numeroși vin din bazinul rîului Mosela și Luxemburg, și sînt numiți teutonici. Au venit apoi și germani din dreapta Rinului, din Saxonia și aceștia — saxones, cum sînt numiți în documente — au dat numele sub care sînt cunoscuți coloniștii germani din Transilvania.

(cultivare), *fosse* (fosse) şi fusse), cele lalte. Ba şi latinii, precum se vede din vechile inscripţii, zicea *epistula* (epistula), mai vîrtos de cît *epistola* (epistola), cele lalte. Asemene zic latinii *robigo* (robigo) şi *rubigo* (rubigo). De unde nu e mirare că romînii, *o* al cuvintelor celor lătineşti şi italieneşti, foarte adese ori, în limba sa, îl mută în *u* (s). Adrea, amîndoao aceste slove, ca şi italianii le întrebuinţează, precum *adormit* şi *adurmit*, cele lalte.

Dintru aceste urmează că romanii cei veniţi în Dachia, unii, pre cum nu avea slova *o*, cînd era în Italia, în loc de romani, zicea rumani, aşa au urmat a grăi şi în Dachia. Şi fiind că şi la ceia lalţi romani era datină lesne a schimba *o* în *u*, au prins a zice mai vîrtos rumani de cît romani. Acesta mi se pare a fi începutul schimbării slovei *o* în *u*, în cuvîntul rumîni, nu de airea, fără dela însuşi romanii.

La italiani slova *a* are doao sonuri, unul chiar şi deschis, pre cum în cuvintele *salto* (salto), *rapido* (rápido), *sale* (sale), şi cele lalte; altul tîmpit, apus, mai jos, precum în cuvintele *cane* (cane) *canto* (canto) *mano* (mano), şi în toate, în care, după *a*, îndată urmează consonanta *n*. Romînii, întru acest feliu de cuvinte, *a* îl zic cu un sunet pre nas, carele e mai cu totul desclinit de sonul lui *a* cel firesc; şi cei din coace de Dunăre rómîni îl înseamnă acum cu slova *î*. Fost-au între italianii cei de demult, în slova *a*, numai acea desclinire, carea e între italienii cei de acum, ca nu numai cu sunet
171 deşchis,/ ci şi cu sunet tîmpit să se răspundă, au doară sunetul cel tîmpit se răspundea pre nas, cu totul desclinit de sunetul lui *a* cel firesc, precum pănă astăzi iaste la romîni, nu îndeşert se poate întreba. Şi, de oară ce sunetul cel pre nas, şi în limba cea frîncească, carea încă e soră limbei ceii italieneşti, se află, măcar că frîncii nu-l răspund cu atîta silă, pre cum romînii, mai ales

cei din coace de Dunăre, iaste a crede că sunetul acela nu dela varvari fu vîrît în limba cea romînească, ci cu sine, din Italia, îl aduseră romanii în Dachia. Asemene se poate întreba, oare sunetul acel pre nas, numai cu slova *a* îl răspundea italianii cei de demult, au doară şi cu alte vocale, pre cum fac astăzi romînii. Aceaia iaste chiar, că limba romanilor celor învăţaţi precum a lui Tulius, Iulius Chesar, Salustius şi a celora lalţi cu iscusirea era mult desclinită de limbă ţărenilor şi a ostaşilor, carea o învăţa ei dela mumă-a, precum şi Salaghius au însemnat. [a] Ce ne împiedecă dară a crede că şi sunetul unor slove nu aşa iscusit era în gura ţărenilor şi a ostaşilor, precum în gura celor învăţaţi?[1] De unde, sunetul cel pre nas iaste a crede că, de nu l-au şi avut cumva cei învăţaţi ai romanilor, totuşi mulţimea romanilor nu numai cu *a*, ci, în unele cuvinte, şi cu alte vocale îl răspundea, a căruia
172 obiceaiu urme, despre o parte şi la frînci vedem. / Că, mai cade-să a judeca despre limba poporului roman cea vechie, din limba romînilor de obşte grăind, decît din limba italianilor cea de acum, de oară ce italiianii, înadins ş-au schimbat limba, ba până astăzi, mai vîrtos la Toscana, se nevoesc spre aceaia. Aceasta şi Covácius, cum scrie Topcltin, în cartea cea mai susarătată, cap. 9, o-au însemnat. [a]

Din cele zise urmează că schimbarea numelui romani în romîni sau rumîni, nu se cade a se împuta însoţirei romanilor ceii cu varvarii în Dachia, ci, din limba romanilor, cu carea au venit ei din Italia, iaste urzită.[2]

[1] Ca şi în alte cazuri, Maior încearcă să demonstreze originea italică a oricărei schimbări fonetice româneşti (v. *Ortografia)*.

[2] Vechiul nume, *român*, este forma moştenită, evoluată conform legilor fonetice ale limbii române, a lat. *Romanus*, fără influenţă străină, cum just consideră Maior. Forma mai nouă *român* e o adaptare parţială după originalul latin. Diferitele popoare străine au adaptat acest cuvînt la posibilităţile lor de pronunţare.

Iară neputînd unele neamuri a răspunde sonul *î*, prinseră, în loc de *î*, a zice sonul *u* (*ŭ*), şi aşa, din rumîni făcură rumuni. Această schimbare până şi întru a şeasa sută de la Hs., o aflăm. Că Iornandes, din neamul gotilor, şi episcop la Ravena, în Italia, carele pre la jumătate suta a şease scriia *Istoria* sa, împărăţiia carea o avea romînii în oarecare loc împreună cu sclavii, o chiamă sclavino-rumunense. [b] Pentru acea pricină ungurii şi alţii, astăzi încă, neputînd răspunde sonul *î*, nu zic rumîni, ci rumuni.

De carea nemica nu mă mir, ci mă mir de mintea unora carii din stricatul, cu limba lor, nume, rumîni, se silesc a micşora înaintea altora viţa romînilor. Aşa, sasul Eder vrea numele romînilor (în gura lui, rumuni), nu de la romanii cei din Italia să-l tragă, ci mai ales de la greci carii încă s-au zis romani, pentru că romî-
173 nii, zice, pre romanii cei de la apus îi chiamă nu rumuni, ci / romani.[a] Romînii pre greci niciodată nu i-au chiemat romani, nici rumuni, ci greci. Apoi, grecii, drept, în limba lor, se zic roméi (Ρωμαῖ[a]), ci tocma cînd s-ar chiema romînii rumuni, şi un prunc încă poate pricepe că numele rumuni, mai vîrtos se trage de la romani, decît de la Ρωμαῖοι (romei), greci.[1]

§ 2
ÎN VLAHI ŞI VALÁHI

Petru Catancici sloveanul sau illirul, în cartea cea *de Istro*, cap. 8, § 4, zice că numele vlahilor, precum se grăiaşte, înainte de vremile lui Chinnám, carele au

[1] Argumentul lui Eder este evident eronat, folosit cu rea intenţie. Evoluţia *o* (neaccentuat) > *u* şi *an* > *ân*, arată tocmai că cuvîntul este moştenit. Cînd faptele istoriei antice au ajuns din nou în conştiinţa românilor, ei au numit pe strămoşii lor, spre a-i diferenţia (căci, cu toată filiaţia, *român* nu e identic cu

trăit în suta a doaosprezece, nu fu auzit; însă, să nu socoteşti, zice, că doară atunci s-au început întîiu numele acesta. Pentru că lătinii, de cînd fură cunoscuţi slovenilor sau illirilor, din vremile cele de demult, se chiema vlássi, ca cînd ai zice: lassi (dela *Latium*)[1], punînd înainte consonanta *v*, carea e domestică illirilor, precum şi până astăzi la illiri latinii se chiamă vlassi.[b] Acesta iaste izvorul cel adevărat al numelui vlahi, măcarcît se screm unii şi alţii voitori de rău ai romînilor, de pre airea să tragă începutul numelui acestuia.

Stéfanus Zamósius, în cartea cea *despre Pietrele cele vechi ale Dachiei*, cap. 3, zice că vlahii, nu dela Flacus, precum Bonfinius şi alţii / iscodesc, ci pentru
174 că pre strămoşii romînilor, adecă pre italiani, de la carii se trag romînii, îi chiamă pannonii olaz, de aciia olahi, şi adăogînd slove, pre urmă s-au zis valáhi. Şi de multe ori se întîmplă cît în limba sa, oamenii cei ce nu ştiu limbi să escheze izvoruri streine.[a]

În cît e pentru unicinnea chiemărei romînilor cu a italianilor, în numele vlahi, bine grăiaşte Zamosius; iară, în cît zice că numele vlahi sau valahi au luat începutul său dela pannonicescul, adecă ungurescul cuvînt olaz, rău greşeşte. Că aşa ar urma că neamurile slovene, de la cuvîntul unguresc olaz, au luat a chiema sau pre italiani sau pre romîni, vlassi, unde însuşi ungurii au luat de la sloveni a chiema pre italiani olaz. Carea şi însuşi Enghel, în *Apendicea* sa cea de multe ori pomenită, § 8, o mărturiseşte.[b]

---

roman), fie cu termenul slav *rimleni*, fie, mai apoi, *romani*. Evidentă dreptate are Maior şi cînd contestă posibilitatea provenirii lui *rumâni* din grec. *roméi*.

[1] Etimologie evident fantezistă, dar nici pînă astăzi originea cuvîntului n-a fost definitiv stabilită. Autorul are neîndoielnic dreptate, cînd arată că de fapt e vorba de numele general dat de slavi şi germanici popoarelor romanice. O lungă disertaţie despre *valah* se întîlneşte şi în prefaţa *Lexiconului* lui Budai-Deleanu, iar, mai tîrziu, la B.P. Hasdeu.

Lucius, *de Regno Dalmație*, cartea 6, cap. 5,: „Urmează dară, zice, cumcă grecii, cuvîntul acesta de la slovenii cei mai de aproape l-au luat, că la bulgari, la sîrbi și la horvați, vlah însemnează roman, latin și italian, iară la leși și la celelalte ghinte despre miază-noapte, vloh, precum mărturisește Cromérus, la locul mai sus-zis, unde urmează: „Iară, de unde și cînd au început a se zice vlahi, nu aflu. Drept, părere de obște iaste, dară nerăzimată cu vrun scriitoriu vechiu, cumcă de la oarecarele Flacus, / ori prefect, ori domn, au luat ei numele acesta, cît întîiu flacci, curînd, prin vecinii varvari, smintindu-se numele, vlassi și valahi fură chiemați. Drept, în limba leșilor și a slovenilor, nu numai aceste noroade, ci și cele ce sînt de neamul italienesc se zic vlassi și vlossi, carea e dovadă cumcă neamul romînilor e italienesc".[a]

A lecă, știind ghintele cele de limbă slovenească, de care era încungiurați și cu care era mestecați acum romînii, cumcă romînii sînt romani, latini sau italiani, precum avea ei obiceiu, în limba sa cea slovenească, a chiema pre romani sau pre latini vlassi, așa au început și pre romîni a-i numi vlassi. De la ghintele cele de limbă slovenească luară apoi și grecii a-i chiema pre romîni vlahi. Că, măcar că bine știia grecii dintru însoțirea cu romînii, că romînii se chiamă pre sine romîni, adecă romani, totuși, fiindcă pentru pisma ce avea asupra romînilor, nici pre însuși romanii cei lăcuitori în Roma vechie nu vrea să-i chiame romani, ci numai latini, și numele de romani singuri șie și-l da, precum și astăzi fac grecii, pentru aceaia, în cărțile sale, pre români îi numesc cu numele cel împrumutat de la neamurile slovene, vlahi.

De aciia și ungurii pre romîn în limba sa îl chiamă *oláh* (olah), cu puțină desclinire de numele italianului, pre carele îl numesc *olasz* (olas)./

176 La nemți încă, atîta e aproape numele romînilor cu al italianilor și cu a frîncilor, carii, în limba nemțască se chiamă vali, valhi și válișî, cît Leunclavius, cum însamnă Lucius, în mai sus-arătatul cap 5, cartea 6, e de părere cumcă numele vlahi, de la acele cuvinte, la nemți obicinuite, iaste izvorît.[a] Luat-au nemții de la ghintele slovene a numi așa pre italiani, și după aceia pre romîni, au slovenii de la nemții, nu e de lipsă a mărgini.

Dintru aceste, care mai chiare sînt decît lumina cea de amiază-zi, pentru începutul numelui vlahi sau válahi se răsuflă părerea lui Enéas Silvius sau Papa Pius al doilea, carea la Carol du Fresne, în *Notele istorice și filologhice* la *Istoria* lui Chinnam adăogate, se spune,[b] precum și a lui Gheorghius Reïherșdorf ardeleanului, în *Horografia Ardealului* scrisă,[v] și a altora, cu atîta mai vîrtos că acel Flacus, pre carele îl află ei lăudat la Ovidius, *de Ponto*, cartea 4, elegia 9, împreună cu Ovidius, de unde luară prilej a scrie acele strîmbături,
177 cum însamnă/Topeltinus[a], cu mult au fost mai nainte la Dunăre, decît fu adusă la Dachia, în zilele lui Traian, colonia romană. Și aceia toți cîți, făcînd silă adevărului, ori de la ce alt izvor se nevoesc să tragă numele vlahilor; pînză de păianjin țes și cu aceaia și pisma sa, carea o au încuibată în inima sa asupra românilor și neștiința și-o arată.

Pre urmă, din cele mai sus spuse, urmează că, măcar că grecii scriitori, înainte de vremile lui Chinnam, adecă înainte de suta a doaosprăzecea de la Hs., în carea și Anna Comnina, înainte de Chinnam, pomenește numele vlahi, nu se află pre romîni să-i fi anumit vlahi, totuși numele acesta, cum înțelepțește au însămnat Catancici, nu în zilele scriitorilor acestora au început, ci cu mult mai nainte au fost, mai vîrtos între sloveni.

De unde lipsește să credem că Notariul lui Bela, cînd anumește pre romîni blahi, carele atîta face, cît și

vlahi, că latinii *v*, după ortografia sa, îl întorc în *b* (Б), cuvîntul acesta nu-l aduce ca cuvînt nou și în zilele lui început a se obicinui, ci ca cuvînt încă în zilele acele, adecă pre la sfîrșitul sutei a noao de la Hs., cînd întrară ungurii în Pannonia, în buzele ghintelor slovenești sau rusești răsunătoriu. Cu atîta mai vîrtos mă întăresc eu întru părerea aceasta, că Notariul nu numai scrie cuvîntul acesta precum, după firea grecilor, în numărul mulțitoriu se zice Βλάχοι (vlahi), ci și tocma cum singure ghintele slovenești, de care e urzit acest cuvînt, îl zic, vlassi sau, după ortografia/lătinească cea de Notariul
178 ținută, blasii *(Blasii)*. Că așa scrie el, la cap. 25, că întorcîndu-se din Ardeal Opaforcoș, spionul lui Tuhutum, îi spuse lui Tuhutum că în Ardeal doao ghinte sînt: blasii și sclavi.[a] Nice nu mă îndoesc că Opaforcoș, iscodind în Ardeal, s-au întîlnit cu sclavi carii era mai aproape de locul de unde l-au fost trimis Tuhutum către Ardeal, și fiindcă el încă din lăcuința sa cea în Ucraina și din însoțirea cu rușii știia limba cea rusască sau slovenească, slovenește au grăit cu sclavii, dintră carii, cred eu că au avut și călăuz carele l-au purtat prin Ardeal, pre ascuns. Deci, din limba sclavilor au auzit Opaforcoș cuvîntul acela, vlasi, carele însămnează romîn.[1] De unde Notariul, măcar că de obște întrăbuințază cuvîntul blahi, totuși, aflînd în scrisorile ungurilor celor vechi scris cumcă Opaforcoș au spus lui Tuhutum, cu gura sa, că în Ardeal iaste ghintă de oameni carii se chiamă vlasi, povestind întoarcerea lui Opaforcoș de la Ardeal și cuvintele lui cele către Tuhutum grăite, cum au aflat cuvîntul acesta din gura lui Opaforcoș eșit, așa îl scrie și el aci.

[1] Informația lui Opaforcoș nu putea, într-adevăr, veni decît de la slavi. Forma numelui din Anonymus Notarius, *blasii* (cu *b*) vădește influență literară grecească.

De unde, cu cît mai iaste a crede că romînii cei din Ardeal, cînd întrară ungurii acolo, se chiema de ghintele sclave vlasi, adecă romani, latini, italiani, cu atîta mă mir de treaba sasului Eder din Ardeal, carele în *Notele istorico-critice* cele asupra *Suplichei Romînilor*, numărul 32, cu întoarcerea parentisului, cuvîntul blasii, ca nu ştiu ce cuvînt strein şi spre batjocura romînilor născut, îl aduce.[b] Întru carea cu urgiia împrăună neştiinţă./

179 § 3

STRÎMBA PĂRERE A LUI LUCIUS PENTRU ÎMPĂRTĂŞIREA NUMELUI VLAHILOR CU BULGARII

Lucius, pentru ca să adaogă numărul slovenilor şi faptele cele viteze şi strălucite ale romînilor celor dincolo de Dunăre să le aplece şi să le alipească cătră aceiaşi sloveni ai săi, anume cătră bulgari, eşcă, în cartea mai sus pomenită, cap. 5, cumcă cuprinzînd slovenii Illiricul, pre romanii cei ce era acolo lăcuitori i-au făcut robi, şi aşa, slăvitul acela nume de romani, la sloveni se fece nume de robi, şi vlah, măcar că în sine însemnează la sloveni roman, latin, italian, şi supt numele vlah se înţeleg romînii, totuşi au început a însămna rob şi păstoriu. Că romînii, la aşa ovilit stat au fost ajuns, adecă dincolo de Dunăre, cît numai cu păstoriia se hrănea. De unde, numele vlahilor la sloveni doao lucruri însemnează: întîiu romîni, a doao păstori şi oameni de jos. Drept aceaia s-au luat obiceaiu, cu vreme, şi bulgarii, carii era păstori în munţi şi oameni de jos, a se chiema vlahi.[1]

[1] În anumite regiuni ale balcanilor, numele *vlah* a ajuns într-adevăr sinonim cu *păstor* (indiferent de originea etnică), dar în general el denumeşte pe români. Toată disputa în jurul semnificaţiei de *rob* a unor nume de popoare ţine de conflictele politice ale vremii. Maior are însă dreptate cînd afirmă că vlahii n-au fost niciodată confundaţi cu bulgarii.

Cumcă bulgarii, ghintă slovenească, au cuprins cîndva, dincolo de Dunăre ținuturile acele unde lăcuia romînii, și eu o cred. Iară să-i fi făcut bulgarii întru acela chip pre romîni robi, cît numele vlah sau roman să fi ajuns la atita, cît acela să însemneze rob sau slugă sau păstoriu sau om de jos, nici o dovadă nu arată Lucius. Dimprotivă, mai sus, cap. 7, § 6, am arătat că romînii împreună cu bulgarii au împărățit după ce au descălecat bulgarii în Misia, carea după aceaia au luat nume de Bulgaria. Asemenea, nu poate vădi Lucius,
180 numele vlahilor să fi fost/ cîndva împărtășit bulgarilor, adecă, carii dintră bulgari era păstori în munți sau oameni de jos să se fi chiemat cîndva vlahi. Aceaia știu, că numele sclavilor și astăzi însămnează la italiani robi *(Shiavi)*; aceaiași însămnează la romînii cei de preste Dunăre, ba și la greci, precum și numele sîrbilor, nume de robi iaste până azi la lătini *(servi)*, și la romîni, numele sîrbilor însămnează slugi, numai cît slova cea dintîiu o zic mai gros (șerbi). Iară numele vlahilor niciodată n-au însămnat alta, fără romîni, adecă romani, latini, italiani.

Ci, să vedem razimul lui Lucius, cu carele se nevoiaște a îndupera zisa sa. Doao locuri din scriitorii cei greceșți aduce el spre ținta sa, unul din Anna Comnina, cartea 8, altul din Nichita Honiat, *în Isaachie Angheli*[a]. Ci, cetind locul Annei Comninei greceșteb, nici cît e negru supt unghie nu vei afla acolo, de unde să se culeagă că bulgarii c ndva s-au chiemat vlahi.

Că poruncind împăratul ca oaste noao să se stringă, cu amăruntul și răspicat arată feliurile oamenilor, carii
181 lipsește să / se ia la această oaste noao, adecă trei feliuri osebite anumește: întîiu, oameni dintră bulgari sau din neamul bulgăresc, a doao, pre cei ce mîna viață nomadă, a treia pre cei ori de unde era acolo veniți. Pre cei de al doilea zice că vorba cea de obște îi chiamă vlahi. Toate aceste trei neamuri se osebesc prin părticeaoa

καί (și), cît, precum pre cei de oriunde veniți, după vorba Annei Comninei, nu-i pot zice a fi fost bulgari, așa nici pre cei ce mîna viață nomadă. Cu adevărat, țesetura vorbei elinești nicicum nu sufere să mesteci aci pre vlahi cu bulgarii. Și înțelesul iaste că la această oaste să se ia unii din bulgari, iară dintră vlahi sau dintră romîni toți aceia, cîți mîna viață nomadă; asemenea, toți cei ce era de pre aiurea ori de unde veniți, măcar de ce neam să fie. Drept aceaia, cu cuvintele acele ale Annei Comninei nicecum nu se razimă zisa lui Lucius, cu carea vrea el să ne facă a crede cumcă și bulgarii oarecînd s-au zis vlahi. Nice umbră de acele ce grăiește Lucius nu se află în cuvintele Annei Comninei. Despre aceste a Annei Comninei cuvinte, și mai jos vom avea vorbă.

Mai puțin se poate răzima Lucius cu cuvintele lui Nichita, spre a ne face să credem cumcă și bulgarii oarecînd s-au chiemat vlahi. Că lumea toată știe cumcă lăcuitorii aceia de la muntele Em, carii se sculară asupra grecilor, bătură pre împăratul grecilor Isaachie Anghel și se scoaseră de supt stăpînirea lui, punîndu-și șie și bulgarilor împărat pre Asan, din neamul său, au fost romîni și nu bulgari. Carea și însuși Enghel, în *Apendicea cea despre începutul romînilor*, § 8, o mărturisește.[a] Ci, și lăudatul Nichita, carele au fost față cu
182 împăratul Isaachie Anghel, ca notariu împărătesc, în războiul acela al grecilor cu romînii cei de la muntele Em, deajuns răspică lucrul, deoarece, în toată istoria sa, pre bulgarii îi chiamă numai bulgari, iară pre romînii aceia, acum îi chiamă vlahi, acum misi; și doao neamuri deselinite a fi misii și bulgarii arată. Vezi, mai sus, cap. 7, § 6. Și Nichita, la cartea 1, aducînd cuvintele lui Asan, scrie că Dumnezeu așa vrea, ca neamul bulgarilor și a vlahilor lăpădînd jugul cel delungat, să dobîndească slobozie.[a] Ce lipsește mai chiar, cumcă alții au fost bulgarii, alții vlahii, adecă romînii? De

unde urmează, după chipul vorbei lui Nichita, că nu bulgarii, ci romînii s-au zis mai demult misi, iară acum vlahi.

Deşert e dară şi Stritterus, carele însămnînd la cuvintele acele din cartea 5 a Annei Comninei: Χωρίον δε τοῦτο Βλαχικὸν, că aci vine întîiu înainte numele vlahilor; zice că cu numele acela, adecă a vlahilor, scriitorii cei greceşti, unde e vorbă despre vlahii cei dincoace de Dunăre (de la noi, dincolo de Dunăre), înţeleg pre bulgari, precum, zice, din locurile cele mai jos-aduse, pre larg se arată.[b] Dară, carele sînt locurile acele mai jos-aduse? Sînt acele, care povestesc cum Asan şi Petru fraţi cu vlahii săi cei de la muntele Em, să sculară asupra grecilor, bătură pre împăratul grecilor, Isaachie Anghel şi pre ceialalţi şi aşezară împărăţie, carea au vecuit pănă la venirea turcilor. Ci, vlahii aceia de la muntele Em
183 nu au fost bulgari, ci romîni, deosebiţi de/ bulgari, precum mai sus am arătat. Nu pre bulgari dară înţeleg scriitorii greceşti cu numele vlahilor, ci pre romîni, pre carii şi pănă astăzi grecii îi anumesc vlahi. Nu pre bulgari se cădea să zică Stritterus că îi înţeleg scriitorii greceşti, cu numele vlahilor, ci mai bine că pre vlahi, adecă pre romîni îi înţeleg scriitorii cei greceşti cu numele bulgarilor, cînd scriu despre bulgari, din zilele lui Isaachie Anghel, împăratului grecesc, încoace. Că Nichita Honiat carele au fost faţă la răsboiu cu împăratul Isaachie Anghel şi au ştiut toate lucrurile începutului şi celelalte ale sculărei vlahilor şi ale răsboiului celui avut cu împăratul Isaachie Anghel, răspicat deosebeşte pre vlahi de bulgari şi preachiar spune că vlahii s-au sculat asupra grecilor şi i-au bătut şi şi-au întemeiat împărăţie, iară nu bulgarii. De unde, aceia scriitori greceşti, dintră carii iaste Acropolita, carii după Nichita, tîrziu au scris pentru răsboiul lui Isaachie Anghel cu lăcuitorii cei de la muntele Em, şi din neplinita cunoştinţă a lucrurilor celor înainte de dînşii întîmplate,

spun că cu bulgarii au avut războiu împăratul Isaachie Anghel, și de vlahi nu pomenesc nemica, aceia, zisei, trăbue să se tîlcuiască prin Nichita, adecă cumcă prin numele bulgarilor înțeleg însuși pre romînii cei de preste Dunăre.

Aduce și a treia dovadă Lucius, în zisa carte 6, cap 5, spre aceaia că bulgarii s-au zis oarecînd vlahi, asemenea de nemica. Zice că grecii nu numai pre aceia carii vorbea limba romînească, ci și pre bulgari i-au chiemat vlahi, pentru că Laónic Halcocóndila, după ce au povestit răspîndirea slovenilor prin Europa, adaogă (cartea 1): „De la Dachia pănă la muntele Pind, ce se întinde în Tesalia, altul oarecarele norod, amîndurora le-au fost numele vahi". Aci, în loc de vahi, zice Lucius, aiavea iaste că trăbue să se cetească vlahi, fiindcă și pre bulgari
184 între vlahii cei dincolo / de Dunăre și între vlahii cei din Tesalia au vrut Laonicul, cu numele vlahilor, să-i cuprindă; și întru acesta chip vlahi s-au zis și bulgarii, carii trăia cu păstoria.[a] Aceasta iaste cuvîntarea lui Lucius.

De ar adeveri Lucius, cu vro dovadă statornică cumcă în locul mai sus-zis a lui Halcocondila, în loc de vahi, trebue să se cetească vlahi, poate că ar ajunge ceva cuvîntarea lui. Ci, fiindcă numai cu vorbe goale o arată aceaia, precum nălucire iaste cumcă bulgarii oarecînd s-au chiemat vlahi, așa nălucire iaste și aceaia că la zisul loc a lui Halcocondila, în loc de vahi trăbue să se cetească vlahi.

Ci, de vom lua puțin aminte la cele ce scrie lăudatul Halcocondila despre vahi, chiar vom vedea că Halcocondila nicecum prin vahi nu au înțeles pre romîni, și pentru aceaia cuvîntul acela așa trăbue să se cetească, precum credem că l-au scris Halcocondila, vahi, iară nu vlahi. Pentru că, întîiu, Halcocondila grăiaște de norodul acela ce îl anumește vahi, ca de un norod ție necunoscut, zicînd: „altul oarecarele norod".[b] Iară

romînii, şi cei din Tesalia, pre carii îi numeşte vlahi, şi cei din Dachia, adecă dincoace de Dunăre, pre carii îi chiamă dachi, îi era lui preacunoscuţi, precum se vede
185 din cele ce scrie, în cartea 2 şi în cartea 6/despre limba şi despre alte trebi ale romînilor şi acelor dincoace şi acelor dincolo de Dunăre. Care a lui cuvinte, mai jos le vom ceti grecește. De unde, de ar fi fost cugetul lui, prin norodul acela să însemneze pre romîni, nu ar fi zis cu neadeverinţă: „altul oarecarele norod", ci ar fi zis adeverit şi mărginit: vlahii sau dachii aceştea, adecă romînii, de la Dachia pănă la muntele Pind au şezut, cu carii împreună şi bulgarii atuncia se chiema vlahi.

A doao, Halcocondila zice că norodul acela, cu carele împreună bulgarii se chiema vahi, au lăcuit, adecă oarecînd, în Pind, de către Tesalia, iară romînii nu numai mai nainte, ci şi în zilele lui Halcocondila, lăcuia în Pind, precum însuşi Halcocondila mărturiseşte, în cartea a şeasa.[a] De unde, norod deosebit de romîni au înţeles Halcocondila prin norodul acela. Puterea dovedei aceştiia bine simţindu-o Lucius, nu fără astrucarea adevărului lăsă afară cuvîntul acela a lui Halcocondila: „au lăcuit".

A treia, Halcocondila zice că, precum norodul acela tot, aşa şi norodul bulgăresc tot, s-au numit vahi. Iară lui Lucius nu-i place ca toţi bulgarii să se fi chiemat cîndva vlahi, ci numai aceia, carii era păstori. Urmează dară, că Lucius cu iscodirea aceaia, însuşi pre sine se conceni.

Ba, de vom socoti lucrul fără prejudecare, toema din cuvîntul acela, vahi, prelesne, mi se pare, putem culege cumcă, precum bulgarii, aşa şi norodul acela, au fost rusesc. Că cunoscut/ lucru iaste că *Bog*, în limba slo-
186 venească, însemnează Dumnezeu; cunoscut lucru iaste că după dialecta cea rusască, carea atunci, iaste a crede că o ţinea încă bulgarii, şi la ruşi şi acum stăpîneşte, *g* se răspunde ca *h;* asemenea, cunoscut lucru iaste că

grecii, sonul slovei *b*, în cuvîntul altor neamuri îl scriu şi îl răspund cu *v;* cunoscut, pre urmă, iaste tuturor celor ce au cetit cărţile greceştilor scriitori, cumcă la greci, de obşte datină era a strămuta cuvintele neamurilor celor varvare, pentru ca să le fie lorusi cu îndămînă, după firea limbei sale, a le răspunde. Deci, auzind grecii adeseori, din gura bulgarilor şi dintru aceluialalt norod, *Boh*, prinseră şi pre ceştea şi pre ceia întocma a-i numi *bohi:* şi venindu-le mai îndămînă, în cuvîntul acesta, *a* de cît *o*, le ziseră *vahi.*[1] Cela ce va ceti mai pre larg locul acela, la Halcocondila, întru nemica nu se va îndoi că amîndoao ghintele acele, ce se chiamă vahi, au fost ruseşti. Că despre ghintele sloveneşti face vorbă acolo Halcocondila, şi în mai multe părţi le împarte.

§ 4

PĂREREA LUI TUNMÁNN PENTRU ÎNCEPUTUL NUMELUI VÁLAHI

Tunmánn, sau neluînd aminte la lucruri, precum sînt, sau vrînd a se arăta aflătoriu de lucruri noao, sau pentru altă oarecare pricină ascunsă, zice[2] că numele valahi, vine de la cuvîntul slovenesc *vlácu*, carele însămnează „umblu fără lăcaş stătătoriu". Ca cînd romînii ar fi fost cîndva ghintă nestătătoare în loc, ci umblătoară, fără de a avea lăcaşurile sale, precum era multe ghinte varvare care au năvălit în ţările împărăţiei romanilor. Se ajută părerea lui Tunmann, zice Enghel, în
187 *Apendicea cea despre / începutul valahilor*, §6, cu aceaia

[1] Derivarea etimologică, precum şi concluzia istorică dedusă de aici *(vahi = ruşi)*, sînt fantezişte. Mai probabil este totuşi să fie o grafie greşită pentru *vlahi*.

[2] Este vorba despre lucrarea lui J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europaischen Völker*, Leipzig, 1774.

că turcii şi arbănaşii chiamă pre romîni ciubani, care cuvînt însămnează păstori, şi Anna Comnina pre romînii cei dintră bulgari îi numeşte nomade.

Atîta ajunge această vorbă a lui Tunmann, cît şi a unor unguri carii, chiemîndu-se neamţul ungureşte nemet *(Német)*, i-am auzit zicînd că numele nemţilor vine de la *Nem ett* (nem et), adecă nu am mîncat, sau dacă oare carele dintră nemţi, chiemîndu-se ungurul nemţeşte húngvar sau ungar, ar vrea, de pre nemţie, să tragă izvorul numelui unguresc de la *Hungher*, carele nemţeşte însemnează foame, sau de la *hungherig*, flămînd.

Cuvintele Annei Comninei, care le aduce înainte Enghel, în treaba aceasta, sînt scrise mai sus, §3. Ghintă nomadă la greci iaste aceaia carea nu are lăcaş stătătoriu, ci umblă din loc în loc, precum era schithii şi alte ghinte varvare. Ci, Anna Comnina nicecum nu iaste a crede că doară au vrut aceaia să zică, că romînii cei de preste Dunăre sînt ghintă nomadă, nemernică, fără lăcaşuri. Pentru că cuprinzînd bulgarii ţinuturile acele, unde era lăcuitori romînii în Misia, nicăiri nu se cetеşte să-i fi mişcat bulgarii pre romîni din lăcaşurile şi din locurile lor. Ba, precum mai sus arătai, la cap. 7, § 6, romînii totdeauna au împărăţit în Misia împreună cu bulgarii, după ce au descălecat bulgarii acolo. De unde, romînii rămînînd în lăcaşurile sale era supuşi craiului bulgăresc politiceşti, precum era supuşi şi bulgarii, şi toate slujbele ţărei şi ale oastei întocma le purta cu bulgarii, precum şi bulgarii, de la a doaosprăzece sută, din zilele împăratului Isaachie Anghel, pre carele îl învinseră romînii, era supuşi împăratului romînesc Asan şi celoralalţi următori, împreună cu romînii, politiceşti. Deci romînii şi în zilele Annei Comninei avea satele sale şi oraşele
188 sale, din care şi/ însăşi Anna Comnina, în cartea 5, dîndu-i-se prilej, pomeneşte un oraş romînesc, anume Exeva, carele chiar zice că iaste oraş vlăhesc.[a] Şi întru

aceaiași sută 12, în carea au scris Anna Comnina istoria, romînii cei preste Dunăre, la muntele Em, cum scrie Nichita Honiat, în *Isaachie Anghel*, cartea 1, avea foarte multe cetăți[b] și ținut mare carele s-au chiemat Vlahia, cum se vede din cărțile lui Ioannichie, împăratului romînilor, cele cătră Papa Inochentie, și din cărțile Papei Inochentie cele cătră Ioannichie ș.c. Deci, dacă avea romînii cei preste Dunăre atunci, orașele sale, așadară nu era ghintă nomadă. Lîngă aceste, cuvîntul acela nomada nu însămnează numai pre aceia carii sînt fără căsi, precum era schithii și alte ghinte varvare, ci și pre aceia carii avînd lăcașurile sale, căsile sale, așezămînturile sale, se hrănesc cu vite de păsune. Toema despre romîni ne iaste noao, în lucrul acesta, mărturie Halcocondila, carele grăind, în cartea 2, despre dachi, adecă despre romînii cei din Țeara Munteneascâ și din Moldova, zice că aceștea mai vîrtos lăcuesc în sate, cuprinzîndu-se cu pașterea.[7] Urmează dară, că Anna Comnina, prin cei ce mînă viață nomadă, nu au vrut să însămneze fără pre romînii aceia, cărora le era meșteșugul a se hrăni cu oi, cu cai și celelalte. Nice pentru aceaia le zise acestora că mînă viață nomadă,
189 pentru că doară nu avea / lăcașurile sale, ci, pentru că cercînd ei păsune vitelor sale, umbla multe locuri, afară de lăcașurile sale. Care meșteșug și astăzi îl țin unii dintră romîni. În Ardeal, din cei de lîngă Sibiiu, unii toată viața lor o petrec îmblînd prin locuri streine cu oile sale și cu caii săi pentru păsunea; mulți dintră ei veara vin la munții cei de cătră Moldova, cu turmele sale, pre iarnă trec la Moldova, nice nu se întorc la căsile sale, fără cînd și cînd, pre rînd, și așa, vînzînd lînă și brînză, își chivernisesc căsile sale. Întru acesta înțeles dară scrise Anna Comnina că unii dintră romîni mînă viiață nomadă, și pre aceștea, oriciți era tineri și harnici

de oaste, porunci împăratul chesariului Nichifor Melisin, prin scrisoare, ca să-i facă armași.[1]

Iară, de chiamă turcii pre unii dintră romîni, ciubani, adecă păstori, au pentru aceaia sînt aceia adevărați nomade, de vreme ce aceiași au căsile sale și lăcașurile sale statornice, acolo, intră turci? Și pentru aceaia aceia romîni dintră aceia și turci, aceia, zisei, romîni, carii acum poartă floarea negoțitoriei, în toate țările ungurești, și pre la Beciu, pre la Veneția, pre la Anglia și pre aliurea, pănă și în America, la Filadelfia, au se numesc ciubani? Nu, ci, precum pre păstori turcii îi numesc, în limba sa, ciubani, așa pre romîn în sine îl chiamă uláh. Și pre ungur și pre neamț și pre oricarele e păstoriu, îl chiamă turcii, ciuban. Și nici un neam nu iaste carele se nu aibă din sinul său pre unii păstori sau ciubani. Cine pentru aceaia va fi așa lipsit de simțire, cît să zică că toți ungurii, toți nemții sînt ciubani! Un loc încă mai aflăm, adecă la Gheorghie Palimér, în *Istoria lui Andronic*, cartea 1, cap. 38, unde se zice romînii cei ce era de lîngă Țarigrad pănă la Viziia și mai încolo, că sînt feliu de oameni pribegi, umblători, fără
190 de lăcaș stătătoriu. Însă / cuvintele aceste prefăcătoriul Petrus Possínus numai din crierii săi le adaose în lătinie, în grecie nicidecum nu se află. Singur aceaia iaste în grecie, că românii aceștea era în locuri grele (δυσχωρίαις), adecă în locuri muntene. Ci, de acolo nu urmează că au fost fără de lăcaș stătătoriu. Au nu și Asan și ceialalți romîni cu el, carii se sculară asupra grecilor și își făcură împărăție noao, era în locuri grele (δυσχωρίαις), cum scrie Nichita, *în Isaachie Anghel?* totuși, pentru aceaia nu era feliu de oameni pribegi, umblători, fără de lăcaș stătătoriu, ba avea nu numai

[1] Maior observă bine că nu este vorba de nomadism, ci de transhumanță.

căsile şi moşiile sale, ci şi cetăţi tari foarte, precum dintru acelaş Nichita ne învăţăm.

Însămnăm şi aceaia, că multă mulţime de romîni era dincolo de Dunăre. Că, precum scrie Pahimer, la locul mai sus arătat, de lîngă Ţarigrad pănă la Viziia şi mai încolo, era foarte mulţi romîni, cît nu puţin avea a se teme grecii de eî. În Bulgaria era atîţi, cît nu se stidiră a se scula asupra a toată împărăţiia greceascâ, carii totdeauna bătînd pre greci, îşi feceră impărăţie, în bulu greeilor; despre carea mai pre larg vom cuvînta încolo. În Thessalia, atîta mulţime era de romîni, cît scriitorii greceşti chiamă ţinutul acela, μεγάλη Βλαχία, adecă Ţeara Romînească cea Mare.

§ 5

PĂREREA LUI ENGHEL ÎNTRU ACEAIAŞI TREABĂ

Măcar că chiar iaste începutul numelui valahi, precum am arătat mai sus, § 2, totuşi Enghel vrînd din
191 bunăvoia lui a orbeca, la locul mai sus însemnat, § 8, întru strălucirea soarelui cea de / amiază-zi află întunerec. Adecă, zice că fiind întunecat lucru[1] începutului numelui valahi, annalele rusesti, în limba rusască, de Nistor, întru a unsprezecea sută de la Hs. scrise, aprind lumină întunerecului acestuia. De unde învăţăm, zice, că bulgarii asiaticeşti au fost împărţiţi, după rîuri, din care se adăpa, în voloheşti, la rîul Volga, şi în camiceşti, la rîul Cama. Bulgarii camiceşti rămaseră în Asia, cei voloheşti au eşit în Europa. Şi pre aceşti de pre urmă, rusii şi slovenii, şi cu aceştea Nestor, i-au chiemat volóhi. Deci, cu vreme, fiind romînii şerbi la bulgari, numele stăpînilor se împărtăşi şerbilor. Şi pentru aceaia scriitorii greceşti, de cîte ori e vorbă despre romînii cei

[1] Vezi nota următoare.

din dreapta Dunărei, fără osebire îi chiamă şi vlahi şi bulgari. Acesta e visul lui Enghel.

Cumcă rușii şi slovenii să fi chiemat cîndva pre bulgari, volohi, nicăiri nu se află scris. Ci aceaia, precum multe alte, pentru ca se poată urzi ceva micşorare asupra romînilor, numai din căpăţîna sa o stîrneşte Enghel. Ci, mai întîiu, şi apoi singur Nestor i-au chiemat pre bulgari cu numele acela. Însă şi Nestor, nu pentru aceaia îi chiamă pre bulgari cu numele acela, pentru că doară acela au crezut a fi numele ghintei bulgarilor acestora, ci grăind el pentru bulgarii cei de la Volga, pentru scurtarea vorbei, nu-i numeşte totdeauna bulgarii de la Volga, ci le zice, de iaste a crede prefacerei nemţeşti ceii din ruseştile annale făcută, volohi, adecă volgani, carea însemnează oamenii sau bulgarii cei de la Volga[1]. De vreme ce dară, nici alte neamuri nu le-au dat bulgarilor niceodată nume de volohi, nice însuşi bulgarii nu s-au numit pre sine volohi, cum au putut numele de volohi să se abată de la bulgari la romîni, cînd din nemica, nemica[2] caută să fie. Nice grecii nu au luat din annalele cele ruseşti a lui Nistor, care tocma
192 necunoscute / le-au fost, a chiema pre romîni, vlahi, după numele cel de la Nistor, volohi, ci au luat din izvorul, care mai sus, § 2, l-am descoperit.

Ci, să dăm lui Enghel cumcă bulgarii cîndva s-au chiemat volohi. Unde poate el arăta, măcar o supţire umbră, dacă nu adevăr, cumcă numele acela a bulgarilor l-au împărtăşit şi cu donaţie ca aceaia l-au cinstit

[1] Maior are dreptate: este vorba de o simplă asonanţă între valah şi un adjectiv rus derivat de la *Volga*. În realitate nu este nici o legătură între cele două cuvinte.

[2] Traducerea zicalei lat. *ex nihilo nihil*.

bulgarii romînilor, cît pre ei nime nu au fost slobod, nici înainte de Nestor, nice după Nestor, să-i mai chiame volohi.

Iară, de s-au chiemat cîndva oarecînd romînii bulgari, aceasta pentru aceaia au fost, că romînii era uniţi cu bulgarii, supt acelaşi craiu, precum ghintele cele de supt stăpînirea împăratului Austriei, măcar că multe nu sînt neamuri nemţeşti, totuşi, pentru că sînt unite cu nemţii, supt acelaşi împărat, streinii, şi pre oamenii ghintelor acelora, de multe ori îi chiamă nemţi. Însă, întru adevăr romînii niciodată n-au fost chiemaţi bulgari, fără unii dintră scriitorii cei greceşti, din necunoştinţa lucrurilor cele ce au făcut romînii cei de preste Dunăre, le alipesc bulgarilor şi, în loc de a zice vlahi, adecă romîni, zic bulgari, ca cînd bulgarii ar fi făcut acele viteze lucruri. Aceaia nu iaste a numi pre romîni acum vlahi, acum bulgari, ci iaste a nu şti lucrurile aşa, precum s-au întîmplat. Vezi mai sus, § 3. Ba mai asemene adevărului iaste că, după numele ţărei Bulgariei, fiind romînii lăcuitori în Bulgaria, unii scriitori greceşti i-au numit bulgari, precum astăzi romînii cei din Ţeara Muntenească şi din Moldova, pre romînii ceşti din Ungaria, îi numesc ungureni, nu pentru că numele neamului ar fi acela, ci ţeara unde lăcuesc se chiamă Ungaria. Altmintrea, aceaia iaste a crede că mulţi
193 dintră / romîni mestecaţi cu bulgarii, ş-au pierdut limba sa cea romînească şi, precum acum grăesc numai bulgăreşte sau sîrbeşte, aşa, toţi aceia vin supt nume de bulgari, precum şi celelalte neamuri, care le-au aflat bulgarii cu venirea lor în Misia, toate pierzîndu-şi limba sa, acum se socotesc întră bulgari; şi aşa s-au înmulţit numărul bulgarilor.

Pre urmă, aceaia iaste adeverit, şi Enghel încă o mărturiseşte, *acoloşi*, § 8, cumcă pre italiani încă cu acelaşi nume, cu carele pre romîni, puţin schimbînd îi chiamă ghintele sloveneşti şi ungureşti.[a] Acum, dacă romînii, pentru aceaia se chiamă valahi, pentru că romînii au fost şerbi bulgarilor, după cum viseză Enghel, şi numele stăpînilor au trecut la şerbi, aşadară, au şi italianii doară au fost şerbi bulgarilor, de şi ei se chiamă cu numele cu carele se chiamă romînii? Iată unde ajunge visul lui Enghel. Au doară de la romîni, pentru că asemene e limba romînilor cu a italianilor, şi romînii încă din Italia îşi trag viţa, au petrecut ghintele sloveneşti numele de la romîni la italiani, şi, precum se obicinuise a chiema pre romîni, aşa apoi, au început a chiema şi pre italiani? Aşadară, întîiu fură cunoscuţi ghintelor care acum le chiemăm sloveneşti, romînii, cînd stăpînea bulgarii, apoi italianii, carii pănă şi înainte de întruparea lui Hs., cu mai multe veacuri, era preacunoscuţi la toată lumea? Iată în ce surupături cade cela ce înadins vrea să rătăcească.

De vrea socoti Enghel lucrurile fără prejudecare, calea acea netedă putea să o afle, carea noi o arătarăm mai sus, § 2, şi mai mare cinste îşi vrea face înaintea celor înţelepţi, decît cu visul său. Drept, Enghel văzînd a fi
194 scălciată această a lui părere, / se temea că nu o vor crede îndată cetitorii. Pentru aceaia cu supţire tehnă, mai în multe locuri prin cărţile sale cu sila vîreşte aceaia, cumcă romînii s-au zis valahi de la numele bulgarilor volóhi, cel de la Nestor. Ca, de nu se vor şi învinge cetitorii cu dovedele lui, încăşi cu deasa adoire sau poftorire să se dedea a crede cumcă asemene adevărului iaste zisa lui. Ci omul cel înţelept văzînd o dată minciuna, de mii de ori şi cu jurămînt de o vei adoi, nu o crede.

§ 6

NUMELE VLAHI ADEVEREAZĂ CĂ ROMÎNII SÎNT ROMANI

Romînii cu limba, şi în cît e despre cuvinte, şi în cît e despre alcătuirea limbei cea dinlontru[1], se lovesc cu romanii şi cu toţi italianii; obiceiurile romînilor, năravurile lor, toată firea, ba şi făptura cea dinafară a lor, întocma e cu a italianilor, cît, oricare înţelept, căruia îi sînt bine cunoscuţi italianii, petrecînd întră romîni, adeverit poate cunoaşte că romînii de un neam sînt şi de un sînge cu romanii şi cu italianii. Ci, să punem că întru atîtea veacuri, cîte curseră de la anul Domnului 105, de cînd au venit strămoşii romînilor din Italia în Dachia, pănă acum, întră atîta mulţime de osebite neamuri varvare şi întră atîtea valuri de cumplite întîmplări care în lunga aceaia vreme avură a suferi, atîta le-au căutat a se abate de la mai-marii lor, cît acum, în nemica, din cele ce număraiu mai sus, nu se împărtăşesc cu romanii şi cu italianii, totuşi, numele vlahi ajunge a-i adeveri pre romîni că sînt romani. Pentru că vădirăm din sus, cumcă toate ghintele slovenești împărăţiei romanilor învecinate, de cînd le fură lor cunoscuţi romanii, în limba sa i-au chiemat vlassi, şi aşa şi pănă astăzi îi chiamă, cît la toate ghintele /
195 slovenești, cît sînt de multe, vlassi însemnează romani, latini, italiani. Cu acelaşi nume, carele grecii, cu puţină schimbare, îl zic vlahi, şi de acolo, acum lătineşte, valahi, ghintele slovene anumesc şi pre romîni; ba şi nemţimea toată, cît e de mare, mai cu acel nume, cu carele chiamă pre italiani şi iaste aproape de numele vlahi,

[1] V. *Ortografia*... vol. II, p. 253. Cu termenii de astăzi: structura internă a limbii.

anumesc și pre romîni. Așadară, și romînii sînt romani. Pentru că totdeauna uniciunea numelui neamurilor adeverează uniciunea sîngelui, de nu se va dovedi cu statórnice dovede împrotivă. Ci, a nu fi de un sînge romînii cu romanii și cu italianii, nimene pănă acum nu au adeverit, nice nu va adeveri în veci. Așadară, romînii, dacă să chiamă vlahi, sînt romani.

§ 7

SCHIMBAREA NUMELUI ROMÎNILOR CELOR DIN DACHIA, ÎN DACHI

Fiind că după ce au stins Traian pre toți dachii din Dachia, cum am arătat mai sus, cap. 2, și au făcut Dachia provincie romană, romanii carii descălecase în Dachia, strămoșii romînilor, au început a o moșteni, diript aceaia romanii aceia, de la numele țărei s-au zis dachi. Așa, Iulius Capitolinus, *în Antoninus Pius*, cap. 5, și Elius Lampridius, *în Commodus Antoninus*, cap. 13, pre lăcuitorii Dachiei, carii atunci era romani și făcuse rebelie asupra împăratului, îi anumește dachi.[a] Acest nume, pănă și în suta a cincisprezecea, măcar că în toate părțile era acum lățit a se chiema romînii
196 vlahi și valahi, încă unii din scriitori, pre romînii/ cei din Dachia, adecă pre cei dincoace de Dunăre, îi anumea dachi[1]. Așa, Halcocondila, în cartea 2, unde pre larg

[1] În tot evul mediu a existat obiceiul de a se numi în istorii locuitorii țărilor cu numele populațiilor antice, ceea ce nu dovedește, desigur, supraviețuirea acelor populații pînă la data acestor scrieri. Pe vremea Antoninilor mai exista, desigur, în multe părți ale Daciei, populație autohtonă, dar în epoca lui Halcocondil nu.

grăiaşte de romîni şi de asemănarea limbei lor cu cea italienească şi alte trebi a lor, pre romînii cei dincolo de Dunăre îi numeşte vlahi, iară pre cei dincoace de Dunăre, pururea îi chiamă dachi.[a)] [1]…/

§ 12

218 *ÎN MORLACHII SAU MAUROVLAHII*

Lucius, *de regno Dalmaţie*, cartea 9, cap. 5, zice că vlahii aceia, carii lăcuesc prin munţii ţărei sîrbeşti, a Bosnei şi a Croaţiei, măcar că mulţi, cu preotul Dioclea, carele înainte de anul 1200 au scris, îi socotesc a fi prăsilă romană, totuşi nu sînt romani. Şi spre adeverire cumcă aceia nu sînt romîni, doao dovede aduce înainte: una, că în vlahii aceştea nici o urmă nu se află din limba cea romînească, adecă grăesc numai sîrbeşte, alta, numele de vlah atunci s-au cunoscut în lăcuitorii aceştea, adecă atunci au început a se chiema vlahi, cînd numele vlahilor era amestecat cu slovenii, adecă cu bulgarii, şi cînd numele acesta însămna păstoriu. De unde, asemenea adevărului iaste că aceia nu pentru alta s-au numit vlahi, fără că era păstori, precum şi acum; şi aşa, a se zice ei vlahi nu e a se zice romîni de
219 neam, ci păstori.[a)]/

Ci, că numele vlahi să fi însămnat cîndva păstori, sau bulgarii să se fi chiemat vlahi, mai sus am arătat că nicidecum nu e adevărat. Drept, Anna Comnina, la locul mai sus adus, zice că pre niște nomade, adecă

[1] În § 8—11, pe aceeaşi linie, anume de a demonstra că *totul* provine de la romani se ocupă de diferitele denumiri atribuite de istorici coloniştilor romani din Dacia, în diferite perioade: daci, misi, paţinaţite, cumani, bisseni etc. (cu o încăpăţînare care frizează evidenţa imediată, vrea să dovedească că o întreagă listă de cuvinte pecenege citate de istoricii greci, ar fi de origine română).

păstori, i-au chiemat vlahi, ci pentru aceaia să-i fi chiemat pre aceia vlahi, că era păstori şi nu mai vîrtos pentru aceaia că era din neamul vlahilor, nimene nu va vădi. Iară, de i-au cunoscut unii pre lăcuitorii acei din munţii ţărei sîrbeşti, a Bosnei şi a Croaţiei, în suta a doaosprezece, că se chiamă vlahi, nemica nu ajută părerea lui Lucius. Pentru că, măcar că cu acesta nume chiema şi mai nainte slovenii pre romîni, de cînd fură cunoscuţi romînii slovenilor, totuşi, în scrisorile grecilor, în mai suszisa vreme, au început a se ivi numele vlahi. Aşadară, numele vlahi a lăcuitorilor acelora, deodată fu cunoscut cu numele vlahi al romînilor. Şi, precum pănă astăzi romînii nu se chiamă pre sine vlahi, ci romîni, aşa şi aceia, înainte de a se vesti noroadelor celor afară de ghinta slovenească supt nume de vlahi, după mărturisirea lui Dioclea, se chiema romîni sau romani. De oară ce dară, deodată şi romînii şi lăcuitorii aceia fură la cei afară de sloveni cunoscuţi sub nume de vlahi, şi mai nainte şi ei se chiema romîni sau romani, afară de toată îndoiala iaste că lăcuitorii aceia sînt romîni, carii, după limba slovenească, se zic vlahi. Singură acea osebire iaste întră romînii noştri şi întră lăcuitorii aceia, că ei pierzînd cu totul limba cea romînească, încungiuraţi de sîrbi şi vorbind singură limba cea slovenească, au încetat a se mai chiema pre sine romîni, ci, precum îi numesc slovenii pre romîni, vlahi sau vlasi, aşa ei se chiamă pre sine vlasi./

220 Adeverit iaste că lăcuitorii, carii se chiamă cu nume de o ghintă vechie, de aceaiaşi ghintă vechie lipseşte să se crează a fi, de nu se va adeveri împrotivă cu statornice dovede. Aşa, cumanii, în Ţeara Ungurească, nemica nu au din limba sa, ci numai ungureşte grăesc, totuşi, pentru aceaia nu sînt unguri, ci rămîn cumani. Aşa, iarăşi, în Ţeara Ungurească sînt în unele sate ruşi, carii de tot şi-au uitat limba sa cea rusască şi limpede ungureşte vorbesc, ba încă ei pre sine se zic a fi

unguri, totuşi pentru aceaia nimene nu-i scoate din numărul ruşilor şi să le zică a fi unguri. Aşa, în Ardeal sînt sclavi, pre carii romînii îi anumesc schiai[1]; aceştea grăesc limpede romîneşte, şi din limba cea sclăvească nici o urmă nu au în gura sa, ba şi portul îl au întocma cu romînii; totuşi, pentru aceaia nimene nu zice să fie aceia romîni, ci sclavi, precum au fost şi strămoşii lor, rămîn. Deci, şi lăcuitorii aceia vlahi sau morlachi şi maurovlahi, măcar că ş-au pierdut limba sa cea romînească, totuşi, romîni sînt adevăraţi. Cu aceste se răsuflă dovada lui Lucius, carele cu aceaia razimă că lăcuitorii aceia nu sînt romîni, pentru că nici o urmă nu se află la ei de limba cea romînească.[2]

Iară căci îi chiamă morlachi sau maurovlahi, adecă romîni negri, nu mi se vede a fi alta pricina fără pentru că ş-au pierdut limba sa cea romînească, şi pentru aceaia se socotesc nefericiţi şi ticăloşi ca cei ce sînt abătuţi şi înstrăinaţi de fraţii săi romîni. Că obiceaiu iaste şi acum pre cei ce sînt în ceva nenorocire, a-i chiema negri. Obiceaiu iarăşi iaste a chiema negri şi pre aceia, carii zăhăesc pre alţii şi îi păgubesc. Poate dară şi pentru aceaia i-au anumit romîni negri, pentru că, cum scrie Lucius, la mai sus-zisul cap, vlahii cei din munţii Bosnei ajutînd pre Mladin, banul Dalma-
221 ţiei, a Croaţiei şi a Bosnei, cu armele sale,/ se coborîră la şesuri şi mestecaţi cu horvaţii fură îngăduiţi a agonisi pămîntul; după aceaia, aceiaşi vlahi înmulţindu-se, toate ţinuturile pănă la mare le-au zăhăit, adecă le prăda; pentru care pricină, cum fură de crai Ţărei Ungureşti conteniţi, în *Cronica patriei*, zice, se spune.[a)]

[1] În limba veche românească slavilor li se spunea *şchiai*, formă derivată din lat. (medieval) *sclavus*.

[2] Deşi limba nu e unicul criteriu al apartenenţei etnice, e totuşi greu de admis că o populaţie care şi-a pierdut limba mai ţine de vechea naţiune.

Iară aceaia ce zice Lucius, că romînii aceia, în zilele lui Mladin, s-au coborît din munți și au dobîndit la șesuri, întră horvați, loc de agonisit, fără nici o dovadă o grăiaște. Că, aceste ce grăiaște el despre ajutoriul romînilor cel dat lui Mladin, le-au cules din Míha Madius, cap. 18, ci, în capul acela nu se află atunci să se fi coborît romînii din munți și să fi dobîndit locuri de agonisit întră horvați, singur aceaia scrie Madius acolo, că Mladin pururea au fost alipit de pretești și de ajutoriul romînilor și că banul Ioannes Babonig gonind pre Mladin pănă la Blisca, acolo au avut bătae mare cu romînii.[b] De unde urmează că nu numai din zilele lui Mladin, carele au custat în suta a treisprăzecea, pe vremile craiului Cárolus al ungurilor, sînt în Croația așezați romînii cu lăcașul, ci lipsește să credem că din zilele cele vechi sînt ei acolo lăcuitori.

Aducem aminte și aceaia, aci, că bine au însămnat Lucius, cumcă cele ce scrie Diócleas despre biruințele
222 bulgarilor la Siloduxia,/ la Machidonia și în ținutul latinilor, care cuvinte le-am scris mai sus, nu de bulgari, ci de avari trăbue să se înțăleagă.[a]

Și aceaia urmează din cele mai sus-arătate, că în deșert se supără Petrus Catancici, *de Istro*, cap. 8, § 4, asupra acelora carii află în ținutul Poșéghei și în Croația romîni.[b]

Mă miram mai nainte, oare de unde s-au luat ținutul Poșeghei a se numi Valahia cea Mică *(Valachia parva)*, și gîndeam deodată că asămănîndu-se cu Țeara Munteneascâ, carea se zice Valahia, ținutul Poșeghei, ca cel mai mic decît Țeara Romînească, s-au numit Valahia cea Mică. Ci, aflu la scriitori, că Țeara Munteneascâ s-au zis Valahia cea mai Mică și Moldova, Valahia cea mai Mare.[v] De unde urmează că ținutul Poșeghei, carele e dincolo de Dunără, nu după alăturarea cu Țeara Munteneascâ, carea e dincoace de Dunăre, s-au obicinuit a se chiema Valahia cea Mică. De acolo îmi veni

prepus că dincolo de Dunăre trăbue să cercăm Valahia cea Mare, pe lîngă carea cea din ţinutul Poşeghei să se zică Mică. Şi întru adevăr aflai la scriitorii greceşti, dintră carii Nichita Honiata, *în Balduin Flandru*,
223 precum şi Acropolita, ţinuturile/ românilor cele din Tesalia le chiamă Vlahia cea Mare,[a] pe lîngă carea cea din ţinutul Poşeghei se zice Valahia Mică. De unde urmează că, precum vechiu nume iaste a Vlahiei ceii Mari din Tesalia, aşa şi numele Valahiei ceii Mici din ţinutul Poşeghei iaste vechiu, de vreme ce de cînd s-au zis în Tesalia Valahia Mare, de atuncia au trăbuit să se zică şi în ţinutul Poşeghei Valahia Mică. De aci se întăreşte şi ceaia ce am zis mai sus, că romînii nu în zilele lui Mladin au dobîndit locuri la şes, ci cu mult mai nainte au fost acolo lăcuitorî.

Aci îmi vin aminte şi cuvintele lui Topeltinus, carele în cartea ce se chiamă *Origines et Ocasus Transilvanorum*, cap. 6, de acolo vrea să arete că romînii oarecînd s-au zis bulgari, pentru că tîrgul de la Braşov, în care lăcuesc romîni, se chiamă d'Belgherai (d'*Belgerey*).[b] Ci tîrgul acela, romînii în limba sa îl chiamă Schiai, pentru că acolo, oarecînd poate au lăcuit schiai (*Sclavi*). Deci, de la sclavi iaste numele acela născut, nu de acolo că doară romînii oarecînd s-au chiemat bulgari. Rău dară, de acolo vădeşte Topeltinus că romînii oarecînd s-au zis bulgari, pentru că acum romîni lăcuesc în tîrgul mai sus numit. Cîte sate sînt în Ardeal, care au fost săseşti, anume în vecinătatea Sas-Reghinului, Sas-Hărastaş, Sas-Ulfalu, Sas-Bănița, Sas-Péntec, şi/
224 celelalte,[a] care şi astăzi îşi ţin numele de săseşti, măcar că nici un sas astăzi nu iaste într-însele, ci le lăcuesc romînii, au pentru aceaia vei zice că romînii oarecînd s-au chiemat sasi?

Însămnăm şi aceaia, că romînii acei din Croaţia şi dintră ceialalţi sîrbi fiindu-le greaţă de numele morlachi sau maurovlahi, adecă romîni negri, vrînd a întoarce

rugina aceaia de pre sine asupra romînilor celor dincoace de Dunăre, îi numesc pre aceştea, caravlahi, punînd *cara*, cuvînt turcesc, în locul cuvîntului celui grecesc *mauro;* şi aşa, pre romînii cei dincoace de Dunăre îi chiamă ei şi sîrbii cei dincolo de Dunăre, negri romîni. Ci, pentru aceaia totuşi maurovlahii rămîn fraţi romînilor celor dincoace de Dunăre şi romani adevăraţi, iară nu sîrbi.

Şi aceaia însămnăm, că dintră romînii aceştea, precum toţi, demult ş-au pierdut limba cea romînească, aşa unii acum încep a se lăpăda şi de numele vlahi sau vlasi, cu carele mai demult se lăuda. Şi nu-şi trag de samă că de slăvit nume se lapădă şi din preastrălucită viţă a romanilor, domnitorilor lumei, cu mijlocirea aceaia se nevoesc a se preface în varvari.

§ 13

PENTRU NUMELE CUŢOVLAHI ŞI ŢINŢIARI

Cunoscut lucru iaste că grecii de acum pre romînii cei din cólo de Dunăre neluînd aminte la mişălătatea sa, în carea sînt însuşi, în batjocură îi chiamă cuţovlahi, carea însămnează rumîni schiopi. Lucius, *de Regno Dalmaţie*, cartea 6, cap. 5, vrea să gîcească pricína, de unde romînii aceia au început a se zice la greci, cuţo-
225 vlahi. Zice că, după mărturisirea lui Chedrín, Zoi,/ mama lui Constantin Porfiroghénitu, împărăteasa de la Ţárigrad, făcînd legătură cu paţinaţítele asupra búlgarilor, paţinaţitele după aceaia se feceră vrăjmaşi, carii de multe ori trecînd Dunărea prăda Thrachia. După aceaia învingîndu-i Alexie Comnín, mulţi din dînşii au perit; din ceialalţi, pre unii i-au vîndut, pre mulţi i-au aşezat în ţinutul Moglénei şi au făcut un leghion de ostaşi ales din dînşii, cum scrie Zónara. A cărora următori şi astăzi sînt, şi de la locul unde fură

așezați s-au poreclit patinațe moglenitem. Asemenea Nichita scrie că Calo Ioann, împăratul Țarigradului, învingînd pre patinații, din cei prinși în războiu, au făcut sate într-o parte de la apus, a cărora rămășițe și acum mai sînt acolo. Și, precum aceștea își trag viața de la aceia carii au fost prinși în războiu, carii mulți s-au obicinuit a fi chilavi, așa grecii pre aceiași i-au numit cuțovlahi, carea în limba cea proastă a grecilor însămnează romîni schiopi.

Adevărat iaste că Chedrin scrie cum că în zilele împărătesei Zoi, mumei lui Constantin Porfiroghenitu, patinații, mijlocind Ioann Voga patriarhul au făcut legătură cu grecii asupra lui Símeón, craiului bulgarilor, carele prăda Thrachia cu bulgarii săi. Și aceaia iaste adevărat, că Ioann Zonara, în *Annale*, tom. 2, cartea 18, scrie cumcă, în zilele împăratului grecilor, Alexie Comnin, celui intîiu cu numele acesta, întrînd patinații întru împărăția grecilor au prădat toată Thrachia și Machidonia și sculîndu-se împăratul cu războiu asupra lor, amar fu bătut de dînșii. Ci, pre urmă împăratul învingîndu-i cu ajutoriul cumanilor, carii rău se mîniiase asupra patinaților pentru că nu le-au făcut parte din prăzile ce dobîndise de la greci, foarte mulți uciși în bătălie, pre ceialalți i-au prins și i-au vîndut; iară din cei tineri și tari mare număr
226 împreună cu muerile și cu fiii lor îi așeză să lăcuiască/ în țeara Moglena, făcînd un prea ales leghion dintr-înșii, a cărora următori și astăzi, zice, rămîn, și de la locul unde se așezase a lăcui căpătară nume, ca să se zică patinate moglenite. Așa scrie Zonara.

Multe am putea aci asupra crezămîntului scriptorilor vizantini arăta în lucrul acesta. Ci, pentru scurtarea, singur aceaia răspundem că, dacă pentru aceaia s-ar zice cuțovlahi, nu iaste îndoială că numele acesta l-ar fi dat grecii aceia, carii anume i-au văzut pre prinșii aceia schiopi și chilavi. Lucru firesc iaste acestea. Și,

de s-ar fi numit de atuncia cuțovlahi, au nu scriitorii grecești cei din vremile acele și după aceaia i-ar fi chiemat în cărțile sale pre romîni cuțovlahi, mai vîrtos cînd scriu cu mănie turbată asupra lor și le dau nume cu mult mai urîte decît cuțovlahi. Așa, același Nichita niciodată nu-i numește cuțovlahi, ci vlahi; așa, și alți scriitori după Nichita; așa, și Halcocondila, carele către sfîrșitul sutei a cincisprăzecea au scris, curat îi numește vlahi. Schioapă dară, ba și de mîni și de picioare lipsită și fără cap iaste părerea lui Lucius, carele zice că pentru aceaia vlahii aceștea s-au zis cuțovlahi, pentru că își trag vița din cei prinși în războiu, între carii mulți era chilavi, după cum se întîmplă în războiu.

Din cele mai sus zise, apriiat se vede că numele cuțovlahi nu e nume vechiu. Nice pentru altă pricină nu e dat de la grecii cești noi romînilor celor dincolo de Dunăre, fără că în vremile ceste de pre urmă stîrnindu-se pismă între greci și între romînii aceia, mai vîrtos între negoțitori, și mulți dintră greci învățînd limba romînilor cestor din coace de Dunăre, în Țeara Muntenească, luară aminte că limba romînilor celor dincolo de Dunăre nu se lovește întru toate cu limba romînilor cestor din-
227 coace de/ Dunăre, pentru mulțimea adecă a cuvintelor celor grecești, care sînt vîrîte în limba romînilor celor dincolo de Dunăre, din lunga petrecere cu grecii; pentru aceaia neavînd cu ce să-i batjocorească cu alta, le ziseră: cuțovlahi, adecă *romîni schiopi*, carea însămnează că nu au limba întreagă ca romînii cești de dincoace de Dunăre. De unde numele acela, cuțovlahi, nicicum nu întunecă viața romînilor acelora. Că, măcar că limba lor au pătimit acea schimbare, totuși sîngele lor e curat romînesc și sînt adevărați romani, a cărora strămoși, în zilele lui Gallien, au trecut dintră romanii cei dincoace de Dunăre în Misia, preste Dunăre, și se lățiră apói pănă în Thessalia. Mai întunecă-i pre ei

aceaia că, măcar că se cunosc pre sine a fi romînĭ, totuşi mulţi mai dedaţi sînt spre limba cea grecească, decît să se nevoiască a-şi procopsi limba sa cea românească şi a o curăţi de grecie.

Însă, precum nicecum nu se razimă de adevăr părerea lui Lucius, carele zice că de la paţinaţitele cei prinşi în războiu s-au zis romînii cei preste Dunăre, cuţovlahi, aşa nu mă îndoesc că, cu prilejul războiului celui de pre urmă a paţinaţitelor cu grecii, întru carele, la anul 1096, fură învinşi paţinaţitele de împăratul grecilor, Alexie Comninul, începură grecii pre paţinaţite a-i mai numi paţinaţite şi începură a le zice vlahi. Că întocmindu-se de aciia pace statornică între paţinaţite şi între greci, mulţi dintră paţinaţite se feceră ostaşi la împăratul grecesc, ca să-l ajute asupra vrăjmaşilor săi. Deci, din petrecerea laolaltă luînd aminte grecii că paţinaţitele o limbă au şi de o viţă sînt cu romînii aceia, carii din vechi zile era preste Dunăre lăcuitori şi se chiema vlahi, acelaşi nume, după cum se cădea, le dederă şi paţinaţitelor; vezi pre Striterus, în *Paţinaţica*, cap. 10. Cel dintîiu, în scrisori, pre paţinaţite,
228 adecă pre romînii cei dincoace de Dunăre, i-au numit vlahi, Chinnam, în anul 1160, la cartea 6. Vezi cuvintele lui Chinnam mai sus, cap. 5, § 5.

Aceiaşi romîni de preste Dunăre, pre carii grecii, în batjocură, îi numesc cuţovlahi, se chiamă şi ţinţiari. Acest nume nu de airea, cred eu, îşi trage începutul său, fără de la familia cea preastrălucită din Roma, Ţinţia, adecă de la un căpitan vestit a romînilor acestora, carele, după familia sa, s-au chiemat Ţinţius *(Cincius)*; de la acesta s-au zis ţinţiani *(cinciani)*; şi fiindcă nu o dată s-au obicinuit romînii *n* a latineştilor şi al italieneştilor cuvinte a-l muta în *r*, (ρ), din ţiţiani se fece ţinţiari (cinciari), cum mai sus, cap. 7, § 2,

văzum că din cosáni se feceră cosári sau cozári. Așa, mai sus, § 10, însămnarăm că poate numele comani sau cumani a unei părți ai romînilor s-au născut de la un căpitan vestit ce s-au chiemat Cóman.[1] [...][2]

CAP X

DESPRE FABULA CAREA SPUNE CĂ ROMÎNII ÎN SUTA A TREISPREZECEA, DE PRESTE DUNĂRE AU VENIT ÎN DACHIA

§ 1

URZITORIUL FABULEI ACEȘTIIA AU FOST IOSÉFUS SÚLȚER

Enghel, în de multe ori pomenita *Apendice*, § 4, zice că unii trași de vrerea sa, carea o au spre a scări pre romîni, socotesc că romînii numai după prada ce o făcură mongolii tătari în Ungaria și în Ardeal, la anul 1241, din harul ungurilor, și cu tocmală ca pururea să slujească, din Thrachia veniți, fură primiți a lăcui în Ardeal. A ticăitei acestii păreri se fece urzitoriu Sulțérus, de acolo, că rău au înțeles locul unei diplome, la Prai, în *Annale* tipărită, precum și locul logofătului Grecean, noului istoric al romînilor.[a)]

---

[1] Etimologii fanteziste. Numele *țințari* dat aromânilor pare să provină de la faptul că ei spun *țințî* în loc de *cinci*. Cît privește pe cozari (= hazari) și cumani, ei sînt populații turcice care au trăit prin părțile noastre și parte au migrat sau s-au asimilat.

[2] În cap. IX—XIII se ocupă de numele diferitelor popoare care au venit în continuare, în contact cu românii: sclavi (= slavi), bulgari, sîrbi. Respinge ipoteza eronată a lui Iosef Sulzer asupra locului de formare a poporului român; de asemenea pe a lui Carol Eder. Tratează pe larg istoria românilor din dreapta Dunării. Sensul demonstrației este că pînă la distrugerea imperiului de către împăratul de la Țarigrad, Vasile Bulgaroctonul, românii au stăpînit împreună cu bulgarii.

245 Această fabulă de Sulţer, escată, Cárolus Eder înainte de toţi alţii, îmbrăţoşindu-o, în *Notele sale istorico-critice*, cele *asupra Suplichei romînilor*, la numărul 9, după ce au povestit, cum romînii cei de preste Dunăre cu prinţipii săi, Petru şi Asan, la muntele Em s-au desbinat de cătră împărăţiia grecilor, carea la bătrîneţele sutei a doaosprezecea s-au întîmplat, zice că după desbinarea aceasta romînii de preste Dunăre au venit în Ţeara Muntenească şi de acolo în Ardeal, care lucru zice că e arătat din Grecean la Sulţer, în cartea ce se chiamă *Gheşihte des Transalpinişen Daţiens*, tom 2, faţa 28.[a]

§ 2

PĂREREA ALTORA DESPRE SULŢER

Enghel, în *Suplemente* la *Vindiciile anonimului cornideşiane*, § 5, zice să Sulţer, despre meşteşugul criticei nu e lăudat, adecă: Sulţer nu au ştiut să ispitească lucrurile, după cum se cădea.[b] Acelaşi în *Comentaţiia, de Gestis Traiani ad Danubium*, cap 1, § 3, zice că lui Sulţer nu întru toate zisele lui întocma se cade a i se crede.[v] Vasilie Colóssi, protopop al Bobîlnei, în Ardeal, în *Prefaţia Lexiconului* său celui romînesc, carele încă nu e tipărit, ne spune cugetul cel rău a lui Sulţer cătră
246 romîni, şi/ îndreaptă pre cetitori la Ghedéon Sólga, de unde să cunoască năravul şi crezămîntul lui Sulzer, precum şi la Martinus Gheórghius, Covacíci, carele în *Biografiia lui Gábriel Colinovici*, ce e pusă înaintea *Cronicei Témpláriilor*, îl mústră pre Sulţer că au fost om ocărîtoriu, mincinos, şi că foarte puţin au ştiut despre lucrurile de care au scris.[a]

Eu, pe Franţiscus Iosefus Sulţer l-am cunoscut foarte bine, trăind cu dînsul trei ani, în oraşul Sas-Réghin, unde el era auditor la reghementul dragonilor savo-

iani, și am avut dese întîlniri la olaltă și în cortelul lui, și la mine, în casa parohiei. Era/om ne îndestulat cu soartea sa, crezîndu-se a fi vrednic de mai mare pîne; și fiind că muiarea și cele doao fete ce avea nu le putea ținea cu acea pompă cu carea dorea, se necăjea; de unul născut al său fecior întru acelaș reghement cadét încă era îngrijat. Om era de prejudecăți cuprins și apăsat, care îl făcea ca nu atîta să cerce adevărul lucrurilor, pre cum ca să afle dovede ori cît de supțiri, și fără putere spre adeverirea celor ce ș-au băgat odată în cap și spre a-și răsfuga patima sa. Din haracterurile unui om avea obiceiu a judeca asemene de toată ghinta, din carea era omul acela. Drept scrie Enghel despre dînsul, că despre meșteșugul criticei nu e lăudat. Eu, odată, i-am spus lui Sulțer un lucru, încă în prunciia mea din vești pustii auzit. Cînd mă dusăi altădată la dînsul, văd că el au însămnat lucrul acela, ca un adevăr, în *Istoria Ardealului*, carea atunci o alcătuia. Destul m-am nevoit a-i arăta că nici o dovadă nu iaste a lucrului aceluia și altmintrea fu întîmplarea; ci fiind că spusa cea din tiiu fusese după gustul lui, nice nu vrea să audă cuvîntarea mea, cu carea vream să-i arăt adevărul. Cele ce zice Vasilie Colossi despre Sulțer, în cît e pentru știința limbei romînești, încă le cred a fi adevărate, pentru că eu de multe ori grăind cu muiarea lui, sască născută în Brașov, înaintea lui, romînește, nici odată nu-l auziiu măcar un cuvînt să sloboadă din gura sa romînesc, ci pururea vorbea cu mine au lătinește, au italienește, și înaintea muerii sale, măcar că dînsa nici o limbă dintră aceste doao nu avea cunoscută. Iară muiarea lui, ca o muiare sască, știia bine grăi romînește. De unde am prepus că multe din cele ce au scris el pentru limba romînească, dela muiarea sa le-au împrumutat. Cînd au pornit Sulțer cu mai sus lăudatul reghement a doao

oară, după făcuta pace cu turcii, către Ţeara Romî-
218 nească, unde au şi murit atunci de lingoare,/ la Piteşti, încă fui faţă la cortelul lui; multe mâhnit mi-au grăit despre deşărtăciunea lumii, ca nu până aci; şi nevoindu-mă eu a-i întări inima, îi aduceam aminte că după moarte îi va rămînea o pomenire lăudată din cărţile care le-au scris. Ci, nici o mîngăiare din cărţile care le-au făcut nu vru să priimească. Mai mult apoi nu m-am întîlnit cu dînsul, că, cum zisei, el au murit la Piteşti, în Ţeara Romînească.

§ 3

SE RĂSPUNDE LA DOVEDELE FABULEI LUI SULŢER

Fabula sa, cu carea zice Sulţer că romînii de preste Dunăre, în suta a trei sprezecea au venit în Dachia, despre o parte o razimă cu diplomele crailor ungureşti, despre alta cu Grecean logofătul. Razimul cel din diplome îndestul îl răstoarnă Enghel, în *Suplementele* mai sus lăudate, § 5, unde arată că acel maghicesc înţeles, cum că romînii se socotesc întru acele diplome ca venetici, măcar cît le vei ceti şi proceti, nici cum nu se află.[a]

În cît e pentru Grecean, de ar fi cartea lui tipărită, ca să o pot avea aminâ, mai pre larg aşi răspunde. Însă, atîta încă ajunge, că, dacă nu adevereazâ Grecean zisa sa cu scriitori vechi, nice un crezământ, după critică, nu are, şi ca nişte vorbe pustii dela măcar carele, cu dreptul se pot lepăda vorbele lui. Ci şi aceaia poate să fie, că Grecean au scris numai de unele familii, că au venit de preste Dunăre, şi Sulţer, apoi, după treaba sa, le-au alipit vorbele lui Gre-
219 cean la ţoată nemărginita mulţime a /românilor, cîtă

se află din Tisa până în Marea Neagră[1]. Aceaia iaste apriat din cele mai sus (§ 2) arătate, că lui Sulțer, întru acele, în care nu aduce dovede din scriitori cunoscuți și vrednici de credință, nu i se poate crede.

§ 4

SE RĂSPUNDE ÎNTRU ACEAIAȘI TREABĂ LUI EDER

Eder, cel din țîiu, și credincios ucenic lui Sulțer asupra romînilor, în lucrul acesta, doao dovede aduce înainte spre adeverire cum că romînii în suta a trei spre zecea, de preste Dunăre au venit în Dachia: una, în de multe ori pomenitele *Note*, numărul 9, unde zice că de ar fi fost romînii în Dachia domni, romînii cei dela muntele Em, cînd pre la anul 1186 s-au sculat asupra grecilor, nu s-ar fi însoțit cu bulgarii și cu cumanii, ci mai vîrtos ar fi făcut aceasta cu romînii, cei din Dachia, frații săi; a doao dovadă, acoloși, la numărul 10, unde așa cuvîntă: Haleocondilas mărturisește că limba romînilor celor de la muntele Pind, în Pelopones, una iaste cu limba dachilor, adecă cu a romînilor celor din Dachia. De unde urmează că romînii aceia cu aceștea oare cînd au fost la olaltă. Ci lipsește să zicem că au fost la olaltă din colo de Dunăre și de acolo au venit romînii aceștea în Dachia, că, de vom

[1] Radu Greceanu a scris o cronică despre viața lui Constantin Brîncoveanu, al cărei început se referă la domnia lui Șerban Cantacuzino. Greceanu, despre care pomenește Maior, poate fi un manuscris în care sînt compilate mai multe cronici muntene. Date despre începutul Țării Românești se găsesc în *Letopisețul Cantacuzinesc* și în *Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu. În aceste cronici se vorbește despre venirea românilor de la sudul Dunării, dar această relatare nu se sprijină pe nici un scriitor antic, deci, așa cum remarca pe bună dreptate Maior, nu i se poate da crezare sau poate fi considerată, cel mult, ca o indicare a sensului romanizării sau al cuceririi romane.

pune că au fost la olaltă aici, în Dachia, cu neputință iaste a pricepe cum s-au întîmplat aceaia, de limba romînească mai nici o cuscrie nu are cu limba gotilor și cu a ungurilor, stăpînilor Dachiei, iară cu limba cea slovenească, a lăcuitorilor Thrachiei, foarte mare cuscrie are.

Răspunsul la dovada cea din țîiu a lui Eder, vezi-l mai sus, cap 8, § 10, unde și aceaia am adeverit, că cumanii au fost romîni, și pentru aceaia, cînd fe-
250 ceră romînii cei de la muntele Em legătură/ cu cumanii, nu cu streini, ci cu romîni au împlinit aceasta; și pentru ce romînii cei din Ardeal și din Bănat nu au dat ajutoriu romînilor celor de la muntele Em, încă am arătat că romînii aceștea atunci era supuși cu țările lor craiului Ungariei, carele, fiindu-i împăratul grecilor cel de atunci, Isaáchie Anghel, ginere, necum să sloboadă pre romînii cei din Ardeal și din Bănat ca să se însoțească cu romînii cei dela muntele Em asupra grecilor, ci încă el rădică oaste spre ajutoriul grecilor, măcar că și atunci fură bătuți grecii de romînii aceia.

La a doao dovadă a lui Eder, aș fi poftit să-mi răspundă el, căce dela jumătate suta a treisprezecea, cînd crede el că au venit romînii de preste Dunăre în Dachia, pănă la anul 1791, cînd dede el *Notele istorico-critice* asupra *Suplichei romînilor*, mai nici o cuscrie nu se fece limbei romînești cu limba ungurească, și ce pricină mi-ar fi dat el pentru zisa vreme, aceaiași îi vrea da și eu, căci dela sfîrșitul sutei a noao, cînd au venit ungurii în părțile aceste, pănă acum nu se închiè zisa cuscrie întră limba romînească și întră cea ungurească. Însă pricina cea adevărată căci mai nici o cuscrée nu iaste limbei cei romînești cu limba ungurească, e că limba ungurească fiind limbă de Asia, nice cum nu se lovește cu limba cea romînească, carea e limbă de Europa și soră de cît toate mai aproa-

pe limbei ceii italienești, carea e cea mai dulce între toate limbile Europei.

Iară căci limba romînească nici o cuscrie nu are cu limba gotilor, stăpînilor oare cînd a Dachiei, nu e nici o mirare. Pentru că, de au fost limba gotilor așa, pre cum e a sasilor din Ardeal, după cum unii dintră sasi vreau ca sasii să fie strănepoți gotilor acelora, tocma cu neputință era să se facă zisa cuscrie, de vreme ce nici un sunet nu cred eu să fie urechilor
251 romînului/ așa aspru și neplăcut, precum limba cea săsască din Ardeal. Iară pentru ce în limba romînească se află cuvinte slovenești, vezi mai sus, cap 9, § 1, și cap 3, § 7. Ci, înseamnă marea măzăcie a dovedei lui Eder, din carea urmează că nici după a treisprezecea sută nu au fost romînii în Ardeal, până astăzi, de oară ce și astăzi vecuiaște acea necuscrire între limba romînească si între cea ungurească, carea însuși Eder o cunoaște.

§ 5

SE VĂDEȘTE DE MINCIUNĂ FABULA LUI SULȚER

Aceaia, că romanii cei mai mulți, în zilele lui Aurelian, nu au trecut preste Dunăre, în Misia, ci pururea au rămas în Dachia, am adeverit mai sus, cap 3, § 5, 6, și celе lalte. De unde urmează a fi mincinoasă fabula lui Sulțer, carea zice că romînii, pre la jumătatea sutei a treisprezecea, de preste Dunăre au venit în Dachia. Totuși, aci alte dovede voiu să aduc, care singure ajung a vădi fabula lui Sulțer de minciună.

Notariul lui Bela, carele, după cum adeverează Enghel, au scris istoria sa către capetul sutei a doaosprezecea, mărturisește că pre la capetul sutei a noao, cînd au venit ungurii în țările aceste, era în Ardeal romîni. Cuvintele lui vezi-le mai sus, la cap 3, § 3 și

4. Ci, fiind că Sulţer pre Notariul nu vrea să-l creadă, Ioann Chinam, iară scriitoriu de a doao spre zece sută, ne lăsă scris, că la anul 1160, mulţime de romîni din Ţeara Romînească s-au sculat cu grecii asupra ungurilor. Vezi cuvintele lui mai sus, la cap 5, § 5. Şi Andréas al doilea, craiul Ungariei, în diploma cea din anul 1124[1] sasilor celor din Ardeal dată, anume vor-
252 beşte de / romînii cei din Ardeal.[a)] Dintru aceste chiar se vede că în suta a doaosprezecea era romînii în Dachia, şi Ţeara Romînească, de pre numele lor, cu carele îi numea slovenii, greciişi alţii, se chiema Vlahia *(Blachia)*, adecă Ţeara Romînească. Minciună dară ca aceaia cuprinde în sinul său fabula lui Sulţer, cît o poţi pipăi cu mîna.

CAP XI

PENTRU PĂREREA LUI ENGHEL, CARELE ZICE CĂ ROMÎNII CĂTRĂ ÎNCEPUTUL SUTEI A NOAO AU VENIT DE PRESTE DUNĂRE ÎN DACHIA

§ 1

SE SPUNE PĂREREA LUI ENGHEL CU DOVEDELE EI

Enghel, în mai sus pomenitele *Suplemente*, § 5, numărul 3, pentru aceaia lapădă fabula lui Sulţer, că, stînd aceaia în picioare, mult s-ar scări crezămîntul Notariului lui Bela, pre carele el cu mîni, cu picioare îl apără şi îl scuteşte.[b)] Şi, în locul fabulei lui Sulţer, în *Apendicea despre începutul romînilor*, § 5, aduce în mijloc părerea sa, cu carea şi crezămîntul Nota-
253 riului să-l ţină scutit,/ şi pre romîni încă cu toată vîrtutea, să-i micşoreze. Cu atîta mai nesuferit iaste

[1] Andrei al II-lea a domnit între anii 1205–1235. Diploma pe care a dat-o saşilor este din anul 1224.

Enghel, în lucrul acesta, de cît Sulţer, că mărturisirile scriitorilor, precum vom vedea mai jos, întru acela chip le aduce înainte, cît pare că au crezut că nimene altul acele nu le va mai ceti în izvoarăle lor. Deci, zice în mai sus însămnatul loc al *Apendicei*, după mărturisirea cea la Striterus însămnată, că pre la anul 813, Crúmus, craiul bulgarilor, luînd cetatea Adrianópolului au dus din colo (cum stăm noi, din coace) de Dunăre boiari cu nemăsurat norod, şi acolo le au poruncit să lăcuiască. Leo Gramaticus númără 12 mii nesocotind fămeile; Gheorghie călugărul, 10 mii. Şi dintru aceşti, zice, duşi a bulgarilor prinşi şi robi, de roman, măcar că coreit sînge, îşi trag viţa romînii cei de acum în Ardeal şi în Ţeara Romînească, pre carii ungurii, cuprinzînd Ungaria, i-au aflat acolo.[a)]

Robii bulgarilor, pre carii aci îi fece Enghel romîni, în *Suplementele* mai nainte zise, § 5, spune că au fost nu numai romîni ci şi slavi, şi în *Apendice* zice că robii aceia au fost aduşi din Thrachia, iară în *Suplemente* zice că au fost aduşi din Misia şi din Thrachia şi că acelora le-au dat de lăcuit din coace de Dunăre, ba încă, cu duh prorocesc şi arată că anume în/ Ţeara
254 Muntenească şi în Ardeal le-au dat loc, şi dintru aceştea ne îndoit şi ca lucru din scriitorii greceşti vădit ţine el că sînt prăsiţi romînii cei din Dachia. Robii, pre carii i-au adus bulgarii, zice că au fost odată doaosprezece, altă dată cincizeci de mii.[a)]

§ 2

SE RĂSBAT DOVEDELE LUI ENGHEL

Drept are Enghel că bulgarii, cuprinzînd Adrianopolu, multă mulţime de oameni au adus în coace de Dunăre robi. Şi aceaia iaste adeverit, cum se înseamnă la Striterus, tom 2, partea 2, cap 6, § 68,

fața 160, că bulgarii trecînd pănă în Arcadiópol, au adus robi bărbați cu mueri și cu prunci, cu tot cinci zeci de mii. Ba și aceaia putea să adaogă Enghel, din Striterus, că bulgarii, după cum întru același cap, la Striterus, se înseamnă, au întrat în muntele Gan și nenumărat norod aflînd acolo ascuns, și toate vitele Thrachiei, pre oameni i-au omorît, vitele și pruncii și muerile, în mulțime mare foarte, i-au trimis robi în Bulgaria. Toate așa sînt aceste, ci, nici un scriitóriu vechiu nu ne lasă scris că robii aceia să fi fost romîni, iară duhului prorocesc / a lui Enghel, carele
255 vrea ca aceia să fi fost romîni sau romîni mestecați cu slavi, nu sîntem detori să credem. Cu acest singur răspuns toate dovedele lui Enghel să răsipesc în vînt. Pentru că pe de zece ori să fi fost robii aceia mai mulți, dacă nu se poate vădi c-au fost romîni, apă cu ciuru cară dumnealui Enghel.

Afară de aceaia, Enghel, ca să înșele pre cetitorii cei fără de grije și să-i creadă lui, lăsă afară cuvîntul machidoneni, carele întorcîndu-se la locul lui, precum iaste la Striterus, cap 6, § 66, fața 556, de unde au scos Enghel cuvintele acele pentru robii cei dela Adrianopol, nu numai afară de toată îndoiala iaste că robii aceia nu au fost romîni, ci și aceaia cu degetul ți se arată că au fost machidoneni.[a)]

Pre urmă, cum iaste însemnat la Striterus acoloși, cap 7, fața 563, murind Crumus, i-au urmat în scaun Critagón, carele s-au zis și Mortagón. Acesta, precum era cu mult mai tiran decît Crumus, văzînd că ghinta bulgărească, prin creștinii acei aduși de preste Dunăre, încet, încet, se dă spre credința cea creștinească, aprins de mănie, chiemă înaintea sa pre Manuil, episcopul din Adrianopol, carele și el era adus rob împreună cu alții, chiemă, zisei, pre acesta și pre alții unii mai aleși ai lui soții, și întîiu cu cuvinte blînde îi sfătuiește ca să părăsească credința cea creștinească,

după aceaia, văzîndu-i că nici cu făgăduinţe, nici cu ameninţeli nu se pleacă, amar muncindu-i îi omorî.

Pre urmă, célora lalţi robi le găti Dumnezeu prilej de a se întoarce înapoi, la ţeara sa, de unde fusese aduşi robi. Că mai marele bulgarilor, de multe ori pierzînd răsboiul, şi neputînd acum mai mult a sta
256 asupra puterei romanilor, făcu pace şi pre/robi i-au slobozit. Şi aşa robii toţi, ca după şese ani de robie, cu ajutoriul lui Dumnezeu sloboziţi, se întoarseră a casă sănătoşi.[a] Aceste toate, cred eu că le-au cetit Enghel la Striterus. Ci, precum fără cumpăt tăgădui pre machidoneni, cum mai sus am însămnat, aşa mai îndemînă îi fu aceste a le tăcea. Destul că, dacă robii acei aduşi de Crumus preste Dunăre, nu au fost romîni, dacă robii accia din Bulgaria cea din coace de Dunăre, adecă dintră Dunăre şi Tisa (că acolo au lăcuit multe veacuri bulgarii, cum am arătat mai sus, cap 9, § 30, 31, 32, toţi s-au întors la ţeara sa şi la căsile sale, de unde fusese aduşi robi, cum au putut aici, în Dachia, să se nască din trînşii nemărginita mulţime a romînilor cîtă iaste dela Tisa, în Bănat, în Maramureş, în Ardeal, în Ţeara Muntenească, în Moldova, şi pre airea, pănă în Marea Neagră./

§ 3

257 *MAI ÎNCOLO SE CONCENEŞTE PĂREREA LUI ENGHEL*

Pre paţinaţite i-am arătat mai sus, cap 8, § 2, că au fost însuşi romînii. Cum scrie împrejur Constantin Porfiroghenitu, în cartea cea *despre Chivernisirea împărăţiei*, care o scriia pre la anul Domnului 949, Paţinaţia, adecă ţinutul paţinaţitelor, atîta de larg şi atîta mulţime de paţinaţite, adecă de romîni, era întru acela, cît, pre cînd scriia Constantin Porfiroghenitu mai sus lăudata carte, toate neamurile le

întrecea patinatitele cu numărul și cu vîrtutea; toate neamurile de prin prejur, ruși, unguri, búlgari, tremura de frica lor. Vezi mai sus, § 9, cap 8. Ci, cu neputință era din niște robi aduși prin bulgari de preste Dunăre, dela anul 813, cum vrea Enghel, până la anul 949, cînd scriia Constantin Porfiroghenitu cartea cea despre împărăție, o împărăție așa cumplită, precum era Patinația, așa să se umplă, cît se întreacă cu numărul toate ghintele împărățiilor celor de prin prejur. De unde urmează că cu mult mai vechi sînt romînii, în Dachia, de cît să le puni începutul lor pre la anul 813, cum vrea Enghel.

Lîngă aceste, cunoscut lucru iaste, că preadeselinită iaste dialecta romînilor celor din colo de Dunăre de dialecta limbei romînilor celor din coace de Dunăre. Că limba acelora, după ce în zilele lui Gallienus au trecut din colo de Dunăre, trăind întră greci, se acoperi de cuvinte grecești, iară în limba romînilor celor din coace de Dunăre, afară de unele cuvinte bisericești, care și rușii, pentru împărtășirea legii grecești, mai toate întocma le au, și afară de acele ce romanii sau lătinii cei vechi le priimise dela greci și din Italia le aduseră cu sine în Dachia, romanii, strămoșii romî-
258 nilor,/ nemica nu se află grecesc. Drept, în Țeara Romînească și în Moldova, acum, mai vîrtos întră boiarii cei mai procopsiți, se aud cuvinte grecești, nu puține. Ci acest obiceiu de a mesteca în vorbă cuvinte grecești, nu de mult îl luară boiarii, fără de cînd, în vremile ceste mai de pre urmă, începură (cu mari danii dobîndind aceasta dela turci) dintră greci a fi vodă la București, în Țeara Muntenească, și la Iași, în Moldova. Că, cu Vodă și odată și altădată venind prieteni ai lor dintro viță cu dînșii greci, și unii, sau bărbați sau mueri, prin căsătorii, rămînînd aci, lipsea se învețe limba țării, cea romînească; despre altă parte, începură a învăța și romînii boiari limba cea

grecească; aceaia fece a se amesteca acolo, dară nu în Ardeal, nici în Bănat sau airea, până în Tisa, cuvinte grecești în vorba cea romînească. Ci aceasta fiind lucru tocma nou, nu micșorează vechimea romînilor în Dachia.

Deci, așa cuvintez: de ar fi venit romînii în Dachia de preste Dunăre, după ce strămoșii lor, în zilele lui Gallienus, au trecut în Misia, de ar fi venit, zisei, ori în vremea, carea o vrea Enghel, ori mai nainte, după cum Lucius, de *Regno Dalmație*, cartea 6, cap 5, fără nici o dovadă grăiaște, și din carele părerea lui Enghel luo prilej, precum sînt în limba romînilor celor din colo de Dunăre, așa și în limba romînilor celor din coace de Dunăre ar fi cuvinte, din însoțirea cea mai nainte cu grecii din colo de Dunăre vîrîte. Ci, în limba romînilor celor din coace de Dunăre nu sînt cuvinte grecești. Urmează dară, că strămoșii romînilor celor din coace de Dunăre nu au trecut, în zilele lui Gallienus, din colo de Dunăre, și așa romînii, carii sînt astăzi în Dachia, nu sînt nepoți din romîni veniți din Misia și Thrachia, ci sînt strănepoți romînilor acelora, carii după venirea lor din Italia, aici, în Dachia, nici odată nu s-au strămutat de aici; ci pururea, viță / de vița
259 lor necurmat au lăcuit în Dachia. Și alte mari descliniri în dialecta celor din coace și a celor din colo de Dunăre romîni sînt; care adevărat vădesc pre romînii cești din coace de Dunăre a nu fi venit dintră romînii cei din colo de Dunăre.

Să nu fie nici o dovadă alta, singură aceasta ajunge a răsturna și fabula lui Sulțer și părerea lui Enghel și a lui Lucius, sau ori a cărora altora, carii vreau ca romînii să fie nepoți de acelora romîni, pre carii varvarii i-au adus din colo de Dunăre, aici, în Dachia. Rămîne dară închiiat că romînii, carii sînt astăzi din Tisa până în Marea Neagră, sînt romani adevărați și nepoți romanilor acelora, carii în zilele lui Traian,

după concenirea dachilor, descălecară în Dachia şi viţă de viţa lor necurmat au lăcuit acolo.

Măcar că nu puţine, în capetele cele mai sus, am grăit despre romînii cei din colo de Dunăre, totuşi osebit cu următoarele capete, voiu să cuprind întîmplările care le-au venit lor, după ce în zilele lui Gallien şi a lui Aurelian despărţindu-se ei de romînii cei din coace de Dunăre, au trecut din colo de Dunăre, şi acolo s-au aşezat cu lăcaşul.

CAP XII

ÎNTÎMPLĂRILE ROMÎNILOR CELOR DIN COLO DE DUNĂRE, DIN ZILELE LUI AURELIAN PÂNĂ LA DESCĂLECAREA BULGARILOR ÎN MISIA

§ 1

DINTRĂ ROMÎNII CEI PRESTE DUNĂRE AU FOST ÎMPĂRAŢI LA ROMA ŞI LA ŢARIGRAD!

260 Al şeptele, după Aurelian, la Roma împărat au fost Galerius Armentarius, cum scrie Sextus Aurelius Victor, dintră romînii cei de preste Dunăre, născut în Dachia Ripense, drept, din părinţi proşti şi el încă mai nainte au fost păstoriu de vite, pentru carea s-au şi poreclit Armentarius, dară om frumos în trup, vestit şi norocos ostaş. Unde se născuse, acolo fu şi îngropat; căruia loc el îi pusese numele Romulian, de pre numele mumei sale Rómula.[a)]

După Galerius Armentarius urmă, întru împărăţiia romanilor, Galerius Maximinus, asemene dintră romînii cei de preste Dunăre, ca cel ce era nepot de soră lui Armentarius. Acesta, înainte de a se face împărat, se chiema Dára. Şi acesta au fost născut din părinţi păstori şi crescut întră păstori, totuşi vîrtos cinstea

pre oamenii cei preanțelepți și cărturari, și au fost cu line năravuri.[b)]

Din sîngele acestui împărat rămase întră romînii cei de preste Dunăre familie strălucită *Dara*, carea pănă în suta a șeptea sprezece dela Hs. își ținu numele acel întreg, iară atunci, asupra unuia din familia aceasta, anume asupra lui Nicolae Dara, fiind lăcuitoriu în orașul *Moscópol* veniră asupra lui 12 turci, ca să-l prădeze; el, așa cu bărbăție se purtă, cît omorî dintră ei șese. Ceia lalți șese turci scăpînd adunară mai mulți turci, ca de nou să vină asupra zisului Nicolae Dara. Auzind Nicolae despre adunarea și cugetul
261 turcilor, și el adună bărbați din fara/ și din priatenii săi. Cu carii iarăși învinse pre turci și de aciia să luo a-i goni, ba, pre cîți turci întîmpina, pre toți îi ucidea, pre unii de vii, fără milă îi belea. Ba și unor greci, carii îi grăia împrotivă, asemenea le făcea. Pentru aceste grele tirănii, ce fece Nicolae acesta Dara, îi mutară porecla Dara în Dera, dela cuvîntul grecesc dero, carele însemnează bat, ucid, belesc, și așa familiei Dara, de aci înainte îi rămăse porecla *Dera*, pănă în zioa de astăzi, cît acum și însuși ei, acei din familia aceaia se chiamă Dera.

Asemenea, dintră romînii cei preste Dunăre născut în Dachia, acea de preste Dunăre, Licinius fu împărat la Roma. Acésta era căsătorit cu Constanția, sora Marelui Constantin și cu Marele Constantin împreună au împărățit. Om harnic și de treabă, cum scrie Eutropius.[a)]

Ba și preavestitul împărat Justinian dela Țarigrad dintră romînii cei preste Dunăre au fost, născut în Dachia Mediteranea. Cum că acesta s-au născut în Dachia Mediteranea, destul de chiar se culege din *Nearoa* 11, cu carea pre episcopul orașului Justiniana Prima a patriei sale îl fece arhiepiscop sau exarh Iustinian. Unde așa grăiește: „Am socotit a fi de lipsă

ca preaslăvita prefectură, carea era în Pannonia, în preafericită patria noastră să o aşezăm, fiind că Pannonia a Doao nu e preadeparte de Dachia Mediteranea". Din cuvintele acele ale lui Iustinian nu poate fi îndoială cum că prefectura din Pannonia o-au trecut Justinian în Dachia Mediteranea; aceaia încă iaste adeverit, că prefectura aceaia, o-au aşezat Iustinian în patria sa; aşa dară patria lui Iustinian sau/ locul
262 naşterei lui au fost în Dachia Mediteranea, a căriia lăcuitori era romînii cei în zilele lui Gallien şi a lui Aurelian eşiţi din Dachia lui Traian, ce se zice Dachia Vechie. Întru acelaş chip cuvîntă şi Stefanus Salaghius, de *Statu Eclesie Pannonițe*, cartea 5, cap 4, de unde scrisem cuvintele lăudatei nearao.[a]

Singură o îndoială iaste, că Procopie, scriitoriu grecesc dintru acelaş veac cu Iustinian, în cartea 4, *despre Ziduirile lui Iustinian*, cap 1, scrie că locul, unde s-au născut Iustinian, iaste la dardani.[b] Iustiniana Prima dară, patria lui Iustinian, iaste în Dardania, nu în Dachia Mediteranea. De unde urmează că Iustinian nu au putut să fie romîn.[1]

Răspund că, de iaste lipsă a crede că sau o parte sau alta au minţit: mai de a crede iaste că au minţit Procopie, om privat, decît împăratul Iustinian cu
263 publica nearao, şi iaste a crede că/ mai bine şş-au ştiut locul naşterii sale Iustinian, de cît Procopie. De vreme ce dară Iustinian, locul naşterei sale îl zice a fi în Dachia Mediteranea, urmează că greşeşte Procopie, cînd scrie că Iustinian au fost născut la dardani. Nice

[1] Procopius considera în mod greşit că Justinian era de origine iliră, dacă nu cumva în mintea istoricului antic, în cazul de faţă, era vorba de o noţiune geografică şi nu etnică. Justinian este descendent al unei familii de traci dintr-o regiune puternic romanizată, fie dintr-un sat de lîngă Skoplie (Scupi), deci în Dardania, fie dintr-un sat de lîngă Niş (Naissus), din Dacia mediteranea, cum presupunea Maior.

nu poți zice că cuvintele acele: „Dachia Mediteranea“ au întrat poate aci, prin ne grija scriitorilor, și pentru aceaia, în locul acelora, trăbue să se pună: „Dardania“, precum vrea Salaghius, la capul mai sus numit.[a] Nu poți zice aceaia, pentru că întîiu, nici un sămn de o greșeală ca aceaia nu poți arăta. Apoi, și alte locuri, sînt, în lăudata nearao, de unde limpede se culege, patria lui Iustinian a fi fost în Dachia. Că numărînd epárhiile, care să fie supt stăpînirea arhiepiscopului dela Iustiniana Prima, pune în frunte Dachia Mediteranea, cu aceste cuvinte: „atît însă Dachia Mediteranea, precum Dachia Ripense. Cele lalte“.[b] Unde, cum că din cuvîntul „însa“ urmează că Iustiniana Prima au fost în Dachia Mediteranea, însuși Salaghius încă o cunoaște.[v] Și cu ce cucerie era Iustinian către țeara sa, și cum vrea să o cinstească; de ar fi fost Iustiniana Prima în Dardania, o vrea numi în numărul eparhiilor în frunte, carea și rîndul cel bun încă o poftea. Ci, în frunte número Dachia Mediteranea, iară Dardania, după alte eparhii. Ne îndoit lucru dară iaste, că patria lui Iustinian au fost nu în Dardania, ci în Dachia Mediteranea./

264 Însă și Procopie se poate uni cu lăudata nearao, de vom zice că Procopie grăiaște după măsura Dardaniei cea înainte de Aurelian, iară nu după ceaia ce îi rămăsè ei după ce s-au făcut Dachia Mediteranea. Ca să se priceapă ceaia ce zic eu, lipsește să ne aducem aminte de cuvintele lui Sextus Rufus, care le-am scris mai sus, cap 3, § 1, cu care areată el că ducîndu-se romanii cei din Dachia lui Traian preste Dunăre, doao Dachii se fecerà în ținuturile Misiei și a Dardaniei. Deci, partea aceaia a Dachiei, în carea era Iustiniana Prima, fiind tăiată din Dardania cea vechie, putea Procopie, după stilul cel vechiu, se zică că locul

naşterei lui Iustinian au fost la dardani. Iară după marginile Dardaniei cele noao, nu poate să se zică a fi Iustiniana Prima în Dardania, de oară ce locul acela de mult s-au cuprins întră hotarele Dachiei Mediteranei.

CAP XIII

ÎNTÎMPLĂRILE ROMÎNILOR CELOR PRESTE DUNĂRE, DELA DESCĂLECAREA BULGARILOR ÎN MISIA PÂNĂ ÎN ZILELE LUI ISAACHIE ANGHEL, ÎMPĂRATULUI GRECILOR

§ 1

ROMÎNII AU ÎMPĂRĂŢIT CU BULGARII ÎMPREUNĂ

Pre romîni nu numai nu i-au păgubit întru nemica bulgarii, după ce au descălecat în Misia, ci încă s-au înfrăţit la olaltă, adecă împărăţiia romînilor, pre carii unii i-au chiemat misi, după cum / am spus mai
265 sus, cap 8, § 8, se împreună cu împărăţiia bulgarilor. De aciia scrie Nichita Honiat, în *Isaachie Anghel*, cartea 1, că Asan, împăratul romînilor celor dela muntele Em, întorcîndu-se la patria sa Misia, cu ajutoriu de ostaşi aduşi de preste Dunăre, adecă din Ţeara Romînească, şi văzînd că patria sa, Misia, e curăţită şi deşertată de oaste grecească, nu se îndestulă cu stăpînirea Misiei, ci socoti de nou să se scoale asupra grecilor, ca să ia dela dînşii Bulgaria, şi aşa împărăţiia misilor, adecă a romînilor, şi împărăţiia bulgarilor, precum amîndoao aceste de demult au fost laolaltă, iarăşi să le împreune.[a] Preachiar lucru

dară, iaste că împărăţiia romînilor celor preste Dunăre, după descălecarea bulgarilor în Misia, din bună înţălegere laolaltă întră aceste doao neamuri, se împreună cu a bulgarilor. De unde urmează că aceste doao neamuri, romînii şi bulgarii, au împărăţit împreună în Misia, carea după aceaia s-au zis Bulgaria. De unde, să zicem că tot de a una în Bulgaria să fi fost craiu din viţa bulgarilor, carea nimene nu poate vădi, totuşi nici o scădere de acolo nu putea să vină romînilor, precum de acolo că împărăţiia Ungariei e împreunată cu împărăţiia Austriei, măcar că craiul nici odată nu e din viţa ungurilor, totuşi cădinţele ungurilor, precum era înainte de a se face împreunarea acestor împărăţii, aşa şi după făcuta împreunare rămaseră şi rămîn întru întregimea sa până astăzi. Aşa dară romînii şi după descălecarea bulgarilor în Misia, / rămaseră
266 în moşiile sale nesmintiţi şi, precum din bulgari, aşa şi din romîni se alegea pururea bărbaţi vrednici spre purtarea deregătoriilor şi acelor politiceşti şi acelor de oaste.

Deşert iaste dară Lucius, cînd, în cartea 6, *de Regno Dalmaţie*, cap. 5, fără de nici o dovadă, numai cu vorbe goale, ca să mărească pre slovenii săi, zice că slovenii, anume bulgarii, cuprinzînd iliricul, pre romani, carii era acolo lăcuitorii, i-au robit şi aşa slăvitul acela anume roman, la sloveni se fece nume de robi, şi vlah au început a însămna rob sau şerb. Asemenea, deşert iaste cînd acoloşi, iarăşi numai cu vorbe goale zice că biruitori bulgari noroade întregi de romani, din ţinuturile cele din colo de Dunăre, au adus robi preste Dunăre încoace, împreună cu limba. Vezi mai sus, cap. 11.

§ 2

ÎMPĂRĂȚIIA BULGARILOR O-AU STRICAT VASILIE, ÎMPĂRATUL GRECILOR

Bulgarii fiind împreunați cu romînii cei preste Dunăre, cum mai sus, § 1, spusei, multe rele, în mulți ani, feceră grecilor, de care pline sînt istoriile grecești, până ce pre urmă Vasilie împăratul dela Țarigrad învingîndu-i le strică împărățiia, cum scrie Gheorghie Acropolita, în istoria sa, cap 11, și până în zilele lui Isaachie Anghel au plătit grecilor dare.[a)]/

267 Nu poate fi îndoială că cu concenirea bulgarilor, și romînii cei preste Dunăre, cu împărățiia lor fură supuși împăratului dela Țarigrad. Dară aceaia încă e adevărat că romînii aceștea numai acele porunci ale împăratului grecilor le priimea și le împlinea, care le vrea; care nu voia, nu le priimea. Că, așa ne lăsă mărturisit Nichita Honiat, în *Isaachie Anghel*, cartea 1, că romînii aceștea, avînd multe cetăți, cu firea locurilor foarte întărite, și multe strîmturi, nici odată nu le-au păsat de greci, până cînd, pre urmă, lăpădîndu-se cu totul de stăpînirea grecilor,[a)] iară își puseră împărățiia sa în picioare, căriia apoi adăogară și împărățiia bulgarilor. Vede-se din lăudata mărturisire a lui Nichita Honiat, că romînii, și în vremile cînd au fost supuși împărăției grecilor, avea moșiile sale, orașele, cetățile sale, mare parte de țeară a sa, unde numai romîni era lăcuitori, carea parte de țeară lăudatul Nichita Honiat, în *Isaachie Anghel*, deosebit o chiamă Misia. Cine se poate îndoi că acestea asemenea le-au ținut romînii și în zilele bulgarilor, adecă înainte de a începea și bulgarii și romînii supt stăpînirea împăratului grecesc? De aici se întăresc cele ce am zis mai

sus, cap 8, § 4, cum că romînii cei preste Dunăre nu au fost ghintă nomadă, adecă oameni fără lăcaș stătătoriu, nice nu au fost toți păstori, precum îi defaimă Lucius. /

CAP XIV

268 ÎNTÎMPLĂRILE ROMÎNILOR CELOR PRESTE DUNĂRE, ÎN ZILELE LUI ISAACHIE ANGHEL, ÎMPĂRATULUI GRECILOR

§ 1

SE SPUNE PRICINA PENTRU CE ROMÎNII CEI PRESTE DUNĂRE AU FĂCUT REBÉLIE ASUPRA ÎMPĂRATULUI GRECESC

Scrie Nichita Honiat, *în Isaachie Anghel*, cartea 1, cap. 4, că împăratul Isaachie Anghel murindu-i muiarea vru să ia fata lui Bela, craiului ungurilor, carea nu era încă de zece ani. Și nevrînd el spre cheltuiala nuntei a da bani din cămara cea împărătească, sili toată cheltuiala aceaia să o dea orașele și țările; cu carea și alte orașe, mai vîrtos cele Anhialului învecinate, foarte le năcăji, și pre romînii cei de la muntele Em, asupra sa și asupra împărăției romanilor îi întări. Iarăși însămnăm aci, că Nichita Honiat și alți scriitori grecești, prin împărățiia romanilor, înțeleg împărățiia grecilor, și prin Ρωμαιοι, care lătinește se întoarce romani, înțeleg pre greci.

Fiind dară întărîtați romînii aceia, pentru că multe vite le luase oamenii cei împărătești și de la acei pătimise necazuri, / întră aceste, doi frați romîni
269 dintră aceiași romîni, Petru și Asan, fiind împăratul la Chipsele, se duc la dînsul și cer ca să-i priimească soldați întră leghioanele cele grecești și să le dea o puțină moșie ce era în muntele Em. Carea nedobîndind

de la împăratul şi văzînd că sînt aşa nebăgaţi în samă, înaintea împăratului începură a cîrti şi a se lăuda că întorcîndu-se acasă vor face rebelie. Pentru care vorbă, din porunca lui Ioann Sevastocrátoru, fu dată o palmă preste obraz lui Asan; carea palmă scumpă foarte căzu împăratului Isaachie Anghel şi la toată împărăţiia grecilor, precum de aci înainte vom arăta. Că întorcîndu-se acasă acei doi fraţi, Petru şi Asan, prinseră a învita pre romîni şi a-i îmbărbăta ca toţi să se scoale cu arme asupra împăratului Isaachie Anghel şi asupra grecilor.

§ 2

MEŞTEŞUGUL CU CARE ZIŞII FRAŢI AU FĂCUT PRE ROMÎNI SĂ SE SCOALE CU RĂSBOIU ASUPRA GRECILOR ŞI ÎNCEPUTUL RĂSBOIULUI

Romînii privind la aceaia că grecii au oşti de ajuns, bine într-armate, învăţate la răsboiu şi cu toate măşinile ce sînt de lipsă la răsboiu întărite, avea sfiială a priimi îndemnul lui Petru şi a lui Asan, ca să se scoale cu răsboiu asupra grecilor. Deci, zişii doi fraţi această tehnă sau meşteşug aflară. Că, precum, *acoloşi*, cap. 5, scrie Nichita Honiat, feceră o beserică pre numele Sfîntului Dimitrie; la acea beserică mulţi îndrăciţi, şi bărbaţi şi mueri, adunară, pre carii îi învăţa ca cînd îi va apuca nevoia şi vor fi cu ochii crunţi întorşi şi cu părul răspîndit, întru acea turbată stropşală fiind, să strige în gura mare: că Dumnezeu / aşa voiaşte, ca neamul bulgarilor şi a romînilor, lăpădînd jugul cel de lungă vreme să capete slobozenie, şi tocma pentru aceaia Mucenicul lui Hs., Dimitrie, părăsînd mitropólul Thesalónica şi beserica de acolo şi petrecerea cu grecii, au venit la dînşii, ca să-i ajute în treaba aceasta. Deci, nebunii aceştea odihnind

puțin, curînd, mai cu vîrtute eșindu-și din fire, se stropșea și cu graiu mare, ca cînd ar grăi Dumnezeu printr-înșii, striga că nu e vremea de a se mai lenevi, ci apucînd arme să se scoale asupra grecilor, și pre greci, pre carii îi vor prinde în războiu, să nu-i țină, nice să-i vîndă, ci fără milă să-i omoară, nice rugare, nice bani să nu priimească de la dînșii, cu nici o rugare a lor să nu se mișce, ca diamantul. Tot neamul romînilor dară, de la acest feliu de proroci învitat, curse la arme.

Fiește carele poate vedea că oamenii aceia, pre carii îi zice Nichita Honiat a fi fost îndrăciți și nebuni, întru adevăr nu au avut nici o nevoe pentru că, de ar fi fost întru adevăr nebuni și să-i fi stropșit, în zădar le-ar fi încredințat Petru și Asan mai sus-însămnatele vorbe, ca să le grăiască cînd îi apucă nevoia, de oară ce carii au acea boală, cînd îi apucă, sînt afară de sine și nebuni; nu știu ei agrăi cele mai nainte de stropșală lor încredințate. De unde iaste a crede că oamenii aceia nu au avut nici o nevoe și au fost în toată vremea cu mintea întreagă, numai să făcea că îi stropșește; și fiindcă știia întoarce ochii crunți, a face strîmbături streine cu gura și a se scutura întocma ca cei ce au nevoia aceaia, înșela pre cei puțin priceputi a crede că fără voia lor să fac acele streine mișcări în mădulările lor și cumcă Dumnezeu grăiaște printr-înșii.

Fiind începutul apucărei armelor norocit romînilor, mai vîrtos crezură că Dumnezeu e părtinitoriu slobo-
271 zeniei lor, nice nu / se îndestulară numai cu slobozeniia, ci se răvărsară prin sate și prin orașe, care era departe de muntele Em. Unul dintră cei doi frați, Petru, își puse corună de aur pre cap și încălță păpuci roșii. Așa, dînd ei năvală asupra orașelor celor grecești, mulți oameni de cinste, mulți boi și vite și de alte dobitoace număr mare foarte duseră de acolo.

Sosînd împăratul Isaachie cu oastea sa la dînșii, ei iarăși se traseră la locuri strîmte și nestrăbătute, unde mult aminară, pentru că avînd ei oaste puțină, nu cuteza să iasă la larg. Atunci dede Dumnezeu o negură mare foarte, cu carea se îmbrăcă tot muntele, unde era romînii, și neștiind ei nemica, iată, fără veste grecii dau năvală asupra lor. Cu care întîmplare neașteptată răsipindu-se romînii, căpeteniile și povățuitorii oastei romînești cu ceata pretenilor săi trecură preste Dunăre, în Țeara Romînească, unde făcînd legătură cu cumanii, pre carii mai sus, cap. 8, § 10, i-am adeverit a fi fost romîni, uniți laolaltă romînii cei preste Dunăre cu romînii cei dincoace de Dunăre se întoarseră cu împăratul Asan de nou asupra grecilor. Deci, Asan ajungînd la patria sa Misia, carea era deșartă de oaste grecească și neîndestulindu-se cu domniia Misiei se socoti să facă mult rău grecilor, și împărățiia misilor și a bulgarilor, iarăși, precum au fost mai demult, să o împreune.

§ 3

ROMÎNII BAT PE IOANN CANTACUZEN CHESARIUL ȘI TOATĂ OASTEA GRECEASCĂ

Cantacuzen chesariul carele avea muiare pre sora împăratului Isaachie Anghel, fu trimis cu oaste grecească asupra romînilor. Acesta / auzînd că romînii
272 (pre carii scriitoriul Nichita Honiat îi numește varvari, după mîndriia cea grecească) nu sînt la șes, ci în munți, nu gîndi că ei pentru ca să se mai odihnească și pentru ca să fie mai fără primejdie, pentru aceaia stau la munte, ci socoti că pentru aceaia s-au tras la munte, pentru că le iaste frică de oastea grecească. Drept aceaia Cantacuzen chesariul așează oastea grecească în mijlocul cîmpului, fără de nici o întărire, ba nici cu custodii, adecă cu păzitori și cu străji, nu se întră-

buință. De unde romînii, noaptea, dederă năvală asupra grecilor și îi conceniră. Pre carii îi omorea zăcînd în corturi, pre carii în fugă destr-armați îi prindea. Și așa învingînd romînii pre greci și fugînd grecii, toate corturile grecilor le prădară romînii și steagurile le apucară, ba și vesmintele cele de aur ale chesariului apucară în mînile romînilor, cu care se și îmbrăcară cei doi frați, Petru și Asan, și învăscuți cu iale mergea înaintea oastei sale ceii romînești și își înfipseră corturile la șes.[a)]

§ 4

273 *ÎMPĂRATUL GRECILOR ISAACHIE ANGHEL IARĂȘI SE SCOALĂ ASUPRA ROMÎNILOR CU OASTEA GRECEASCĂ, ȘI RĂMÎNE BĂTUT*

Împăratul Isaachie Anghel sfătuindu-se cu capul său, că răsboiul cel dintîiu nu l-au purtat asupra romînilor cum se cădea, iarăși se mărgini, însuși cu capul său să se scoale asupra aceloraș romîni. Deci, pornind el cu oastea grecească și ajungînd la Taurocóm, i se făcu de știre că romînii prădează locurile cele învecinate Lárdei și cumcă mulți greci acolo au omorît și nu mai puțini au prins și acum, cu prăzi foarte mari încărcați, vreau să se întoarne acasă; se sue călare și noaptea pornește cu oastea sa, cu carea ajungînd la locul ce se chiamă Vastérne și nevăzîndu-se acolo nici un romîn, cu liniște își odihni oastea. După trei zile pornind de acolo, dimineața pășește către Veróe; nu mersese cale încă de patru parasánghe (o parasangă iaste loc ca de treizeci de stadii), cînd ajunge la dînsul un om sprinten, carele abiia își trăgea sufletul de ostenit; acela spune că romînii nu departe de acolea se întorc către casă cu prăzile și merg cîtinél, fiindcă nici un vrăjmaș
274 nu au văzut pre acolo, și / sînt și însărcinați cu prăzile

care au căştigat. De unde, îndată îşi rîndui oastea împăratul şi purcese într-acolo, pre unde îi fu spus că merg romînii. Pre carii văzîndu-i noi, zice Nichita Honiat, şi asemenea văzîndu-ne pre noi (că şi eu, zice, eram cu împăratul, ca scriitoriul lui), schithii, adecă cumanii sau romînii cei din Ţeara Romînească (că Nichita pre romînii cei din Ţeara Romînească îi numeşte schithi), schithii, zişei, şi romînii dînd prăzile la vro cîteva compănii de ai lor, şi poruncindu-le ca pre cale scurtă şi cu grabă să meargă pănă vor ajunge la munte, ceialalţi adunîndu-se laolaltă, fără frică steteră înaintea călărimei greceşti, după obiceiul lor oştindu-se. Adecă, cînd se apropiia de greci, slobozea săgeţi şi se lupta cu suliţe. Curînd după aceaia se opintea la fugă, ca să adămănească pre greci a fugi după ei, şi iarăşi ca pasările curînd întorcîndu-se înapoi, făţişi, cu mult mai vîrtos da răsboiu. Carea de multe ori făcînd şi fiind acum biruitori, lăsară învîrtiturile acele şi apucară a mînă sabiile. Atunci cumplită strigară înălţînd, mai curînd de cum ai grăi, năvăliră asupra grecilor, pre carii, şi pre cei ce se oştea şi pre cei ce fugea, întocma îi omorîră.[a)]/

275 După aceaia întorcîndu-se împăratul Isaachie la Ţarigrad, precum, *acoloşi*, cartea 2, cap. 1, scrie Nichita, răsărind primăveara iarăşi se întoarse asupra romînilor, pre carii Nichita s-au obicinuit a-i chiema şi misi (vezi mai sus, cap. 8, § 8), şi trei luni întregi în deşert şi cu multă osteneală încungiurînd şi bătînd la cetatea ce se chiamă Loviţ, nemica isprăvind se întoarse cu buzele umflate acasă.[a)]/

276 După aceaia, cum scrie, *acoloşi*, în cartea 3, cap. 3, Nichita, fiindcă romînii cu cumanii, adecă cu romînii cei din Ţeara Romînească, ţările grecilor cu foc şi cu fier le pustiia, împăratul Isaachie iarăşi eşi cu oaste asupra romînilor şi merse pănă în muntele Em. Ci neputînd face nemica lucru vrednic de făţoşarea cea

împărătească, după doao luni de zile porni cu oastea a se înturna către casă. Ci, în drumul acela, partea cea mai mare a oastei sale o pierdu, ba şi el au fost gata să piiară. Pentru că încungiurîndu-l pre el şi mai toată oastea lui romînii, la nişte strîmturi, începură romînii a mîna săgeţi de asupra şi a slobozi pietri asupra lor; neputînd sta grecii în coantră, rupseră fuga, fieştecarele grijindu-se numai de viaţa sa; şi aşa, pre greci, ca pre nişte vite închise în staul, neapărîndu-i nimene îi ucidea romînii. Împăratul şi coiful de pre cap îl pierdu acolo şi nice nu putu scăpa altmintrea, fără mulţi bărbaţi viteji adunîndu-se împrejurul lui, multe vite şi mai pre urmă unii dintră grecii săi carii era înainte, îi omorîră, şi aşa îi făcură cale, ca să poată fugi. Aşa, mulţi greci perind acolo, singur împăratul scăpă nepleguit.

277 Aici, precum şi întru alte bătăi ce avură romînii cei preste Dunăre cu grecii, se văzu că romînii aceştea nu sînt cuţovlahi, / adecă romîni schiopi, precum îi bat-
278 jocoresc grecii, ci cu picioare sănătoase şi cu braţe vîrtoase, nice nu sînt ţinţari, ci lei, vrednici de numele preastrălucitei familiei Ţinţiane de la Roma, de unde s-au zis ţinţiari, adecă ţinţiani. Nice nu sînt varvari, precum îi anumeşte Nichita Honiat grecul, în istoria sa, ci romani adevăraţi şi cu numele şi cu sîngele, precum şi cu vitejiia. Mai cuvine-se grecii să se zică Κουτζο-Ρωμαῖοι, adecă romani schiopi, şi pentru că numele lor îl ţin furat de la romani, neîiind ei întru adevăr romani, ci greci, şi pentru că mai din toate bătăile cîte avură cu romînii cei de preste Dunăre, s-au întors acasă schiopi şi chilavi. Şi fugea de înaintea armelor romînilor ca ţinţarii, de unde şi numele de ţinţari (înţăles după dialecta romînilor celor dincoace de Dunăre) mai cuvine-se grecilor de cît romînilor.

§ 5

ISAACHIE ANGHEL ȘI ÎN RĂSBOIUL CEL DE PRE URMĂ A LUI ASUPRA ROMÎNILOR CELOR DE PRESTE DUNĂRE RĂMÎNE ÎNVINS

Scrie Nichita Honiat, *în Isaachie Anghel*, cartea 3, cap. 4, că romînii îngînfați cu biruințele cele multe și foarte îmbogățiți cu prăzile și cu tot feliul de arme care le luase de la greci, de aci înainte nici într-un chip nu se mai putură opri, nice nu prăda numai sate și cîmpuri, preste tot locul, ci și la cetățile cele întărite
279 încă răsbătea. Deci, Anhialu îl pustiiră, Varna o / supuseră, a Triadiței, carea mai demult se chiema Sárdica, partea cea mai mare o șterseră, Stumpiu de cetățeni îl deșărtară. Din Nis încă nu puțină pradă de oameni și de vite mînară.[a] De unde, *acoloși*, cap. 8, scrie Nichita Honiat că împăratul neputînd suferi încursele și tălhăriile romînilor cu schithii, de nou se mărgini ca însuși cu capul său să se scoale cu răsboiu asupra romînilor.[b] Și acesta fu răsboiul cel de pre urmă a lui Isaachie Anghel asupra romînilor. De unde se și găti mai virtos decît de alteori. De pretutindinea strinse leghioane noao de ostași greceșți și de pre la alții încă căpătă nu puțin ajutoriu, ba și de la socru-său, craiul ungurilor, carele era Bela al treilea, dobîndi oști de ajutoriu. Deci, avînd oaste bine întărită, cu bani încă se găti bine, că luo 15 măji de aur, și de argint mai sus de 60 de măji; așa, cu toate bine întărit,
280 în luna lui martie iase din / Țarigrad cu inimă asupra romînilor țintită și învîrtoșată, cît nu altmintrea, fără după ce va conceni pre romîni, să se întoarcă acasă, la Țarigrad. Ci, și atunci purtară biruință romînii asupra grecilor.[a] /

CAP XV

STATUL ROMÎNILOR CELOR DE PRESTE DUNĂRE, DUPĂ ISAACHIE ANGHEL

§ 1

ÎN ZILELE LUI ALEXIE COMNINUL, ÎMPĂRATULUI GRECESC

Alexie Comninul, fratele lui Isaachie Anghel, după ce au scos ochii fratelui său Isaachie și au apucat schiptru împărăției grecești, văzînd că nici o putere nu iaste asupra romînilor, trimițînd, cum scrie Nichita Honiat, *în Alexie Comnin*, carte 1, cap. 4, soli la Petru și la Asan, i-au poftit de pace. Ci, fiindcă romînilor nu le păsa nemica de greci, răspuns așa trufaș și cumplit dederă împăratului grecilor și tocmală ca aceaia de pace poftiră, carea era de necinste grecilor și nesuferită. Pentru aceaia deșeartă fu soliia împăratului Alexie Comnin, cu carea dorea ca să facă pace cu romînii.[a]

Ba încă, zăbovindu-se împăratul la răsărit, romînii năvăliră în hotarul Bulgariei, de către Sérre, și învingînd oastea grecească, / prinseră pre duca Alexie
282 Aspiét și multe cetăți au luat, care întărindu-le, cu nenumărate prăzi se întoarseră acasă.[a]

De unde împăratul, pentru ca să nu se mai întîmple unele ca aceste, însuși pre Isaachie sevastocratorul, ginerele său, cu mari oști îl mînă asupra romînilor.[b] Ci, Asan îmbărbătînd pre romînii săi, cu mare îndrăznire tună în ținuturile cele de către Strimón și de către Amfipól.[v] Carea auzind sevastocratorul, neispitind mai nainte puterea romînilor, dînd cu búcinu sămn de războiu, el întîiu într-armat se sui pre cal și aruncă sulița asupra romînilor, ca cînd ar eși la vînat de cerbi sau la o jucărie. Deci, mergînd tot în fugă, ca la 30 de stadii, și într-atîta ostenind și călărimea și pedestrimea, cît în vremea bătăii nu era nici de o

treabă, apropiindu-se de oastea romînilor, parteá cea mai mare a oastei aceştiia era pusă în pîndă. La care înşelăciune neluînd aminte Isaachie sevastocratorul, nădăjduind că, de bună samă, va învinge / pre romîni,
283 nebunește dă năvală asupra lor. Iară romînii sculîndu-se din pîndă, sevastocratoru se află în laţ şi mulţi din ostaşii săi pierzînd, şi el fu prins de un schith carele vru să-l ascundă, cu nădejde că, ducîndu-l la ţeara sa va dobîndi mulţi bani din răscumpărarea lui. Ci, făcîndu-se veste că sevastocratoru e prins, şi făcîndu-se cercare, îl aflară şi îl duseră la Asan. Celalalţi greci carii nu au căzut acolo, spăimîntaţi slobozind caii la fugă, au scăpat în cetatea Serre.[a] /

284 După biruinţa aceasta asupra grecilor purtată, cum scrie Nichita Honiat, *în Alexie Comnin*, cartea 1, cap. 5, încetă şi Asan, împăratul romînilor celor preste Dunăre a trăi, după ce noao ani întregi, cum scrie Gheorghie Acropolita, în istoria sa, cap 12, au împărăţit. Însă nu muri moarte firească, ci, precum, *acoloşi* scrie Nichita, fu omorît de Ivănc carele, cum mărturiseşte Acropolita, în mai sus-arătatul cap, au fost văr primare lui Asan.

După moartea lui Asan împărăţi frate-său Petru. Ci, şi acesta, cum scrie Nichita, *acoloşi*, cap. 6, nu multă vreme după aceaia, asemenea de un romîn fu omorît. Şi aşa (*acoloşi*, scrie Nichita) apucă împărăţiia romînilor pre mîna fratelui al treilea, Ioann, pre carele mai nainte l-au fost priimit Petru lîngă sine părtaş împărăţiei. Acest Ioann, frate a lui Petru şi a lui Asan, fusese ţinut la împăratul Isaachie Anghel zălog, ci, de acolo, apoi au fugit. Acesta nu fu mai blînd a prăda
285 şi a năcăji pre greci,/ carii nici o biruinţă nu putură să poarte asupra romînilor, precum, *acoloşi*, scrie Nichita.[a]

Iară Ivanc, ucigătoriul lui Asan, fugind la împăratul grecilor îl îndemnă pre împăratul ca să trimită pre

oarecarii cu oştile greceşti asupra romînilor, carii, cu ajutoriul lui, toată Misia iarăşi o va căpăta. De unde, împăratul trimise pre Manuil Camiţa protostrátorul cu putere. Acesta pornind de la Filipópol cu oastea grecească nu întrase în hotarele Misiei, şi fu silit a se întoarce înapoi. Pentru că turburîndu-se ostaşii greci şi întrebînd unde îi duce pre ei şi asupra cui trebuie să se oştească,/ „au nu de multe ori, ziseră, am trecut noi aceste 286
căi muntenești şi întru atîta nemica nu am isprăvit, cît mai toţi am perit? Întoarnă-te dară, întoarnă-te şi ne du înapoi acasă". Afară de aceaia căzînd frică fără de veste preste dînşii, ca cînd i-ar îmbulzi dinapoi romînii şi cu tot feliul de arme ar arunca în dînşii, fugiră mîncînd pămîntu. Aceaiaşi ispiti iarăşi însuşi împăratul să facă cu mai mare oaste, ci, nice el nu isprăvi nemica.[a] De aciia nimene, zice, *acoloşi*, Nichita, nu poate număra încursele şi relele ce făcură grecilor schithii şi romînii. Pustiirea ţinuturilor muntelui Em învecinate, prădarea 287
Machedoniei şi / a Thrachiei, decît toate státurile şi tablele mai chiar şi decît orice istorie mai răsfirat arată ce s-au făcut.[a]

După aceaia împăratul Alexie Comnin, cum scrie Nichita Honiat, *în Alexie Comnin*, cartea 2, cap. 3, iarăşi porni din Chipsele, ca să dea ajutoriu oraşelor celor din Thrachia, care le prăda romînii şi schithii, şi mai vîrtos ca să prindă pre Criş[1], sau încai să împiiadice încursele lui, care pre ascuns le făcea în ţinutul Serrelor. Criş acesta era romîn, om mic de stat, carele nu au vrut să stea cu Petru şi cu Asan atunci cînd se sculară aceştea cu romînii asupra grecilor, ci, dinprotivă, făcînd legătură cu grecii, cu cei cinci sute de ostaşi ce avea, se oştea asupra romînilor celor ce era cu Petru

[1] Maior „românizează" numele de origine grecească Hris *(Chrysos)*, deşi *Criş* nu există ca nume de persoană la români *(Crişan* e un derivat de la numele rîului Criş).

şi cu Asan. Ci, nu multă vreme după aceaia, avînd grecii prepus asupra lui cumcă iaste plecat spre romîni şi că vrea să se facă crăişor, îl prinseră. După aceaia slobozindu-l împăratul din închisoare, îl rîndui ca să apere Strumiţa. Ci el înşelînd pre împăratul, îşi cuprinse şie cetatea aceaia, de unde mult năcăji pre învecinaţii greci. Deci, asupra acestuia cu oaste multă mergînd din Chipsele împăratul şi nemica isprăvind se întoarse la Ţarigrad.[b]/

288 Crişul romînul făcînd Strumiţa a sa, cuprinse şi Prosáca, cetate tare foarte. Întru aceasta îşi aşează scaon crăesc. Deci, de isnóv împăratul Alexie Comninu, precum, *acoloşi*, scrie Nichita, cartea 3, cap. 1, din Chipsele mergînd la Thesalonica, porneşte cu răsboiu asupra lui Criş, la cetatea Prosaca, la carea cu multă osteneală bătînd, pre urmă înceată. Că romînii nu numai fîndícuri din măşine mînînd, ci şi pietri mari slobozînd deasupra împrotiva grecilor, foarte amar îi necăjea pre
289 greci şi îi omorea;/ ba, şi pre ascuns eşind noaptea din cetate, măşinele grecilor le răsipea. Şi pre urmă, străjile spăimîntaţi de romîni rupseră fuga la cortul protovestiariului Ioann carele deşteptîndu-se din somn, şi el înfricoşat întinse fuga, cît şi păpucii cei verzi carii sînt sămn deregătoriei de protovestiariu, cu toate celelalte ale lui remaseră pradă romînilor, şi aşa toată noaptea aceaia romînii rîseră şi îşi bătură joc de trebile grecilor. Afară de aceaia slobozînd deasupra buţi goale în jos, cu sunetul cărora, neştiind oastea grecească, în vreme de noapte, ce iaste aceaia, o spărea. De unde, neputînd împăratul face alta nemica cu romînii, fece pace cu acea tocmeală cu Criş, ca Strumiţa şi Prosaca cu învecinatele ţinuturi să fie a lui Criş şi, măcar că Criş avea muiare, îi făgădui că-i va da una din rudeniile sale muiare, precum, întorcîndu-se la Ţarigrad, îi şi trimise fata protostratorului ce era despărţită de bărbat, cu carea se cunună Criş[a]) şi rămăse la Prosaca crăişor./

290 Romînii cei de la muntele Em, cu cumanii, adecă cu romînii cei din Ţeara Romînească, pre carii Nichita Honiat, în toată istoria sa, mai tot schithi îi numeşte, de nou năvălind în Thrachia, o prădează şi se întorc
291 de acolo sănătoşi. Atunci, zice Nichita Honiat, *în/ Alexie Comnin*, cartea 3, cap. 5, poate ar fi ajuns romînii cu cumanii la poarta Ţarigradului, de nu ar fi întrat, spre ajutoriul grecilor, ruşii în ţeara cumanilor ca să o prădeze. Carea auzind cumanii au trăbuit se lase pre greci şi să se întoarcă a-şi apăra ţeara sa.

Însă Ioann, fratele lui Petru şi a lui Asan şi împărat romînilor celor din Misia, cum *acoloşi*, cap. 7, scrie Nichita, cu oaste mare şi bine într-armată eşind din Misia, dă asupra cetăţii cei vestite Constanţia din ţinutul Rodópei, carea fără nici o greotate o şi cuprinde şi răsipindu-i murii, în Vinerea Paştilor, cu deadins bate la cetatea Varna. Ci, fiindcă cei ce ţinea cetatea mai toţi era prea viteji bărbaţi, latini de neam, cu mare vîrtute sta împrotivă. Deci, Ioann fece o măşină mare, în patru muchi, cu carea, apropiindu-o la murii cetăţii, până în trei zile dobîndi Varna.[a)]/

292 Acest Ioann, cum scrie Gheorghie Acropolita, în *Hronica cea scurtată*, cap. 13, multe rele au făcut şi grecilor şi însuşi italianilor. Că era, zice, împărat bulgarilor atunci, cînd fu prădat Ţarigradul.[a)]

Lipseşte de isnov să însămnăm aci, că aceia ce se sculară asupra lui Isaachie Anghel, împăratului grecilor, de la muntele Em, au fost romîni, nu bulgari. Că Nichita Honiat, carele din început au fost faţă, ca notariu al împăratului, în răsboiul ce îl avură grecii cu Petru şi cu Asan şi cu ceialalţi lăcuitori de la muntele Em, chiar desclineşte pre bulgari de vlahi, adecă de romîni, şi doao neamuri arată a fi fost vlahii şi bulgarii. Pre vlahi îi numeşte şi misi, iară bulgarilor nici-

odată nu le dă numele acesta, în istoria sa. Ba şi ţinutul acela, unde lăcuia romînii aceia ce s-au sculat asupra grecilor şi au făcut acele mari biruinţe ce le scrie el, încă îl numeşte Misia. Ba, necum să fi fost bulgari aceia ce se sculară de la muntele Em asupra grecilor, ci nici ostaşi să fi fost vrunii dintră bulgari cîndva, întră lăcuitorii cei din muntele Em, în toată istoria sa nu pomeneşte Nichita, ci singuri romînii, pre carii acum îi numeşte vlahi, acum misi, zice că au fost în oastea aceaia, în toată vremea aceaia, şi ajutoriu au avut de la cumani, adecă romînii de la cei din Ţeara Romînească./

293 Iară scriitorii greceşti ceilalţi, carii tîrziu după Nichita Honiat au scris, sau neştiind lucru acela bine, sau nevrînd a face osebire întră desclinitele neamuri ce era în Bulgaria, nu cu numele neamului, ci după numele ţării Bulgariei, pre aceia ce se sculară atunci asupra grecilor şi îşi făcură împărăţie desclinită de împărăţiia grecilor îi numesc bulgari, precum cînd ar chiema neştine pre ruşii cei din Ungaria, unguri, după numele ţării ungureşti, întru carea lăcuesc. Deci, cînd zice Gheorghie Acropolita, în istoria sa (întru carea niciodată, în treaba aceasta, nu numeşte pre vlahi), bulgar, bulgari, totdeauna trăbue a se înţălege romînii, iară nu cei de neam bulgari[1]. Pentru aceaia, cînd zice lăudatul Acropolita că Ioann au fost împărat bulgarilor, nu se înţălege că acela au fost numai celor de neam bulgari împărat, ci să înţălege a fi fost împărat lăcuitorilor Bulgariei, întră carii, din zilele lui Isaachie Anghel, împăratului de la Ţarigrad, căpetenii au fost romînii. Romînii făcură şi întemeiară această împărăţie din Bulgariia, carea până la venirea turcilor vecui.

[1] Maior are fără îndoială dreptate cînd acordă mai mare importanţă izvorului contemporan, provenind de la un martor ocular (Nichita Honiates), ca şi atunci cînd spune că scriitorii mai tîrzii aplică numele ţării la toată populaţia. El exagerează însă, evident, cînd consideră că e vorba *numai* de români.

§ 2

LATINII IAU ȚARIGRADUL

Cum scrie Acropolita, în istoria sa, cap. 2, Alexie, fecior lui Isaachie Anghel, neputînd suferi acea mare nedreptate, că Alexie Anghel sau Comnin scoțînd ochii lui Isaachie Anghel carele îi era frate bun, apucă împărăția Țarigradului, au fugit la Roma și căzînd la picioarele patriarhului Romei vechi s-au rugat ca să-i dea oaste, cu a căriia ajuforiu să poată lua de la unchiul său părintească împărăție. Era atunci în Italia mai din multe neamuri adunați ostași, gătiți a merge ca să
294 scoată Ierusalimul de supt mîna agarenilor./ Patriarhul, și de mila tînărului, și pentru că acesta mari făgădușe făcea, îi dede mai sus-zisa oaste, cu carea ajungînd la Țarigrad, după multe vorbe fu priimit de greci împărat, fugind Alexie Comninu, de frica latininilor. Ci, în scurtă vreme, același Alexie, fecior a lui Isaachie, fu omorît de greci. De unde, oastea lătinească și pentru acea tirănie mîniindu-se, și pentru ca cele ce făgăduise acestaș Alexie să le poată căștiga, prind a bate la cetatea Țarigradului carea în anul de la zidirea lumei 6711 o și luară și puseră dintră ai săi acolo împărat pre Balduin Flandru.

§ 3

RĂSBOIUL LUI IOANN, ÎMPĂRATULUI ROMÎNILOR, CU BALDUIN FLANDRU, ÎMPĂRATUL ȚARIGRADULUI

Scrie Acropolita, în istoria sa, cap. 13, că cuprinzînd italianii toată Machidenia, îmbiiară pre cetățenii cei din Adrianopol ca să se dea și ei supt stăpînirea lor. Ci, cetățenii aceștea nicecum nu vrură jugul italianilor să-l priimească pre grumazii lor. De unde, italianii cu împăratul Balduin se sculară cu răsboiu asupra adrianopolitenilor. Aceștea văzîndu-se strîmtorați trimiseră

soli la Ioann, împăratul romînilor, cu rugare ca să le dea mînă de ajutoriu și să-i scape dintru acea mare nevoe. Nu lipsi Ioann a alerga spre ajutoriu către Adrianopol, unde lovindu-se oastea lui cu a lui Balduin, rămăsè învinsă oastea lui Balduin, și Balduin fu prins viu și adus la Ioann. Acoloși, zice Acropolita că Ioann, împăratul romînilor, tăind capul lui Balduin și scoțind cele din lontru lui, îl înfrumseță de toate părțile și să obicinuia a bea din el, ca din păhar. Ci, fiindcă Nichita Honiat, carele pre larg spune lucrul, nemica nu pomenește
295 despre aceasta,/ și Acropolita încă zice numai că e veste să fi făcut Ioann acest lucru cu capul lui Balduin, nici o pricină nu avem a crede că romînul Ioann să fi beut din capul lui Balduin, împăratului de la Țarigrad. Totuși, cu nemilostivire îl lipsi Ioann pre Balduin din lume. Că, după mărturisirea lui Nichita Honiat, *în Balduin Flandru*, cap. 10, Balduin fu în prinsoare, la Tîrnóva, lungă vreme, și mîniindu-se Ioann, împăratul romînilor foarte tare, pentru că Alexie Aspiéta au fugit la latini, scoțînd pre Balduin din temniță îi tăe picioarele de prin genunchi și mînile din cot, și îl aruncă într-o vale, unde a treia zi murind se fece mîncare paserilor. Precum se culege din cele ce, acoloși, scrie Nichita, se vede că un an și patru luni fu ținut la închisoare Balduin. Că zice că latinii un an și patru luni ținură împărăția fără de împărat, nu vrură a pune alt împărat, pănă nu au auzit adeverit că Balduin au murit.

§ 4

MOARTEA LUI IOANN, ÎMPĂRATULUI ROMÎNILOR

După aceaia, Ioann, împăratul romînilor, cum scrie Acropolita, în istoria sa, cap 13, nestîndu-i nimene împrotivă, că pre italiani cu totul i-au fost concenit, umblă toată Machidoniia și o prădă, ba și cetățile toate

din pămînt le strică, ca cînd vor răsufla grecii, să nu aibă unde să se întoarcă. Însă, ajungînd la Thesalonica, muri din boală de coaste, ce se zice pleuritide.[a]/

296 § 5

FRURÎLĂ ȘI IOANN ASAN ȘI ALȚII ÎMPĂRAȚI AI ROMÎNILOR

După moartea lui Ioann, fratele lui Petru și a lui Asan, cum scrie Acropolita, la locul mai sus zis, stete în locul lui împărat Frurilă sau Burilă, fiiul surorei lui. Iară Ioann, feciorul lui Asan, fiind încă prunc, pre ascuns fu dus la schithi, adecă la cumani sau la romînii cei din Țeara Romînească[a]/

297 Ci, Ioann Asan acesta, după aceaia căpătînd ajutoriu dela cei din coace de Dunăre, mearsă asupra lui Burilă, pre carele învingîndu-l, îi scoase ochii și se fece el împărat întru împărăția romînilor, carea de tatăl lui era întemeiată. Acropolita, carele era încă prunc mic cînd s-au întîmplat aceasta, după ce, în istoria sa, la cap 13, au zis că Ioann acesta fu dus de alții pre ascuns, la schithi, prin carii se înțeleg romînii cei din Țeara Romînească, anume moldovenii, la cap 20, scrie că acestași Ioann au fugit la ruși, unde amînînd cîtăva vreme, după aceaia adunînd cîțva dintră ruși, au luat arme asupra lui Burilă, ca să dobîndească moșiia părintească. Nu se pricepe cum Ioann Asan fiind romîn, să fi poftit ajutoriu dela ruși, mai virtos decît dela romîni, de oară ce rușii țînea cu grecii, și pentru aceaia mainainte, cum scrie Nichita Honiat, în *Alexie Comnin*, cartea 3, cap 4, s-au sculat asupra cumanilor sau romînilor celor din Țeara Romînească, ca să nu poată da ajutoriu romînilor celor preste Dunăre. De unde, nu poate fi îndoială că Ioann Asan, nu

cu ajutoriul altora, ci singur cu a romînilor celor din Țeara Romînească, pre carii îi chiema comani, și scriitorii grecești le zic și schithi, dobîndi părintească moșie.

Cu acesta, împăratul Theódor Comnin sau Anghel fece legătură și ceru dela Asan Ioann ca să-și dea fata sa ce o chiema Maria, după fratele lui, Emanuil, precum se și fece. Ci, cum scrie Acropolita, la cap 25, Theodor Anghel nebăgînd samă de legătura ce făcuse cu Asan Ioann și de cuscrie, și cu jurămînt o întărise,
298 se/ sculă după aceaia cu răsboiu asupra lui Asan Ioann cu aceaia nădejde că oastea lui Asan Ioann nice opinteala oastei grecești nu o va putea suferi, ci toți vor fugi. Însă Asan Ioann, măcar că cu foarte puțini ostași era, stete față asupra grecilor, pre carii îi și bătu de îi conceni, și pre împăratul Theodor Anghel, împreună și pre alți ai grecilor boiari îi prinse vii, precum acoloși, la cap 25, ne lăsă scris Acropolita. După care strălucită biruință, de bună voe se supuse lui Asan Ioann Adrianopolu, puțin după aceia Didimótihu, Vóleru tot, apoi Serre, Pelagonia, Prílapu și cele de prin prejur. Umblat-au și Vlahia cea Mare toată, carea e în Thessalia, Ioann Asan; cuprinse și Elvánu, și până la Illiric prădă. De acolo, puține cetăți lăsînd grecilor, mai toate șie ținîndu-le, întru care rîndui armași și deregătoare, care să stringă darea, se întoarse acasă. Fu acesta, în veacul acela, de toți judecat a fi minunat și fericit. Și fiind că era om, carele nu se desfăta cu vărsarea de sînge, nici nu omorea pre greci ca cei înaintea lui, toți, și grecii încă îl iubea.

Și aceaia, acoloși, cap 31 și 33, ne lăsă mărturisit Acropolita, că Ioann, împăratul grecilor, pentru ca pre vrăjmașii săi să-i slăbească și lucrurile sale să le întărească, avînd un fecior din muiarea sa Irina, și Asan Ioann avînd o fată cu numele Elena, născută lui din muiarea sa, ce era ungură, adecă fată lui Andreas al

doilea, craiului ungurilor, precum se vede din epistola acestuiași craiu trimisă către Onorie al treilea, papa dela Roma,[a] trimise la Asan Ioann solie ca să dea
299 fata sa după feciorul / lui. Care solie priimindu-o Asan Ioann, se fece nunta între tinerii aceia, cununîndu-i Ghérman, patriarhul Ţarigradului. Atunci, zice Acropolita că împăratul şi săborul patriarhesc, pentru ca să se îmbuneze către Asan Ioann, mai marele bulgarilor, adecă a romînilor, pentru făcuta cuscrie şi pretenie, pre arhiereul Trinovului, carele mainainte era supus patriarhului dela Ţarigrad, l-au făcut să fie de puterea sa şi să se numească patriarh.[a]

De aciia, Ioann, împăratul grecilor, şi împăratul Asan Ioann adunîndu-şi oştile s-au slobozit în părţile cele de către apus, care era supuse lătinilor şi le prădară toate foarte, împărţînd între sine oraşele şi ţinutul, după cum cu jurămînt se legase la olaltă. Şi până la murii cetăţii Ţarigradului, stînd acolo pre muri şi uitîndu-se la ei Ioann, craiul lătinilor, ajunsere împăratul Ioann şi împăratul Asan cu armele sale împreună, şi mare frică băgară în oasele latinilor.[b] Aşa, cu cus-
300 criia / acestor doi împăraţi, cu totul s-au dăbălat mîndriia latinilor.[a]

După multe altele muri Ioann Asan, la anul 1245 şi urmă în scaonul lui, feciorul lui, cel din muiare ungură Callimán, carele înoi legătura cea de pace cu împăratul grecilor Ioann; ci, în anul acelaş muri fiind prunc de 12 ani. De unde, stete în locul lui, în scaon, fratele lui, Mihail, asemenea fecior lui Asan Ioann, născut lui din Irina, fata împăratului grecilor Theodor Anghel. Pre acesta, la anul 1258 l-au omorît văru-său Callimán. Şi luînd muiarea lui Asan Mihail vru să se facă el împărat în Bulgaria, ci şi pre el îl omorîră alţii.

Sfîrşindu-se viţa bărbătească a împăraţilor romîneşti celor preste Dunăre, carea începuse dela Asan,

fratele lui Petru și a lui Ioann, fu ales împărat Constantin, fiiul lui Tih. Carele, ca să-i fie stăpînirea legiuită, lăpădîndu-și muiarea, luo pre fata cea mai mare a lui Theodor Lascári al doilea, împăratului grecilor, Irina, nepoata lui Asan Ioann, împăratului romînilor, căriia i se cădea această împărăție./

301

§ 6

ALȚI ÎMPĂRAȚI AI ROMÎNILOR PRESTE DUNĂRE PÂNĂ LA VENIREA TURCILOR

La anul 1277, fu omorît Tih Constantin și apucă împărăția Corducúba, pre carele grecii l-au numit Lahàni. Acesta au luat muiarea lui Tih Constantin. La anul 1280, Tertér, de viță cuman, carele luase fata lui Asan, au apucat scaonul, fugind Lahana la Noghe, mai marele tătarilor, de carele fu ucis. După ce au fugit Terter de frica lui Noga, vru Țaca, feciorul lui Noga și ginere lui Terter, să apuce scaonul, ci la anul 1294, omorîndu-l Sfendisthláv, fiiul lui Terter, stete el împărat. Despre încursele lui Sfendisthláv, asupra grecilor, vezi istoria lui Pahimer, cartea 5, cap. 18. La anul 1322 moare Sfendisthláv și îi urmează lui Gheorghie Terter, feciorul lui. După moartea acestuia fu ales Mihail Streanțimér, carele din misi și din comani, adecă din romîni de preste Dunăre și din romîni din coace de Dunăre, după moși își trăgea vița. Murind, la anul 1330 Mihail, se fece împărat Alexandru. După el, Susmán. — Și năvălind turcii, la anul 1453, cu putere mare, stricară împărăția aceasta, precum și a grecilor și ale altora.[1]

[1] Dinastia Asăneștilor după Ioniță: Borilă, 1207—1218; Ioan Asan II 1218—1241; Căliman I 1241—1246; Mihail II Asan, 1246—1257; Căliman II, 1257—1258; Constantin Asan Tich,

Cînd era să scape *Istoria* această, de supt, teasc, am socotit nu fără preț lucru a fi, ca să întocmesc încă doao *Disertații*: una despre începutul limbei romînești, alta pentru literatura cea vechie a romînilor. Care le adaog aci./

1258—1277; Ivailo (Lachanas, Kordokubas); 1277—1279; Ioan Asan III, 1279—1280.

Dinastia Terterilor de origine cumano-tătară: Gheorghe I Terteri, 1281—1292 (?); Smil (Smiltzes) 1292—1295; Teodor Svetoslav, 1295—1321; Gheorghe II Terteri: 1321—1323.

Dinastia Șișmanidă: Șișman 1324—1330; Ioan Alexandru 1331—1337; Mihail Asan 1340—1355 la Vidin; Ioan Sratimir 1355—1366; 1369—1370 la Vidin; Ioan Sișman, 1371—1393 la Târnovo; Ioan Sratmir, 1371—1396 la Vidin. Târnovo, capitala Bulgariei e cucerită de turci în 1393, iar Vidinul vasal turcilor, este încorporat definitiv Imperiului Otoman în anul 1396.

Fiindcă limba cea romînească e lătinească, celui ce va să cerce începutul limbei romînești, îi iaste de lipsă mai nainte să aibă cunoscute întîmplările limbei lătinești.

După cum ne învață Eutropius, în cartea 1, limba Latiului, întru a căruia hotar stă Roma, o-au îndreptat și o-au polit Latinus, craiul țării Latiului, și pre latini de pre numele său i-au numit, carea către anii de la începutul lumei 4018, înainte de urzirea Romei către anii 304, s-au întîmplat.[a] Urmează că și limba lătinească de la craiul Latinus au luat început a se chiema așa.[1]

Iară ce schimbare anume, cu îndreptarea aceaia, au făcut craiul Latinus în limba lătinească, ce au lăpădat din limba cea de obște a poporului lătinesc și ce au adaos la această limbă îndreptată, ce să nu fi avut

[1] Legenda (asupra căreia Maior revine adesea) după care Latinus ar fi corectat limba populară, creînd latina literară, cultă sau „gramaticească", este o invenție a unor gramaticieni, preluată de Eutropius. Numele limbii latine nu vine de la regele Latinus, ci ambele sînt derivate de la numele țării, *Latium*.

limba cea de obște, nimene din cei vechi nu ne lăsă scris. Însă, cumcă alta au fost limba lătinească cea îndreptată sau corectă, și alta ceaia ce răsuna în gura poporului lătinesc, și cumcă ceaia fu născută din ceasta, și dirept aceaia limba lătinească cea proastă sau a poporului, cu dreptul se zice mamă limbei lătinești ceii corecte, însăși natura sau firea corecției destul de chiar areată. Asemenea, din natura corecției urmează cumcă/
303 limba lătinească cea corectă nu se sugea împreună cu laptele de la mame, precum limba cea de obște, ci cu gramatica trăbuia să se învețe, și pentru aceaia alta au fost a grăi lătinește gramaticește, alta a grăi lătinește de obște. Dintru aceste se vede că și înainte de urzirea Romei, de doao plase au fost limba cea lătinească, adecă: gramaticească și de obște, sau a învățaților și a poporului. Nice nu se poate arăta nici un veac, întru carele să nu fi fost lipsă de gramatică spre a învăța limba lătinească cea corectă.

Făcînd Romulus cetate, carea de pre numele său o chiemă Roma, de la carea și romanilor li se dede nume, rădică beserică *(acoloși*, pre scurt, povestește Eutropius), carea o numi Asilum și făgădui tuturor celor ce vor scăpa la dînsul scutire. Pentru aceaia, pre mulți din vecinile locuri, carii făcuse întră ai săi ceva rău, fugind la dînsul, i-au priimit în cetate și i-au împreunat cu poporul său. Și așa, din latini și din túscii[1] păstori, precum și din frígii cei de preste mare, carii supt Enéa, din arcadi, carii supt povățuitoriul Evandru, cursese în Italia, ca din de multe feliuri de stihíi, adună un trup și fece poporul roman. Cu vreme, toate neamurile Italiei ce avea osebite limbi se adaoseră către poporul roman. Făcîndu-se această adunare și mestecare de neamuri de desclinite limbi, nimene nu se poate îndoi

[1] Etruscii.

că limba lătinească cea de obşte nu de mijloc schimbare au pătimit.[1]

Şi cumcă osebite au fost limbile neamurilor Italiei, adecă a etruscilor, a grecilor, a oscilor, a insubrilor, a ligurilor şi ale altor galli şi popoare, înainte de a-şi supune grumazii biruitorilor romani, bine învaţă Ludovicus Antonius Muratorius în *Dissertaţiia* 32, tom. 2, al *Anticvitatelor italieneşti.* /

304 Dintru aceste ghinte sau neamuri ale Italiei, unele, măcar că după mărturisirea lui Avgustin, cartea 19, cap. 7, *Despre cetatea lui Dumnezeu*, ghintelor celor învinse, cu jugul le punea şi limba sa cea lătinească asupră romanii,[a] totuşi până şi cînd era mai în floare împărăţiia romanilor, multă vreme ş-au ţinut limbile sale, iară a unor neamuri de ale Italiei, perind iale, limba lor tot au rămas întră romani. Că Aulus Ghellius, în cartea 17, cap, 17, aşa scrie: „C. Ennius zicea că el are trei inimi, pentru că ştiia grăi grecește, oscește şi lătineşte“[b] Aşadară, în zilele lui Ennius încă vecuia limba oscească. La Festus se cetește, din fabula lui Titinnius: „Carii oscește şi volsceşte făbulea, că lătineşte nu ştiu.“[v] Livius, în cartea 40, cap, 42, zice că cumanilor cerînd li s-au dat voe ca în públică să vorbească lătineşte, şi precónii sau vestitorii lor să aibă cădinţă a vinde lătineşte.[g] Altă limbă dară au fost atunci la cumani în Italia, carea nu o-au fost astrucat limba cea lătinească. Şi Strabo, carele au trăit în zilele împăratului Tiberie, în cartea 5 a *Gheografiei*, zice că perind ghinta oscilor, vorba lor tot mai rămîne la romani şi joacă fabule romanii, în limba aceaia.[d]

De aciia, cu neputinţă era din limbile acele vecuitoare şi cuvinte şi chipuri de graiu să nu se vîrască

[1] Observaţie deosebit de justă: pînă la fixarea ei în formele clasice, latina a suferit puternice influenţe din partea limbilor celorlalte populaţii italice.

nu numai în limba lătinească cea proastă, carea acum era de obște tuturor popoarelor/Italiei, ci prin nebăga-
305 rea de samă a unora, și în limba lătinească cea corectă, cîteodată. Carea romanilor celor învățați și bine deprinși în limba cea corectă foarte rău le vinea și certa această rea întrăbuințare. Aceaia mi să pare că spune Cvintilian, cînd scriind despre cuvintele cele streine, așa grăiaște: „Tac despre tusci, despre sabini, ba și despre prenestíni. Că, pre Vecțius, ca pre cel ce se întrebuința cu vorba aceaia, îl ceartă Lucilius, precum Póllio află în Livie patavinitate".[a] Și Varro zice că cuvîntul *multe (multae)* nu e lătinesc, ci sabin; și acesta pănă la pomenirea lui au rămas în limba samnitelor carii sînt născuți din sabini.[b]

Cu mult mai lesne era din limba lătinească cea de obște să se bage cuvinte și chipuri de graiu în vorba lătinească cea corectă. Paradigmă și astăzi despre lucrul acesta avem în pruncii cei romînești, carii în anii cei dintîiu, cînd se înveață lătinește, pentru asămănarea ce iaste între limba cea romînească și între limba cea lătinească, turme de cuvinte romînești bagă în vorba cea lătinească; ba și unguri bătrîni am văzut, carii știind amîndoao limbile, și cea lătinească și cea romînească, cînd grăesc lătinește, și cuvinte și chipuri de graiu romînești, fără a se pricepe ce fac, aruncă în vorba lor cea lătinească[1].

Pentru aceaia cu deadins romanii cei învățați scria cărți și da regule spre abaterea cuvintelor celor streine de la limba lătinească cea corectă, precum și spre polirea sintáxei limbei aceiiași. Direpț aceaia pre

[1] Datorită asemănării de structură cu limba maternă, fenomenul se petrece și astăzi la românii care încep să învețe latina sau o limbă romanică.

306 pruncii săi îi silea a merge la shoală şi a se / învăţa gramatica lătinească. Aceasta e ceaia ce zice Tullius, în cartea 3, *de Oratore*, că preceptele de a vorbi lătineşte le dă învăţătura cea pruncească.[a] Şi Cvintilian, în cartea 1, cap. 10, mărturiseşte că alta e a grăi lătineşte, alta a grăi gramaticeşte, adecă alta e a grăi în limba lătinească cea comună sau de obşte, care împreună cu laptele se sugea de la mamă, alta a grăi în limba lătinească cea corectă carea se învaţă la shoală, din gramatică.[b] Vezi mai sus lăudata *Disertaţie* 32 a lui Muratorie, întru carea pre larg se cuvîntă despre lucrul acesta.

Mult schimbîndu-se limba lătinească cea de obşte, prin aceaia că fu împărtăşită tuturor ghintelor Italiei celor de deosebite limbi, multe dialecte a limbei aceştiia preste toată Italia se escară, în fieştecare parte a Italiei, după feliul limbei neamului ce lăcuia în ţinutul acela. Drept aceaia osebite cuvinte de la toate neamurile acele au căutat să priimească în sinul său limba lătinească cea de obşte; şi fiindcă ea stăpînea, precum şi astăzi, în toată Italia, au început mai de obşte a se chiema limba italienească. Răsbătînd în Italia şi lungă vreme domnind acolo gotii, longobardii şi alte ghinte nemţeşti, cu mult mai vîrtos se schimosi limba lătinească cea de obşte sau italienească; ba, după veacuri, şi însuşi italianii îşi prefăcură limba altmintrea şi o aduseră la statul acela, întru carele e astăzi. Din cele pănă aci despre limba lătinească cea comună zise, lesne se poate afla începutul limbei romîneşti. Aceaia se ştie, că mulţimea cea nemărginită a romanilor, a cărora rămăşiţe sînt romînii, pre la începutul sutei a doao de la Hs., în zilele împăratului Traian, au venit din Italia în Dachia şi au venit cu acea limbă lătinească

307 carea în vremea / aceaia stăpînea în Italia. Aşadară limba romînească e acea limbă lătinească comună carea pre la începutul sutei a doao era în gura romanilor şi a tuturor italianilor[1].

De oară ce dară, cum mai sus am însămnat, limba lătinească cea comună, după vremea eşirei romanilor din Italia la Dachia, cumplite schimbări au mai suferit în Italia, urmează că limba romînească e mai curată limbă lătinească a poporului roman celui vechiu decît limba telienească cea de acum, şi mai cu cădere iaste a judeca din limba cea romînească, cum au fost limba romanilor celor vechi, decît din limba italienească cea de acum. Măcar că aceaia nu putem tăgădui că în limba romînească sînt vîrîte cuvinte de ale varvarelor ghinte, anume ale sloveniler, cu carii au petrecut împreună; carea cum s-au întîmplat, am spus în *Istoria cea despre Începutul Romînilor în Dachia.* Însă slovenii de ţesetura limbei romîneşti cea dinlontru nicecum nu s-au atins, ci aceaia au rămas întreagă, precum era cînd întîiu au venit romanii, strămoşii romînilor, în Dachia.[2] Ci şi cuvintele, care sînt de la sloveni, vîrîte în limba romînească, pre lesne se cunosc

[1] Ideea că limbile romanice se deosebesc din cauza epocii diferite la care s-au desprins din latină a fost formulată mai tîrziu în ştiinţă de romanistul Gustav Gröber. Deşi ideea este interesantă, desigur nu aceasta e singura şi nici cea mai importantă cauză a diferenţierii limbilor romanice.

[2] Afirmaţia lui Maior, că influenţa slavă nu a atins structura internă a limbii române este adevărată. Cît priveşte ideea că s-ar putea renunţa la cuvintele slave (fapt posibil în principiu, dar nenecesar), ea e adevărată numai în măsura în care de la Maior şi pînă astăzi, prin reluarea legăturilor românei cu alte limbi romanice s-au pierdut, printr-un proces natural şi nu impus, o serie de cuvinte slave (ca şi greceşti, turceşti etc.) şi au fost înlocuite cu cuvinte franceze, italiene, latine. S-a petrecut ceea ce unii lingvişti au numit „reromanizarea limbii române".

şi uşor ar fi, de s-ar învoi romînii spre aceaia, a le scoate şi a face curată limba romînească.[1]

Aceaia încă se pricepe căci întră romîni sînt mai multe dialecte. Fiind adecă că şi atunci, cînd au venit coloniile romane în Dachia, mai multe dialecte ale limbei lătineşti ceii de obşte era în Italia, şi fiindcă coloniile acele din toate părţile Italiei au fost adunate, urmează că mai multe dialecte au adus cu sine. Însă, măcar că limba romînilor e împărţită în mai multe dialecte, a cărora osebire mai vîrtos stă în pronunţiaţia sau răspunderea unor slove, totuşi romînii cei dincoace de Dunăre, toţi se înţeleg laolaltă: ba în cărţi nice nu au fără o dialectă singură: / desclinirea dialec-
308 telor numai în vorbă se aude. Iară dialecta romînilor celor dincolo de Dunăre atîta e înstreinată de limba romînilor celor dincoace de Dunăre, pentru copia sau mulţimea cuvintelor celor greceşti, cu care e acoperită, cît romînii cei dincoace de Dunăre, pănă nu se dedau cu dînşii, puţin îi pot pricepe ce vorbesc. Însă aceaia se cade a li se da lor, că multe cuvinte lătineşti pănă astăzi le ţin, care la romînii cei dincoace de Dunăre, cu totul sînt date uitărei, precum şi la romînii cei dincoace de Dunăre, asemenea, multe cuvinte lătineşti se află, care întră romînii cei dincolo de Dunăre în deşert le vei căuta.[2]

Îmi vine aci aminte şi aceaia, că se află unele cuvinte în limba romînească, care pentru că nice la italiani, nice la sloveni astăzi nu sînt, zic unii că trăbue să fie sau de la dachi, sau de la altă oarecare limbă de a ghin-

---

[1] Citînd trunchiat doar „a le scoate şi a face curată limba românească" mulţi cercetători acuză pe Maior de a fi propovăduit alungarea cuvintelor slave din limbă. După cum se vede, el spune doar că acest lucru ar fi posibil, fiind vorba numai de cuvinte (ceea ce nu se poate cu gramatica), dar nu cere acest lucru.

[2] Observaţii confirmate de cercetările ulterioare.

telor ce mai demult au umblat prin Dachia între romani. Ci, de oară ce, precum mai sus am văzut, cînd au venit coloniile romane în Dachia, era mai multe dialecte a limbei lătinești în Italia, din însoțirea cu desclinite neamuri ale Italiei născute, au nu putea coloniile acele cu sine să aducă în Dachia unele cuvinte dintru unele părți ale Italiei, care la italiani demult acum au părit, iară la romîni să mai țin,[1] precum văzum că și între însuși romînii unele cuvinte vechi se țin la cei dincolo de Dunăre, altele la cei dincoace de Dunăre; ba și între singuri romînii cei dincoace de Dunăre, în unele ținuturi, se află cuvinte lătinești, care întru alte ținuturi nu se mai pomenesc. Așa, pentru esemplu, maramorășenii zic *nu am op*, carii alți romîni o zic *nu am lipsă*, ș.c. Asemene se întîmplă și între romînii cei dincolo de Dunăre, că și între ei sînt mai multe dialecte, măcar că ei, întru pronunțiație, toți sînt uniți[2]. Așa, p.e., la ei de obște se zice *hiiu*, adecă *fiiu;*
309 ei, în unele părți / zic *natu*, de la cuvîntul lătinesc *natus*. Nemica dară nu ne silește ca acele cuvinte romînești, care astăzi nu se află nici la italiani, nice la sloveni, mai vîrtos să zicem că sînt vîrîte în limba romînească sau de la dachi sau de la altă oarecare ghintă varvară în Dachia, decît aduse din Italia. Așijderea se cade să zicem și de cuvintele acele, care și la romani și la italiani se află, iară în cărțile lătinești nu se cetesc, că sînt de la ghintele cele vechi ale Italiei, băgate în limba lătinească cea de obște, carea iaste cea romînească și italienească.

Unii, cărora le iaste urît numele romînesc, cu aceaia să nevoesc a micșora pre romîni, că zic că limba romî-

[1] Afirmație verosimilă, dar nedemonstrabilă, căci limbile Italiei vechi sînt puține sau deloc cunoscute.

[2] Afirmația este valabilă numai pentru dialectul aromân, pe care îl cunoștea Maior; celelalte două (istro- și meglenoromân) prezintă importante deosebiri și în fonetică.

nească foarte se loveşte cu limba cea slovenească, şi ţesetura ei cea dinlontru asemene iaste cu a limbei ceii sloveneşti; şi pentru aceaia iaste a crede că romînii sînt fară slovenească, iară nu romană.

Cumcă romînii sînt adevăraţi romani, strănepoţi romanilor celor aduşi de Traian în Dachia, am adeverit în *Istorie*. La asămănarea limbei romîneşti, în ţesetura ei cea dinlontru, cu limba cea slovenească, ce-şi năluceşc protivnicii vom răspunde după ce vom cuvînta întîiu despre începutul articlilor celor definiţi ai italianilor.

Muratorius, în *Dissertaţiia* 32, cea mai sus-lăudată, cercînd începutul stricării limbei lătineşti în Italia, zice că, măcar că şi mai nainte era limba aceasta smintită, totuşi domnind în Italia longobardii, se fece stricarea cea cumplită. Că atunci mulţime multă de limbă nemţească, bărbaţi şi mueri, se răvărsară preste toată Italia. Carii, drept, învăţară limba italianilor ca cea mai dulce şi adînc înrădăcinată, că, măcar că Italia era atunci deşertată de lăcuitori, totuşi, cu mult mai mare era numărul italianilor decît a veneticilor
310 longobardi. Învăţară, zisei, / limba italienească, ci aşa cît şi ei cuvinte noao şi trebi noao băgară în limba italienească.

Pentru esemplu, avînd, zice, longobardii, ce era popor de fară nemţească, articlii puşi înaintea numelor, pre lesne urmînd italianii obiceaiului acestuia, începură şi ei a da loc articliilor, în limba sa, adecă a întrebuinţa *Il*, *La*, *Lo*, *Le*, *Li*, *I*, carea cum s-au făcut, zice că bine se vede a fi aflat Castelvetrus, a căruia aflare, după aceaia, o bägă în cartea sa cea despre începutul limbei ceii de obşte Celsus Cittadínus. Adecă, din pronumele lătinesc *Ille*, *Illa*, *Illi*, *Illae*, pre încetu au izvorît articlii cei italieneşti. Că, deprins fiind norodul, pentru esemplu, a zice *Illo caballo*, *illa hasta*, *illae feminae*, lăpădînd cea dintîiu şi ceaialaltă sílabă, la

adecă pentru scurtarea, au început a zice *il cavallo, lo cavallo, la asta, l'asta, li cavalli, i cavalli, le femine.* Carea a lui Castelvetru judecată, zice că foarte o razimă pronumele *Loro* cel, afară de toată îndoiala, născut din *Illorum*, lăpădînd dintr-însul *Il.* Aceaiaşi o pot întări, zice, şi litaniile cele în zilele lui Carol celui Mare, pre la anul 790, scrise şi vestite în zilele noastre de preanvăţatul Mabillonius întră *Analéctele cele vechi*, foaia 171 a ediţiei ceii mai noao, carea o au însămnat şi Du-Cangius, în *Glossariul lătinesc*, la cuvîntul *lo*, în loc de *ille*. Acolo se citeşte că au strigat norodul: *Adriano Summo Pontifice et Universale Papae vita* (în loc de *Pontifici et Universali) Redemta Mundi. Tu lo adjuva.* Aşa ceteşte Ducangius, ci în ediţiia cea mai sus-pomenită se află *Tu lo juva.* Aceaiaşi se vede în următoarele rugăciuni poftorit, precum şi *tu los juva*, cînd grăesc în numărul mulţimei. Care adeverit areată că din *tu illum juva* s-au făcut întîiu *tu illo juva*, şi pre urmă *tu lo juva.* Alt esemplu ne arată Cámpius,
311 în *Apendice* la tomul/1 a istoriei besericei cei dela Placenţia, foaia 455, adecă în Diplóma împăratului Carol celui Mare, ce se ţine de anul de la Hs. 808, unde cetim: *inde percurrente in la Vegiola, ex alia vero parte de la Vegiola usque Castellioni* etc. Şi veacurile cele de demult, în locul dativului *Illi*, pentru ca să se desclinească de nominativul *Illi*, se văd a fi băgat *Illui*, de unde apoi curse *Lui.* Care cuvînt se află în formulele cele preavechi a lui Marculfus, cartea 1, cap. 17, unde aceste cuvinte se citesc: *Sicut constat, ante dicta villa ab ipso Principe memorato lui fuisse concessa.* Însă Bignónius şi Menágius nu fără treabă socotesc că *Lui* s-au făcut din *Illius.* Merge mai încolo Muratorius şi zice că italianii, gallii şi spaniolii, de acolo se îndemnară a adaoge numelor articlii, de carii e lipsită limba cea lătinească, că auzind ei pre goti, pre longobardi, pre franci că întrăbuinţează părticele

care însămnează oarecare lucru adeverit, şi zic *Der König, Die Frau, Das Grab*, cu oareşice schimbare în căderi şi în numărul mulţimei, pentru aceaia şi ei prinseră a zice *Lo, La, Li;* în loc de *Ille Rex* (acel craiu), *Illa Mulier*, (acea muiare), *Illi Milites* (acei soldaţi) etc. Aşa şi gallii au început a întrăbuinţa *Le, La, Les*, etc. şi spaniolii *El, La, Los* etc. Mulţi şi din greci şi din arabi lăcuia în Italia, şi întru împărăţiile creştinilor cele despră miazăzi. Şi cunoscut e că grecii au articlii săi. Ba şi arabii au *Al*, carele aceaia însămnează la ei, ce înseamnă la italiani *Il, La, Lo*, şi la spanioli *El*. Matéus Silváticus, în *Pandectele doftoriei* ce fură scrise în anul 1317, zice că *Al* şi *El*, aceaia însămnează la arabi, carea la italiani, *La, Le, Li, Lo*. Sînt, pre urmă, *acolóşi*, zice Muratorius, carii socotesc (şi întră aceia iaste Buhúrsius *(Bouhoursius)*, în *Entretien II d'Ariste)*, că în limba gallicească nici un / articlu n-au
312 fost până la sfîrşitul sutei a noao. Adevărată e sau ba părerea acestora, pentru lipsa monumentelor celor vechi ale limbei gallicești, nimene nu poate lesne judeca, precum nice noi, zice, nu putem arăta vremea cînd în limba noastră (cea italienească) s-au băgat articlii.[1]

Împenate giîituri sînt aceste, ci nerăzimate de adevăr. Pentru că limba lătinească cea învăţată sau corectă ţinîndu-se în cărţi, nu în gurile poporului lătinesc, pururea întocma şi fără schimbare au rămas. De unde monumenturile ce se aduc înainte, nu sînt doveadă că doară limba aceaia cîndva în sine au pătimit schimbare şi sminteală, fără că nevoinţa fiilor lătineşti nu totdeauna au fost întocma întru învăţătura

[1] Ceva mai jos Maior combate pe drept teoria influenţei germanice în crearea pronumelui romanic, arătînd că este vorba de o creaţie internă. Cît priveşte influenţa arabă, ea e prea tîrzie pentru a putea fi luată în discuţie şi potrivirea între arabul *al* şi spaniolul *el* e o simplă coincidenţă.

cea gramaticească a limbei lătinești ceii corecte.[1] Mai vîrtos butind ghintele varvare și lungă vreme domnind în Italia, încetase shoalele gramaticești, precum întră greci, de cînd îi stăpînește turcul, de tot au slăbit învățăturile întră ei. Deci, puțini fiind întră fiii lătinilor carii cu deadins să învețe gramatica, cei mai mulți, din lipsa gramaticei ceii iscusite, nu putea scriind lătinește să nu mestece cuvinte și chipuri de graiu din limba cea de obște sau proastă. De acolo sînt schimosirile, în monumenturile lătinești cele vechi. Și aceaia ce s-au luat a se zice: veac de aur, sau de argint, sau de fier, sau de lut a limbei ceii lătinești, nu aceaia însămnează, că doară limba lătinească cea corectă sau învățată, după ce au ajuns odată la deplinire, în sine într-un timp au fost mai iscusită decît întru altul; și din limba de aur scăzu după aceaia a fi de argint, apoi de fier, pre urmă de lut, ci cumcă nevoința spre învățătura gramaticească nu au fost totdeauna asemene. Nice n-au fost nici într-un veac nevoința aceasta întru toți întocma. Pentru aceaia și în veacul cel de aur a limbei lătinești, carele nu/
313 învăța deplin regulele gramaticești, nu putea să scrie curat lătinește; vede-se aceasta și din inscripția cea în veacul lui Avgust Chesariul făcută, carea în zisa *Dissertație* a lui Muratorius, așa se cetește: *Gavio Coeti Herodiani Praegustatoris Divi Augusti idem postea villicus in hortis Salustianis... S. Aug. Lib. Bathyllus aeditus* (pro *aedituus*) *Templi Divi Aug. II. et*

[1] Judecînd după latina medievală, limbă moartă, Maior consideră că latina clasică, literară, n-a avut o evoluție (descendentă, după epoca clasică), ci doar că nu mai era corect întrebuințată. În realitate, pe de o parte latina literară nu era atît de depărtată de cea populară încît să fie învățată ca o limbă moartă, pe de altă parte ea însăși evolua, sub imperiul necesităților noi de expresie, dar și sub influența latinii populare. Reducerea schimbărilor numai la slaba învățare a gramaticii clasice nu corespunde realității.

Divae Augustae quod est in palatium (pro *palatio*) *immunis et honoratus. Telephus. Liviae. L. dat Fufiae. Clymene et Fufiae Euche. sorores* (pro *sororibus*) *Gemina L. Augustae ornatrix Irene suae dat olla* (pro *ollam*). Acoloşi, Muratorius aduce pe Cvintilian carele mărturiseşte că şi în veacurile cele fericite a împărăţiei romanilor, în însăşi Roma mulţimea grăia varvaricește, adecă nu în limba cea corectă[a]), şi în veacurile cele mai slabe, căruia îi era bine cunoscute regulele gramaticești, bine scriia lătinește, precum şi astăzi se întîmplă. Drept aceaia veacul cel de aur al limbei lătinești aceaia însămnează, că atunci mai cu deadins se da în shoale regulele cele gramaticești, şi mai cu sîrguinţă, şi mai mulţi le învăţa decît după aceaia. Deci, nu limba lătinească cea învăţată, ci singură cea comună limbă lătinească, carea de la o vreme au început a se chiema italica (itălienească), au pătimit schimbare.[1]

Însă şi aceasta să fi pătimit acea schimbare, cît, după năvălirea ghintelor nemţești în Italia, să fi priimit de la aceste neamuri a întrăbuinţa articlii, nicecum nu se poate crede, de oară ce şi romînii au articlii definiţi, în limba lor, carii sînt: îl *(il)*, le *(le)* lu *(lu)*; *lu* acesta romînii cei dincolo de Dunăre, aşa îl zic întreg lu *(lu)*, iară cei dincoace de Dunăre îl apostrofesc, / lăpădînd
31 *u:* l' *(l')*, bună oară: omul' *(omul')*, omulu *(omulu)*; *a*, carele la italiani se zice la *(la)*, în numărul mulţimei *i (i)* la romînii cei dincoace de Dunăre, *li (li)* la cei dincolo de Dunăre; bună oară: oamenii *(omeni i*, oameni li *(omeni li)*; le *(le)*. De cînd au întrat gotii în Italia, romînii sau romanii cei din Dachia nici o împărtăşire n-au avut cu italianii, nice pănă au dom-

[1] Afirmaţie exagerată (v. nota precedentă). Limbile literare se schimbă mai încet decît cele populare, dar nu rămîn neschimbate.

nit acolo gotii, nice după aceaia. Urmează, dară, că fiind articlii la romîni, precum şi la italianii, înainte de întrarea nemţeştilor ghinte în Italia au avut italianii în limba sa articlii. De ar fi fost cunoscută lui Muratorius şi altor preanvăţaţi bărbaţi limba romînească, altmintrea vrea scrie în lucruri de aceste, şi cu adevăr, nice nu ar fi avut prilej a se slobozi la gîcituri înşelătoare.[1]

Dară vei zice: gotii, înainte de a merge la Italia, au fost în Dachia şi au domnit preste romîni, ca la o sută de ani. Drept aceaia poate gotii întîiu au stricat limba romanilor celor din Dachia şi au băgat întră dînşii obiceaiu a întrăbuinţa articlii, carii nu-i are limba cea lătinească; după aceaia mergînd în Italia şi italianilor le-au împărtăşit întrăbuinţarea articlilor.

În *Istorie* am arătat greaţa romînilor cea către limba goticească. Apoi, mai sus de şese sute de ani sînt scurse de cînd în Ardeal, în multa săsime, petrec romînii cu sasii şi necum să se fi împrumutat de la sasi cu ceva din cele ce se ţin de alcătuirea limbei cea dinlontru, ci nici cuvinte, nicedecum pănă astăzi n-au priimit de la ei. Atîta înstreinare are limba romînească de către limba gotilor, cît sasul Eder din Ardeal, mare protivnic al romînilor, de acolo au luat prilej a zice că romînii, în zilele gotilor n-au fost în Dachia. Şi au putea romînii, întru acela chip să se dedea cu limba gotilor, cît în cele dinlontru a ţeseturei limbei/
315 sale să priimească unele de la goti, cum iaste întrăbuinţarea articlilor, şi apoi cuvinte goticeşti să nu se vîrească în limba lor, precum preaadeverit iaste că nicecum nu s-au vîrît?[2] Deci, dacă de la sasi, întru

[1] Importanţa cunoaşterii limbii române pentru o mai justă înţelegere a procesului de formare al limbilor romanice preconizată aici de Maior, este astăzi recunoscută de toţi romaniştii.

[2] Influenţa veche germanică (gotică) asupra limbii române este ca şi inexistentă: abia cîteva cuvinte se presupune a fi de

atîtea veacuri, nemica n-au priimit romînii în limba lor, cum, întru o sută de ani, gotii să fi putut răsbate în cele dinlontru ale limbei romînilor, cît întrăbuinţarea articlilor, carea mai nainte să nu o fi avut, să o bage, unde adeverit iaste că cuvinte n-au putut să vîrască? Cum, neavînd romînii nici o împărtăşire în zilele gotilor cu italianii, au putut aşa să se lovească cu italianii, cît întocma aceiaşi articlii, şi dintru acelaşi izvor al lătinescului pronume, *Ille*, *Illa*, să-şi întocmească şie articlii şi ceştea şi ceia? Cum, de nici la romîni, nici la italianii nu e nici o supţire umbră de urmă de al nemţescului *Der*, *Die*, *Das?* Lîngă aceste, ghintele nemţeşti din care era gotii, precum şi toate alte neamuri la carii sînt articlii, aceia îi pun înaintea numelor, iară romînii îi pun după nume. De ar fi luat romînii obiceaiu de la goti a întrăbuinţa articlii, cum putea fi aceaia: obiceaiul de a întrăbuinţa articlii să-l ia de la goti şi apoi, împrotiva firei limbei gotilor, de unde s-au învăţat a întrăbuinţa articlii, ba împrotiva firei limbei tuturor neamurilor, să-i pună după nume? Singură această luare aminte ajunge spre adeverire cumcă romînii sau romanii cei din Dachia nu au luat de la goti a întrăbuinţa articlii, ci din Italia au adus datina aceaia cu sine strămoşii romînilor, în zilele lui Traian. De unde urmează că şi italianii, nu de la goti, nice de la longobardi, au luat a întrăbuinţa articlii, ci cu mult mai nainte de a întra neamurile aceste în Italia au avut în limba sa această alsăuire.[1] /

origine gotică. Faptul nu înseamnă, aşa cum credea Eder şi alţii după el, că în acest timp românii nu se aflau în Dacia, ci că (aşa cum a arătat B.P. Hasdeu) trăiau pe teritorii separate avînd slabe raporturi între ei. Cît priveşte pe saşi (care şi ei trăiau în comunităţi separate de români), este adevărat că n-au influenţat structura limbii noastre, dar ne-au dat o serie de termeni, legaţi mai ales de anumite meserii specifice lor.

[1] Maior are dreptate că procesul formării articolului a început încă din latina comună tîrzie, înainte de influenţa germanică.

316 Drept, limba lătinească nu are articlii acei definiţi, carii sînt în limba romînească şi în cea italienească, precum şi în limbile frîncească şi spaniolească, ci oare avutu-i-au înainte de a o îndrepta Latinus, craiul latinilor, sau ba, nu se ştie. Poate doară şi limba lătinească au avut mai nainte articlii aceştea, ci Latinus, pentru scurtarea vorbei, i-au lăpădat. Urmează că şi aceaia iaste neadeverit, oare limba lătinească cea comună ş-au întocmit articlii *Il*, *La*, *Lo*, *Li*, *Le*, de la pronumele limbei lătineşti cei corecte *Ille*, *Illa*, *Illo*, *Illi*, *Illae*, au pronumele acest e născut din articlii aceia. Aceaia iaste adeverit, precum văzum deasupra, că nu limba lătinească cea proastă s-au făcut din limba lătinească cea corectă, ci ceasta din ceaia. De aciia, măcar că ne-am deprins a zice că limba romînească e fiică limbei lătineşti, adecă ceii corecte, totuşi, de vom vrea a grăi oblu, limba romînească e mamă limbei ceii lătineşti. Nice să nu te scăndălisască aceaia, că limba romînească e spinoasă şi apusă pre lîngă limba cea lătinească. Că au nu din spini se naşte rujă preafrumoasă? Şi din mamă de soiu sau de fară de jos şi apusă nu o dată s-au născut fiiu carele prin polire iscusită au ajuns a fi cel mai strălucit împărat?

Pre urmă, dacă în limba romînească, nu numai întră romînii cei dincoace, ci şi întră cei dincolo de Dunăre, carii în suta a treia de la Hs. fură despărţiţi de cești dincoace de Dunăre, pănă în Tessalia şi pre airea, ba şi întră alte popoare de sînge italienesc, bunăoară întră valdensi şi întră lăcuitorii muntelui Apennin, e datină a pune articlii după nume şi nu înainte de nume, cum fac toate alte neamuri care au

---

Definitiva lui constituire s-a petrecut însă în fiecare limbă în parte (dovadă româna, unde articolul e postpus). Conform teoriilor moderne, asemănările între limbile înrudite nu se explică numai prin moştenire, ci şi prin evoluţie paralelă, dar independentă.

întrăbuinţarea articlilor, urmează că şi italianii, mai demult, nu înainte, ci după nume au avut obiceaiu a
317 pune articlii şi a-i pune înaintea / numelor tîrziu, de la goti sau de la longobardi şi de la alte ghinte nemţeşti, care e adeverit că tare au schimbat limba lătinească cea comună în Italia, s-au învăţat. Nice nu urmează nici o micşorare sau defăimare limbei romîneşti, căci întru aceasta articlii se pun după nume, pentru că, precum lătineşte se zice bine şi *Ille equus* (acel cal) şi *equus ille* (calu acel), ba pare că mai vîrtos se mărgineşte lucrul, cînd puni pronumele după nume, decît cînd înainte şi zice *equus ille.* Şi, de vei lua bine aminte la romîni mai tare se hotăreşte sau mărgineşte lucrul punînd articlu după nume, decît întru alte limbi, în care articlu se pune înainte de nume. Nu fără înţelepţie dară strămoşii romînilor şi a italianilor cei vechi au luat a întrăbuinţa articlii după nume şi nu înainte de nume.[1]

Muratorius, în *Dissertaţiia* cea de multe ori pomenită, zice, cum mai sus am însămnat, că lătinii cei vechi, pentru ca să desclinească dativul *Illi* de nominativul *Illi*, în dativ, în loc de *Illi*, au zis *Illui*, şi de acolo, apoi se născu *Lui;* iară Bignónius şi Menagius zic că *Lui* se urzi din *Illius.* Asemenea, *Loro*, zice că se fece din genitivu mulţimei, *Illorum.* Fie cum va fi, aceaia iaste adeverit că şi întru aceste mai bine s-au păstrat vechimea la romîni decît la italiani. Că la italianii de astăzi *Lui* iaste pronume în nominativu numărului singuratic, carele la latini se zice *Ille* şi la romîni *El.* Iară la romîni *Lui* şi acum iaste în dativ; şi în genitiv *alui.* Însă aceste, cînd se pun singure,

[1] În realitate, în latină pronumele demonstrativ, din care s-a format articolul, preceda deobicei substantivul (ca în limbile romanice apusene), dar poziţia lui nu era absolut fixă, el putînd să apară şi după substantiv, mai ales cînd urma şi un adjectiv (lat. *homo ille bonus* > *omul bun*).

sînt pronume, care la lătini se zice *Illi*, *Illius*, iară cînd se împreună cu oareşce nume, sînt articlii definiţi; atunci *alui* aşa se desparte, că *a* se pune înainte de nume, şi *lui* după nume, precum iaste datina romînilor, a pune articlii după nume. Asemenea, *Loro*, la italiani iaste numai pronume, şi în căderea cea dintîiu
318 sau în nominativ, / care la latini se zice *Illi*, la romîni *ei*. Iară la romîni iaste şi astăzi în genitivu numărului mulţimei împreună şi în dativu al aceluiaşi număr, care mai desvălit se vor vedea în paradígma sau esemplu ce îl vom aduce mai jos.

Se vedem acum asămănarea limbei romîneşti cu cea slovenească sau sclăvească, întru alcătuirea sau ţesetura cea dinlontru, carea şi-o nălucesc protivnicii şi cu răutate înşeală pre cei neştiutori de limba romînească cetitori.

Limba romînească are articlii definiţi, cum văzum mai sus. Slovenii nu au aceia articlii, ci, cînd vreau să mărginească vrun lucru, se întrăbuinţează cu pronumele arătătoriu *(Pronomine demonstrativo) ovi*, *ova*, *ovo*, ca şi latinii cu *Hic*, *Haec*, *Hoc*. Ba, atîta iaste nesuferitoare limba slovenească de articlii definiţi, cît, măcar că cei ce întîiu au prefăcut cărţile besericeşti din grecie pre slovenie, toată limba slovenească o-au schimosit şi o-au grecizat într-atîta, cît şi aorístul grecesc şi numărul duale, care nici mai nainte nu au avut limba slovenească, nice astăzi nici într-o dialectă a zisei limbi nu se află, i-au vîrît în cărţile slovenşti, totuşi articlii definiţi carii îi are şi limba grecească, n-au putut să-i bage.[1]

[1] Argumentul este important: afirmaţia că în limbile slave nu există articol nu corespunde adevărului: există în bulgară (unde se crede că a venit din substratul trac sau din română) şi — sub o formă nedefinitivată — în unele graiuri ruseşti.

§ 1

ROMÎNII MAI DEMULT S-AU ÎNTRĂBUINȚAT CU SLOVELE CELE LĂTINEȘTI

Nu e îndoială că romanii, strămoșii romînilor, cînd au venit de la Roma în Dachia, și s-au așezat de moșie a lăcui aci, cu acele litere sau slove au trăit în trebile sale, cu care se întrăbuința ceialalți romani rămași la Roma și în toată Italia. Aceasta și din cele multe inscripții, în marmuri tăiate, ale romanilor celor vechi din Dachia, care s-au aflat și pănă astăzi se sapă din pămînt în Dachia, mai vîrtos în Ardeal și în Bănat, toate cu slove lătinești scrise, se vede.

După ce au scăpat împărații romanilor de a mînă Dachia această vechie și au început a o stăpîni mai o ghintă varvară, mai alta, cum am arătat la cap. 4, în *Istorie*, nu numai toată împărtășirea romanilor celor din Dachia cu ceialalți romani s-au rătezat, ci și cursul învățăturei și al științelor cu domniia varvarilor nu puțin s-au împiedecat. De aciia iaste că nici un monumînt nu aflăm, din carele anume să vedem cu ce feliu de slove s-au întrăbuințat romanii cei din Dachia vechie, după ce au început acolo a stăpîni varvarii.

Totuşi nu poate fi îndoială că romanii aceştea, şi după năvălirea varvarelor ghinte, au urmat a trăi cu slovele cele lătineşti / care strămoşii lor le-au fost adus cu sine de la Roma, de oară ce despre o parte nu se poate crede, romanii aceia, măcar că era apăsaţi de varvari, într-atîta să se fi ovilit, cît necum de alte ştiinţe, ci pănă şi însăşi de slovele sale să-şi uite; şi aceasta cu atîta mai vîrtos nu se poate crede, că nici o ghintă varvară de acele ce au fost în Dachia nu cetim să fi sculat răsboiu tocma asupra slovelor, despre altă parte, cum voiu arăta în *Istoria cea Besericească a Romînilor* carea, custînd cu ajutoriul lui Dumnezeu cuget a o aduna din răsîpiri, romanii cei din Dachia şi în zilele varvarilor acelora au fost creştini, au avut préoţii săi, carii sluja sfînta liturghie şi alte taine sfinte. Aşadară au avut cărţile sale, de unde se împlinesc acele. Aceste cărţi nu au putut să fie scrise fără sau cu slove lătineşti, sau cu slove greceşti; că slovele acele cu care se întrăbuinţează astăzi ruşii, sîrbii şi şi romînii în beserică, tîrziu, adecă în suta a noao de la Hs., cînd neamurile slovene întîiu se feceră creştine, fură iscrăşite de Chirill, pentru carea să şi chiamă chiriliane. Ci să fi fost scrise cărţile romînilor pre acele vremi cu slove greceşti, de nicăiri, nici măcar umbră de prepus nu se iveşte. Aşadară au fost scrise cu acele slove, care şi mai nainte le avusese romanii aceştea, adecă cu lătineşti.[1]

[1] Existenţa scrierii latine la români pînă la introducerea alfabetului şi limbii slave, posibilă în principiu, nu e atestată de nici un monument sau document, de la ultimele inscripţii latine (sec. VI—VII, e.n.) pînă la primele texte slavone (după întemeierea statelor româneşti). Argumentul lui Maior: cărţile bisericeşti trebuie să fi fost scrise în latină, nu este confirmat. Înainte de reorganizarea slavo-bizantină a bisericii româneşti, creştinismul avea în Dacia caracterul său primitiv, redus la cîteva forme simple de cult, fără ritualul complicat de mai tîrziu. Limba bisericii din

Carea de acolo tocma se întăreşte, că romînii cei preste Dunăre, a cărora strămoşi în zilele lui Gallien şi a lui Aurelian eşise din Dachia ceastă vechie, măcar că era mestecaţi întră greci, ţinea încă, în zilele acele, slovele cele lătineşti, de oară ce adeverit iaste că episcopii romînilor celor din Misia cea de Jos, pre la jumătate suta a cincea de la Hs., adunaţi în săbor, epistolía carea o trimiseră cătră împăratul León, la Ţarigrad, pentru uciderea sfîntului Protérie Alexandreanul şi pentru săborul de la Halchidón, / o scriseră lăti-
326 neşte, şi apói, la Ţarigrád, pentru ca să o înţeleagă împăratul şi ceialalţi, fu întoarsă pe grecíe. Fost-au la epistolia aceasta mai din multe epárhii iscăliţi episcopi romîneşti, anume Marcián, episcópul Abrítului, Petru, episcopul Nóvelor, Marcell, episcopul Nicopólului, Dítta, episcopul Odíssei, Marţial, episcopul Appiáriei, Monófil, episcopul Doróstorului. Despre care mai pre larg se va grăi în *Istoria Besericească a Romînilor.*

Dintru aceste, nu fără înţelepţie culege cel cu nemăsurată învăţătură Le Cvien, în cartea ce se numeşte *Oriens Hristianus*, tom. 1, faţa 1217, că în Misia de Jos, în multe locuri, mai vîrtos limba cea lătinească, adecă romînească, decît cea grecească, era de obşte.[a] Iarăşi însămnăm aci, că doao limbi era lătineşti, una carea o grăia norodul, şi aceasta o învăţa de la mumă-sa, alta a celor învăţaţi, şi aceasta o învăţa în shoală de la dascăli, precum şi astăzi. Ci şi una, şi alta, întocma să zicea lătinească. Limba carea o grăia norodul iaste limba cea romînească.

De vreme ce episcopii romîni cei preste Dunăre adunaţi în săbor, au scris împăratului grecesc lătineşte, urmează că au fost neştiutori de limba grecească. De unde nendoit lucru iaste că romînii cei preste

---

Dacia era, fără îndoială, latina dunăreană devenită cu timpul româna.

Dunăre, şi în slujbele cele besericeşti, cu slove lătineşti şi cu limbă lătinească se întrăbuinţa.

Dacă romînii cei preste Dunăre, mestecaţi întră greci şi supuşi împăraţilor greceşti de la Ţarigrad, au avut datina aceaia, / cu cît iaste a mai crede că romînii cei dincoace de Dunăre, adecă din Ardeal, din Bănat, din Ţeara Romînească, din Moldova, ş.c., unde nici un picior de grec nu era, nici împăraţii cei greceşti nu poruncea, nu numai slovele strămoşeşti cele lătineşti le-au ţinut, ci şi slujbele cele besericeşti în limba lătinească le împlinea.

§ 2

ROMÎNII CEI DINCOACE DE DUNĂRE, ÎN SUTA A CINCISPRĂZECE DE LA HS., AU LĂPĂDAT SLOVELE CELE LĂTINEŞTI ŞI AU PRIIMIT CELE CHIRILIANE

Dimitrie Cántimir carele foarte mare învăţătură au avut, precum din cărţile cele de dînsul scrise lămurit se vede şi împreună au fost vodă în Ţeara Moldovei şi pentru aceaia nimene nu se poate îndoi că avînd arhivurile cele vechi ale domniei Moldovei pre mîna sa, prea bine au ştiut lucrurile Moldovei cele vechi, în *Istoria Moldovei*, la cap. 5, aşa scrie: că ţinînd romînii slovele cele lătineşti pănă în vremea săborului de la Florenţia, carele în suta a cincisprăzece au fost adunat şi unde pre urmă se fece unirea întră greci şi întră lătini, după săborul acesta, în carele şi mitropolitul Moldovei împreună cu împăratul de la Ţarigrad şi cu ceialalţi greci se unise cu lătinii, Theoctist, diacónul lui Marcu Efesenul, de neam búlgar sau sîrb, urmînd în scaonul mitropoliei Moldovei, stete de Alexandru Vodă al Moldovei, ca să lapede slovele cele lătineşti din Moldova şi să priimească cele chiriliane, cu care

se întrăbuințează rușii și sîrbii, pentru ca nu ținînd, mai încolo slovele cele lătinești, tinerii romînilor cetind cărțile lătinilor să se alipească cu inima către dogmele lătinilor. /[1]

328 Adecă, Marcu, arhiepiscopul Efesului, nevrînd a iscăli unirea carea o făcuse ceialalți greci cu lătinii, în săborul de la Florența, și pentru aceaia fugind de la săbor, fece răscoală mare prin toate țările cele de lege grecească, cît toți, la cei ce iscălise zisa unire se uita ca la niște păgîni, ca și pre romînii cei dincoace de Dunăre să-i întărească întru neunire și să-i facă să urgisască pre romani și pre toți italianii, stete să încapă Theoctist bulgarul, credinciosul al său ucenic și diacón, mitropolit la Moldova, în locul mitropolitului celui ce iscălise unirea, în săborul de la Florența. Acest Theoctist știind că limba romînească e foarte aproape cu cea italiencască socoti că, de vor mai ținea romînii slovele cele lătinești, avînd și italianii aceleși slove, vor scrie aceștea cărți în partea făcutei uniri, care cetindu-le romînii se vor pleca a se uni cu romanii și cu ceialalți italiani, ai lor frați, și așa va scădea treaba grecilor. Deci, cu dovede dintru acest izvor trase, înșelă pre Bunul Alexandru, voda Moldovei, ca să lapede cu totul slovele cele lătinești din Moldova, cît nimărui să nu-i fie slobod a se mai întrăbuința cu iale în limba romînească și să priimească cele chiriliane, tuturor italianilor și pănă aci și romînilor, necunoscute.

[1] Afirmația lui Cantemir că românii au părăsit literile latine, adoptînd alfabetul chirilic, după Conciliul de la Florența, nu e confirmată de alte documente. Pare adevărat că aceasta este epoca în care a început să se scrie românește cu litere chirilice în documente particulare, deși primul document de acest fel care s-a păstrat, *Scrisoarea lui Neacșu*, datează de-abia din 1521. Documente scrise în limba slavă apar însă pe teritoriul țării noastre cu mult mai devreme: primele acte oficiale datează în Moldova din 1388; inscripțiile slave cele mai vechi la noi țin însă de secolul al X-lea.

Prin această necumpătată şi fără de vreme a legei rîvnă, cum mai sus-lăudatul Cantimir, cu plîngere, la arătatul cap înseamnă, pricinui Alexandru vodă acea varvarie, adecă acel întunerec şi neştiinţă, întru carea astăzi zace Moldova. Fapta aceasta a lui Alexandru vodă şi a moldovenilor, o îmbrăţoşară după aceaia şi ceialalţi romîni dincoace de Dunăre, toţi; de unde toţi romînii aceştea, cu acelaşi întuneric de neştiinţă fură acoperiţi.

Dară nu se opri răul aci. Ci, precum slovele strămoşeşti cele lătineşti fură cu totul desrădăcinate dintră
329 romîni, aşa / şi limba romînească fu izgonită de prin besericile romînilor, şi în locul ei băgară cea slovenească, carea necum poporul, ci nici preoţii romîni nu o înţelegea[1]. Nu e de a te mirare dară, că atîta întunerec au urmat în romîni, întru carele şi astăzi multora le place a mai zăcea. Nendoit lucru iaste, că izvorul a toată nefericirea romînilor se trage din urgiia grecilor şi, după dînşii, a sîrbilor cea asupra romanilor şi a tuturór italianilor. Acea urgie asupra romanilor şi asupra italianilor, prin viclenele meşteşuguri ale grecilor şi ale sîrbilor, cu stemătul legei, aşa cu grosu fu vărsată şi în inimile romînilor, cît romînii toate cărţile sale care era scrise cu slove lătineşti, le prăpădiră, ca şi pomenirea lor să se şteargă de pre faţa pămîntului. De aciia iaste că nici o carte besericească de acele vechi, scrisă cu slove lătineşti, astăzi nu se vede, ba nici hrisoave de ale prinţipilor romîneşti, scrise cu slove lătineşti, în cît ştiu, nu se află. Că, încălecînd pre romîni, cu stemătul legei, grecii şi sîrbii, şi hrisoa-

[1] Faptul este adevărat. Procesul de intenţie făcut de Maior celor care au introdus limba slavă la noi este discutabil. Limba slavă devenise limba ortodoxici în toată partea de răsărit a Europei (cu excepţia Greciei) şi, în afară de români şi alt popor neslav — lituanienii — au introdus slavona în bisericile lor de rit ortodox.

vele prinţipilor romîneşti prefăcîndu-se de pe romînie pe slovenie, cele romîneşti, ca cele ce era scrise cu slove lătineşti, fură prăpădite. De unde, de se află în limba slovenească vrun hrisov de la vrun prinţip romînesc, înainte de săborul cel de la Florenţiia dat, acela iaste dintru acele ce se întoarseră de pe romînie pe slovenie.[1]

După ce însuşi grecii şi sîrbii, cu meşteşugul cel mai susarătat, întru adîncul neştiinţei au surupat pre romîni, iarăşi ei începură a cleveti pre romîni, că sînt cei mai nenvăţaţi şi mai proşti întîă toate limbile şi a-şi bate joc de dînşii; carea pănă astăzi nu o curmă, măcar că şi grecii şi sîrbii (de vom socoti lucrul cu amăruntul) întru aceaiaşi, ba în mai mare osîndă sînt.
330 Cu aceasta nu pre puţini romîni, pre unii şi din cei ce / se văd a şti ceva, îi împing la aceaia, ca să-şi urgisască limba sa cea romînească şi să nu se sîrguiască a şti mai mult dintr-însa, decum au învăţat de la mumă-sa şi nebăgînd nici într-o samă limba sa, să-şi ţină fală că ştiu grăi sau grecește sau sîrbeşte. Şi romînii nu se mai deşteaptă din lîngoare!

§ 3

ASEMENEA ADEVĂRULUI IASTE CĂ ROMÎNII CEI PRESTE DUNĂRE, ÎN SUTA 11 DE LA HS. AU LĂPĂDAT SLOVELE CELE LĂTINEŞTI

Precum din cele ce mai sus (§ 1) am cuvîntat, adeverit iaste că romînii cei preste Dunăre, în suta 5 de la Hs., încă ţinea slovele cele lătineşti, aşa, cînd anume au vrut ei a le lăpăda acele, nicăiri nu aflăm scris. Ci, socotind cauza cea mai sus spusă, pentru carea fură îndemnaţi romînii cei dincoace de Dunăre, a scoate

[1] Faptul nu poate fi dovedit. Documentele sînt originale, nu traduse din latină. Cînd corespondau însă cu ţări de limbă latină, domnii noştri scriau adesea în latineşte.

dintră dînşii slovele cele lătineşti, în suta 15, preasemene adevărului iaste că romînii cei dincolo de Dunăre, mai nainte de aceştea, în suta 11, au făcut aceasta. Din cele mai sus (§ 2) arătate, adeverit iaste că lăpădarea slovelor lătineşti dintră romînii cei dincoace de Dunăre au izvorît din urgiia ce o avea grecii asupra romanilor, carea precum nenorocitul romînilor acest rod nu l-au putut naşte întră romînii cei dincoace de Dunăre pănă după Săborul de la Florenţia, aşa iaste a crede că, cum s-au tăiat, pre la mijlocul sutei a unsprăzece de la Hs., Mihail Cherulărie, patriarhul Ţarigrádului, de cătră împărtăşirea romanilor şi cu aceaia întră neunirea întră romînii cei dincolo de Dunăre, îl răsădi. Se ştie aceasta, despre carea spune şi Le Cvien, în cartea ce se chiamă *Oriens Hristianus*, tom. 1, că
331 León, arhiepiscópul Bulgariei de la Ahrída, / au fost cel mai credincios prietin şi preasîrguitoriu ajutătoriu lui Mihail Cherularie spre a urzi neunirea întră Beserica Răsăritului şi întră Beserica Apusului. Aceaia încă se ştie, că romînii cei dincolo de Dunăre era supuşi arhiepiscopului de la Ahrida. Nu poate fi dară îndoială că, cum se dede început neunirei aceştiia, ahrideanul arhiepiscop cu toată puterea s-au nevoit a trage pre supuşii săi la noaoa neunire, atît pre bulgari, cît şi pre romîni. Deci, precum au fost temere ca nu romînii cei dincoace de Dunăre, ţinînd slovele cele lătineşti să aibă mai puţină urgie asupra romanilor decît grecii şi sîrbii, şi pentru aceaia să se plece a se uni cu romanii, ahrideanul arhiepiscop, în tot chipul bătîndu-şi capul ca în supuşii săi romîni să înrădăcineze urgiia asupra romanilor şi a tuturor italianilor, tot prilejul cu carele putea romînii aceştea să se aplece cătră romani, au vrut din rădăcină a-l smulge. De unde, asemene adevărului iaste că socotind că pot sluji spre prilej de unire romînilor slovele cele lătineşti, precum după aceaia Theoctíst bulgarul pentru

această cauză au stat să se lapede slovele cele lătinești dintră romînii cei dincoace de Dunăre, așa, mai nainte, ahrideanul arhiepiscop, soțul lui Mihail Cherularie, cu puterea carea o avea au alungat dintră romînii cei preste Dunăre slovele cele lătinești.[1] Ba poate de acolo, că se știia din ce cauză și cît de lesne cu acea cauză fură lăpădate slovele cele lătinești dintră romînii cei preste Dunăre, s-au împulpat și Theoctist a sta de Alexandru Vodă, aducînd poate și pilda celor preste Dunăre romîni, ca să se lapede și din Moldova și pre urmă dintră toți romînii, și cei dincoace de Dunăre, să se șteargă pomenirea slovelor lătinești. /

332

§ 4

ROMÎNII CEI DIN ARDEAL AU ÎNCEPUT ÎNTÎIU A SCOATE DIN BESERICĂ LIMBA CEA SLOVENEASCĂ ȘI AU BĂGAT IARĂȘI CEA ROMÎNEASCĂ

După săborul cel de la Florența, toți romînii cei dincoace de Dunără, nu numai cu slovele cele chiriliane se întrăbuința, ci și slujbele cele sfinte în limba slovenească le împlinea, pănă în zilele lui Racóți Gheórghie, celui întîiu cu numele acesta prințip al Ardealului. Drept, o *Căzanie* și astăzi se vede, din anul 1580,[2] în limba romînească tipărită, la Brașov,

[1] Conflictul între biserica de Răsărit și cea de Apus nu a adus neapărat și imediat înlocuirea limbii latine cu slava, în slujba religioasă a românilor sud-dunăreni. Ar fi fost mai de așteptat în acest caz ca limba impusă să fie cea a imperiului bizantin, greaca, și nu slava. Secolul al XI-lea e o dată prea timpurie, slava impunîndu-se la românii din sud mai tîrziu și treptat, sub influența bulgară și sîrbă. Mulți aromâni însă au introdus limba greacă în biserică (vezi mai jos, p. 324).

[2] Primul text tipărit în românește este mult mai vechi, un *Octoih* al lui Coresi de la 1557. Texte religioase în traducere românească, în manuscris au existat însă și mai înainte. Cauza tradu-

în Ardeal; iară, a scoate limba slovenească şi a sluji liturghiia şi alte slujbe sfinte, în limba romînească, a le împlini întîiu şi întîiu au început romînii, în zilele mai sus-lăudatului prinţip; carea aşa s-au întîmplat. După ce erésul lui Lutér şi a lui Calvin răvărsîndu-se prin toată Ţeara Ardealului s-au întărit, cela îmbrăţoşindu-l tot neamul săsesc, cesta, partea cea mai mare a ungurilor, cît popistaşi foarte puţini au rămas, ba şi episcopul lor fu lipsit din ţeară, Racóţi, prinţipul Ardealului, fiind calvin şi mare patron erésului acestuia, vru ca şi romînii să se facă calvini; şi după multă ispită neputînd vîna pre romîni, socoti că pentru aceaia nu se lasă romînii de credinţa cea pravoslavnică, că sînt proşti, nenvăţaţi, şi pentru aceaia nu pricep dovedele cele arătate de Calvin spre îmbrăţoşarea eresului calvinesc; despre altă parte nu rău vedea că toată prostiia romînilor de acolo atîrnă, că nu au cărţi romîneşti prin besericile lor, ci sloveneşti, din care nu pricep nemica. Drept aceaia poronci ca nice vlădicului, nice altor preoţi mai mult să nu le fie slobod a sluji lucrurile cele / sfinte, fără în limba
333 romînească. Vede-se aceasta şi din hrisovul cel din anul 1643, în 10 zile a lunei lui octomvrie, de la prinţipul Gheorghie Racoţi, lui Símon Stefán, alesului vlădică romînesc, în Ardeal, pentru întărirea alegerei, cu chip de graiu calvinesc dat, la numărul 1.[a] Şi fece tipografie noao romînească, în Bălgrád; carea fiind supt purtarea calvinilor, mai prin toate cărţile romîneşti ce se tipărea acolo se sămăna eresul calvinesc, ca cetind romînii în limba sa, să se alunece către calvini. Ci, neputînd nici aşa împlini cugetul său cel rău, romînilor

---

cerii cărţilor bisericeşti în româneşte nu este numai influenţa reformei, ci şi necesităţile interne ale culturii româneşti. În cancelariile domneşti limba slavă a fost înlocuită cu româna abia la sfîrşitul secolului al XVI-lea, dar din biserică ea a dispărut definitiv abia la începutul secolului al XVIII-lea.

le rămăsè acea facere de bine de la prinţipul acela, că scăpară de limba cea slovenească şi acum numai slovele cele chiriliane încă le mai au împreună cu rușii şi cu sîrbii. Că ceialalţi romîni dincoace de Dunăre încă toţi văzînd folosul au urmat ardelenilor romîni şi au lipsit din besericile lor limba cea slovenească, băgînd iarăşi cea romînească.

Cu această fericire întrec romînii pre toate neamurile creştine greci, ruşi, sîrbi, şi ori de ce limbă popistaşi, pentru că nici unii aceştea nu înţeleg cele ce se cetesc în sfînta liturghie şi întru alte cărţi besericeşti, de oară ce alta e limba lor, în cărţile besericeşti, alta în gura poporului, iară la romîni, care limbă o grăiaşte mulţimea, aceaiaşi iaste şi în cărţile besericeşti, şi pentru aceaia tot poporul romînesc pricepe cele ce aude cetindu-se în sfintele cărţi. Pentru aceaia mulţi dintră alte neamuri, carii / ştiu limba romînească, mai
334 bucuroşi merg la beserica romînilor decît la beserica neamului său, pentru că în beserica romînilor se îndulcesc de înţelesul cuvintelor celor sfinte, iară în beserica neamului lor, numai cît sunetul cuvintelor le bat urechile.

Însă romînii cei preste Dunăre şi astăzi ţin în beserică, împreună cu slovele, limba cea grecească; singuri aceia dintră dînşii negoţitori, carii lăcuesc la Peşta, au în beserică limba romînească şi acoloşi au şi shoală romînească.

Dintru aceaia, că prinţipii Ardealului, în tot chipul s-au nevoit, şi cu puterea şi cu alte tehne, sămănînd prin cărţile cele în limba romînească tîpărîte, eresurile calvineşti, precum mai pre larg vom spune în *Istoriia cea besericească*, şi totuşi neamul romînesc au rămas statornic în credinţa sa şi întru datinile sale, chiar se vede că, de ar şi priimi iarăşi romînii vechile sale slove cele lătineşti, nici o frică pentru aceaia nu poate fi că doară ar pătimi ceva schimbare legea lor. Ba

scriind cu slove lătineşti romîneşte, limpede se vede că limba romînească e soră dulce cu cea italienească şi că limba romînească e limba cea vechie a poporului preastrăluciților romani. Această mărire pismuindu-o romînilor unii dintră sîrbi şi dintră greci, cu stemătul legii şi astăzi se bat a spăriia pre romîni ca să nu se întoarcă la strămoşeştile sale slove, ci să ţină ca şi sîrbii şi ruşii cele chiriliane, şi aşa, pururea să rămînă limba romînească întru acea întunecare şi varvarie, la carea o-au adus grecii şi sîrbii. Nice eu nu zic să se schimbe slovele din cărţile besericeşti, ci, de vreme ce însuşi ruşii muscali au priimit multe slove de cele lătineşti, şi altmintrea scriu cărţile cele de beserică, altmintrea cele politiceşti, cu cît mai vîrtos se cade, noi romînii fiind de sînge romani şi aceleşi slove avîndu-le mai de demult, afară / de beserică iarăşi să
335 scriem cu slove lătineşti, ca să ne curăţim odată limba de varvarie. Toţi eritícii a tuturor limbilor din Europa, carii tocma sînt tăiaţi de cătră beserica Romei, întrăbuinţează în scrisoarea lor slovele romanilor, adecă cele lătineşti; apoi, fiii împărăţiei, romînii, din bunăvoia lor să rămînă lipsiţi de vistiariul lor cel strămoşesc?

Aci îmi veni aminte că un preot rusesc, asupra dovedei ce o-am adus mai sus (§ 1, 2), spre adeverire că romînii mai demult s-au întrăbuinţat cu slovele cele lătineşti, mi-au aruncat că, de ar fi trăit romînii cîndva cu slovele cele lătineşti, s-ar afla oarece scrisori de acele şi acum. Drept aceaia neaflîndu-se acum nici un monumînt, în limba romînească, cu slove lătineşti din veacurile cele de demult, urmează că niciodată nu au întrăbuinţat romînii slovele cele lătineşti. La care i-am răspuns: pentru că din veacurile cele de demult nici o scrisoare nu se află în limba nemţească, în limba frîncească, ba şi în limba talienească, au zice-vei că pre acele vremi, nici nemţii, nici frîncii, nici italianii, mai

vîrtos carii era negoțitori și avea corespondenții, nici unul nu au scris nemica în limba sa? Mai puțin iaste a te mira, de nu se află nici o scrisoare românească cu slove lătinești, din vremile cele înainte de săborul cel de la Florența, de oară ce chiar știm, din Cantimir, că pentru urgiia ce avea asupra legei lătinilor lăpădară românii slovele lătinești. Atîta putere are acest feliu de urgie, cît pre tată asupra fiiului și pre fiiu asupra tatălui îl scoală cu perire. Așa bieții români înșelați de streini crezură că aduc jărtvă lui Dumnezeu arzînd scrisorile sale cele cu slove lătinești; și, precum la ovrei era anáthema cel ce va ținea pîne dospită în zilele azimelor la casa sa, așa romînii, cu / nebunie se
336 credea că vor fi afurisiți, de se va afla scrisoare cu slove lătinești în cuprinsul lor. De care nebunie nici acum nu sînt toți romînii scutiți.

Niciodată n-au fost beserica romînilor, precum e în veacul acesta clirul uniților din Ardeal, îmbogățită de bărbați învățați carii, de ar fi părtiniți de mai-marii beserecei lor, și ajutorați în cele de lipsă pentru pînea cea de toate zilele și așezați și povățuiți, unde și cum se cuvine, nu ar plînge publicul și împreună aceiași vrednici bărbați că în zădar împărătească stăpînire cu dărnicie au vărsat atîtea chieltuieli pre la universitățile, pre la academiile cele de departe și pre la shoalele cele de acasă, pentru ca să lumineze pre fiii romînilor și să-i deplinească. Vlădica lor cel de acum, carele de mulți ani stăpînește, cu totul e dat la iconomie și la adunare de bani[1]. De ar avea acesta rîvnă spre științe și vrere spre oamenii cei învățați, precum are nevoință spre iconomie, vîrtos ar fi, cu o parte a banilor săi, adăogată biblioteca romînilor cea din Blaj, unde

[1] Este vorba de episcopul Ioan Bob, cu care Maior era în conflict.

e lăcașul vlădicului uniților acum, și mulți bărbați, multe plase de cărți ar fi dat la lumină, pentru luminarea a tot neamul romînesc, carea părintește o cugetă buna împărăție a Austriei și toate neamurile o doresc și o așteaptă de la romîni, întru acest veac prealuminat.

Drept, lăudatul vlădică au făcut să se tipărească niște cărți theologhicești, acolo, în Blaj, dară cum? Însuși au prefăcut, cu ajutoriul altora, cum spune *Cuvîntul înainte*, din lătinie pre romînie, *Theologhiia lui Turneli* (întru acest veac luminat), despre cele șepte taine ale besericii. Despre carea un professor popistășesc din Bălgrad această, precît șoadă, pre
337 atîta dreaptă judecată / au dat: că în cîtă vreme au întors Ioann Bobb pre Turneli în romînie, mai bine ar fi făcut niște roate. Mie îmi pare rău că a unor bărbați, anume a lui *Samuil Clain* și a lui *Dimitrie Vaida*, carii zice preasfințitul că l-au ajutat la acea faptă, le-au pus numele în *Cuvîntul* cel înaintea cărții. Că carte mai netrebnică nu putea alta, din Blaj, să se dea romînilor, carea, oricine va ceti cartea aceaia, lesne poate pricepe; întoarse e aceaia din cuvînt în cuvînt, care chip de lucrare e născut spre a aduce întunecare, cu atîta mai vîrtos, că cartea aceaia e întocmită de Turneli după chipul sholasticesc cel de demult. Această carte, ce stă din mai mulți tomi și din necumpătată mulțime de lucruri, îi silește prealăudatul vlădică să o învețe toți aceia ce vreau să se hirotonească preoți; carii, necum să aibă vro cunoștință cît de puțină de dialéctică, ce e de lipsă să o știe deplin cel ce vrea să priceapă cărțile lui Turneli, și în limba lătinească, în carea sînt făcute de autoriul său, necum în romînie, ci, decît a ceti nu știu alta nemica. Cît folos aduc la popoarăle sale acei ce după cruntă osteneală de doi ani es din Blaj hirotoniți preoți, judece acei înțelepți ce petrec cu dînșii. Eu,

drept, nici unul n-am aflat, pre carele să-l laud, că nu în deşert au chieltuit în Blaj bunul din gura fiilor săi, măcar că am ispitit în unii dintr-înşii capete ca acele, cît, de li s-ar fi dat înainte cărţi bine cumpătate şi după firea acelor carii nu ştiu alta fără a ceti, întocmite, nu de mijloc rod ar fi adus şi sîmţită dobîndă ar fi făcut cu talantul său, în staulul lui Hs.

Tocma de dorit lucru iaste, ca arhiereii cei de legea grecească ce sînt în ţările împărăţiei Austriei să se nevoiască spre îmulţirea cărţilor celor ce sînt de lipsă spre luminarea şi polirea clerurilor şi a popoarelor. Întră carii, pănă acum, singur episcopul / Samuil
338 Vulcan de la Oradiia Mare au dat semne de înalte cugete. Acela, precum bucuros şi nu fără chieltuială adună manuscripturi, la biblioteca sa, aşa poate nădăjdui publicul că nici chieltuiala cea pentru tipărit nu o va cruţa. Ba, şi de la vlădicul Ioann Bob din Ardeal nu sîntem fără de nădejde, că, precum bánchele, adecă banii cei vechi de hîrtie i-au dat afară, aşa şi banii cei de argint şi de aur, carii în mai mulţi ani, mai vîrtos pănă a nu se ivi banchele, i-au adunat, după moartea preasfinţiei sale vor rămînea clirului. Din carii, cu învoirea preamilostivei împărăţiei bune întocmiri, spre binele de obşte pot să se facă.

Însă graiul acela al preasfinţiei sale, cu carele au început *Cuvîntul* cel de sine zis, cu prilejul instalaţiei canonicilor capitulului celui ce cu banii prea-sfinţiei sale, din moşiile vlădiceşti, dintru a călugărilor şi dintru a clirícilor seminariului din Blaj adunaţi, fu rădicat, graiul, zisei, acela: *acum bucuros moriu*, puţin rod va aduce, de nu se va îndura preasfinţiia sa, pănă trăiaşte, acea scădere carea s-au întîmplat cu banchele, din care e făcut zisul capitul, să o cărpească cu bani buni. Că, fiind că banchele din preţul său au pierdut patru părţi şi numai cu a cincea au rămas, canonicilor lăudatului capitul, carii lua pre an şepte sute de florinţi,

acum nu li se vine pre an, fără ca la 140 de fl. Mai puțin adecă decît se vine unui preot dintr-o parohie de cele slabe, ba și însuși prepósitului capitulului nu se vine fără cîte 180 fl. pe an. De unde nu au cum să trăiască preacinstiții canonici cu acea părintească facere de bine a lăudatului vlădică, de nu se vor ajuta, pănă una-alta, cu ratele călugărilor mănăstirei din Blaj, carii prin nedreptatea vremilor așa fură cumpătați, cît acum numai unul singur întru acea vestită mănăstire iaste călugăr, anume preacinstitul Venedict
339 Fogarași, / și așa acea mănăstire carea era mamă deșteptărei și învățăturei romînilor din Ardeal, e adusă la cea de pre urmă primejduire de perire împreună cu fundația sa...

Despre episcopul Samuil Vulcan și acele semne vedem, că mărirea lăpădărei slovelor chiriliane dintră romîni și aducerea înapoi a strămoșeștilor slove lătinești preasfinției sale ceriul o păstrează.

Ci, osebit bine poate nădăjdui neamul romînesc de la catehéta *Dimitrie Țichindal*, paróhul din Becicherécul Mic, și de la cei trei professóri romîni, *Constantin Diacónovici Loga*, fostul cel întîiu învățătoriu al shoalei romînești din Pesta, *Iósif Iórgovici*, a frumoaselor învățături și a filosofiei doctor *N. Miuța;* pre carii înălțatul împărat al Austriei, *Franțisc* cel întîiu, cu covîrșire de părintească dragoste rădicînd întru acest an shoală la Arad, pentru învățătura celor ce au a se găti la dăscăliile cele de prin orașe și de prin sate, cu salárium sau cu plată de cîte opt sute de florinți nemțești pe an, i-au resolvít să fie acolo professori, adecă învățători fiitórilor prin orașe și prin sate învățători. Însă nu e îndoială că pre lîngă temeiul care îl vor pune lăudații professori în shoala cea de la Arad mai sus-arătată, spre procopseala cea deplinită e de lipsă și ajutoriul clerului carele din ființa deregătoriei sale e detoriu în tot chipul a se nevoi spre folosul popoarălor sale. Spre aceasta

bună nădejde poate avea publicul de la cei cunoscuți întru rîvna cea cătră polirea neamului romînesc, preacinstiții protopresvýteri *Petru Iorgovici* al Oraviței și asséssor conzistóriului episcopesc al Vărșețului, *Stéfan de Athanásievici* al Logóșului și assessor măritei Varmeghiei Crașóvei, *Ioann Thómici* al Caransebeșului
340 și / assessor consistoriului episcopesc al Vărșețului, *Nicolae Stoica* de Hațeg, al Mehádiei. Carii, precum tinerimea, ca cu tot deadinsul să se dea spre învățătură, după părințescul cuget al înălțatului impărat, cu sîrguință o vor îndemna, așa și spre căștigarea cărților celor folositoare pre preoți îi vor deștepta. Cu care mijlocire, nu după lungă vreme, iaste a nădăjdui că bănățenii întră romînii cei mai procopsiți se vor număra, măcar că nu au episcopi din neamul lor.

CUPRINS

Prefață V
Tabel cronologic XLVII
Notă asupra ediției LXI

Procanon 1
Propovedanii 37
Didáhii 59
Istoria pentru începutul românilor în Dachia 93
Dissertație pentru începutul limbei românești 296
Dissertație pentru literatura cea vechie a românilor 314

Lector : CORNEL SIMIONESCU
Tehnoredactor : ELENA CĂLUGĂRU

Bun de tipar 11.II.1976. Tiraj 18 110 ex. Broşate 16 110 ex. Legate 1/2 2 000 ex
Coli ed. 19,49. Coli tipar 12,75

Comanda nr. 50 594
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
Bucureşti — Piaţa Scînteii nr. 1
Republica Socialistă România